

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

75 DE ANI DE LA RĂSCOALA ȚĂRANILOR DIN 1907

RELAȚIILE AGRARE DIN ROMÂNIA ÎN DECENIUL PREMERGĂTOR
PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

MIRCEA IOȘA

IDEEI ASOCIAȚIONISTE ÎN ROMÂNIA. FORME DE ASOCIERE ALE
ȚĂRĂNIMII. OBȘTEA SĂTEASCĂ DE ARENDARE A PĂMÎNTULUI
(1864—1907)

GHEORGHE CRISTEA

PROBLEMA AGRARĂ ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ LA ÎNCE-
PUTUL SECOLULUI AL XX-lea

LUCIAN BOIA

ACADEMICIANUL DAVID PRODAN LA A 80-a ANIVERSARE
ISTORIA CA VIAȚĂ: OPERA ȘTIINȚIFICĂ A ACAD. DAVID PRODAN

FL. CONSTANTINIU

ACADEMICIANUL DAVID PRODAN ȘI PROBLEMA CONTINUITĂȚII
ROMÂNILOR

NICOLAE STOICESCU

ISTORIE ȘI IDEOLOGIE
MIHAI EMINESCU—UN PASIONAT AL ISTORIEI (II)

DAMIAN HUREZEANU

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CARTEA ROMÂNEASCĂ
CONTEMPORANĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE
CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE REVISTA REVISTELOR DE
ISTORIE

2

TOMUL 35

1982

FEBRUARIE

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ION APOSTOL (redactor responsabil adjunct); NICHITA ADĂNILOAIIE,
LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, VASILE LIVEANU, AUREL
LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU,
POMPILIU TEODOR (membri).

În țară revistele se mai pot procura prin poștă pe bază de abonamente.
Prețul unui abonament este de 120 lei.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM
Departamentul Export-Import presă B.O. BOX 136 — 137 Telex
11226 — București, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70116

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru
schimb precum și orice corespondență
se vor trimite pe adresa Comitetului de
redacție al revistei „REVISTA DE
ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an

Adresa Redacției :
www.dacoromanica.ro

71247 — București, tel. 50.72 41

REVISTA DE ISTORIE

TOM 35, nr. 2

februarie 1982

S U M A R

75 DE ANI DE LA RĂSCOALA ȚĂRANILOR DIN 1907

- MIRCEA IOSA, Relațiile agrare din România în deceniul premergător primului război mondial 205
- GHIEORGHE CRISTEA, Idecii asociaționiste în România. Forme de asociere ale țărănimii. Obștea sătească de arendare a pământului (1864—1907) 229
- LUCIAN BOIA, Problema agrară în istoriografia românească la începutul secolului al XX-lea 257

ACADEMICIANUL DAVID PRODAN LA A 80-a ANIVERSARE

- FL. CONSTANTINIU, Istoria ca viață: opera științifică a acad. David Prodan 273
- NICOLAE STOICESCU, Academicianul David Prodan și problema continuității românilor 283
- LUDOVIC DEMÉNY, Primele ecouri germane ale războiului țărănesc din 1514, reflectate în așa-zisele Wunderzeichen 291
- PAUL CERNOVODEANU, Atitudinea cercurilor conducătoare din Moldova față de insurecția rákócziánă (1703—1711) 307

ISTORIE ȘI IDEOLOGIE

- DAMIAN IUREZEANU, Mihai Eminescu — un pasionat al istoriei (II) 313

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

- Lucrări noi privind istoria județului Teleorman (*Radu Dan Vlad, Coralia Fotino, Daniela Bușă*) 339

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

- Sesiunea științifică „Pontica 81” (*Constantin Șerban*): A VIII-a întâlnire a Comisiei mixte româno-sovietice de istorie (*Gheorghe I. Ioniță*): Al IX-lea Congres turc de istorie (*Mihai Maxim*): Cronică 345

CARTEA ROMÂNESCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- * * * *George Bariș și contemporanii săi*, vol. V, ediție îngrijită de Ștefan Pascu (coordonator), Ioan Chindriș, Gelu Neamțu, Dumitru Suci și George Cipăianu, Edit. Minerva, București, 1981, 386 p. + 34 pl. (*Gheorghe Naghi*) 357
- ÁKOS EGYED, *Falu, Város, Civilizáció. Tanulmányok a Felszabadítás és a Kapitalizmus történetéből Erdélyben, 1848–1914* (Sat, oraș, civilizație. Studii privind istoria desființării iobăgiei și a capitalismului în Transilvania 1848–1914), Kriterion Könyvkiadó, București, 1981, 360 p. (*Stelian Mindruș*) 361
- VALENTIN AL. GEORGESCU și PETRE STRIHAN, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova. Organizarea judecătorească*, vol. II, Edit. Academiei R.S.R., București, 1981, 233 p. (*Vasile Gionea*) 365
- MARIA DOGARU, *Un armorial românesc din 1813. Spița de neam a familiei Balș dotată cu steme*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1981, 117 p. + il (*Paul Cernobodeanu*) 367
- JEAN DELUMEAU, *La peur en Occident, (une cité assiégée)* Collection Pluriel, Librairie Fayard, 1980, 607 p. (*Ileana Căzan*) 367
- P. V. OVCINNIKOV, *Manifesti i ukaz E. I. Pugacva. Istoricihikovedceskoe issledovanie*, Izd. „Nauka”, Moskva, 1980, 280 p. (*Constantin Șerban*) 368
- * * * *De Tuxpan a La Plata*, La Habana, 1979, 178 p. (*Ovidiu Bozgan*) 370
- * * * *Historici van de twintigste eeuw*, Utrecht/Autwerpen-Amsterdam, 1981, 404 p. (*Dan Berindei*) 374

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

- * * * „Analele Universității București. Seria Istorie”, an XXX (1981) 164 p. (*Constantin Mocanu*) 375

REVISTA DE ISTORIE

TOME 35, no. 2

Février 1982

SOMMAIRE

75e ANNIVERSAIRE DE LA RÉVOLTE DES PAYSANS DE 1907

- MIRCEA IOSA, Les relations agraires de Roumanie pendant la décennie précédant la première guerre mondiale 205
- GIIEORGHE CRISTEA, Idées associationnistes en Roumanie. Formes d'associations de la paysannerie. La communauté paysanne d'affermage de la terre (1864—1907) 229
- LUCIAN BOIA, Le problème agraire dans l'historiographie roumaine au début du XX-e siècle 257

80e ANNIVERSAIRE DE L'ACADÉMICIEN DAVID PRODAN

- FL. CONSTANTINIU,[†] L'histoire comme vie : l'œuvre scientifique de l'académicien David Prodan 273
- NICOLAE STOICESCU, L'académicien David Prodan et le problème touchant la continuité des Roumains 283
- LUDOVIC DEMÉNY, Les premiers échos allemands de la guerre paysanne de 1514 reflétés dans les Wunderzeichen 291
- PAUL CERNOVODEANU, L'attitude des milieux dirigeants de Moldavie face à l'insurrection rakocziennne (1703—1711) 307

HISTOIRE ET IDEOLOGIE

- DAMIAN IUREZEANU, Mihai Eminescu — un passionné de l'histoire (II) 313

PROBLEMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE

- Nouveaux ouvrages concernant l'histoire du département de Telcorman (Radu-Dan Vlad, Coralia Folino, Daniela Buşă) 339

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

- La session scientifique „Pontica 81” (Constantin Şerban); La VIII-e réunion de la Commission mixte roumano-soviétique d'histoire (Gheorghe I. Ionişă); Le IX-e Congrès ture d'histoire, (Mihai Maxim): Chronique 345

LE LIVRE ROUMAIN ET ETRANGER D'HISTOIRE

- * * * *George Bariş și contemporanii săi* (George Bariş et ses contemporains), vol. V, édition par les soins de Ștefan Pascu (coordonnateur), Ioan Chindriș, Gelu Neamțu, Dumitru Suciu et George Cipăianu, Editions Minerva, Bucarest, 1981, 386 p. + 34 pl. (*Gheorghe Naghi*) 357
- ÁKOS EGYED, *Falu, Város, Civilizáció. Tanulmányok a felszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben, 1848–1914* (Village, ville, civilisation. Etudes concernant l'histoire de la suppression du servage et du capitalisme en Transylvanie. 1848–1914), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981, 360 p. (*Stelian Mtdruș*) 361
- VALENTIN AL. GEORGESCU et PETRE STRIHAN, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova. Organizarea judecătorească* (Le jugement princialire en Valachie et en Moldavie. L'organisation judiciaire), vol. II, Editions de l'Académie de la R.S. de Roumanie, Bucarest, 1981, 233 p. (*Vasile Gionea*) 365
- MARIA DOGARU, *Un armorial românesc din 1813. Spișa de neam a familiei Balș dotată cu stema* (Un blason roumain de 1813. La branche de la famille Balș dotée de blasons), Direction générale des Archives de l'Etat, Bucarest, 1981, 147 p. + il. (*Paul Cernovodeanu*) 367
- JEAN DELUMEAU, *La pcur en Occident (une cité assiégée)* Collection Pluriel, Librairie Fayard, 1980, 607 p. (*Ileana Căzan*) 367
- P. V. OVCINNIKOV, *Manifestii ukaz E. I. Pugaceva. Istoriciinikovedceskoe issledovanie.* Izd. „Nauka” Moskva, 1980, 280 p. (*Constantin Șerban*) 368
- * * * *De Tuxpan a La Plata*, La Habana, 1979, 178 p. (*Ovidiu Bozgan*) 370
- * * * *Historici van de trintigste eeuw.*, Utrecht-Antwerpen-Amsterdam, 1981, 404 p. (*Dan Berindei*) 374

REVUE DES REVUES D'HISTOIRE

- * * * „Analele Universității București”. Seria Istorie, an. XXX (1981), 164 p. (*Constantin Mocanu*) 375

RELAȚIILE AGRARE DIN ROMÂNIA ÎN DECENIUL PREMERGĂTOR PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

DE
MIRCEA IOSA

În anii din preajma primului război mondial economia României marchează noi progrese pe linia evoluției capitaliste. Industria, societățile bancare și de credit, transporturile cunosc o evoluție ascendentă.

Comparativ, însă, cu țările capitaliste avansate, industria era totuși puțin evoluată; industria încurajată de stat cuprindea aproximativ două treimi din numărul muncitorilor marii industrii, cea mai mare concentrare a acestora realizându-se în ramurile industriei ușoare și extractive. România se situa din punct de vedere industrial în rîndul țărilor slab dezvoltate, dependentă de capitalurile străine.

Paralel cu dezvoltarea mai accelerată a marii industrii o evoluție ascendentă înregistra sistemul bancar capitalist. Cele 196 bănci comerciale — societăți anonime, existente în 1913, — dețineau un capital de 228 888 888 de lei; opt bănci dețineau nu mai puțin de 61% din totalul capitalului bancar¹. Sistemul bancar și de credit era, într-un procent însemnat, subordonat capitalurilor străine.

Concomitent cu avîntul marii industrii, agricultura — principala ramură a economiei naționale — cunoștea, la rîndul ei, progrese însemnate pe linia dezvoltării capitaliste. Potrivit statisticilor vremii în primele decenii ale secolului al XX-lea agricultura reprezenta 54,98% din suprafața totală a țării, constituind pentru cei peste 83,3% locuitorii ocupați în această ramură economică singura sursă de existență.

În Transilvania relațiile capitaliste erau mai dezvoltate decît în restul României. Numărul întreprinderilor industriale înregistrase aci o creștere însemnată: de la 477 în 1900, la 791 în 1910; numărul muncitorilor din industrie și transporturi ajunsese în 1910 la 165 000, iar cel al lucrătorilor agricoli la peste 50 000². Procesul dezvoltării industriei Transilvaniei era frînat în bună măsură de concurența produselor industriei mai dezvoltate a unor regiuni din monarhia dualistă, aparținînd burghese-

¹ *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908 — 1921*, Edit. politică, București, 1967, p. 17.

² L. Vajda, *Despre situația economică și social-politică a Transilvaniei în primii ani ai secolului al XX-lea*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. I, București, 1957, p. 305.

zei maghiare și germane, care deținea poziții economice importante. Asuprirea națională exercitată de clasele dominante austriece și mai ales maghiare frâna dezvoltarea industriei. Regiunile locuite de populația românească, deși înglobau 25 % din populația Ungariei, în ciuda bogățiilor lor, dădeau numai 17 % din producția industrială³. Cu toată dezvoltarea accelerată de la începutul secolului al XX-lea economia Transilvaniei și-a menținut caracterul predominant agrar, în 1910 la sate trăind 87,2 % din populație. Dealtfel, 65,7 % din venitul național realizat în anii 1911—1913 provenea din agricultură⁴.

În Bucovina situația economică și ritmul de dezvoltare a capitalismului se înscriu pe aceleași coordonate cu acelea din Transilvania. De menționat sînt numai deosebiri în ceea ce privește repartitia pămîntului, 80 % din locuitori asigurîndu-și mijloacele de existență din agricultură

România ocupa prin producția sa agricolă un loc important în economia mondială. Datorită condițiilor favorabile de climă, agricultura ei, în ciuda obstacolelor ce-i stăteau în cale, producea recolte bogate de cereale. După mărirea suprafeței cultivate, ea ocupa locul al 7-lea printre țările europene. Cerealele reprezentau în preajma primului război mondial în medie 74,6 % din exportul total al țării, România ocupînd locul al V-lea în rîndul țărilor exportatoare de grîu, și al doilea la porumb.

Structura proprietății asupra mijloacelor de producție în agricultură se prezenta astfel:⁵

Categoria proprietății	Numărul proprietăților	Întinderea cultivabilă în ha.	Proporția %	Păduri în ha	Total	Proporția %
Pînă la 10 ha	920 939	3 153 644	45,28	350 000	3 503	64 537,30
peste 10 ha	4 171*	3 810 351	54,72	2 072 290	5 882	64 162,70
Total		6 963 996	100—	2 422 290	—	100—

Elementul caracteristic îl constituia predominarea marii proprietăți moșierești, în cadrul acesteia reliefîndu-se moșiile mari de peste 500 ha, care în literatura de specialitate a timpului erau socotite drept latifundii.

Constantin Garoflid, referîndu-se la marea proprietate de peste 100 ha, găsea că era „extrem de întinsă și de concentrată”, negăsindu-i asemănare decît cu aceea din Anglia, Rusia sau Irlanda înainte de legile agrare⁶. El condamna latifundiile, în primul rînd, deoarece prea mari

³ *Relații agrare și mișcări fărânești* . . . , p. 92.

⁴ Ibidem. Vezi și D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, Edit. Acad. R.S.R., București, p. 19. Mircea Georgescu, *Reforme agrare. Principii și melode în legiunile române și străine*, București, 1943, p. 45.

⁵ G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, 1907, p. XLVI—XLVII.

* Alți autori indică un număr și mai mic de proprietari cu suprafețe de pămînt de la 100 ha în sus. C. Garoflid aprecia că în 1904 numărul tuturor exploatărilor de pămînt mai mari de 100 ha era de 4119 (C. Garoflid, *Problema agrară și dezlegarea ei*, București, 1908, p. 40). La rîndul său C. Stere, într-o cronică publicată în „Viața românească” arăta că numărul proprietarilor în România, fără Dobrogea, avînd suprafețe mai mari de 100 ha, era de 3 820 („Viața românească”, an I, nr. 10, 1906, vol. II, p. 622).

⁶ C. Garoflid, *Chestia agrară*, București, 1920, p. 23.

întinderi de pământ, stăpînite de puțini proprietari, aveau efecte reale asupra populației și creșterii ei, în al doilea rînd, pentru modul lor de exploatare, proprietarul de la un anumit venit în sus, nemaisimțînd nevoia de a cultiva singur lăsa proprietatea unui intermediar, care-i asigura o plată constantă ⁷.

La rîndul său, economistul G. D. Creangă aprecia repartitia proprietății funciare din România drept „anormală și păgubitoare”. Cele două extremități ale proprietății — conchidea ei — erau, pe de o parte, pulverizarea proprietății țărănești, pe de altă parte, latifundiile, adică moșiile cu o întindere foarte mare, de regulă peste 500 ha ⁸.

Dacă vom socoti cifra de 50 ha ca limită între țărani și proprietari, obținem următoarea situație :

Proprietatea în cifre absolute		°	Suprafața în cifre absolute	%
Pînă la 50 ha	957 257	99,1	3 849 598	49,18
Peste 50 ha	7 790	0,9	3 977 198	50,82

Potrivit acestei situații, țărani care alcătuiau majoritatea numerică a agriculturilor (99,1) posedau mai puțin de jumătate din suprafața agricolă. Dacă la cele aproape 4 000 000 ha ale marilor proprietari adăugăm și padurile reiese că în miinile acestora se aflau, în realitate, 6 450 000 ha, respectiv peste 60 % din totalul terenului agro-silvic, în timp ce țărănimea avea în proprietate 4 150 000 ha sau puțin peste 39 % din aceeași întindere ⁹.

Potrivit datelor statistice furnizate de G. D. Creangă ¹⁰, loturile de pînă la 3 ha pământ trebuiau considerate ca fiind ale țăranilor proletari și semiproletari, iar cele între 3—5 ha ale sărăcimii satelor. Într-adevăr, 59,22 % din gospodăriile țărănești care alcătuiau grupa țăranilor semiproletari și saraci (33,68 % țărani semiproletari, iar 25,54 % saraci) dețineau 52,37 % din totalitatea pământului țărănesc, 23,86 % nu aveau pământ de loc, iar 14,03 % din totalul gospodăriilor țărănești aveau în proprietate 29,54 % din pământul arabil; în sfîrșit, gospodăriile țărănești înstărite, deși procentual reprezentau 2,89 %, stăpîneau 18,07 % din întregul pământ țărănesc ¹¹.

Între 1905 și 1913 nu a intervenit o schimbare cît de cît sensibilă în repartitia proprietății funciare, „suprafața” deținută de proprietari avînd

⁷ *Ibidem*.

⁸ G. D. Creangă, *Proprietatea rurală și chestunea țărănească*, București, 1905, p. 34. Const. I. Baicoianu, un alt economist, condamna latifundiul economic pentru că cultura ce se fa ce pe el, tocmai din cauza întinderii prea mari, este departe de a da țării folosul ce era îndreptățit să aspire de la productivitatea solului său; pe de altă parte, socialmente, el era condamnat, de asemenea, pentru că fiind redus în cazul cel mai bun la o cultură extensivă, tocmai din cauza nemăsuratei sale întinderi, priva unitățile sociale ce trăiau pe el de privilegiul unei munci mai intensive și mai rentabile (*Exproprierea și lărgirea colegiilor*. București, 1914 p. 7

⁹ Gh. Ionescu-Sisești, *Politica agrară cu privire specială la România*, p. 86.

¹⁰ G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, 1907, tabela 6 recapitulativă, p. 93. Vezi și *Marea rascoală a țăranilor din 1907*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1967, p. 103.

¹¹ G. D. Creangă, *op. cit.*, p. 93.

peste 100 ha indicînd o diferență minimă de 47,7% în 1913, față de 48,7% în 1905¹².

Dacă în Germania o suprafață agricolă de pînă la 2 ha putea fi considerată ca proprietate parcelară, iar cea de la 2—5 ha de mică proprietate țărănească, în România de la începutul secolului al XX-lea limitele în ha pentru cele două feluri de proprietate erau cu mult mai mari. După calculele lui G. D. Creangă o familie de țărani care aveau o proprietate de 3 ha scotea de pe această suprafață cu 19% mai puțin decît hrana strict necesară pentru existență. Pe de altă parte, o suprafață de 5 ha deși ar fi putut da o producție de cereale de 1,5 ori mai mult decît strictul necesar pentru trai nu era însă în măsură să satisfacă în totalitate celelalte nevoi, care reprezentau între 200 pînă la 300% din trebuințele indispensabile. Această categorie de țărani era și ea dependentă de marii proprietari și arendași. Const. Garoflid considera că „numai țărani care posedau peste 5 ha puteau fi socotiți adevărați proprietari, ceilalți, care stăpîneau pînă la 5 ha și care formau 80,85% din cei 920 000 proprietari capi de familie, erau într-o stare mai rea decît a lucrătorilor agricoli lipsiți cu totul de pămînt”¹³. El constata cu îngrijorare extrema îmbucătățire a micii proprietăți, procentul enorm al proprietății mici. În Franța, țară de mică proprietate — arăta el — proprietatea pînă la 6 ha nu cuprindea decît 25,78% din suprafața cultivabilă a țării, reazemul agriculturii era în Franța reprezentat de proprietatea mijlocie de la 7 ha pînă la 50 ha, care ocupa 40,29% din total¹⁴. De asemenea, în Irlanda, țară iarăși de mică cultură, cel mai mare procent din întinderea cultivabilă îl avea cultura între 25—30 de ha. În România existau așadar prea mulți proprietari pe întinderi prea mici de pămînt.

Trebuie să avem în vedere, atunci cînd ne referim la situația României, și cantitatea de forță de muncă de care dispunea o familie țărănească. G. D. Creangă considera că în condițiile agriculturii românești de pînă la primul război mondial o familie de țărani puteau munci 6—7 ha. C. Garoflid mergea însă și mai departe apreciînd că țăranul putea lucra, împreună cu ceilalți membri ai familiei, o suprafață de 13 ha¹⁵, că proprietatea de pînă la 5 ha (în medie 2,88 ha) nu putea nici pe departe să utilizeze complet forța de muncă a unei familii de țărani.

¹² Repartiția proprietății funciare pe baza recensămîntului din 1913 (Min. Agr., *Agricultorii și repartizarea pămîntului cultivat în 1913*, p. 4).

Categoria gospodăriei	1905	1913
0 — 5 ha	25,7	27,5
5 — 10 ha	14,6	14,2
10 — 100 ha	11,0	10,6
100 — 500 ha	10,4	9,9
Peste 500 ha	38,3	37,8
Total	100	100

¹³ C. Garoflid, *Chestia agrară*, București, 1920, p. 7.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ C. Garoflid, *Chestia agrară*, p. 8.

Oricum, în România din preajma primului război mondial, suprafața de pînă la 5 ha era unanim socotită drept mică proprietate.

Această repartitie a proprietății a rămas, cu neînsemnate modificări, pînă la înfăptuirea reformei agrare, legiurile agrare de după marea răscoală a țăranilor din 1907 neafectînd relațiile agrare. Incontestabil, ele au adus unele îmbunătățiri în situația țărănimii, dar, atîta vreme cît n-au modificat relațiile agrare, repartitia pămîntului rămînînd în fond aceeași, n-au afectat interesele generale ale moșierimii. Pe de altă parte, moșierii și arendașii, profitînd de situația precară a maselor țărănești, aveau să anuleze practic toate măsurile impuse prin legiurile de după 1907, și care erau în favoarea maselor țărănești. Casa rurală, deși achiziționase pînă în 1916 nu mai puțin de 108 moșii, în întindere de 127 263 ha, n-a putut vinde țăranilor decît 19 586 ha¹⁶. În treacăt, trebuie semnalat faptul că ea a cumpărat moșii mai ales în regiuni puțin populate, unde proprietarii lor găseau mai greu cumpărători, plătind prețuri cu mult mai mari decît ale pieții; de aceea, moșiile n-au putut fi vîndute țăranilor și uneori nici chiar arendațe. De asemenea, acțiunea de constituire a islazurilor comunale a fost și ea doar parțial realizată. Potrivit calculelor, suprafața islazurilor comunale trebuia să fie de 437 507 ha. Lipsind sancțiunea penală, prea puțini proprietari au cedat terenuri. Din *Darea de seamă pe 1912 și 1913 a Consiliului Superior al agriculturii* rezulta că în timp ce pe proprietățile statului s-au constituit toate islazurile, ce trebuiau să se dea după legea tocmelilor agricole iar pe proprietățile instituțiilor s-au constituit aproape 73% din islazuri, pe proprietățile particulare nu s-au constituit decît în proporție de 26%¹⁷, adică aproape un sfert din cît trebuia. Pînă în 1916 suprafața islazurilor constituite a fost de numai 177 413 ha¹⁸, din care multe inutilizabile, cu pietriș și în regiuni inundabile.

În schimb, prețul islazului a fost destul de ridicat, plătindu-se cu 535 lei ha pe proprietățile statului, cu 614 lei pe cele ale societăților comerciale, cu 667 lei proprietățile instituțiilor și cu 728 lei pe proprietățile aparținînd moșierilor, respectiv cu aproape 200 lei mai scump decît pentru cele ale statului¹⁹.

Așadar, în situația țărănimii din perioada 1908—1914 au intervenit modificări minime, suprafața micii proprietăți pînă la 5 ha crescînd doar

¹⁶ George Căpianu, *Întruirea reformei agrare asupra producției agricole în România întregită*, București, 1921, p. 4. G. G. Burghelc, deputat al colegiului al 3-lea țărănesc Dorohoi, referindu-se la activitatea Casei rurale, arăta că ea a cumpărat și vîndut în loturi între 1908—1915: în Muntenia 25 400 ha, cu prețul mediu de 906 lei ha și a vîndut în loturi 7 300 ha; în Moldova 100 000 ha cu prețul mediu de 651 lei ha și a vîndut în loturi 12 200 ha. De asemenea, el arăta că în 1915 Casa rurală a avut în exploatare provizorie 64 de moșii din care 55 în Moldova și 9 în Muntenia. În general, arăta el, Casa rurală a cumpărat pînă înainte de război 113 moșii în întindere de 127 263 ha; în Muntenia ea a vîndut toate moșiile, pe cînd în Moldova foarte puține, cauza constînd în aceea că țăranii din Muntenia dispuneau de mai multe mijloace grație sistemului de cultură în dijma, în timp ce în Moldova proprietarii își lucrau moșiile în regie, deci cu sîmînța, cu uneltele agricole și cu vitele lor, așa că țăranii fiind reduși la propriile lor mijloace nu erau în stare să plătească avansul de 10%, fixat prin lege. (G. G. Burghelc, *Adunarea Constituantă a României*, discurs pronunțat în ședința de la 6 iunie 1917, p. 51—53.

¹⁷ M. Carp, *Partidele politice și reformele constituționale*, cuvîntare ținută în Cameră la 28 mai 1917, p. 21.

¹⁸ *Relații agrare...*, p. 124.

¹⁹ M. Carp. *op. cit.*, p. 21.

cu 1,8%, în timp ce aceea a marii proprietăți de peste 100 ha s-a redus cu 1%. Conform statisticii din 1913, din cele 1 153 202 gospodării agricole, care cultivau 5 840 621 ha, gospodăriile pînă la 5 ha dețineau 81% din numărul total al gospodăriilor și 36,2% din suprafața totală. Micile gospodării țărănești (5—10 ha) dețineau 14,6% din numărul total al gospodăriilor și cultivau 19,2% din suprafața totală. Gospodăriile țărănești mijlocii și mari dețineau 4,4% din numărul gospodăriilor și cultivau 15,8% din suprafață, iar cele peste 500 ha reprezentau 0,1% din numărul total al gospodăriilor și 18,7% din suprafața totală.

Gospodăriile sub 5 ha, sublinia statistica din 1913, nu erau independente din punct de vedere economic, ele oferind o parte din forța lor de muncă marilor gospodării²⁰. Într-adevăr, o parte a marii proprietăți era lucrată cu muncă salariată unii moșieri și arendași, pentru a face față necesităților crescînde ale pieții, introducînd pe moșii unelte agricole perfecționate și chiar mașini. Față de intervalul 1900—1905 media importului de mașini agricole a crescut în anii 1906—1913 cu 31,5%²¹. Dacă în anii 1902—1904 media anuală a importului de mașini agricole a fost de 12 514 tone, în anii 1911—1913 a fost de 17 953 tone, ceea ce înseamnă o creștere de 43%. De această creștere beneficiau într-o anumită măsură și unii țărani înstăriți, dar principalii beneficiari erau unii moșieri și arendași.

Sindicatul agricole, constituite din moșieri și arendași în vederea vînzării în condiții mai avantajoase a produselor cerealiere, al căror număr ajunge la 29 în 1913, au favorizat și ele achiziționarea utilajului agricol și chiar îngrășăminte, contribuind în mare măsură la înzestrarea tehnică a gospodăriilor. Statistica importului de unelte agricole relevă cu prisosință acest fenomen, indicînd o creștere apreciabilă: de la 4 880 mii tone în 1907, la 9 514 mii tone în 1912²². Cu toată această creștere, inventarul agricol de care dispuneau marii proprietari era încă redus în raport cu suprafața posedată. Pe de altă parte, marii proprietari dispuneau într-o infimă măsură chiar și de uneltele cu tracțiune animală, vitele și caii aflîndu-se în proporție covârșitoare în mâinile țăranilor. Potrivit statisticii animalelor domestice de la începutul secolului al XX-lea 91,8% din numărul total al plugurilor se afla în proprietate țărănească; 92% din vitele de muncă în Muntenia și 75% din cele din Moldova erau, de asemenea, în proprietatea țăranilor. Firește, în anii de pînă la primul război mondial, numărul vitelor și uneltelor agricole de care dispuneau marii proprietari au crescut, dar decalajul existent nu putea fi lichidat. În asemenea situație, marii proprietari, interesați să producă cît mai multe cereale pentru piață, apelau tot la munca și inventarul țăranilor, folosind sistemul contractelor agricole, atît de dureros pentru masele țărănești. La rîndul lor, masele țărănești, dispunînd de inventar, de unelte agricole și de vite de muncă, dar neavînd suficient pămînt de muncă și imaș pentru întreținerea vitelor, erau nevoite să se învoiască la munca în dijmă, atît pentru pămînt de arătură, cît și pentru imaș. Cu cît cererea de islaz pentru vite era mai mare cu atît creșteau și pretențiile marelui proprietar în „tocme-

²⁰ Min. Agr., *Agricultorii și repartizarea pămîntului cultivat în 1913*, p. 16.

²¹ *Relații agrare...*, p. 22.

²² *Ibidem*, p. 24.

lile de muncă”²³. În județele aflate de-a lungul Dunării (opt la număr) și care dădeau o producție de cereale egală cu aceea a celorlalte 24 județe ale țării — cultura era efectuată mai ales de săteni, cu plugurile și vitele lor²⁴, astfel că sporul mării producții era datorat în mare parte muncii țăranilor. Nu stăruim aici asupra sistemului muncii în dijmă, variatelor forme ale arenzii, deoarece despre aceasta s-a scris pe larg. Apreciem însă faptul că, deși suprafața lucrată de mării proprietari cu muncă salariată pînă la înfăptuirea reformei agrare era în continuă creștere, ca urmare, pe de o parte, a dotării moșiilor cu inventar agricol, și în general, a legilor agrare de după marea răscoală a țăranilor din 1907, cu toate acestea, suprafața lucrată pe cont propriu de mării proprietari era cu mult mai mică decît aceea cultivată în cadrul învoielilor agricole. Circa 2/3 din pămîntul cultivabil al marilor proprietari era lucrat deci cu inventar țăranesc pe baza muncii în dijmă, proprietarii și arendașii utilizînd munca salariată, printre altele, tocmai pentru a putea impune țăranilor condiții de muncă împovărătoare. Gh. Ionescu-Sisești, sesizînd acest fenomen, scria că „în scopul de a menține condiții favorabile pentru ei în contracte proprietarii și moșierii renunțau din timp în timp să încheie angajamente cu țăranii și aduceau din țările vecine muncitori străini care, deși mai scumpi, le dădea posibilitatea de a ține la discreția lor țăranii de pe propriile moși”²⁵.

După cum s-a mai arătat, o parte însemnată a mării proprietăți era arendată. (În 1913, de pildă, 53,7% din suprafața moșiilor mai mari de 100 ha era arendată²⁶, după unii autori²⁷ proporția era chiar de 70%). După cum constatau mai toți specialiștii în problema agrară arendașul intermediar era adeseori la noi un speculant care-și scotea cîștigul nu din mărirea producției, ci din majorarea prețului cu care subarenda pămîntul țăranilor. Arendarea pămîntului se practica nu numai de mării proprietari, ci chiar și de țăranii nevoiași lipsiți de inventarul necesar lucrării terenului agricol. C. Garoflid aprecia că pămîntul țăranesc era înstrăinat prin arendări în proporție însemnată. Unii din țăranii săraci care-și dădeau pămîntul în arendă, dar mai dispuneau de inventar agricol, lucrau și ei pămînt în arendă de la moșieri, fiind deci dependenți de aceștia²⁸.

Pe de altă parte, numărul țăranilor complet lipsiți de pămînt era în 1914 evaluat la 400 000²⁹, o parte din aceștia fiind angrenați în sistemul

²³ C. Băluț-Cruceru, în *Proprietatea mijlocie în România*, București, 1915, seria, relativ la învoielile agricole, că „nu era vorba de o tocmală propriu-zisă, ci de o impunere, întrucît (proprietarul sau arendașul) aveau toată puterea, pe cînd el (țăranul) nu dispunea nici de existența pentru a doua zi” (p. 4).

²⁴ C. I. C. Brătianu, *Agricultura în România de ieri și în România de mîine*, București, 1919, p. 23; vezi și Pr. C. Dron, care, în *Chestiunea agrară. Ce vor țăranii*, seria: ... „Proprietarii și-au lucrat moșiile cu vitele sătenilor” (p. 56).

²⁵ Gh. Ionescu-Sisești, *Structure agraire et production agricole de la Roumanie*, Bucarest, 1924, p. 20—21.

²⁶ *Agricultorii și repartizarea pămîntului cultivat în 1913*, p. 30.

²⁷ Eftimie Grama, *Chestiunea agrară și chestiunea sîrănească din Muntenia și Moldova*, București, 1921, p. 81. Mitiță Constantinescu — în lucrarea sa *L'évolution de la propriété rurale et la réforme agraire en Roumanie*, Bucarest, 1925, — considera „plaga arendașilor” ca una din cauzele care au grăbit nevoia de împroprietărire, căci din 1 198 252 ha cultivabile, deținute în Moldova de marea proprietate, 62%, adică 733 994 ha erau arendate (p. 40).

²⁸ C. Garoflid, *Problema agrară și deslegarea ei*, București, 1917, p. 98.

²⁹ D. C. Popescu, *De ce trebuie îmbunătățită soarta țăranilor*, București, 1914, p. 113.

muncii în dijmă și deci dependenți de marii proprietari. Existența unui asemenea însemnat număr de muncitori agricoli lipsiți de pământ oglindea dezvoltarea procesului de ruinare a țărănimii.

Nu mai puțin caracteristic pentru situația precară a țărănimii era permanenta scădere a numărului de vite. Îndeosebi, țărani care dețineau aproape 84 % din totalul efectivului de animale, au fost loviți de scăderea acestei forțe atât de necesare agriculturii. Potrivit datelor de care dispunem, situația vitelor a fost între 1860—1911 următoarea ³⁰:

Anul	Numărul vitelor (boi și bivoli)	cai
1860	2 751 168	512 839
1873	1 886 990	433 539
1911	2 666 945	829 962

Dacă avem în vedere creșterea suprafeței cultivate și creșterea populației obținem următoarea situație ³¹:

Anul	Numărul vitelor și bivoliilor la 100 ha suprafață agricolă cultivată ¹ .	Numărul vitelor la 100 locuitori	Nr. porcilor la 100 locuit.
1860	41,06	70,2	27,8
1873	—	43,3	19,2
1911	33,34	37,7	12,8

În anul 1860 erau 2 751 168 vite și bivoli pentru o suprafață agricolă de 6 690 189 ha; în 1911 erau însă numai 2 666 945 vite și bivoli distribuiți pe o suprafață de aproape 8 000 000 ha, din care numai arături 5 475 281 ha sau 68,4% din întreaga suprafață agricolă, rămânând pentru pășune și pajiste numai 29,4%. Proporția rezultată de aci era următoarea:

Anul	Suprafața arată și grădini în ha.	Numărul vitelor și bivoliilor pe 100 ha suprafață
În 1860	2 494 220	110,3
În 1911	5 475 281	48,7

Rezultă de aci că în 1911 reveneau, pe unitatea de teren cultivat, mai puțin decît jumătate din numărul vitelor, care exista în 1860. O constatare importantă este și aceea privind numărul vacilor, care, la

³⁰ Mihail Șerban, *Problemele noastre social-agrar, București, 1914, p. 120.*

³¹ *Ibidem* p. 124.

inceputul secolului nu reprezenta decît doar 26,5% din totalul vitelor, adică mai puțin de o treime, pe cînd în Germania numărul vacilor era de peste 7 ori și jumătate mai mare decît al boilor.

Numărul mic al vacilor avea repercusiuni asupra alimentației țărănimii. Nu întîmplător un cunoscător în ale agriculturii ³² scria „mai ales la țară, unde tocmai ar trebui să se consume mai mult lapte, se întrebunțează mai puțin” ³³. Dacă luăm în considerare faptul că foarte multe (cam jumătate) vite erau sterpe ne dăm și mai bine seama de consumul total redus de lapte. În multe locuri apreciau specialiștii vremii, laptele era o raritate, în sate întregi nu existau măcar o singură vacă ³⁴. Consumul de porumb — principalul aliment al țărănimii — a scăzut și acesta, de la 230 kg în 1876, la 140 kg în 1905, fără a mai vorbi de consumul și mai redus de carne ³⁵.

Consumul redus de produse agro-alimentare avea consecințe asupra situației țărănimii. Alimentația insuficientă și unilaterală periclita reproducerea zilnică de muncă, afecta starea igienico-sanitară a populației sătești. Constatările medicilor erau în această privință revelatoare. „Dacă am aduna pe toți bolnavii dați de statistica boalelor — declara medicul Ioan Dinescu într-o conferință ³⁶ — am găsi pe puțin 3.750.000 bolnavi, din populațiunea țării de 7.248.000 de locuitori”. Cu alte cuvinte, mai mult de jumătate din populația țării suferea de diferite boli, între care cea mai răspîndită era pelagra, „boala celor flămînzi și prost hrăniți”. Numărul celor bolnavi de pelagră era evaluat, după unii medici ³⁷ la aproximativ 150.000 de oameni.

Un fapt îngrijorător îl constituia procentul mare al mortalității de 25,2 la mie în 1910, procentul fiind și mai mare la copiii de pînă la 1 an unde era de aproximativ 30 la mie. Procentul mare al morbidității și, în general, al relei stări sanitare se datora și locuințelor, în cele mai multe cazuri încăperi mici care „au puțină lumină și aer și mai puțin, dar cu atît mai multe miasme și praf, lipsindu-le adesea vîruiala. În numeroase cazuri ferestrele, și astfel prea mici, sînt fixate în cuie” ³⁸.

La acestea se adăuga repartizarea inegală a sarcinilor. Cu toate că populația țărănească scotea, în general, recolte mai mici, recenzorii fiscali socoteau venitul proprietății mai mici de 10 ha, mai mult decît acela al proprietăților mari de peste 500 ha. G. D. Creangă arăta că din

³² Dr. N. O. Popovici-Lupa, *Elemente de economie rurală*, vol. I, ed. II-a, București, 1925, p. 200.

³³ Dr. N. O. Popovici-Lupa, *op. cit.*, p. 200.

³⁴ Mihai Șerban, *op. cit.*, p. 154.

³⁵ „Pe cînd Românul consumă 10—12 kgr. carne, după observațiile noastre pe an, Francezul consumă 38 kgr., lucrătorul englez 59 kgr. . . Pe cînd Românul consumă în medie cel mult 4 litri de lapte pe an, englezul consumă 40 și francezul 60 de litri”. (A. Gautier, *L'alimentation*, Paris, Masson et C-ie, 1904, 2-e edit. p. 149, citat de „Viața românească”, 1906, an. I, nr. 2, p. 228). Autorul respectiv exagera, bineînțeles, deoarece, așa cum și motivează, aceste cantități le-a dedus din observațiile lui”; în afară de aceasta, trebuie avut în vedere și faptul că unii țărani aveau în gospodăria lor proprie vite și porci, înclt acestea nu erau consemnate în statisticile vremii.

³⁶ Citat după Const. Brăileanu. *Chestia agrară*, București, 1919, p. 6.

³⁷ Dr. I. Glăvan, *Considerațiuni asupra stării sanitare a țăranului*, București, 1920, p. 17.

³⁸ Ibidem. Medicul D. Rădulescu-Oarja, în articolul *Traicul săteanului*, publicat în „Glasul Argeșului”, Pitești, an III, nr. 3, din 1 noiembrie 1915, caracteriza astfel locuințele țăranilor: „Mici, joase, neluminate, pardosite cu lut, acoperite cu paie sau cu coceni, aceste locuințe, unde se înghesuiau de regulă 7—8 ființe, sînt izvorul a o multime de boale”.

totalul veniturilor anuale ale statului de 37,56 lei pe cap de locuitor, cheltuielile făcute în favoarea populației orașenești erau de 35,60 lei, în timp ce acelea făcute pentru săteni abia ajungeau la 3,60 lei de persoană ³⁹.

O consecință importantă a deosebirii de putere economică o constituia și repartizarea venitului național. Venitul provenit de pe o gospodărie care poseda pînă la 10 ha de pămînt era evaluat în primul deceniu al secolului al XX-lea la aproximativ 120 lei anual ⁴⁰, sumă insuficientă pentru întreținerea unei familii țărănești.

Un alt factor important care caracteriza situația maselor țărănești înainte de primul război mondial și deci de legiferarea reformei agrare îl constituia starea de înapoiere culturală, la sate înregistrîndu-se, potrivit recensămîntului din 1912, nu mai puțin de 67,4% de analfabeți ⁴¹.

De asemenea, trebuie avut în vedere și faptul că masele țărănești, deși constituiau mai bine de 83% din totalul populației țării, erau practic înlăturate din viața politică a țării. Sistemul electoral censitar era în așa fel alcătuit încît îngredea participarea mării majorități a populației la alegeri, asigurînd dominația claselor exploatatoare.

În Transilvania, potrivit datelor statistice din 1895, gospodăriile moșierești cu peste 100 jugăre, care formau numai 0,72% din totalitatea gospodăriilor, posedau 35,74% din terenul cultivabil, iar cele de peste 1000 jugăre stăpîneau 25,13% din suprafața totală ⁴². În comitatele Bihor, Arad, Sătmar proprietatea moșierească de peste 100 jugăre deținea peste 50% din pămîntul tuturor gospodăriilor, iar în comitatele Cluj, Sălaj,

³⁹ Mihail Șerban, *op. cit.*, p. 162.

⁴⁰ În raportul asupra stabilirii impozitelor directe, prezentat de Emil Costinescu, distribuirea veniturilor funciare rurale pe categorii se prezenta în felul următor:

Categoria de venituri	Numărul propr. rurali	% din totalul lor	Veniturile fonciare ale proprietarilor rurali	% din totalul lor
Pînă la 120 lei	894 629	70,95	46 480 861	18,51
De la 120—200 „	225 319	17,88	35 608 478	14,18
„ 250—300 „	81 821	6,49	19 817 379	7,90
„ 300—400 „	23 185	1,81	8 109 859	3,23
„ 400—600 „	15 392	1,22	7 473 619	2,98
„ 600—1 200 „	10 188	0,81	8 472 256	3,38
„ 1 200—2 100 „	8 042	0,40	8 215 088	3,28
„ 2 400—4 800 „	1 753	0,14	5 787 110	2,31
„ 4 800—10 000 „	1 279	0,10	8 950 228	3,56
De la 10 000— 50 000 lei	1 773	0,11	38 704 700	15,42
„ 50 000—100 000 „	293	0,02	19 669 067	7,83
Peste 100 000 lei	182	0,01	43 378 138	17,43
Total	1260 886	100	251 076 813	100 —

⁴¹ Mihail Șerban, *op. cit.*, p. 162.

⁴² Un jugăr = 5 775 m² sau 0,57 ha.

rei-Scaune, Maramureș între 40—50%, pentru ca în comitatele Odorhei, Făgăraș, Sibiu, Bistrița, Brașov să dețină mai puțin de 20. Proprietatea sub 500 jugăre ocupa 15,38%.

Proprietatea țărănească sub 100 jugăre reprezenta, în raport cu totalitatea proprietăților, 99,01%⁴³. În privința întinderii ce ocupa suprafața mare, mijlocie, mică, proprietățile pînă la 5 jugăre dețineau 5,84% din totalul suprafeței, iar cele de la 5—100 jugăre 46,50%. Media întinderii acestor categorii de proprietăți era următoarea: la proprietățile sub 5 jugăre = 1,69 jugăre, la cele de peste 5 și sub 100 jugăre = 15,75 jugăre. Proprietățile avînd pînă la 10 jugăre aparțineau la 598 132 familii, sau 71,17% din totalul gospodăriilor provinciei⁴⁴.

Faptul că peste 99% din populația agricolă a Transilvaniei o constituiau mici proprietari semiproletari sau proletari agricoli demonstrează că repartiția proprietății funciare din această provincie nu reprezenta numai o expresie a exploatării sociale, ci era dublată și de una cu caracter național. Într-adevăr, deși populația de naționalitate română reprezenta aproape 70% din numărul locuitorilor Transilvaniei, ea nu posedea decît 30% din suprafața agricolă. Pe de altă parte, este de semnalat faptul că în timp ce suprafața medie ce posedă o familie de țărani maghiari era de 6 jugăre, pentru o familie de țărani români această medie era de circa 1 jugăr⁴⁵.

Dacă considerăm o proprietate de 5 jugăre drept proprietate parcelară, iar pe cea între 5—10 jugăre mică proprietate, rezulta că mica proprietate reprezenta 23,3% din numărul total al proprietarilor și 10,9% din suprafață. Proprietatea țărănească mijlocie și mare (10—100 jugăre) reprezenta 30,4% din numărul total al proprietarilor și 42,6% din suprafață. Cu alte cuvinte, proprietatea țărănească cu economie independentă reprezenta 53,7% din numărul proprietăților și posedă 53,5% din suprafață. Proprietatea parcelară ocupa 6,1% din suprafață și 45,4% din numărul proprietăților. În sfîrșit, marea proprietate (100—1000 jugăre) deținea 13,4% din suprafața totală, în timp ce proprietatea latifundiară era considerabil de mare (40,4%)⁴⁶. Cu toate acestea, proprietatea parcelară nu era predominantă ca în vechea Românie.

În general, în cele 26 comitate ale Transilvaniei avînd o întindere de 21 166 027 jugăre, suprafața arabilă era de 7 182 547 jugăre, respectiv 33,9%; pășunile ocupau 2 919 108 jugăre sau 13,80%; pădurile 7 154 643 jugăre sau 33,8%, restul fiind constituit din fînețe, vii, grădini, stufărișuri și terenuri neproductive. Proprietatea mică din multe părți ale provinciei era extrem de fărâmițată; pe lângă acesta multe gospodării țărănești nu dispuneau de inventar agricol suficient, 83,3% neavînd nici măcar un plug⁴⁷.

De asemenea, este de menționat că în Transilvania exista un însemnat proletariat agricol.

Între 1895 și 1915, deci în decursul a 20 de ani, în Transilvania a avut loc un anumit proces de întărire a țărănimii chiabure, suprafața

⁴³ Const. Damian, *Reforma agrară din 1918—1921*, Studiu social economic, p. 20.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Dr. Ion Luca Ciomac, *Despre stările agrare din Transilvania sub regimul maghiar și cercetări asupra situației exploatărilor agricole după reforma agrară*, București, 1931, p. 30—31.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Const. Damian, *op. cit.*, p. 21.

acesteia crescînd cu 2,26% pe seama ruinării gospodăriilor țăranilor mijlocii și mici. Cu toată această întărire, țăranimea înstărită, ca de altfel și moșierimea română, continua să rămînă mult mai slabă decît cea maghiară. Dintre proprietarii cu 100—1000 de jugăre 61,4% erau maghiari, 16,1% germani și 20,3% români. Dintre cei cu peste 1000 de jugăre, 85,7% erau maghiari, 7,7% germani și numai 5,5% români. Pe de altă parte, 70,5% din totalul gospodăriilor pînă la 5 jugăre și 69,4% din gospodăriile cu 5—10 jugăre erau românești, mai mult de două treimi dintre țăranii săraci și semiproletari; 58,3% din argații complet lipsiți de pămînt și 56,7% din totalul muncitorilor agricoli din Transilvania erau români⁴⁸.

Exploatarea socială a țăranilor români, care alcătuiau marea majoritate a populației transilvănene, se împletea strîns cu subjugarea națională, țăranimea română avînd de suferit de pe urma politicii de deznaționalizare promovată de clasele dominante maghiare.

În Bucovina repartizarea pămîntului prezenta o asemănare cu situația din vechiul regat. În anii dinaintea primului război mondial 63,79% din suprafața cultivabilă a Bucovinei aparținea mării proprietăți, o parte însemnată a pămînturilor acestei categorii o constituiau proprietățile de mîină moartă. Numai în posesia Fondului bisericesc ortodox se găseau 266 352 ha sau 27,5% din întreaga suprafață a provinciei⁴⁹.

Proprietatea parcelară de pînă la 3 ha deținea 83,89% din numărul proprietăților și 20,45% din suprafață. Țăranii săraci și mijlocași erau, ca și în vechea Românie, slab reprezentați 15,65% din numărul proprietarilor și deținînd 33,27% din suprafață; moșiile de peste 100 ha, deși reprezentau 60,25% din numărul proprietăților, deținea 39,48% din suprafața totală.

Trebuie, de asemenea, să avem în vedere și faptul că în Transilvania și Bucovina (comparativ cu vechea Românie, pădurile reprezentau a cincea parte din suprafața totală care aparținea marilor proprietari); pădurile ocupau în Transilvania două treimi, iar în Bucovina o treime.

În afară de aceasta, în Transilvania și Bucovina țăranii mici și mijlocii dispuneau de vaste islazuri și păduri comunale. Din suprafața totală a pășunilor din Transilvania, care în 1895 era de 2 435 268 iugăre, reveneau islazurilor comunale 1 457 904 iugăre, adică 59,7%. Pădurile comunale în 1895 reprezentau 2 476 470 iugăre, adică 31,09% din totalul pădurilor provinciei. În Bucovina suprafața pășunilor țăranilor reprezenta 80,73% din suprafața totală a pășunilor.

Datorită mării suprafețe a islazurilor comunale, în Transilvania era posibilă o creștere însemnată a efectivului de animale. Astfel, în 1911 din totalul bovinelor de 2 073 371 capete și din 439 239 cai, 90% se găseau în proprietatea țăranilor. Dacă avem în vedere faptul că suprafața agricolă a Transilvaniei reprezenta numai jumătate din aceea a vechii României, în comparație cu numărul vitelor din România putem în mod clar să deducem relativa bogăție în animale a Transilvaniei.

⁴⁸ *Relații agrare și mișcări țăărănești...*, p. 103.

⁴⁹ Const. Damian, *op. cit.*, p. 21; vezi și D. Șandru, *op. cit.*, p. 26.

Vicioasa repartitie a pământului, exploatarea tot mai accentuată a maselor țărănești de către moșieri și arendași au determinat pe unii reprezentanți ai claselor dominante să se pronunțe pentru acordarea unor concesiuni mai largi țărănimii, pentru exproprierea cu răscumpărare a unei părți a pământului moșieresc. Proiectele de reformă agrară propuse și care însemnau, din punct de vedere obiectiv, o anumită îmbunătățire a situației țărănimii în condițiile dezvoltării capitaliste a agriculturii, n-au fost însă acceptate îndată după marea răscoală din 1907. Nevoia de pământ a țărănimii era acută, iar proprietățile statului și ale instituțiilor de mână moartă, cu care se încercase să se astîmpăre foamea de pământ după 1907, nu erau nici pe departe îndestulătoare pentru a acoperi cererile de pământ ale populației cultivatoare de la sate. Tot mai mult a ieșit la iveală și s-a întărit ideea că o nouă și mare împroprietărire trebuia întreprinsă.

Campania militară din vara anului 1913 a marcat o etapă importantă în evoluția problemei agrare din România *. În timpul acesteia în mintea țăranilor s-a întărit ideea că trebuie să-și cucerească drepturile. Nu întâmplător Vintilă Brătianu, participant la campanie, scria: „Soldații și deci, țărani noștri... văd în Bulgaria, un sătean într-o stare economică și socială în general mai bună ca la noi, cu izlaturi întinse, cu vite multe, terenuri de cultură mai întinse și mai toate la dispoziția exclusivă a lor. Nu văd pe țărani muncind pentru proprietari sau arendași, ei exclusiv în folosul lor singur⁵⁰. În afară de această situație economică, soldații români se întorceau, desigur, în țară cu simțămîntul că țăranul bulgar era mai de sine stătător, mai stăpîn, mai cetățean în țara lui „decît cel mai de jos”. „În toate conversațiile ce le-am avut cu soldații din baterie — nota același Vintilă Brătianu — se vedea că ei se așteaptă la ceva nou la înapoierea lor peste Dunăre”. Aceasta va fi cu atît mai necesar de satisfăcut cu cît sacrificiile cele mari au fost făcute de ei, care și-au părăsit casele, lăsînd cîmpurile nesecerate⁵¹.

Un ziar agricol al vremii⁵², referindu-se la evenimentele din Balcani, releva faptul că acestea „au avut un răsnet cu mult mai depărtat și cu mult mai adînc decît acela al unei schimbări de graniță; ele au făcut să trezească în popoarele amestecate și interesate conștiințe noi, noi tendințe și noi idealuri de viață. Înfîngerea Turciei a fost o dovadă patentă că viitorul unui stat e condiționat de bunăstarea dinăuntru. Iar victoriile celorlalte state dacă au pus în lumină relele interne, care se reduc la o stare economică nu destul de bine evoluată, au arătat însă că starea populației de la țară e mai bună decît la noi, că numai în România există o rivalitate între marea proprietate și cea mică”. Într-un alt ziar al vremii, subliniindu-se faptul că masele țărănești erau acelea care dau „forța numerică a poporului român asigurîndu-i existența în concertul

* În legătură cu aceasta vezi și Ecaterina Negruți, *Războaiele balcanice și problema agrară în România*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol””, Iași, Tom. XVII, 1980, p. 443—457.

⁵⁰ Vintilă Brătianu, *Note din expediția în Bulgaria*, în *Scrieri și cuvîntări*, vol. III, p. 274.

⁵¹ *Ibidem*, p. 275.

⁵² „România agricolă”, www.dacoromanica.ro, 14 iunie 1914, p. 9.

celorlalte popoare”, marca, totodată, faptul că „atita vreme cît starea clasei țărănești nu va prospera și nici nu va fi pregătită potrivit timpului și împrejurărilor lăuntrice și externe, ea va constitui un pericol permanent existenței statului”. Ziarul respectiv aprecia că „Acum, mai mult decît oricînd, se simte nevoia ca toate forțele națiunii unite, prin înfrățire și conștiință, să lucreze cu însuflețire pentru înfăptuirea acestei opere de salvare națională”⁵³.

După încetarea ostilităților agricultura din țara noastră se găsea într-un greu impas. Soldații întorși la vetrele lor și-au găsit gospodăriile complet dezorganizate; lipseau animalele de muncă, lipseau mașinile și instrumentele agricole, lipsea, cu un cuvînt, întregul inventar agricol, fără de care producția era aproape imposibilă. Rechizițiile și abuzurile administrației au determinat o puternică efervescență printre rezerviștii demobilizați și întorși în satele lor; ei cereau pămînt și înlăturarea dărilor. Raporturile dintre marii proprietari și arendași — semnala un publicist⁵⁴ — erau în genere încordate.

În aceste condiții reprezentanții din conducerea partidului național-liberal, sesizînd posibilitatea desfășurării unite a luptelor muncitorilor și țărănilor, s-au pronunțat pentru îmbunătățirea situației țărănilor. Vintilă Brătianu atrăgea în acest sens atenția că pentru înlăturarea răului de care am suferit pînă la 1907, trebuie o acțiune hotărîtă pentru aplicarea reformelor, completarea operei sociale și economice începute, operă atît de necesară consolidării statului nostru. Nu trebuie — avertiza el — să așteptăm ca o primejdie din afară, unită cu o frămîntare interioară, să prindă statul nostru într-o situație și mai grea ca aceea din 1907”⁵⁵.

La 7/20 septembrie 1913 oficiosul Partidului național-liberal „Viitorul” publica scrisoarea lui Ion I. C. Brătianu prin care se propunea legiferarea unei reforme agrare și a unei reforme electorale. „Și hotărîrea războiului și purtarea lui — se spunea în scrisoare — au adus astfel în strălucită lumină covârșitoarea înriurire a maselor asupra destinului statului și, punînd în valoare însușirile poporului nostru, au făcut proba înlăturabilei datorii de a proceda cu bărbăție și fără întîrziere la tot ce e merit să dea puteri nouă țărănimii noastre și să întărească conștiința solidarității claselor muncitoare cu statul și cu dezvoltarea lui.

Desăvîrșirea reformelor agrare printr-o intervenție a statului cu dreptul de expropriere unde e nevoie, pentru creșterea proprietății țărănești, stabilirea colegiului electoral unic, grabnica înmulțire a tuturor mijloacelor de instrucțiune și de educațiune, îndreptarea și dezvoltarea a tot ce trebuie să înriurească buna stare morală, fizică și economică a claselor muncitoare, se impun tot atît de imperios ca și întărirea organizării militare, de a cărei grabnică necesitate nu se poate nimeni îndoii”⁵⁶.

La Congresul Partidului național liberal din 20 octombrie 1913, Ion I. C. Brătianu explica cele arătate în scrisoare: „Noi toți ne-am întors din acest război cu hotărîrea vie de a ridica cît mai grabnic țărănimea

⁵³ Ghica Popescu-Mușătești, *Vreme nouă*, în „Glasul Argeșului”, Pitești, an I, nr. 5, din 16 iunie 1913.

⁵⁴ George Cipăianu, *op. cit.*, p. 4—5.

⁵⁵ Vintilă Brătianu, *Crize de stat 1901—1907—1913*, București, 1913, p. 10.

⁵⁶ „Viitorul”, din 7 septembrie 1913; N. Bănescu, *Ion I. C. Brătianu (1864—1927)*, Edit. Ramuri, Craiova, 1931, p. 116.

și poporul nostru, de a solidariza cât mai adânc toate clasele sociale cu statul și regatul nostru. De aceea s-a înscris în programul partidului *reforma agrară*, dând statului chiar dreptul de expropriere. Căci, dacă principiul de expropriere poate fi admis pentru crearea unui parc, a unei străzi, pentru exploatarea unei mine, cum nu poate fi admis pentru necesități sociale de care pot depinde siguranța și progresul statului"? De asemenea, Ion I. C. Brătianu considera că „a sosit momentul ca, în locul colegiului restrîns de pînă acum, să se pună colegiul unic”. „Noua situație în orientul Europei — afirma el — grăbește toate măsurile spre a desăvîrși reforma electorală. Aceasta trebuie făcută astfel încît să nu fie nevoie de o nouă modificare a Constituției, pentru ca să ajungem la votul universal, ci numai de o creștere de lumină, de instrucție la sate”. Se propunea, prin urmare, un colegiu unic, în care să intre toți știutorii de carte.

Zece fruntași ai partidului, toți mari proprietari, luînd cuvîntul își dădeau adeziunea la reformele anunțate, făgăduind tot concursul. Moțiunea citită de M. Pherekyde proclamă ca o condiție neapărată a propășirii României, întărirea țărânimii și solidarizarea tuturor claselor națiunii în viața statului. „Prin atingerea acestor două țeluri — se specifica în moțiune — congresul declară că se impune continuarea reformelor agrare începute în 1907 și completarea lor prin dreptul statului de a întrebuița expropriere, în anumite condițiuni, cu o dreaptă despăgubire, înlesnindu-se astfel o repartiție a proprietății funciare mai conformă cu interesul general. Congresul mai declară că se impune neapărat schimbarea sistemului electoral de azi; trebuie modificată organizația corpurilor legitoare și întocmit pentru Adunarea Deputaților colegiul unic al tuturor știutorilor de carte, cu reprezentarea minorităților, neștiutorii de carte votînd indirect, în același colegiu. Congresul, privind aceste înnoiri ca datorii imperioase și urgente, cere revizuirea Constituției, care nu poate fi amînată fără a se vătămă situația actuală a Regatului și fără a-i stînji denzvoltarea viitoare”⁵⁷.

Conducătorii Partidului național-liberal își dădeau seama că viitorul statului român, evoluția lui pe calea progresului, era condiționat de bunăstarea dinăuntru. De aceea, pentru a înlătura pericolul ce ar fi rezultat din perpetuarea stării economice mizere în care se aflau masele țărănești — majoritatea populației României, „șase milioane de locuitori din cele șapte milioane trei sute de mii cît trăiau la sate” — după cum arăta unul din economiștii Partidului național-liberal⁵⁸, — conducătorii liberali gîndeau să atenueze pronunțatul conflict ce există între fericirea cîtorva și mizeria celor mulți. „Țărînimea, aprecia un deputat liberal⁵⁹, stă în mizerie și în sărăcie de veacuri și grație acestei stări permanente ea a ajuns la un fel de atrofiere a apetiturilor sale, a simțului chiar de conservare și a învățat să rabde de foame, de multe ori nu protestează. Protestează în adevăr și dinșii la intervale de 10—15 ani odată, prin o revoltă, dar nu știe să protesteze zilnic”. În același sens, un colaborator al unei gazete din provincie⁶⁰, referindu-se la reforma agrară promisă de liberali,

⁵⁷ N. Bănescu, *op. cit.*, p. 121.

⁵⁸ C. I. Băicoianu, *Exproprierea și lărgirea colegiilor electorale*, București, 1914, p. 5.

⁵⁹ Din discursul lui C. Alessiu, în D.A.D., 1914, nr. 9, șed. din 1 martie 1914, p. 89.

⁶⁰ N. C. Teodorescu, *Exproprierea*, în „Glasul Argeșului”, Pitești, an I, nr. 28, din 3 noiembrie 1913.

arăta că „Trebuie zis nu exproprierea pământului marilor moșieri, ci *îndreptarea nedreptății pământului marilor moșieri* (sublinierea noastră — M.I.) Da ! exproprierea propusă de fruntașii liberali nu este altceva decât îndreptarea unui mare și strigător rău ieșit de la vitregia timpului”...

Într-adevăr, țărănimea, clasa cea mai numeroasă din România, nu s-a bucurat de prefacerile ce avuseseră loc. Și din punct de vedere economic, și din punct de vedere politic, și din punct de vedere cultural „sătenimea noastră e clasa care a profitat mai puțin de binefacerile din ultimii 50 de ani” — recunoștea un reprezentant al Partidului național-liberal⁶¹. C. I. Băicoianu sublinia și el că „ambele reforme își aveau obirșia în necesitatea imperioasă de a consolida bazele fundamentale, bazele de existență ale statului și neamului românesc”⁶².

În afară de aceasta, conducerea Partidului național-liberal vedea o strinsă legătură între problema agrară și problema națională, îmbunătățirea situației țărănimii, atît din punct de vedere economic cît și politic, impunîndu-se cu necesitate în vederea desăvîrșirii unității naționale. Avînd în vedere acest obiectiv, I. I. C. Brătianu declara, cu ocazia dezbaterilor asupra reformelor agrară și electorală, în iunie 1917 : „După campania din 1913 cea mai de seamă preocupare a guvernului era dubla preparare morală și materială în vederea unui mare conflict european a cărui dată însă nu părea așa de apropiată și pentru că cea mai mare pregătire morală era întocmirea reformelor, de aceea am fost unul din aceia care au convins pe bătrînul rege Carol că trebuiesc grăbite reformele. Aceasta era tocmai prepararea morală necesară unui război mondial, în care putea să rezolve marele problem național al nostru”⁶³.

Proiectul de reformă agrară al Partidului național-liberal prevedea, în genere, exproprierea moșiilor mari de peste 1000 de ha, aproximativ 1 200 000 de ha, din care din pămînturile statului 400 000—500 000 de ha, din moșiile particulare 700 000—800 000 ha (13% din suprafața mării proprietăți funciare particulare), deci cu circa 800 000 de ha mai puțin decît preconiza C. Stere la începutul anului 1913. Unii fruntași liberali preconizau o exproprie și mai limitată; ministrul de finanțe Emil Costinescu declara că din prisosul de peste 1 000 ha urmau să se exproprieze numai 20—25% (aproximativ 250 000 de ha), la care, dacă se adăugau și cele aproape 500 000 ha din moșiile statului și proprietățile de mină moartă, se obținea circa 760 000 de ha. „Țăranii destoinici” urmau să primească loturi care variau între 10—25 ha, pentru a se crea „pe de o parte, o clasă puternică de proprietari agricultori și pe de alta o clasă de muncitori agricoli...”⁶⁴. În schimbul pămîntului expropriat, moșierii urmau să primească mari despăgubiri, care să le permită să facă investiții de capital în agricultură⁶⁵.

Includerea exproprierii parțiale a moșiilor în programul imediat al Partidului național-liberal, chiar dacă această exproprie era limitată

⁶¹ G. C. Dragu, *Reforma agrară*, discurs pronunțat în ședința Camerei Deputaților de la 20 martie 1914, București, p. 10.

⁶² C. I. Băicoianu, *op. cit.*, p. 3.

⁶³ D.A.D., 1916—1917, nr. 28, șed. din 21 iunie 1917, p. 284.

⁶⁴ „Democrația”, nr. 17 din 1 decembrie 1913, p. 726; vezi și *Relații agrare...*, p. 156—157.

⁶⁵ V. Brătianu, *Foloasele exproprierii*, în *Scrieri și cuvîntări*, vol. III, p. 410.

se datora necesității în care s-au găsit clasele dominante de a adopta repartitia proprietății cerințelor obiective ale dezvoltării capitalismului.

Vintilă Brătianu a expus, la începutul anului 1914, într-o serie de articole, ideea că reforma agrară era necesară, pe de o parte, pentru a permite moșierilor să treacă la o agricultură intensivă⁶⁶, iar pe de altă parte, pentru a crea o pătură de țărani înstăriți în scopul lărgirii pieții interne. Exproprierea — arăta el — va îmbunătăți starea materială a țărănimii. Prin exproprierea a 1 200 000 ha s-a socotit că se putea completa pentru aproape 500 000 de familii, o întindere între 5—10 ha. Îmbunătățirea traiului a 500 000 de familii este îmbunătățirea pentru 2 500 000 de suflete; avînd pămînt aceștia vor avea puțința de a avea vite. Trei vite mari numai de cap de familie însemnau pentru el un spor de avere de 700 lei, adică în total pentru cele 500 000 de familii un spor de 350 milioane⁶⁷.

Ziarul agricol „România agricolă” a întreprins în rîndurile cititorilor săi chiar o anchetă asupra reformei agrare și asupra exproprierii parțiale. Din răspunsurile primite din partea unor mari moșieri (de pildă M. Giurgiuveanu din Molnița, jud. Dorohoi) reieșea că reforma agrară promisă de Partidul național-liberal, urmărind exproprierea silită pentru împroprietărirea țărănilor era „unica soluție menită a asigura progresul țării prin formarea unei țărănimii luminate, bine situată și harnică”⁶⁸. Un alt proprietar arăta că, înscriind exproprierea a o parte din marea proprietate, Partidul național-liberal face „o operă socială de mare bine pentru țară”⁶⁹. El propunea ca toate moșile care nu se exploatau de înșiși proprietarii lor, dacă nu au adus îmbunătățiri agricole, nu au făcut ferme și șosele pe moșii, să fie expropriate, criticînd faptul că mulți dintre marii proprietari își arendau moșile de multe ori primului venit, care îi da mai mult, fără a se interesa de gradul de moralitate al lui. Acesta, arăta el, în continuare — fără nici un capital, decît garanția și poate primul cîștig al moșiei, a căutat să exploateze moșia fără a face nici o îmbunătățire în mod elementar, din care cauză cea mai mare parte din pămînturile moșiilor s-a secătuit, nu mai sînt productive, deci un rău mare și pentru țară; el observa, totodată, că oprindu-se numai la exproprierea proprietăților ce treceau peste 1000 ha, se expropriau, în cifră rotundă, numai 1 100 000 ha, dar tot rămîneau proprietarilor moșii de peste 3 000 000 de ha⁷⁰.

⁶⁶ În articolul *Care vor fi foloasele exproprierii?* Vintilă Brătianu arăta că un mare proprietar avînd 3000 ha, dînd 600—800 ha țărănilor, va asigura viața cel puțin 150—200 de familii, care pînă aci erau legate de sat printr-un petec de pămînt neîndestulător pentru trai, va avea astfel împrejurul celor 220—2400 ha ce-i rămîn o atmosferă de pace și liniște și noii împroprietăriți vor fi pentru el și pentru toți proprietarii cei mai aprigi apărători ai dreptului de proprietate, căci vor avea ce apăra... Cu cele 600 000—800 000 lei luați pe pămîntul expropriat, după ce-și va plăti datoriile sau își va îmbunătăți cultura pe moșie, sporînd producția și munca sătenilor fără pămînt sau cu pămînt neîndestulător sau îi va investi în industrie sau comerț. Pe de altă parte, munca pe proprietatea mare rămasă după expropriere se va face mai bine, fiindcă țărăni cu 5—7 sau 10 ha vor avea vite mai bune de pus la dispoziția marii culturi, iar țărăni fără pămînt vor găsi într-o cultură mai bună a marelui proprietar, grație capitalului dat prin expropriere, o sporire a activității lor („Viitorul” nr. 2231, din 29 aprilie 1914 în *Serieri și cuvîntări*, vol. IV, p. 403.

⁶⁷ Vintilă Brătianu, *Serieri și cuvîntări*, vol. III, p. 404.

⁶⁸ „România agricolă”, an VI, nr. 233 din 5 ianuarie 1914, p. 4.

⁶⁹ „Glasul Argeșului”, Pitești, an I, nr. 15, din 13 octombrie 1913, p. 2.

⁷⁰ Ibidem.

În general, reprezentanții Partidului național-liberal recunoșteau că țărănimea se găsea în așa situație încît reformele economice și politice erau de absolută necesitate pentru a contribui la ridicarea ei materială și culturală. Mai mult, ei recunoșteau că ea nu-și putea îmbunătăți situația prin pămîntul luat în arendă. G. C. Dragu, de pildă, considera că schimbarea poziției între marea și mica proprietate, cumpărarea prin expropriere, dacă oferta de bună voie este ineficace a unei părți din marea proprietate rurală și revinderea ei la săteni apărea ca o necesitate și economică și politică și socială. „Trebuie dar, ca chestiune de prevedere socială, să răscumpărăm o parte din marea proprietate, pentru a o trece prin vînzare la micii cultivatori de pămînt. Ca chestiune de dreptate istorică nu facem decît cu sacrificiu din partea lor, să redăm sătenilor o parte din drepturile lor de odinioară la pămînt. Cred că prin această trecere înlesnim la noi în țară un proces economic”⁷¹. De asemenea, el arăta că prin expropriere se va înmulți și întări proprietatea rurală, țărănimea înstărită în special: „idealul este dezvoltarea la sate, cît se poate mai mult, de gospodării proprii, în care săteanul stăpîn pe o bucată de pămînt și întovărășit cu alți săteni, să se bucure de tot rodul muncii lor, spre folosul lui și spre liniștea socială”⁷².

Asupra opțiunii și necesității unei noi reforme agrare și electorale se pronunța și Paul Bujor. „Nevoia acestor reforme — arăta el — se impune azi la noi în prima linie, din sentimentul de justiție socială, justiție asupra căreia ne-au atras de mai multe ori atenția și popoarele occidentale mai înaintate decît noi în civilizație...” „Nevoia acestor reforme se impune — arăta el în continuare — și pe motivul că țăranul nostru, care este cel mai interesat în special, le-a cerut de atîtea ori în mod legal cu jalbă... Amintirea răscoalelor din 1907 e încă proaspătă în mintea noastră, iar conducătorii noștri își dau seama bine acum că spectrul acestor răscoale nu se mai poate îndrepta decît prin reforme grabnice și serioase”⁷³.

Partidul social-democrat, sub influența elementelor înaintate, prevedea în programul său politic, încă din 1912, exproprierea forțată a mării proprietăți. În numeroasele mitinguri din Capitală, cît și din țară membrii acestui partid dezvăluiau îngustimea proiectelor de reforme, cerînd exproprierea totală a moșiilor. Este ilustrativă în acest sens moțiunea adoptată la mitingul ținut în 24 noiembrie 1913, în sala Dacia, în care se sublinia că „orice reformă agrară care n-ar lovi în temelia mării proprietăți este un mijloc paliativ, care ar amîna fără să rezolve chestia agrară”⁷⁴. Moțiunea cerea exproprierea totală a mării proprietăți și închirierea ei la țărani pe termene lungi și cu prețuri foarte mici. Mai mult decît atît, la începutul anului 1914, în Circulara Comitetului executiv al P.S.D. se preconiza exproprierea fără drept de despăgubire.

La Congresul al III-lea al Partidului social-democrat din 6—8 aprilie 1914 în legătură cu problema agrară, deși delegația din Iași se pronunțase pentru exproprierea parțială a mării proprietăți, majoritatea delegaților

⁷¹ G. C. Dragu, *Reforma agrară...*, p. 19.

⁷² *Ibidem*, p. 21.

⁷³ Paul Bujor, *Reforma electorală și agrară*, Iași, 1913, p. 13—14.

⁷⁴ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1910—1915*, București, 1960, p. 761.

a cerut exproprierea totală, fără despăgubire a moșiilor. Congresul a hotărât că „Partidul social-democrat să opună reformelor înșelătoare ale partidului liberal, exproprierei parțiale, propriul său program prevăzând lupta comună a proletariatului și țărănimii pentru exproprierea totală. Rezoluția adoptată în problema exproprierei preconiza că „datoria Partidului social-democrat este să arate interesele comune care leagă clasa țărănească de proletariat și să ducă lupta comună împotriva clasei marilor proprietari, împotriva întregului sistem agrar existent și să convingă țărănimea că numai cu ajutorul proletariatului va putea căpăta : *Exproprierea totală a marii proprietăți și arendarea prin comune la obști și individual pe termene lungi.*...”⁷⁵

Așadar, mișcarea socialistă, Partidul social-democrat se pronunțau pentru lichidarea radicală a proprietății moșierești. Desigur, în poziția acestui partid în problema agrară existau și limite, în sensul că socialiștii continuau să preconizeze arendarea pământului țăranilor pe termen lung (de 50 de ani) și cu arendă mică, deși masele țărănești năzuiau să obțină pământul moșieresc expropriat în proprietate deplină și fără despăgubire.

În privința reformei electorale Partidul social-democrat dezaproba colegiul unic preconizat de liberali, întrucât acesta „lăsa fără drepturi politice peste un milion de muncitori și țărani”, cerind votul universal.

Partidul național-liberal a fost chemat la conducerea țării la începutul anului 1914. Pe baza platformei reformelor agrare și electorale, el și-a asigurat o majoritate zdrobitoare în Parlamentul țării, ceea ce i-a permis să susțină problema reformelor. Dealtfel, în însăși mesajul de deschidere a sesiunii ordinare a Corpurilor legiuitoare din februarie 1914 se arăta că „insuflețiți de aceleași patriotice sentimente, veți purcede la discuția măsurilor cerute pentru înlăptuirea reformelor agrare și a celor politice și că „împreună cu guvernul veți ști să dați operei D-voastră caracterul de armonie socială pe care se cuvine să-l aibă”⁷⁶.

La 24 februarie se depunea, din inițiativă parlamentară, propunerea de revizuire a Constituției, prilej cu care deputatul liberal C. Orleanu expunea motivele pentru care Partidul național-liberal inclusese în programul său de activitate realizarea noii reforme agrare.

Și Camera și Senatul au cerut ca propunerea de revizuire să se voteze urgent, adică fără să se mai zăbovească. Conservatorii, mai ales, au fost surprinși de urgența prezentării proiectelor de reformă și a revizuirii Constituției cerind lămuriri. C. C. Arion, mare orator, în numele Partidului conservator⁷⁷ și P. P. Carp în numele trecutului său politic⁷⁸, s-au împotrivit urgenței, iar conservatorii-democrați, înțelegând necesitatea urgenței propuse de Partidul național-liberal, arătau prin dr. C. Istrati că nu găseau nici oportun și nici necesar să facă o declarație specială în problema revizuirii rămânând, ca atunci când se va discuta în Cameră, ei să-și dea părerea⁷⁹. La Senat, Al. Marghiloman, președintele Partidului conservator, a făcut o declarație în numele conservatorilor,

⁷⁵ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1910–1915*, Edit. politică, București, 1968, p. 761–762.

⁷⁶ D.A.D., 1914, nr. 4, șed. din 24 februarie 1914, p. 24.

⁷⁷ D.A.D., 1914, nr. 4, șed. din 25 februarie 1914, p. 25.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem.

arătînd că aceștia erau adînc mirați de graba cu care se făceau propunerile de revizuire a Constituției, trei zile numai după deschiderea Parlamentului. În fapt, conservatorii, sub pretextul necunoașterii în mod concret a reformelor, le respingeau, afișîndu-și, ca în atîtea alte situații, aversiunea față de tot ceea ce ar fi fost în măsură să contribuie la ridicarea materială a maselor țărănești. Dealtfel, P. P. Carp spusese în mod limpede că pe conservatori nu-i interesau masele decît într-atît cît „să primenească elita, cînd se istovește”⁸⁰.

Față de declarațiile reprezentanților Partidului conservator, I. I. C. Brătianu, în numele guvernului pe care-l conducea, releva că, după războiul al doilea balcanic, el a pus întreaga chestiune a revizuirii în discuție și reforma agrară și reforma electorală⁸¹.

Trei zile mai tirziu, la 27 februarie 1914, C. Stere la Cameră și N. N. Săveanu la Senat prezentau raportul comitetului de delegați ai secțiilor în vederea revizuirii Constituției, în care se argumenta asupra necesității revizuirii. Discuțiile la prima citire au prilejuit ample înfruntări între reprezentanții diferitelor partide și grupări politice. N. Bazilescu, cunoscut profesor universitar de drept, susținător și în trecut al unor măsuri legislative cu caracter democratic, releva temeinicia propunerilor de îmbunătățire a situației maselor țărănești, caracterul nu numai economic, politic și social, dar și național al reformelor⁸². La rîndul său G. Diamandy, marcînd faptul că „revizuirea Constituției era impusă de noua fază socială a României”, aprecia că exproprierea nu era o măsură luată împotriva marelui proprietăți, ci o măsură de echitate luată pentru mica proprietate și pentru țărănime⁸³. El arăta că nu era vorba să se dea pămînt tuturor țăranilor, ci numai „țăranilor destoinici”, aceia care aveau puțința de a cumpăra pămînt și de a reforma acea mică proprietate care să varieze de la 10, 15 sau 20 de ha. În general, fostul socialist considera să „Niciodată țărănimea nu se va emancipa cît va avea numai iluziunea proprietății”.

În ciuda amplelor și numeroaselor luări de cuvînt în problema revizuirii Constituției conservatorii respingeau argumentele invocate în favoarea reformelor. N. Filipescu, unul din cei mai aprigi apărători ai proprietății moșierești, combătea reformele, deoarece „ele amenințau deopotrivă și interesele private și interesele țării”⁸⁴.

La 5 martie 1914 Corpurile legiuitoare au votat prin apel nominal propunerea de modificare a Constituției în vederea realizării reformelor. La prima citire în Cameră opoziția conservatoare declara că se abține de la vot, iar la Senat a votat contra, rezultatul fiind 100 pentru, 1 contra⁸⁵ (D. Greceanu). La a doua citire din Cameră, care a avut loc la 14 martie 1914, propunerea de revizuire a fost admisă cu 133 de voturi, contra 6⁸⁶. Față de această situație, D. Greceanu arăta că la citirea

⁸⁰ C. Ionescu-Lungu, *Cui se datorește Improprietărea țăranilor?* Ploiești, 1927, p. 20.

⁸¹ D.A.D., 1914, nr. 4, șed. din 24 februarie 1914, p. 25.

⁸² Ibidem, nr. 8, șed. din 28 februarie 1914, p. 73.

⁸³ Ibidem, nr. 10, șed. din 3 martie 1915, p. 105. În 1917 G. Diamandi se va ridica însă împotriva reformelor Partidului național-liberal.

⁸⁴ D. S., 1914, nr. 8, șed. din 3 martie 1914, p. 71—79. Vezi și Anastasie Iordache, *Viața politică în România, 1910—1914*, Edit. științifică, București, 1972, p. 282.

⁸⁵ D.A.D., 1914, nr. 12, șed. din 5 martie 1914, p. 140.

⁸⁶ Ibidem, nr. 30, șed. din 27 martie 1914, p. 358—359.

a treia conservatorii să declare abținerea de la discuție dacă nu se dădeau precizări asupra reformelor; de asemenea, să se ceară garanții în vederea desfășurării alegerilor⁸⁷. La rîndul său, Ion Miclescu, îndrjit și dîrz pentru că regele nu intervenea în favoarea moșierilor, vroia să înceapă o campanie de presă în care să atace puterea executivă. În general, mai mulți fruntași ai Partidului conservator, printre care, Barbu Ștefănescu-Delavrancea, Dariano, Leon Bogdan, D. Greceanu și alții erau de părere că masele nu realizează în toată valoarea lui pericolul reformelor și că trebuia neapărat o frămîntare mai activă a lor⁸⁸.

În sfîrșit, la cea de a treia citire, din cei 143 de votanți, 142 au votat pentru, 1 contra (A. C. Cuza)⁸⁹.

Cîteva zile mai tîrziu Corpurile legiuitoare erau dizolvate pentru a face loc Adunării supreme — Constituanta. — În cadrul campaniei electorale care a precedat alegerile pentru Constituanta conservatorii și-au întezit activitatea de propagandă împotriva programului liberal de reforme. La 27 aprilie 1914 a avut loc o mare întrunire conservatoare în Capitală la care s-a adoptat o moțiune pentru garantarea libertății electorale. La Craiova, P. P. Carp, calificînd reforma agrară drept „un atentat la proprietatea acestei țări”, declara că propunerile liberale de reforme „erau menite a ne opri din calea progresului în care ne îndrumasem”⁹⁰. Totodată, el arăta că între cele două reforme era o strînsă legătură, căci guvernul, neputînd realiza exproprierea prin despăgubire, ci prin confiscare, avea nevoie de un instrument, care era colegiul unic și votul universal.

În general, în Camerele de revizuire reformele au întrunit o majoritate covîșitoare, cu toată încercarea de împotrivire a conservatorilor mai cu seamă în Senat unde prezența marilor proprietari le dădea speranțe. În cursul discuțiilor de după fiecare din cele trei lecturi ale propunerii de revizuire au fost precizate principiile generale ale exproprierii și colegiului unic și pozițiile partidelor. Așa cum s-a văzut, Partidul conservator nu admitea nici un fel de concesiune constituțională, iar Partidul conservator democrat, deși admitea în principiu reforma agrară, o condiționa de plata în bani a pămîntului expropriat.

La 5 iunie 1914 s-a deschis sesiunea extraordinară a noului Parlament a cărui menire era — după cum se arată în „mesajul tronului” — dezbateră numai a lucrărilor pentru aducerea la îndeplinire a acestei legiferări constituționale în sesiunea din toamnă”⁹¹. Așadar, discuția asupra revizuirii Constituției, care trebuia să constituie prima etapă a reformelor, a fost amînată pînă la sesiunea de toamnă. Înainte de închiderea sesiunii parlamentare extraordinare M. G. Orleanu, împreună cu

⁸⁷ N. Polizu-Micșunești, *op. cit.*, p. 58. Tot el nota că Nicolae Filipescu elaborase proiectul unui manifest adresat țărănimii „plin de miez și de avînt...” pe care urma să-l întregască cu proiectul lui Delavrancea și a-l supune apoi aprobării comitetului executiv al Partidului conservator.

⁸⁸ D.A.S., 1914, nr. 30, șed. din 27 martie 1914, p. 358—359; vezi și N. Polizu Micșunești, *op. cit.*, p. 57.

⁸⁹ D.A.D., 1914, nr. 43, șed. din 22 aprilie 1914, p. 847.

⁹⁰ „Timpul”, Craiova, IV, nr. 155 din 10 mai 1914, p. 2—3; vezi și Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 288.

⁹¹ D.A.D., Sesiunea extraordinară 1914, nr. 1, șed. din 5 iunie 1914, p. 1.

alți deputați liberali⁹², a propus alegerea unei comisii care în timpul vacanței parlamentare să studieze și să prezinte lucrările necesare revizuirii Constituției pentru sesiunea de toamnă. La rindul său, N. Fleva, revenit pentru a treia oară în Partidul național-liberal, făcea propunerea privind necesitatea unor lucrări prealabile în chestiunea agrară, spunând că nu era vorba numai de lipsa de pământ, care era cauza principală a suferințelor țăranilor, dar și de altele⁹³. În legătură cu aceste comisii I. I. C. Brătianu a făcut apel ca din acestea să facă parte și membrii ai opoziției. Partidul conservator-democrat prin Take Ionescu a declarat că nu participă la aceste comisii, în timp ce C. C. Arion, în numele opoziției conservatoare, a spus : „Noi credem că nu putem conlucra cu guvernul pentru studierea chestiunii și facerea legii pentru revizuirea Constituției, promitem însă că le vom discuta cu cugetul curat, conform principiilor conservatorilor”⁹⁴. A primit, în schimb, să facă parte din aceste comisii N. Iorga.

În general, conducătorii Partidului național liberal intenționau să înscrie exproprierea numai ca principiu în Constituție, subordonând aplicarea ei de cadastrarea proprietății, operație care ar fi trebuit să amine aplicarea reformelor, după cum aprecia un autor⁹⁵, cu un sfert de veac. Nu este mai puțin adevărat ca prin desemnarea comisiei pentru studierea anteproiectelor de reformă, ca și prin aminarea lor pînă în toamnă, liberalii urmăreau și obținerea acordului conservatorilor, acord care, de altfel, a și fost realizat în vara anului 1914. În legătura cu acest acord, Take Ionescu arată că, înainte de război, în comitetul Partidului conservator examinaseră cu toții, inclusiv cu Nicolaie Filipescu, profunde transformări la care creațiunea României mari trebuia să ne supuiе, transformări mult mai numeroase decît reformele agrare și electorale.

Toți au fost de părere că și o largă reformă agrară trebuia să iasă din crearea României mari și o democratică întindere a dreptului de vot⁹⁶.

Îndată după izbucnirea primului război mondial cercurile conducătoare aveau să amine dezbaterea programului de reforme, deși în toamna anului 1914, senatorul Paul Bujor considera date fiind pregătirile pentru viitorul țării — că era momentul pentru îmfaptuirea reformelor. „N-ar fi oare nimerit — arăta el — ca înainte de a-i trimite (pe țărani n.n.) zic, să-și verse singele pentru întregirea nemului nostru peste hotarele de acum să ne întindem toți mîinile ca frații asigurînd astfel îndreptarea acelor inechități sociale care atît de loial au fost recunoscute de noi toți în ședințele anterioare ale acestui corp? Nu credeți că veți pecețli cu siguranța anonimă desăvîrșită de care aveți nevoie în acțiunea

⁹² Propunerea era semnată, în afară de M. G. Orleanu, de: C. Alimănișteanu, Al. Bellu, Dim. I. Nicolaescu, Em. Dan, Dr. Pănescu, D. R. Ralea, Const. Georgescu, Gr. L. Trancu-Iași, Dinu Arțăreanu, Stefan C. Ioan, Grigore Iunian, S. Eraclide, Dr. Lupu, Tilică Ionide, I. I. Stănciuleanu, D. D. Pătrășcanu și Vintilă Brătianu.

⁹³ D.A.D., ses. extraordinară 1914, nr. 12, șed. din 20 iunie 1914, p. 173.

⁹⁴ Ibidem, p. 174.

⁹⁵ P. P. Negulescu, *Partidele politice*, București, 1926, p. 245./p. 175.

⁹⁶ Take Ionescu, *Pentru România mare. Discursuri din război 1915—1917*, București, 1919, p. 141. Din cuvîntarea rostită la Iași în Camera Deputaților la 14 decembrie 1916, vezi și discursul senatorului Vladimir Anastasovici, în D. S., 1916—1917, nr. 27, șed. din 19 iunie 1917, p. 164 165.

d-voastră politică și veți asigura, neîndoios, izbînda mare?"⁹⁷. La această întrebare, primul-ministru, I. I. C Brătianu, avea să răspundă că nu era momentul potrivit pentru reforme, că înțelepciunea politică impunea factorilor de răspundere ai țării să amîne tot ceea ce putea da naștere la desbinări în rîndurile reprezentanților națiunii. În felul acesta problema reformei agrare era aminată pînă în primăvara anului 1917.

LES RELATIONS AGRAIRES DE ROUMANIE PENDANT LA DÉCENNIE QUI PRÉCÉDA LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

RÉSUMÉ

Les relations agraires de Roumanie durant les premières décennies du XX-e siècle reflétaient de manière prenante le fait que tandis qu'un nombre restreint de grands propriétaires fonciers possédaient la majorité du terrain agro-sylvicole — les latifundia y couvrant une superficie importante — la paysannerie qui constituait la majorité de la population, représentant le fondement de l'Etat roumain, était dépourvue de terre ou en possédait très peu. Les masses paysannes ne pouvaient compenser le manque de terre qui leur eut assuré l'existence par celle que leur donnaient à bail les grands propriétaires fonciers et les fermiers, de sorte qu'une modification de la proportion entre la grande propriété et la petite propriété s'imposait non seulement comme une nécessité économique, mais aussi politique, sociale et surtout nationale. De là aussi les propositions du parti national-libéral concernant l'accomplissement d'une nouvelle réforme agraire.

Le déclenchement de la première guerre mondiale a constitué pour le gouvernement un occasion propice à l'ajournement des débats touchant la réalisation de la réforme agraire, ceux-ci étant repris à peine au printemps 1917.

⁹⁷ D. S., 1914—1915, n. 1, p. 38. www.dacoromanica.ro

IDEI ASOCIAȚIONISTE ÎN ROMÂNIA. FORME DE ASOCIERE ALE ȚĂRĂNIMIL. OBȘTEA SĂTEASCĂ DE ARENDARE A PĂMÎNTULUI (1864—1907)*

DE

GHEORGHE CRISTEA

Originile mișcării cooperative moderne din România, ca, de altfel, și din alte țări, se găsesc în formele primitive de asociere, ce existau mai ales în domeniul vieții agricole, începînd cu cea mai veche perioadă a economiei omenești. Asemenea forme de economie colectivă se materializează la români în stăpînirea și folosirea în codevălmășie a pămîntului arabil și mai ales a pădurilor și a islazului satului, în întovărășiri de muncă (tovarășii de plug, cete de treier, „clăci” sătęști alcătuite sporadic pentru diverse lucrări), în tirle ciobănești sau în stine create ad-hoc, la care țaranii își trimiteau minzările în lunile de vară și de toamnă. În satele moșnenești sau răzeșești era necesar să se obțină un consens cel puțin pentru unitatea agricolă a pămîntului satului împărțită în curele individuale, ca să se poată folosi aceeași cereală pentru această unitate de cultură, iar muncile agricole să se facă în același timp: aratul, deci pornirea tuturor plugurilor deodată, secerișul grînele (țarina, locul pe care se cultivau grînele, era comasată în numeroase sate în așa fel ca vitele să intre pentru pășunat în miriște doar după ridicarea recoltei), culesul porumbului; de asemenea, de multe ori locurile rezervate pentru anumite culturi speciale (în, cînepă), precum și locurile de finețe de pe care se strîngea finul pentru iarnă, nu erau risipite, ci adunate toate laolaltă constituiau cînepiștea sau fineța satului. Așadar, e posibil să fi avut loc anumite sincronizări ale lucrărilor agricole, ceea ce vădea existența unei munci în comun chiar atunci cînd loturile de pămînt erau despărțite în folosințe individuale, iar munca pe zone agricole specializate atrăgea după sine o serie de obligații ale gospodăriilor individuale integrate în complexul unei economii organizate pe plan sătesc, precum și anumite drepturi ale satului de a se amesteca în treburile gospodăriei individuale¹.

* Fragmente din lucrarea *Istoria cooperației agricole de producție din România*, elaborată în cadrul planului de cercetare al Institutului de istorie „N. Iorga”.

¹ P. P. Panaitescu, *Obștea jărănească în Țara Românească și Moldova. Orinduirea feudală*, Edit. Academiei R.P.R., București, 1964, p. 88—91; Valeria Costăchel, *Obștea sătęască*, capitolul al II-lea din lucrarea V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, Edit. științifică, București, 1957, p. 77—108; Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmășe românești*, vol. I. Edit. Academiei R.P.R., București, 1958, p. 224—225, 296—332; idem, vol. II, București, 1959, p. 25—92; M. V. Pienescu, *Întreprinderile cooperative*, în *Enciclopedia României*, vol. IV, București, 1943, p. 639—640; C. Filipescu, *Obștea, satul și noul regim agrar*, București, 1943, p. 7—8.

În ceea ce privește rădăcinile ideologice ale cooperăției moderne, ele pot fi întâlnite în socialismul creștin, în pedagogia socială (Johann Heinrich Pestalozzi și Philipp Emanuel von Fellenberg în Elveția, Nicolai-Frederik-Severin Grundtvig în Danemarca), în socialismul premarxist. Nu numai *doctrina asociaționistă*, dar în general ideile reformatorilor sociali din prima jumătate a secolului XIX-lea — economiști și sociologi — aveau audiență la fruntașii culturii din cele două principate dunărene, care, adesea, le-au acceptat și le-au propagat².

Adept și slujitor statornic al doctrinei lui Charles Fourier, în același timp precursor al socialismului și al asociaționismului român, Teodor Diamant încearcă, în 1835, să organizeze cunoscutul falanster, împreună cu Emanoil (Manolache) Bălăceanu, pe moșia Scăeni, proprietatea acestuia, dar intervenția brutală a guvernului desființează asociația³.

Considerată de unii autori „prima construcție de acest fel din toate cîte s-au încercat în diferitele țări”⁴, iar de alții „a doua și ultima experiență de a acest fel realizată în timpul vieții marelui utopist”⁵, efemera operă preconizată de Teodor Diamant, falansterul de la Scăeni, rămîne un moment deosebit de important în istoria gîndirii sociale din România. Originalitatea lui T. Diamant, oricît de firavă ar fi ea, se reflectă în încercarea sa de a adapta realităților economice concrete din țările române doctrina școlii societare (de la dogmele căreia se abate însă nu o singură dată), în curajul său de a căuta să aplice realist principiile unei noi întocmiri sociale bazate pe dreptate și egalitate. Modulul de exploatare a moșilor boierești prin clăcași cărora li se repartizau loturi individuale ce erau lucrate cu unelte primitive folosind procedee rudimentare, el îi opune nu proprietatea mare individuală, ci marea exploatare practică de oameni liberi, întovărășiți de bună voie pentru o lucrare colectivă, cu mijloace comune, perfecționate, aplicînd cele mai noi metode științifice (printre „soți” figura și un agronom cu școală; T. Diamant însuși era membru al Societății de agricultură înființată la București (1835) în vederea sprijinirii acțiunii de ridicare a agriculturii prin școli și ferme model). Spre deosebire de Fourier, care pune accentul pe munca în agricultură, T. Diamant, impresionat de slaba dezvoltare economică a țării sale, releva necesitatea creării unei industrii autohtone. Semnificativ, în această privință, este faptul că încă în articolele publicate în „Curierul românesc” el subliniază avantajele agriculturii (lucrării pămîntului) îmbinate cu meșteșugurile; însăși denumirea alcătuirii de la Scăeni era de „*Societate agronomică și manufacturieră*”. iar memoriul din 1841 prevedea înființarea unor colonii agricole-industriale⁶.

² M. V. Pienescu, *loc. cit.*: Gheorghe Cristea, *Unele probleme ale cooperăției agricole de producție în istoriografia românească*, în „Revista de istorie”, t. 33 (1980), nr. 12, p. 2279-2301.

³ Gromoslav Mladenatz, *Gîndirea cooperativă în România*, vol. I, București, 1939, p. 19-44; idem, *Introducere la lucrarea Teodor Diamant, Scrieri economice*, Edit. științifică, București, 1958, p. 43-52; D. Popovici, „Santa cetate”, *Între utopie și poezie*, București, 1935, p. 18-31; I. Cojocaru, Z. Ornea, *Falansterul de la Scăeni*, Edit. politică, București, 1966.

⁴ Nicolae Deleanu, *Scrieri social-politice*, Edit. politică, București, 1976, p. 63; idem, *Scurt istoric al mișcării socialiste din România*, București, [f.a], p. 6.

⁵ I. Cojocaru, Z. Ornea, *Falansterul de la Scăeni*, p. 6.

⁶ Gr. Mladenatz, *Gîndirea cooperativă în România*, p. 32-39, 43; idem, *Introducere la T. Diamant, Scrieri economice*, p. 62-64; I. Cojocaru, Z. Ornea, *op. cit.*, p. 62-203.

Altoită pe un fond primar funciar autohton și avînd, inițial, ca model imaginar, socialismul evanghelic al comunităților creștine primitive din Dacia romană, concepția lui I. Heliade-Rădulescu se va caracteriza ulterior și prin pregnante trăsături laice. Elementele socialismului utopic francez, preconizat de Saint-Simon și mai ales de Fourier (opera acestuia, mărturiseste scriitorul român, o cunoscuse și studiase încă de la 1832), J. P. Proudhon și Louis Blanc, dar nu numai de ei⁷, privesc însă în mod critic și adaptate de Heliade la realitățile sociale românești, ca și fondul funciar evanghelic, se reflectă în eseu *Cîteva cugetări asupra educației publice (1839)*⁸, un adevărat proiect socialist-utopic, în care se arată căile pentru înfăptuirea societății ideale, bazată pe revenirea creștinismului la adevărata sa misiune: bogatul să-și dea „de bună voie” averea „spre ușurarea săracului”, făcîndu-se „epitroapă maica cea de obște, biserica”, ce devenea proprietară a moșiilor. Urma apoi „să-și dea mîna chesarul cu biserica, să se facă o unime, un corp, și veniturile bisericii să fie ale statului”. Toate moșiile din țară s-ar transforma în „domene ale statului” și ar avea „un minister în parte despărțit în mai multe secții”, iar fiecare moșie „cîte un șef econom cu slujbașii săi”, în timp ce „mii de fii ai țării” ar fi „impiegați cu leafă obștească”. Țăranul, din clăcaș ar deveni „om slobod cu țarina sa dată pe viață, după vrednicia și munca lui”. Cel vrednic avea dreptul „să coprindă mai multe locuri spre folosul său și cel de obște”; de la cel leneș se putea lua „tot ce nu era destoinic a-l exploata”. Așadar se va da „fiecăruia după faptele sale; agricultura, fabricile, tot felul de industrie” urmau să fie ale guvernului; se prevedea să fie „întrebuințați toți românii” și să se „răsplătească vrednicia”⁹.

În cursul anului 1850 I. Heliade compune poemul socialist-utopic *Santa cetate*¹⁰, ce pornește de la definiția poporului — „Christ-popolul, lumina și puterea”, „producînd singur viața și averea” — examinează trecutul și proiectează imaginea luminoasă a viitorului. În această cetate a viitorului, „cetate ideală, naltă”, „justiția este domnitoare”, „frăția e realizată”, virtutea e „forță, valoare”, „orice nevoie este ușurată: unul pentru toți, toți iar pentru unul”; în afară de fraternitate, libertate („liberă voie”) și egalitate („soartă nivilată”), aici stăpînesc „verul [*adevărul*], frumosul, marele și bunul”, iar ordinea economică în noua întocmire socială se caracterizează prin „propriul sacru, risolvat comunul” (așadar sanctificată nu proprietatea individuală, ci aceea a societății însăși)¹¹. Solidaritatea umană, viața socială și participarea individului la proprietatea colectivă constituie elemente fundamentale ce înscriu acest poem

⁷ În legătură cu evoluția concepției socialist-utopice a lui I. Heliade și cu lucrările socialiştilor care aveau să-l influențeze pe acesta, v. D. Popovici, «*Santa cetate*». *Între utopie și poezie*, p. 78—135; Gromoslav Mladenatz, *Gîndirea cooperativă în România*, p. 44—86; Radu Tomoiogă, *Ion Eliade Rădulescu, Ideologia social-politică și filozofică*, Edit. științifică, București, 1971.

⁸ Ion Eliade-Rădulescu, *Scrieri politice, sociale și lingvistice*, Ediție îngrijită de George Baiculescu, Craiova, [f. a.], p. 159—187; v. și Radu Tomoiogă, *op. cit.*, p. 96—97.

⁹ Ion Eliade-Rădulescu, *Scrieri politice, sociale și lingvistice*, p. 180—181.

¹⁰ I. Heliade Rădulescu, *Opere*, vol. I, *Poezii*, Ediție critică de Vladimir Drimba, București, 1967, p. 207—209.

¹¹ *Ibidem*, p. 209.

în rîndul lucrărilor lui Heliade cu trăsături socialiste, pendulînd însă între umanitarismul biblic și pacifismul fourierist¹².

În același an (1850), traduce broșura lui Louis Blanc, *Le catéchisme des socialistes*, ale cărei idei privind asociația se vor reflecta în viitoarele sale proiecte. El însuși va elabora formula *asociației agricole*, abandonînd treptat ideea înfăptuirii societății ideale cu ajutorul „maicii cea de obște, biserica”¹³.

Cu mult înainte de reforma din 1864, încă din ianuarie 1859, I. Heliade Rădulescu mărturisea, în articolul *Asociația agricolă*¹⁴, că „de mai mulți ani se ocupă cu stăruire spre formarea și organizarea unei asociațiuni agricole prin acții, pe niște baze solide și din cele mai posibili în țara noastră”¹⁵ [sublinierea ns. — Gh. C]. Prin acest articol program erau chemați „toți bărbații maturi cu mintea și doritorii binelui comun și legal spre a lua parte devenind acționari în această asociație” — pentru „fiecare acție” urma să se plătească (la cumpărare) o sută de galbeni. Acționarii trebuiau să aleagă și să numească dintre dinșii „o direcție de cîțiva bărbați și un casier responsabil”, cărui i se încredința întii numai a patra parte, „adică 25 galbeni din fiecare acție”. Cu suma adunată din aceasta a patra parte, urma să se cumpere „o moșie ce va deveni proprietatea asigurătoare a companiei sau a acționarilor pentru primii bani ce a depus fiecare”¹⁶. Restul de bani, deci pînă la 75 de galbeni din *fiecare acție*, se încasau în trei etape, pe măsura și în scopul propășirii asociației și numai cu hotărîrea adunării generale, pentru: dotarea moșiei „cu stabilimente, cu vite, cu machine liberatoare de brațe și cu instrumente aratorie”; „începerea comerciului agricol”; dezvoltarea operațiunilor agricole și comerciale „în niște proporțiuni mai întinse cuvenite calității și situațiunii moșiei”¹⁷.

Ca precauțiune, pentru a apăra „pe soți de toată reaua credință” și „de arbitrarie”, pentru a apăra individul „în contra celor mai mulți” și pe cei mulți „în contra puterii de bani a unuia singur”, se prevedea că „fiecare este liber a lua mai multe acții, nu însă mai mult de a treia parte a capitalului general” (la început, doritorii subscriau cîte acții ar fi voit). De asemenea, se stabileau anumite restricții privind raportul dintre numărul voturilor la care avea dreptul un asociat în adunarea generală, și numărul *acțiilor* fiecăruia. În ceea ce privește beneficiile obținute, proiectul lui Heliade prevede: „foloasele curate” se vor împărți „fiecăruia la capitalul fiecăruia an după numărul acțiilor sale; „travaliul fiecăruia laborator pînă la directorii fiecăreia ramure și pînă la directorul general se recompensă printr-un salariu decis de generala adunare a Companiei”¹⁸.

¹² D. Popovici, « Santa celate ». *Între utopie și poezie*, p. 130—135; Radu Tomoiogă, *op. cit.*, p. 105.

¹³ Radu Tomoiogă, *op. cit.*, p. 98.

¹⁴ Articolul *Asociația agricolă*, semnat; I. Heliade și datat: *București — 1859*. Ianuarie 18, a apărut în *Collectio de brebenei și niorelle de J. R.* („Bibliotecă portativă”, XV, Diverse, București, 1860, p. 123—141).

¹⁵ *Ibidem*, p. 129.

¹⁶ *Ibidem*, p. 130.

¹⁷ *Ibidem*, p. 131—132.

¹⁸ *Ibidem*, p. 132—134.

Sublinieri speciale se fac în legătură cu îndatorirea de „a nu ieși din regulile Economiei”, ce și ea este oștiință asemenea agriculturii, precum și în legătură cu modul de lucrare a pământului, recomandînd o deosebită prudență, ca „laboratorul de pământ” să nu irosească „timpul și travaliul”¹⁹.

„Așezămîntul agricol” inițiat de Heliade urma să fie „în același timp (de va merita) și o școală pentru cei ce vor dori a studia agricultura, cum și un model pentru proprietarii ce vor voi a-și înmulți veniturile și a-și face mai valabili moșiile”²⁰.

La inițiativa luată de Heliade „dinpreună cu ai săi consîngi și amici mai de aproape [printre aceștia B. Boerescu, Gr. Grădișteanu, frații Moșoi, Rîureni, Locusteni, Anica Ipăteasca etc.], spre a subscrie ca acționari începători în această asociație” („peste tot 206 acții, 20.600 galbeni”)²¹, au aderat și alții, ajungîndu-se (1 septembrie 1860) la 447 acții, 44.700 galbeni²².

De remarcat că printre cei subscriși se întîlnesc numele unor proprietari de moșie, ale unor ofițeri, preoți, librari, numele unui zaraf, al unui protosinghel; uneori sînt trecute și județele de unde provin subscrișii — Olt, Dîmbovița, Argeș, Brăila, Putna, Muscel (cei mai mulți: aproape 20)²³. Existau subscrișii cu „stări foarte mari, și cei mai mulți înzecit din cea ce au scris” — „starea lor toată” reprezintă milioane de galbeni²⁴. Din listele de nume publicate nu reiese însă dacă printre acționari se găseau și țărani. Oricum, la 15 septembrie 1860 „asociația agricolă” era încă departe de a putea cumpăra moșia necesară²⁵; nici în 1865 nu se vedea vreun început în legătură cu realizarea proiectatei asociații²⁶.

Ideea asociației agricole va fi preluată de la I. Heliade Rădulescu de N. Russu-Locusteanu, proprietar de moșie în județul Romanși, un bun prieten al acestuia, care, însă, o expune mai clar și mult mai sistematic, într-un articol intitulat *Încercare asupra dreptului public al românilor sau România și Turcia*, (Anexă: *Ce e claca?*), publicat (1856) în „Conservatorul”²⁷. Pentru N. Russu-Locusteanu adevărata proprietate este proprietatea comună, „concentrația unitară, ce reprezintă *ager publicus* (domeniul public), proprietate una, indivisibile, concentrate în mîinile ființei morali ce se numește Stat sau Popol. Sistema aceasta de împrumietărire, nu numai e cea mai justă pentru îndoita el legitimitate, dar încă și cea mai proprie fericirii tuturor și prosperității nației, căci ei i se poate aplica mai facil regimul societar: *Asociația agricole*”. „Îmbucătățirea în nemărginit a proprietăților” ar putea aduce „căderea agriculturii dacă împrumietărire ar fi parțiale”, precum și crearea „unei feo-

¹⁹ *Ibidem*, p. 135—136.

²⁰ *Ibidem*, p. 136—137.

²¹ *Ibidem*, p. 140, 142—143.

²² *Ibidem*, p. 147.

²³ *Ibidem*, p. 142—147.

²⁴ *Ibidem*, p. 151.

²⁵ *Ibidem*, p. 148—154.

²⁶ P. S. Aurelian, *Despre asociațiune*, în „Atheneul român”, III (1869), ianuarie-august, p. 46.

²⁷ „Conservatorul”, Secția I, nr. 1, noiembrie 1856, p. 183—187; D. Popovici, *op. cit.*, p. 81, 117, 128; Gromoslav Mladenatz, *Gîndirea cooperativă în România*, p. 80—84.

dalități noi ce inghite, devoră proprietatea mică”. „Subdivizia dară nu e starea naturale a societăților; subdivizia teritoriale e mizerie, precum concentrația în miinile numai a unei minorități de oameni [...] este tiranie, opresie și, prin urmare, iar mizerie, căci marginile se ating”. Crearea asociației economice ar fi condiționată de libera grupare a membrilor acesteia, care să-i înțeleagă rostul; dar dacă marii proprietari nu reușesc acest lucru, atunci e necesară violența: „...nu rămîne alt mijloc de cit a li se aplica legea talionului: cum au luat pămîntul comunal de la sate prin constringere, așa să-l și dea, prin constringere”²⁸.

Expunerea lui N. Russu-Locusteanu privind forma ideală de exploatare în comun a pămîntului relevă o profundă cunoaștere a rolului asociaționismului în agricultură și o bună familiarizare cu principiile de bază ale acestuia, inspirate, la rîndul lor, din lucrările socialiştilor utopici francezi — Fourier, Louis Blanc în primul rînd²⁹.

O societate pe acțiuni („asociația acționară”; denumirea: *Asociația Agricolă Română Anonimă*) inițiază și Trandafir Djuvara, „ca agricultor cu oarecare experiență, avînd în vedere necalculabilele foloase ce ne-ar produce agricultura” — deja înainte de 1 ianuarie 1862 la Brăila, luase ființă *Comitetul întocmirii asociației — agricole române*. Din asociație, caracterizată prin „14 principii ale organizării unei asociații agricole”, urmau să facă parte „proprietari și arendatori, precum și săteni”, la început trebuind „a se primi acționari întii numai oameni cu cunoștință practică de tot felul de afaceri agricole și hotărîți a căuta și treaba ce prin majoritate de voturi ale acționarilor li s-ar încredința”. Conducerea acesteia era asigurată de un consiliu de administrație numit „prin majoritate de voturi”, dar adunarea generală a acționarilor era aceea care hotăra „prin majoritate de voturi și prin încheiere de jurnal cantitatea și felul afacerilor asociației, precum și fondurile ce se vor destina pentru fiecare afacere în parte”³⁰.

Potrivit relatărilor lui P. S. Aurelian, care o considera „cea dintii Asociațiune agricolă română”, aceasta și începuse „operațiunile sale”, „pentru exploatațiunea domeniului Brăilei” imediat după aprobarea statutelor de către domnitorul Carol, iar „lucrările sale prosperau”; însă din cauze încă necunoscute, „asociații nu au putut să se înțeleagă între dînșii” și ea s-a dizolvat³¹.

Deși creații utopice, hibride, cu pregnante trăsături de societăți capitaliste pe acțiuni și vădite tendințe de armonizare a intereselor de clasă, cele două asociații agricole proiectate de I. Heliade și Tr. Djuvara se remarcă în mod evident prin caracterul lor insolit privind unele elemente cooperative (oricît de firave ar fi ele), precum și prin căutările încercate în epocă în vederea soluționării chestiunii agrare.

Personalitate de prim rang a vieții noastre economice și politice (participant la revoluția din 1848, vicepreședinte, în același an, al comisiei „de proprietate” din București, ale cărei dezbateri le-a și condus, inspector general al agriculturii din toată țara după 1864, deputat în

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, p. 84.

³⁰ [Trandafir Djuvara], *Starea agriculturii isolat comparativ cu aceea a agriculturii asociat*, Brăila, 1862, p. IV—VI, 16—20.

³¹ P. S. Aurelian, *op. cit.*, p. 45—46.

Parlamentul României apărind în această calitate interesele țăranului român), Ion Ionescu de la Brad, creatorul agronomiei românești, adevărat deschizător de drumuri și în alte domenii (agrogeologie, zootehnie etc.), economist și statistician, este considerat, de asemenea, precursor al coope- rației române (ilustrează perioada de tranziție de la socialismul utopic asociaționist la sistemele cooperative moderne), enunțind și ideea coope- rației de producție : „societate de producțiune” în care se produce „pentru socoteala sa proprie”³².

Documentat temeinic asupra lucrărilor reformatorilor sociali și ale economiștilor din capitala Franței, unde și-a făcut studiile, precum și asupra practicilor cooperative din Occident, Ion Ghica, fără a încerca să prezinte cooperația ca un sistem economic, aduce totuși o deosebită contribuție literaturii noastre cooperative, relatările sale caracterizându-se printr-o remarcabilă forță propagandistică³³.

În *Insula prosta*, scrisoare trimisă lui V. Alecsandri (datată : Londra, 30 mai 1885), expune imaginara organizare complexă a unei colectivități, inspirată de modelul utopiștilor și care amintește oarecum și de *Voyage en Icarie* a lui Etienne Cabet. Atunci când descrie această „asociație” ideală, alcătuită pe baze cooperatiste și liber-schimbiste, Ion Ghica face și o prezentare precisă a exploatării în comun a pământurilor și lasă să se înțeleagă în ce direcție consideră el că ar trebui îndrumată organizarea României în domeniul economic, preconizînd asocierea micilor proprietăți pentru a forma o unitate mare de exploatare agricolă³⁴. Într-o anumită măsură pe aceeași linie se înscrie și expunerea *Două călătorii în vis*, din *Convorbiri economice către domnul Vasile Alecsandri* [datată : Hastings, 1889], în care prezintă rezumativ metodele cooperative și în care ține să distingă net cele două feluri de *societăți cooperative* : de *distribuție* și de *producție*³⁵.

Evidențiind avantajele politice, sociale și morale ale proprietății mici, P. S. Aurelian recomandă și soluția necesară „ca să se poată însă concilia avantajele cultivei mari cu ale proprietății celei mici” : „cultivatorii n-au decît să se asocieze”. Și el continuă : „Pentru ce proprietarii cei mici dintr-o comună nu ar unî oare toate esplotațiile lor într-una singură, și să încredințeze gestiunea ei unuia dintre dinșii care va fi mai dibaciu, și cînd va fi la parte fiecare să primească proporțional cu ce a adus în asociațiune ? Iată că atunci dispar desavantajele proprietății celei mici, pentru că se poate aplica la acest domen mare, ccmpus din acele părțile mici, toate sistemele întrebuițate în cultura mare”³⁶.

³² „Pruncul român”, nr. 24 din 7 august 1848, p. 97, 98 — articolul : *Socialiștii (Adversarii proprietății)* ; v. și nr. 23 din 5 august 1848, p. 93, 94 — articolul : *Proprietatea este baza societății*. Ion Ionescu [de de Brad], *Creditul rural*, Iași, 1876, p. 24—32; idem, *Creditul*, București, 1880, p. 35—36; Gromoslav Mladenatz, *Gîndirea cooperativă în România*, p. 112—140; idem, *Introducere* la T. Diamant, *Scrieri economice*, p. 15, 62; Amilcar Vasiliu, *Ion Ionescu de la Brad*, Edit. Agro-Silvică, București, 1967, p. 24—28; Gheorghe Cristea, *op. cit.*, p. 2279—2280.

³³ Gromoslav Mladenatz, *Gîndirea cooperativă în România*, p. 95—112.

³⁴ Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*, Edit. Minerva, București, 1976, p. 260—303; Victor Slăvescu, *Opera economică a lui Ion Ghica*, în *Academia Română. Memoriile Secțiunii istorice*, Seria III, tom XIX (1937), Memorii 4, p. 51—73; Gromoslav Mladenatz, *op. cit.*, p. 98—106.

³⁵ Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*, p. 373—391; Gromoslav Mladenatz, *op. cit.*, p. 106—109.

³⁶ P. S. Aurelian, *Despre asociații*, p. 41.

Agricultura românească, cea mai importantă ramură de activitate a economiei naționale, avea neapărată nevoie de punerea în practică a principiului asociației: „În sensul în care am luat asociațiunea ocultă, naturală, acest mare principiu, această lege socială este atit de naturală și folositoare pentru agricultură ca și pentru industrie; ba încă putem zice că în nici o industrie nu se vede principiul asociațiunii mai întins decât în agricultură. În adevăr, nici o industrie nu lucrează pentru mai mulți oameni ca agricultura, prin urmare nimeni nu se poate interesa mai mult decât agricultorul de rezultatele la care ajunge asociațiunea generală”³⁷.

El însuși agronom, P. S. Aurelian sublinia imposibilitatea introducerii metodelor de lucru moderne și a mașinilor agricole pe loturi mici, individuale, și, dimpotrivă, aceasta era „foarte ușor de realizat” atunci când se asociau „cultivatorii dintr-o comună”³⁸.

Nu vom reveni, acum, asupra ideilor și activității lui Spiru Haret, promotor al progresului social în satul românesc³⁹.

Așa cum deja s-a evidențiat, ideile socialismului asociaționist au pătruns de timpuriu în Principatele Române. Cu toate acestea, locul pe care cooperația l-a ocupat în gândirea și în activitatea socialiștilor români apare neînsemnat⁴⁰.

Desigur, în presa, ca și în literatura socialistă, această problemă nu lipsește cu totul, publicațiile periodice acordându-i un spațiu mai mare sau mai restrâns, ideea unirii în diferite asociații, înființării de sindicate agricole, de bănci de credit țărănești, obști de arendare a pământului revenind nu de puține ori, dar o preocupare sistematică și stăruitoare n-a existat în această direcție⁴¹.

Încă în septembrie 1879, într-un articol publicat de „Besarabia”, evidențiindu-se situația precară a țăranimii după reforma din 1864 („prin puterea împrejurărilor de a cultiva neconținut pământul său după sistemul cel mai primitiv și mai sărac”, niciodată țăranul român „nu-și va putea procura mașinile agricole care să-i mărească puterile și să-i economisească ostenele”, și nici „nu va fi în pozițiune de a aplica la munca cîmpului invențiile cele noi și folositoare”; „proprietatea sa fiind mică nu va putea efectua lucrările atit de trebuitoare progresului agriculturii, de irigațiune, de scurgeri a bălților etc”), se insistă asupra tendinței de absorbție a proprietăților mici de către cele mari și, în același timp, se arată mijlocul („un singur leac”) ce va putea combate pericolul „care amenință de a reîntoarce pe plugar la servitute și sărăcie”: *asociațiunea*. Argumente: avantajele acesteia, exagerate însă uneori. Articolul nu se rezumă însă

³⁷ P. S. Aurelian, *Despre asociațiune*, p. 36; vezi și Const. Moldoveanu, *Pionierii cooperației române*. P. S. Aurelian, București, 1938, p. 22—33.

³⁸ P. S. Aurelian, *op. cit.*, p. 40.

³⁹ Vezi Gheorghe Cristea, *op. cit.*, p. 2280—2282.

⁴⁰ Vezi Gromoslav Mladenatz, *Socialismul și cooperația*, București, 1947, p. 119, 120.

⁴¹ *Ibidem*, p. 121. În această privință ni se pare insuficient argumentată afirmația lui Const. Titel Petrescu (*Ce vor socialiștii români?*, București, 1947, p. 17): „Mișcarea socialistă a căutat întotdeauna să încurajeze și să-și apropie mișcarea cooperativă — cooperația apărîndu-i ca un mijloc de luptă și de organizare colectivă, similară sindicatului”.

la principiul „teoretic”, ci se încheie și cu concluzii practice directe: „Să se instruiască deci țăranul în acest sens, să i se arate drumul ce trebuie să urmeze; să fie pus în pozițiunea de a înțelege foloasele ce va trage din unire; să vadă că asociația este singura sa mîntuire în viitor; să fie luminat asupra situației sale și a rolului ce joacă ca factorul cel mai important al societății omenеști; ideea de asociație le va veni atunci tuturor într-un avînt spontan și, uniți prin muncă într-o înfrățire colosală, vor învinge vijeliile ce le rezervă viitorul”⁴².

Semnificativă ni se pare și opinia exprimată de G. Munteanu [Grigore Maniu] în a șaptea scrisoare, din cele opt trimise către țărani: „De ce să nu se întemeieze pe moșiile statului *comune slobode* [sublinierea ns. — Gh. C.], în care toți muncitorii să lucreze de-a valma și să aibă în stăpînire roadele muncii lor? Și de ce să nu se ia și moșiile boierești și să se plătească încet-încet, așa ca toată țara să fie lucrată de muncitori slobozi și să nu mai fie om muncitor de pămînt care să nu aibe ce mîncea, cu ce se îmbrăca, cu ce-și îngriji copiii și cu ce întîmpina toate trebuințele. Dacă nu se va face de bunăvoie această dare de moșii, se va face nu peste multă vreme cu sila, și dacă acuma s-ar da plată, mai pe urmă se vor lua și fără plată...”⁴³.

Primul program al *Partidei socialiste din România*, intitulat *Ce vor socialistii români*, întocmit de C. Dobrogeanu-Gherea, publicat mai întîi în „Revista socială”⁴⁴, apoi și în broșură în anul 1886, abordează problema organizării producției agrare raționale „în folosul țăranilor”, preconizînd „trecerea pămîntului de lucru întreg în puterea comunelor rurale”. Deși considera „mult mai potrivit ca pămîntul să-l lucreze comunele colectiv” — „însărcinarea de căpetenie a partidei socialiste va fi de a convinge pe țărani cît de mari foloase materiale și morale ar ieși din astfel de cultivare” —, totuși programul presupunea „că majoritatea comunelor, primînd pămînt mai mult chiar decît trebuie, va opri o parte pentru pășuni comunale, iar pămîntul de arat îl va împărți. Între aceste două tipuri extreme putem închipui și altele mijlocii. Unele comune nu vor lucra pămîntul în colectivitate, dar vor aduce mașini comunale: batoze, vînturători etc...., altele vor avea păduri și pășuni comunale etc...., orișicum însă s-ar organiza comuna rurală, ea va tinde către colectivizare mai mare și exemplul comunelor ce vor fi admis producțiunea colectivă va arăta foloasele acestui fel de gospodărie și va face și pe celelalte să le imite. Dar chiar dacă vom presupune că se va statornici felul cel mai prost de lucrat pămîntul, munca individuală pe pămînt împărțit în bucăți, chiar atunci va fi mult mai bine decît dacă va fi organizat burghezimea producția mare [...]. Introducerea mașinilor cu abur, aducerea semințelor bune, perfecționarea producțiunii, deprinsă la școală și, în sfîrșit, propaganda și activitatea partidei socialiste, toate vor împinge comunele către colectivizarea producțiunii”⁴⁵.

⁴² „Besarabia” (Iași), I, nr. 2 din 30 septembrie 1879 (Vezi *Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1879—1892)*, Edit. politică, București, 1973, p. 23—26.

⁴³ G. Munteanu, *Opt scrisori către țărani*, Iași, 1882 — vezi *Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1879—1892)*, p. 155.

⁴⁴ „Revista socială”, I, nr. 8, 9, 10 și 11 din februarie, martie, aprilie și mai 1886, p. 333—458 — v. *Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1879—1892)*, p. 275—381.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 365—366. www.dacoromanica.ro

Această colectivizare a producției agricole este determinată, în concepția socialiștilor, de însăși naționalizarea pământului. Convinși că prin împroprietărirea individuală nu se poate rezolva chestiunea agrară, ei admiteau sistemul așa numit „naționalizarea solului” — de altfel în România moșiile statului erau naționalizate —, dar aceste moșii urmau „să se dea în posesiunea țăranilor la comune nu în bucăți mici, ci în posesiune generală, în colectiv, sau pe unde țăranii n-ar voi să lucreze colectiv, să li se dea și o parte pentru un timp, dar tot în posesie”⁴⁶.

Programul Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România, votat la Congresul din 31 martie—3 aprilie 1893, cuprinde, la loc de frunte, între propunerile „pentru clasa muncitorilor agricoli”, răscumpărarea în mod treptat a pământurilor particulare, care, împreună cu pământurile statului rămase nevândute, cât și cu acelea ale așezămintelor publice, să formeze „un domeniu inalienabil”. Aceste pământuri urmau să fie date în arendă „lucrătorilor agricoli, preferându-se sindicatele de muncitori agricoli” ce trebuiau să fie recunoscute ca persoane juridice. De asemenea se prevedea ca mașinile agricole, semințele să fie încredințate comunelor care le plăteau prin anuități și le repartizau apoi țăranilor pe prețul de cost. Creditele agricole erau menite în primul rînd să înlesnească achiziționarea mașinilor perfecționate, semințelor bune etc. — la obținerea acestor credite aveau prioritate comunele rurale și țăranii săraci⁴⁷.

La cel de al doilea congres al Partidului Social-Democrat din România (ținut la București, 20—22 aprilie 1894), accentul cade, în ceea ce privește satele, pe propaganda la țară și sindicatele agricole (de țărani), care aveau drept scop „a stabili solidaritate și frăție între țărani” și „să slujească ca societăți de ajutorare mutuală”. În același timp, congresul îndemna „toate grupurile socialiste să înceapă agitarea pentru înființarea la sate de bresle țărănești, care să fie alipite pe lângă cluburile bine organizate din țară și al căror scop să fie, pe lângă propagarea ideilor socialiste, și ajutorarea reciprocă a membrilor țărani la vreme de nevoie”⁴⁸. Așadar problema asociațiilor țăranilor pentru a lucra pământul „în colectivitate” aproape că dispăre, „sindicatele” și „breslele” nu le puteau înlocui. Mai mult, pe ordinea de zi a viitorului Congres (al III-lea — 4 5 aprilie 1895) nici măcar crearea sindicatelor agricole nu figurează pe ordinea de zi⁴⁹.

În schimb, cel de-al IV-lea (14—16 aprilie 1897) își propune (abia la punctul 6 însă) să dezbată: „Chestia țărănească, propaganda la sate; sindicate și cluburi de țărani”⁵⁰.

Iar printre hotărârile importante adoptate este și aceea privind cercetarea și cunoașterea realităților satului românesc în vederea organizării țărănimii: „Congresul, pătruns de însemnătatea chestiei țărănești,

⁴⁶ Fragmente din interpelarea dezvoltată de I. Nădejde în ședințele Adunării deputaților din 23 și 24 noiembrie 1888, în legătură cu cauzele răscoalei țăranilor din primăvara aceluiași an și cu soluțiile preconizate de socialiști în problema agrară (Ibidem, p. 582).

⁴⁷ Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1893—1900, Edit. politică, București, 1969, p. 59; v. și p. 20—23, 29—30, 40, 45—47, 146—147, 151.

⁴⁸ Ibidem, p. 213, 224, 234.

⁴⁹ Ibidem, p. 317.

⁵⁰ Ibidem, p. 480.

însărcinează Consiliul general să facă pînă la viitorul Congres anchete agricole prin mijlocirea organizațiilor din țară, precum și să se facă a se studia de comisiuni speciale chestia țărănească, cu scopul de a se ajunge la o soluție practică și potrivită cu condițiile țării noastre. [subl. ns. — Gh. C.]. Pînă atunci partidul socialist se va mulțumi să sprijine măsurile care pot aduce îmbunătățiri imediate în starea țăranilor și să agite cererile pentru islazurile comunale, care să se dea obștii locuitorilor din comună”⁵¹.

Dar, treptat, aspectele esențiale ale problemei țărănești, inclusiv necesitatea asocierii, se estompează, ponderea cea mai mare în propaganda socialiștilor revenind votului universal, considerat „cel mai puternic mijloc de luptă al clasei muncitoare”⁵².

Necunoașterea sau ignorarea realităților concrete ale satului își va pune amprenta și pe lucrările celui de-al V-lea Congres al partidului (7—9 aprilie 1898), care avea înscrisă la ordinea de zi (punctul al treilea) propaganda socialistă la sate — la primul punct : „organizarea și tactica electorală a partidului”⁵³. Această propagandă nu era axată însă pe cele mai arzătoare nevoi ale țăranimii, ci se rezuma doar la revendicări politice (C. Dobrogeanu-Gherea : „Deocamdată ar fi multumitor dacă țăranii ar fi de fapt egali politicește cu muncitorii din orașe”⁵⁴). Unii dintre congresiști insistă chiar să se amine propaganda la sate, partidul mărghinindu-și activitatea „mai mult în orașe, unde e nevoie să formăm o seamă de propagandiști socialiști”; la sate, „pe lângă răbdare”, trebuiau „și mijloace practice de a pătrunde”; propaganda socialistă la sate „asigură un teren mai bun pentru vremea cînd vom avea votul universal”⁵⁵.

Spre deosebire de aceștia, I. C. Frimu susține „că cea mai bună și mai rodnică propagandă socialistă se poate face la sate” — se cere „ca propagandistul să fie de acolo” și ar fi necesar să apară în ediție populară, o dată pe săptămînă, „Lumea nouă”, de asemenea să se scoată broșuri ieftine scrise pe înțelesul țăranilor. „Colectivismul ar fi ușor priecut de țăranii dacă li s-ar spune că după cum au drepturi la îmaș, tot astfel ar putea să aibă drepturi și la arătură”⁵⁶.

Moțiunea votată de Congres s-a rezumat însă doar la o frază generală, abstractă : „Avînd în vedere trebuința imediată de a se începe propaganda socialistă la sate, congresul decide că viitorul Consiliu general să însărcineze o comisiune din care să facă parte și unul din membrii săi, care să se pună în legătură cu diferite elemente socialiste țărănești și să caute mijloace pentru răspîndirea broșurilor și ziarelor socialiste la sate”⁵⁷.

Decizia partidului social-democrat de a activa la sate (decizie luată mai întii la congresul din 1894 și repetată în 1898) se traducea prin propaganda scrisă făcută de presa partidului și prin constituirea de cluburi politice ce s-au format mai ales în județele Teleorman, Olt, Romanați, Vlașca.

⁵¹ *Ibidem*, p. 510.

⁵² *Ibidem*, p. 548.

⁵³ *Ibidem*, p. 568.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 583.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 580—581.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 584.

Așa cum reiese din dezbaterile Congresului din 1898, pentru răspîndirea ideilor socialiste se conta la sate pe învățători — cînd, mai tîrziu, mișcarea va fi înăbușită de guvern, printre cei arestați se găseau și învățători, care au trebuit să ispășească pedepse grele⁵⁸. Propaganda aceasta n-a avut, se pare, nici o influență asupra alcătuirii societăților cooperative. În 1898—1899, în județul Teleorman existau 101 cluburi socialiste la sate (în plasa Călmățuiului — Marginea formată din 53 comune, se înființează 59 de cluburi, deci în toate comunele și chiar în unele cătune), în județul Olt — 39 (plasa Șerbănești, cu 26 de comune, avea 27 de cluburi), în județele Vlașca și Romanai — câte 32; dar în nici unul din aceste județe nu luase ființă pînă la sfîrșitul anului 1899 vreo bancă populară. În ceea ce privește obștile satești, din cele 16 înregistrate în anul 1904, doar în Vlașca se găsea una (în județele Teleorman, Olt, Romanai — nici una); un an mai tîrziu, din cele 37 obști, Vlașca avea două, Olt și Romanai — câte una, Teleorman — nici una⁵⁹.

Pentru evenimentele ulterioare, extinderea acțiunii partidului social-democrat în rîndurile țărănimii este importantă prin aceea că atrage încă o dată atenția asupra pericolului ce amenința liniștea țării, contribuind la întoarcerea privirilor guvernanților asupra mizeriei satelor. Cele două partide politice mari, cu toate fracțiunile lor, intră în luptă: conservatorii cer înăbușirea mișcării, liberalii se arată favorabili și chiar încheie un acord de alegeri cu socialiștii. Conflictul va lua sfîrșit în 1900 cînd partidul liberal absoarbe o mare parte din intelectualii socialiștilor și prin aceasta și o parte din ideologia lor, în primul rînd în ceea ce privește chestiunea țărănească⁶⁰.

Tendințele de dezagregare a Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România se vor reflecta și în modul de abordare a rezolvării chestiunii țărănești. În proiectul de program prezentat de V. G. Morțun la ultimul congres (al VI-lea: 20—22 aprilie 1899) se prevedea „crearea de sindicate agricole pentru ajutorarea clasei țărănești”. Cu acest prilej Morțun „dă oarecari lămuriri”, printre care: „Să se primească în sindicate și mari proprietari, dar să n-aibă mai mult decît un glas”⁶¹.

Reorganizarea mișcării socialiste și muncitorești, coincide, în timp, cu perioada din ajunul și de după marile răscoale din 1907. Problema soluționării chestiunii țărănești revine la ordinea zilei. Ea este pe larg expusă mai ales în *programul agrar*, parte integrantă din proiectul de program al Uniunii Socialiste din România publicat în „Calendarul muncii pe anul 1909”, care a apărut în 1908⁶².

⁵⁸ I. C. Atanasiu, *Pagini din istoria contemporană a României. 1881—1916*, vol. I: *Mișcarea socialistă*, București, 1932, p. 268, 300.

⁵⁹ Datele privind băncile populare au fost extrase din „Anuarul băncilor populare și cooperativelor satești din România” [în continuare A.B.P.C.S.] pe anul 1907, București, [f.a.], p. 242, iar cele privind obștile satești — din anuarul pe anul 1911 (apărut în București, 1913), p. 454; pentru numărul cluburilor socialiste, v. Gheorghe Matei și Damaschin Mioc, *Cluburile socialiste la sate (1898—1899). Repertoriu micromonografic*, partea I-a, în „Revista de istorie”, tom. 28 (1975), nr. 2, p. 241—266, și partea a II-a în nr. 3, p. 407—425.

⁶⁰ Mircea V. Pienescu, *Instituții de credit agricol țărănesc. Spiru C. Haret și începuturile mișcării băncilor populare. 1898—1903*, București, 1933, p. 8—9.

⁶¹ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1893—1900*, p. 710, 711.

⁶² *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1900—1909*. Edit. politică, București, 1975, p. 690—693. www.dacoromanica.ro

În primul rînd, programul agrar prevedea „exproprierea silită a tuturor proprietăților mari”; prin proprietate mare se înțelegea proprietățile particularilor, ale diferitelor societăți, mănăstiri, așezăminte de binefacere și domeniile coroanei — aceste domenii trebuiau „pur și simplu readuse în domeniul statului din care făceau parte”. Pămînturile și pădurile „smulse prin mijloace frauduloase” din domeniul statului sau din pămîntul țărănilor urmau să fie expropriate fără nici o despăgubire. „Toate aceste pămînturi vor forma un fond funciar național, administrat de comune sub supravegherea statului. Din acest fond se va arenda țărănilor lipsiți de pămînt sau asociațiunilor țărănești loturi în mărimea necesară unei mici gospodării țărănești și pe termene care nu pot fi mai mici de 50 de ani”. Prețurile de arendare erau indicate de o comisie mixtă compusă din persoane alese direct de țărani și proprietari; normele stabilite de comisie pentru prețurile de arendare a pămîntului din fondul funciar național deveneau obligatorii și pentru proprietarii particulari care își arendau pămînturile ⁶³.

Programul agrar prevedea totodată „crearea unei legislațiuni speciale pentru înlesnirea formării asociațiunilor țărănești, cu obligația statului și comunei de a le veni în ajutor pentru procurarea de semințe, îngrășăminte și mașini necesare unei culturi raționale a pămîntului” [sublinierea ns. — *Gh. C.*]. De asemenea, se impunea organizarea unui credit agricol — instituție a statului — ce trebuia să acorde țăranilor împrumuturi cu dobînzii mici; printre obligațiile acestui credit agricol se afla și crearea de sindicate agricole pentru vînzarea în comun a produselor și pentru cumpărarea semințelor și a uneltelor agricole ⁶⁴.

„Crearea de islazuri comunale inalienabile din pămînturile fondului funciar național sau al proprietăților particulare” constituia mijlocul cel mai important pentru a asigura dezvoltarea creșterii animalelor, care, ca și cultura pămîntului în comun, trebuia încurajată prin instrucțiunea agronomică practică (introducerea acesteia în învățămîntul general primar, școli speciale), „instructori ambulanti”, stațiuni agronomice experimentale etc. ⁶⁵.

Ideea de obște a dăinuit peste ani, sub diferite forme, pînă și-a conturat un fond precis, legal, în vechile noastre coduri, a trecut apoi în Codul și Procedura civilă, unde o găsim exprimată și după cel de-al doilea război mondial. Dispozițiile acestor coduri aveau în vedere obștea de moșneni și răzeși, sau pe aceea de împrumutăriți nedivizați, dar asemenea forme de obște nu constituiau organisme capabile să lucreze în cadrul noilor leginiri: o astfel de obște reprezenta doar o idee de colectivitate, deci nu o noțiune de cooperatie. Pentru ca obștea să se întegreze organic în cooperatie, pînă la transformarea ei în cooperativă agricolă de producție, va fi nevoie de o serie de modificări ale legilor existente și ulterior chiar de renunțarea la modul cum ea se putea constitui — titulatura de obște (de arendare sau de cumpărare) va rămîne, totuși, pentru că avea, într-o anumită măsură, o atracție magică asupra masei țărănești ⁶⁶.

⁶³ *Ibidem*, p. 690-691.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 691.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 692.

⁶⁶ C. Filipescu, *Obștea, satul și noul regim agrar*, p. 7-8.

Este cunoscut faptul că după împrumăturile succesive (în urma reformei din 1864), marea masă a țăranimii rămăsese cu totul fără sprijin și la discreția cămătarilor satelor, care impuneau dobânzi exorbitante (120 și 200 % pe an constituiau dobânzi curente). Împotriva acestei stări de lucruri era natural să se declanșeze reacția sub forma tovărășiilor cooperative de credit. Această reacție ce se va transforma într-un timp relativ scurt într-o adevărată mișcare cooperativă de masă, datorită mai ales îndrumării ministrului Instrucțiunii publice, Spiru Haret, sprijinit în primul rînd de învățătorimea dar și de preoțimea satelor, va impune pînă la urmă *Legea băncilor populare satești și a Casei lor centrale*, din 28 martie 1903, cea dintîi lege care, (după cum afirma pe atunci deputatul M. G. Orleanu), „tratează pe satean ca major”, îl consideră „ca om matur, capabil de a forma și a administra instituțiuni de credit”⁶⁷. Și dacă nevoia de credit, pentru a scăpa de flagelul cametei, îi silise să-și alcătuiască bănci populare, lipsa de pămînt datorită limitelor și erorilor reformei agrare din 1864, parcelarea excesivă a loturilor prin moștenire mai cu seamă în urma sporului demografic, îi împingeau pe țăranii să-și constituie obști satești de arendare sau de cumpărare de moșii, care, totodată, îi scăpau de altă plagă socială, înlăturîndu-i pe arendașii exploatare. Alcătuirea de obști satești și asigurarea capacității lor juridice constituiau o chestiune „de prea mare importanță” ca partidele politice și statul însuși să se dezintereseze. „Nu era vorba de o încercare izolată, ci de îndrumarea primelor începuturi ale procesului de transformare a proprietății rurale pe *calea cuminte și lentă a cooperatiei*” [sublinierea noastră — Gh. C.]. Statul își însușește și această mișcare a obștilor de arendare și de cumpărare de pămînt, după cum își însușise și mișcarea băncilor populare⁶⁸.

De subliniat un fapt caracteristic, de multe ori trecut cu vederea, și anume că mișcarea inițiată de Spiru Haret, de a recunoaște rolul învățătorilor în ridicarea economică a satului românesc și de a-i angrena în acțiunea de înființare și dezvoltare a asociațiilor cooperative, va fi adoptată și continuată, într-o anumită măsură, după schimbarea guvernului liberal, de conservatorii veniți la putere, în primul rînd prin noul ministru al Instrucțiunii publice, dr. C. Istrati⁶⁹.

În perioada în care obștile de arendare sau de cumpărare existau de fapt fără însă ca înființarea, activitatea sau lichidarea lor să fie reclementată de vreo prevedere legală specială, țăranii se izbeau de dificultățile regimului juridic în vigoare. Potrivit dispozițiilor de procedură civilă, proprietarul moșiei se vedea obligat să trateze și să încheie acte cu fiecare din membrii asociației și de aceea se ferea să aibă de-a face cu un număr mare de persoane. Pe de altă parte, țăranii, la rîndul lor, nu puteau arenda sau cumpăra moșii individual (nu aveau bani îndeajuns), iar pentru a se asocia, le era indispensabilă forma legală⁷⁰.

Este adevărat, în Codul de comerț român din 1887 (primul capitol din secțiunea a VII) figurează denumirea *societăți cooperative*, dar ea nu

⁶⁷ Radu Rosetti, *Acte și legiuri privitoare la chestia țărănească*, seria II, *Din domnia regelui Carol*, volumul VII, București, 1908, p. 51—52.

⁶⁸ Eug. Pavlescu, *Legislația asupra cooperatiei în România și noile proiecte* [Extras din „Buletinul Secției de Studii Cooperative”, I (1928), nr. 2—3], București, 1928, p. 2—5.

⁶⁹ Mircea V. Pienescu, *Cooperafia*, București, 1945, p. 237—238.

⁷⁰ C. Filipescu, *op. cit.*, p. 9, 11.

definește de fapt societatea cooperativă, ci se mărginește să declare cooperativă orice societate ale cărei statute vor stipula variabilitatea capitalului; reguli potrivite doar societăților bazate pe capitaluri sînt aplicate în mod mecanic societăților cooperative, care nu aveau țeluri speculative (de altfel, la întocmirea acestui cod se copiase pur și simplu secțiunea respectivă din codul de comerț italian, care era cel mai nou) ⁷¹.

Primii care iau inițiativa întocmirii unei legi privind cooperația sînt conservatorii. N. Fleva, ministrul Agriculturii și Domeniilor în cabinetul G. G. Cantacuzino (11 aprilie 1899—6 iulie 1900), numește o comisie sub președinția lui N. Filipescu (vicepreședintele Camerii deputaților) și din care mai făceau parte N. Procopescu (deputat), D. Comșa (avocat al statului), Chr. Staicovici, Uliu Hodoș, Gr. Maniu, M. Dumitrescu, care să elaboreze un proiect de lege privind organizarea cooperației. Odată alcătuit, *Proiectul de lege asupra societăților cooperative*, revăzut de o altă comisie prezidată acum chiar de ministrul Agriculturii și Domeniilor și completată (pe lângă vechii membrii) cu Em. Pantazi și St. Cihoschi (deputați), este depus pe biroul senatului la 28 martie 1900 de N. Fleva ⁷². El recunoaște cinci feluri de „societăți cooperative”, printre acestea și pe cele „de producțiune” (de producție „în comun” și de vînzare „în socoteală comună” a diferitelor produse agricole sau industriale, de „vînzare în comun” a produselor agricole sau industriale aparținînd asociațiilor; de producerea unor mărfuri, mașini și unelte necesare asociațiilor) ⁷³.

De subliniat că printre societățile cooperative enumerate nu sînt trecute obștea de arendare și cea de cumpărare de pămînt, singurele forme (cu excepția băncilor populare) care la acea dată aveau rezultate deosebite. Această omisiune a intervenit, probabil, intenționat; ea explică atitudinea ostilă a conservatorilor față de obștile de arendare, ce va culmina cu înercarea lor de a le desființa (în perioada 1911—1913) prin măsuri administrative ⁷⁴.

Cu toate limitele și erorile sale, *Proiectul de lege asupra societăților cooperative*, deși nu constituia o creație originală, ci era inspirat din legislația germană (uneori se reducea la o fidelă traducere), are, totuși, o anumită valoare reflectînd tendința de a include în preocupările sale toate formele de cooperație și de a stabili bazele acesteia, în primul rînd garanțarea autonomiei sub controlul statului; se consideră o pierdere însemnată faptul că acest proiect nu a fost dezbătut și votat „cu un moment mai devreme” spre a forma *cadrul legal* pentru organizarea și dezvoltarea unei adevărate rețele de cooperative agricole în țara noastră ⁷⁵.

Cum obștea de arendare, ca și celelalte societăți cooperative nu intrau în competența legii băncilor populare din martie 1903, necesitatea

⁷¹ Vezi critica făcută de I. G. Duca în lucrarea sa *Les sociétés coopératives en Roumanie*, p. 33—88.

⁷² În forma inițială, proiectul a fost publicat de Dumitru N. Comșa (unul din colaboratori) ca anexă într-o broșură (vezi *Societățile cooperative*, ed. a doua, București, 1904, p. 1—21).

⁷³ *Ibidem*, p. 1—2. I. G. Duca, în lucrarea amintită (*Les sociétés coopératives en Roumanie*, p. 90 și urm.), analizează caracterul general al proiectului, subliniază inovațiile pe care le aduce, în ce măsură corespunde el necesităților cooperației românești.

⁷⁴ Mircea V. Pienescu, *Cooperația*, București, 1945, p. 241.

⁷⁵ Examinată pe larg de I. G. Duca, *op. cit.*, p. 111—122; v. și C. Filipescu, *Obștea, satul și noul regim agrar*, p. 10—11; M. V. Pienescu, *op. cit.*, p. 247—248; cf. Eugen Pavlescu, *Legislația asupra cooperației în România și noile proiecte*, p. 8.

de a înlătura imperfecțiunea legilor, evidentă mai ales în urma creșterii numărului de cereri ale obștilor, care solicitau arendări sau cumpărări de moșii, a precipitat rezolvarea, cel puțin în parte, a problemei.

În ședința Camerei din 27 noiembrie 1903, D. Protopopescu, în numele unui însemnat număr de deputați ⁷⁶, prezintă un proiect de lege ce prevedea completarea a două articole din Codul de procedură civilă — modificările aveau menirea să înlănească sătenilor creditul necesar ca să poată cumpăra sau lua în arendă moșii ⁷⁷.

Studiat în secțiunile Camerii deputaților și (de două ori) în Comitetul delegaților de secțiuni, votat și adoptat de corpurile legiuitoare, proiectul va deveni *Legea despre citarea și reprezentarea obștilor sătești*, sancționată prin decretul regal din 9 februarie 1904 ⁷⁸. Prin această lege se modifică articolul 74 și se adaugă un nou alineat la sfârșitul articolului 514 din *Codul de procedură civilă*, de asemenea se completează articolul 19 din *Legea pentru autentificarea actelor din 1 septembrie 1886* ⁷⁹.

Ideea fundamentală a *legii privind citarea și reprezentarea obștilor sătești* consta în încurajarea asociațiilor de săteni constituite pentru a cumpăra sau a lua cu arendă moșii de la stat ori de la particulari. Pentru a înlesni locuitorilor săteni posibilitatea de a putea cumpăra sau lua cu arendă moșii, procurându-le creditul necesar, a trebuit să se înlătore mai întâi obstacolul generat de teama proprietarilor și a creditorilor ipotecari de a trata cu un număr prea mare de persoane. Așadar, s-a considerat asociația sătenilor cumpărători, debitori sau arendași ca o *obște*, deci ca o persoană juridică, adică numai față de proprietarul vînzător sau locator și de creditul ipotecar și numai pentru toate urmările acelor contracte — fie că proprietarul sau creditorul s-ar plînge în contra locuitorilor săteni, fie că aceștia ar reclama contra proprietarului ori creditorului. Însă în raporturile dintre membrii obștii, dintre ei și terțele persoane, nu există o *obște*, ci se aplică convenția ce-i leagă, sau dreptul comun. *Obște* nu există decît pentru un număr însemnat de locuitori săteni: nu se consideră ca obște decît asociațiile cu un număr de cinci sau mai mulți membri. *Obștea* se naște prin însuși faptul că asociația a cumpărat, a ipotecat sau a luat cu arendă un imobil rural în vreunul din modurile arătate în lege. *Obștea* va fi nu numai chemată, dar și reprezentată în justiție tot ca *obște* prin unul sau trei mandatari.

⁷⁶ Printre acești deputați, care erau în număr de 63, se găseau: dr. I. Radovici, G. Panu, C. F. Robescu, C. I. Brătianu, Al. G. Djuvara, P. Buescu, I. Bianu, N. Coculescu, V. I. Brătianu (*Acte și legiuiri* . . . , p. 389—390).

⁷⁷ De altfel, importanța asocierii țaranilor este abordată de D. Protopopescu și într-o broșură apărută în același an, 1903, anterioară însă proiectului prezentat în Adunarea deputaților. (Agricola [D. Protopopescu], *Asociațiuni sătești*, București 1903, p.14). Argumentînd necesitatea „suprimării mijlocitorilor” (datoriile arendașilor dispăruți sau insolubili ating sume considerabile pentru că nu totdeauna ei au capitaluri suficiente), D. Protopopescu subliniază că remediu pentru a stăvilii „primejdia îngrămădirii imobilelor rurale în mîinile citorva instituțiuni avînd de scop principal speculațiunea”, constă „în sprijinirea și încurajarea asociațiunilor de agricultori de a se prezenta ca arendași și ca cumpărători de moșii” (*ibidem*, p. 42). „Ameliorarea situației materiale a populațiunii noastre rurale stă, în primul rînd, în încurajarea tendinții sătenilor de a se asocia pentru a lua în arendă și a cumpăra moșii întregi” (*ibidem*, p. 46).

⁷⁸ *Acte și legiuiri* . . . , p. 384—568.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 566—568; vezi și *Codul de procedură civilă din 14 martie 1900 cu modificările din 6 mai 1900, 1904, 1905, 1907 și 1909*, în C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. I, p. 446 și 503.

Așa cum reiese din textul ei, legea insistă asupra modului de numire și de revocare a mandatarilor, asupra procedurii de urmat în această privință, contestațiilor ce s-au putea ridica relativ la alegerea și numirea lor, efectelor actelor prin care locuitorii săteni ar constitui drepturi reale sau ar face arendări posterior titlurilor lor, cum și asupra modului de autentificare a actelor prin care vor cumpăra, vor ipoteca sau vor lua în arendă un imobil rural, sau a procurilor pe care ar voi să le dea în acest scop ⁸⁰.

Desigur, „legea Protopopescu” nu puna în pericol marea proprietate, pe care n-avea cum s-o transforme în mică proprietate țărănească, așa cum se temeau anumite elemente din partidul conservator, dar nici nu se reducea doar la o modificare de modeste articole din codul de procedură civilă, rezolvînd, pur și simplu, minore probleme de drept: ea dă, de fapt, pentru prima oară, ființă legală obștilor sătești de arendare sau de cumpărare; însăși discuția atît de amplă și de încordată din Camera deputaților reflectă tocmai ponderea acestei importante chestiuni de ordin economico-social ⁸¹.

Prevederi importante ale *legii asupra băncilor populare sătești și a Casei lor centrale* din 28 martie 1903 se vor aplica, începînd din decembrie 1904, și societăților cooperative sătești de producție și de consum, constituite în conformitate cu dispozițiile acestei legi — ele erau considerate „ca societăți comerciale” și aveau personalitate juridică, se puteau constitui cu aceleași înlesniri ca și băncile populare, îndrumarea și controlul lor se exercita tot de Casa centrală ⁸².

În anul 1905, obștile de arendare și de cumpărare de pămînt obțin unele înlesniri fiscale. Prin legea din 30 mai 1905 (votată de Adunarea deputaților la 3, iar de Senat la 25 mai) se prevedea să fie „scutite de patentă obștile sătești constituite în conformitate cu legea din 9 februarie 1904, și care vor avea un minimum de 25 asociați care iau în exploatare imobile rurale” ⁸³. Un an mai tîrziu, intervin modificările și introducerea unor noi dispoziții din legea din 28 martie 1903, votate de Corpurile legiuitoare (Senatul la 1, iar Camera la 15 februarie 1906) și sancționate prin decret regal (4 martie același an) ⁸⁴. Pentru a veni în ajutorul băncilor populare și al societăților cooperative de producție și consum și pentru a asigura supravegherea administrației acestora, „Casa centrală, cu numele de Casa centrală a băncilor populare și a cooperativei sătești, se desparte, cu începere de la 1 aprilie 1906, de Creditul agricol, și constituie o direcție generală deosebită, funcționînd ca persoană morală”.

Noi prevederi, la începutul anului 1907, erau menite a completa cadrul legal de sprijinire a țăranilor organizați în obști de arendare:

În ședințele Camerei din 7 și 20 februarie s-a dezbătut, iar în ședința din 21 februarie 1907 s-a votat (cu majoritate de 63 voturi, contra — 2), un proiect de lege prezentat de guvernul conservator (ministrul Agriculturii

⁸⁰ Vezi raportul expus de N. Crătunescu în ședința Senatului din 30 ianuarie 1904 (*Acte șilegiuiri* . . . , p. 486—487), precum și *Expunere de motive* (*ibidem*, p. 492—493).

⁸¹ *Acte și legiuiri* . . . , p. 433, 480, 481, 510; Eug. Pavlescu, *Legislația asupra cooperativei în România*, p. 5.

⁸² *Acte și legiuiri* . . . , p. 337, 339—341.

⁸³ *Ibidem*, p. 574.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 376—379.

și Domeniilor: Ion N. Lahovari) prin care se acordau unele înlesniri obștilor sătești de arendare a moșiilor. Astfel, obștile țărănești constituite conform legii din 9 februarie 1904, care ar fi voit să ia cu arendă moșii ale statului prin licitație, aveau dreptul să fie preferate chiar atunci când arenda oferită de ele ar fi fost cu 5% inferioară cifrei propuse de un particular. Garanția provizorie sau definitivă, în efecte ori numerar, prevăzută în condițiile generale de arendare a bunurilor statului, se reducea la o treime în favoarea obștilor țărănești; pentru restul garanției, statul avea privilegiu pe averea mobilă a obștenilor și pe capitalul lor de exploatare (vite, unelte, mașini etc.), afară de privilegiul pe recolte și pe produse după principiile dreptului comun.

În schimbul acestor avantaje, se impunea obștii anumite condiții menite să împiedice ca sub numele de asociație țărănească cîțiva indivizi să exploateze *cu neomenie* restul locuitorilor din comună: obștile trebuiau să fie compuse din cel puțin 25 membri; să supună aprobării Casei centrale a băncilor populare și cooperativelor sătești statutele lor și normele după care vor împărți între membrii asociației moșia arendată și după care o vor exploata — Casa centrală putea aduce în statute și în normele de exploatare modificările pe care le considera drepte și pe care obștea se obliga a le primi; să se supună controlului Casei centrale, care avea dreptul să îndepărteze mandatarii incapabili sau infideli, rămînînd ca adunarea generală a obștii să aleagă pe alții — nu putea însă, timp de doi ani, realege pe cei îndepărtați; să se supună arbitrajului Casei centrale a băncilor populare și cooperativelor sătești toate contestațiile și orice neînțelegere s-ar ivi între membrii obștii — decizia Casei centrale avea puterea unei hotărîri definitive și executorii. Comitetul de delegați admisesse proiectul în ședința sa din 31 ianuarie, după ce îi adusesese unele modificări — de exemplu, contractul de arendă trebuia să prevadă obligația de a cultiva în tarlale sau lanuri cel puțin jumătate din suprafața arabilă a moșiei arendate, „precum și interzicerea de a se acorda la împărțeală mai mult de 20 hectare de cap”; contestațiile și neînțelegerile urmau să fie supuse arbitrajului tribunalului de județ, și nu Casei centrale⁸⁵.

Așa cum deja s-a subliniat, potrivit legii din 9 februarie 1904, obștile sătești s-au întemeiat pe răspunderea solidară și nelimitată a membrilor față de proprietari și de creditul ipotecar, fără nici un capital subscris sau vărsat; prin simplul act al arendării, cumpărării sau ipotecării unui imobil rural, obștea se considera ca înființată și dobîndea personalitate juridică, durînd atîta timp cît dura contractul respectiv, fără a se pretinde nici un act scris între asociați. Pentru motivul că funcționa ca obște numai în raporturile sale cu proprietarul, vînzătorul sau creditorul, și cum nu reglementa nici raporturile obștenilor între ei, nici raporturile acestora cu terțele persoane, legiuitorul nu i-a atribuit întreaga capacitate a persoanelor juridice și, în consecință, nu i-a dat dreptul să-și formeze și să posedे un patrimoniu al său propriu, distinct de al asociațiilor. De

⁸⁵ „Dezbaterile Adunării deputaților” [In continuare D.A.D.], nr. 28 din 14 februarie 1907, p. 375—382; nr. 36 din 14 martie 1907, p. 505—515.

evidențiat că obștea se conducea și era reprezentată valabil în justiție de către unul sau trei mandatarî numiți de locuitori, iar această numire se putea face prin însuși actul creator al obștii — mandatul devenea revocabil pentru motive de nepricepere și rea credință vădită ⁸⁶.

Desigur obștile se bazau pe factorul *muncă* și aveau drept scop tocmai organizarea acestei munci pentru a o face mai productivă : țărani se asociau ca să facă rost de pământ *de muncă*, pe care să-și folosească, în condiții mai avantajoase, puterea de muncă de care dispuneau, și nu pentru a obține cîștiguri, deoarece obștile nu erau societăți în care una sau mai multe persoane puneau capital ca să ia cu arendă o moșie ce urma să fie exploatată așa cum proceda orice arendaș (angajînd brațe cu plată sau dînd pămîntul în dijmă), iar cîștigul să-l împartă între ei. Neavînd la bază cîștigul, obștile erau ferite de orice risc : oricum ar fi fost anul agricol, abundent sau sărac, ele încasau de la membrii debitul stabilit pe baza obligațiilor, aceleași pentru toată perioada de arendare ⁸⁷.

Din nou trebuie să subliniem : înființarea obștilor sătești a pornit de jos, din inițiativa țărănilor — regimul juridic (cu unele elemente inspirate din sistemele străine, mai ales din sistemul Raiffeisen) a fost creat mai tîrziu, după ce mișcarea atrăsese atenția cercurilor conducătoare.

Dacă, în general, clasele conducătoare considerau că rolul social pe care obștile sătești erau chemate să-l îndeplinească dînd un început de dezlegare *cuminte, pașnică*, fără convulsii, celei mai importante și mai arzătoare chestiuni care se pusese vreodată în România — *chestiunea țărănească*, ceea ce ar fi legat *într-un tot armonic* pe proprietari de țărani și ar fi instaurat în mod *pașnic și durabil* „armonia socială”, țărani, în schimb, au înțeles instinctiv că aceste obști constituie mijlocul cel mai eficace pentru dizolvarea sistemului exploatării moșiilor (fie particulare, fie ale statului) prin arendași, sistem caracterizat prin sleirea forțelor productive ale pămîntului și prin adîncirea sărăcirii și mizeriei țărănimii. Astfel se explică, în bună măsură, de ce din toate formele de societăți cooperatîve ce s-au înființat în satele românești, singură obștea a fost aceea pentru alcătuirea căreia țărani nu așteptau indemn de la nimeni. Există opinia potrivit căreia înseși băncile populare își datorau prosperitatea lor tocmai acestui fapt : *posibilitatea pe care țărani o întrevăd de a lua prin ele moși în arendă* ⁸⁸.

Cu toate improprietățile care au avut loc, începînd de la reforma agrară din 1864, cea mai însemnată reformă din România secolului al XIX-lea, și care va contribui la rapida dezvoltare și consolidare a relațiilor capitaliste în economia țării, nevoia de pământ a țărănimii n-a putut fi, totuși, împlinită. Aceasta a trebuit să-și ofere munca brațelor în continuare marilor proprietari și arendași, singurii care aveau nevoie de ea, și să primească orice condiții, oricît de împovărătoare, impuse de „marele

⁸⁶ *Acte și legiuiri . . .*, p. 566—568; St. Morărescu, *Obștile sătești*, în Lui Spiru C. Haret. *Ale tale dintr-ale tale*, București, 1911, p. 1069—1070; Eugen Pavlescu, *Legislația eoooperatistă în România*, Iași, 1925, p. 91.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ St. Morărescu, *op. cit.*, p. 1062—1064; Mircea V. Pleșescu, *Cooperația*, p. 234.

cultivator", „legale” sau „ilegale”, pe baza unei învoieli scrise (deseori chiar nescrise), însoțite de întreg cortegiul actelor arbitrare: dijma la tarla, impunerea unor obligații în plus peste cele prevăzute în contract, sechestrarea recoltei, uneltelor sau vitelor locuitorilor, înșelarea acestora, teroarea sălbatică împotriva lor.

În general arendașii erau aceia care excelau în a impune învoielor condiții grele, înrobitoare, pentru a obține profituri exorbitante; deseori plătind arenze mari, ei n-aveau nici un interes să menajeze fertilitatea solului ori pe țăranii învoiți în moșiile arendate. În acest moment al dezvoltării agriculturii din România, intermediarul arendaș, lipsit de capital suficient, de mașini și unelte, de animale de muncă, de cea mai elementară experiență în cultivarea pământului, nu constituie un factor de progres și nu îndeplinește o cît de mică funcție economică; cel mai adesea el este un simplu speculator care se îmbogățește cu rapiditate stringînd averi enorme nu din sporirea producției agricole, nu pentru că depune vreun efort de organizare sau sistematizare, sau face vreo investiție sau suportă vreun risc, ci numai din exploatarea nelimitată a țăranului. Astfel se explică de ce țăranii caută să facă rost de pămînt de muncă prin obștea de arendare ⁸⁹.

Desigur, în perioada de formare a mișcării cooperative (în care sînt incluse și obștile de arendare), sprijinul unor oameni politici, între care se detașează de departe Spiru Haret, dar la care trebuie adăugat și dr. C. Istrati, conservator, a fost hotărîtor — nu se poate, însă, susține că lor li s-ar datora însăși crearea mișcării; este adevărat, ideea cooperativă a găsit acces în România, dar mișcarea s-a dezvoltat independent de ea — acțiunea de emancipare economică și socială l-a interesat în primul rînd pe țăran ⁹⁰.

O evidență precisă a înființării celor dintîi obști de arendare și a evoluției lor nu există — în condițiile reale (economice și social-politice), din țara noastră, ea nici n-ar fi fost posibilă atunci.

Date interesante ne oferă însă, ca în atîtea alte cazuri privind trecutul și perspectivele agriculturii noastre, precum și viața economico-socială a satului românesc, Ion Ionescu de la Brad. Chiar în primii ani ai aplicării reformei agrare, în monografia sa privind agricultura județului Dorohoi, Ion Ionescu de la Brad dă relații despre asociația din Sinăuți, unde locuitorii „s-au constituit arendași”, numind *doi vechili din partea lor*, și au arendat, pentru o perioadă de cinci ani, moșia cu același nume, proprietate a spitalului Sf. Spiridon din Iași ⁹¹.

Pentru a lua moșia satului Ivăncăuții (județul Dorohoi) în arendă pe cinci ani, începînd cu 1866, locuitorii din comuna cu același nume s-au prezentat la licitația stabilită oferind 450 galbeni pe an. Unii arendași evrei, se pare, au dat, potrivit informațiilor culese de Ion Ionescu de

⁸⁹ Gheorghe Cristea, *Contribuții la istoria problemei agrare în România. Învoielile agricole (1866—1882). Legislație și aplicare*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1977, p. 70—96, 110—141, 188.

⁹⁰ Cf. Mircea V. Pienescu, *Întreprinderile cooperative*, în *Enciclopedia României*, vol. IV., București, 1943, p. 639—640.

⁹¹ Ion Ionescu, *Agricultura română din județul Dorohoi*, București, 1866, p. 276—277, 279.

la Brad, 10 la sută mai mult, și atunci țărani „au mai oferit și ei 450 galbeni ca să rămie moșia toată pe seama lor”⁹².

Economistul (în același timp și om politic) P. S. Aurelian, constata, după promulgarea legii rurale, „mai multe exemple de asociațiune între cultivatori români, între săteni”. Cu ocazia arendării domeniilor statului și chiar particulare, „cultivatorii din unele comune s-au asociat și au luat pe seama-le unele domenii”⁹³. De asemenea, în cunoscuta lucrare publicată împreună cu Al. Odobescu în 1867, cu prilejul Expoziției universale de la Paris din același an, P. S. Aurelian releva că suprafața atribuită fiecăreia din cele peste 600.000 familii prin legea rurală din 1864 nu era suficientă pentru cea mai mare parte a cultivatorilor țărani, aceștia fiind nevoiți să ia în arendă terenuri ale marilor proprietari. „Există comune — preciza P. S. Aurelian — ai căror locuitori se asociază și iau în arendă întreaga mare proprietate; fiecare plătește arenda în proporție cu întinderea pe care o cultivă și cu numărul animalelor pe care trebuie să le pască. Această tendință are o mare forță economică pentru persoanele care înțeleg foloasele imense pe care asociația le poate aduce agriculturii”. În mod frecvent — remarcă P. S. Aurelian — mai mulți arendași se asociază „pentru a lua o atare moșie pe care n-ar putea s-o exploateze unul singur. Se poate vedea această fericită înclinare spre asociere la țărani români ca un fapt considerabil, care merită toată atenția economiștilor și oamenilor de stat ai țării. Există cazuri când țărani se unesc pentru a cumpăra o întreagă moșie când proprietarul vrea s-o desfacă. Într-o asemenea împrejurare, bătrînii satului string sumele necesare și se duc să tomească cumpărarea proprietății”⁹⁴.

A atunci când descrie, în imaginara *Insula prosta*, activitățile unei colectivități sătești model, Ion Ghica amintește despre „o învoială” făcută într-un chip deosebit de proprietarul Grigore Filipescu la moșia Filipeștii-Gropăriile din județul Brăila: de mai mult de 15 ani, deci în jurul lui 1870, foștii clăcași „au devenit arendași moșiei întovărășiți între dînșii sub o bună direcțiune, cu un comitet dirigent ales dintre dînșii, plătesc și au plătit regulat, totdeauna prin anticipație, ciștiurile; au sporit arenda cu 10 și 20% la fiecare termen de cinci ani. Prin urmare — subliniază I. Ghica — experiența este făcută, căci a rezistat într-acest interval la ani de recoltă slabă, la ani de prețuri scăzute și la ani de necăutare de produse. Aceștia sînt, poate, țărani cei mai înstăriți din România”⁹⁵. Așadar, el constată, de fapt, o adevărată obște de arendare.

Printre cele mai vechi asociații care aveau la baza alcătuirii lor înlăturarea intermediarului exploatator, țărani înșiși devenind în același timp și conducători și lucrători de pămînt, I. G. Duca, în lucrarea amintită, citează pe acelea din Vinătorii Neamțului (în anul 1865 a luat în arendă pe cinci ani moșia statului Vinători-Tîrgul Neamțului); Cașinul (locuitorii din această comună au arendat moșia Cașinul-Crasnei); Aricești-Prahova

⁹² *Ibidem*, p. 449—450.

⁹³ P. S. Aurelian, *Despre asociațiune*, p. 46.

⁹⁴ A.-J. Odobesco et P. S. Aureliano; *Notice sur la Roumanie principalement au point de vue de son économie rurale, industrielle et commerciale, avec une carte de la Principauté de Roumanie*, Paris, 1867, p. 35—36.

⁹⁵ Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*, p. 285—286; v. și Gromoslav Mladenatz, *Gîndirea cooperativă în România*, p. 103.

(se arendase moșia cu același nume); Vatra Schitului (a arendat, în 1875, pe cinci ani, moșile statului Răsăritul, Apusul și Vatra Schitului — Cotmeana din județul Argeș). I. G. Duca citează, de asemenea, și alte exemple (mai recente, însă) de astfel de asociații existente în comunele: Ceptura — județul Prahova (la arendarea moșiei, în anul 1903, locuitorii au tratat cu statul prin trei împuterniciți, care urmau să fie direct răspunzători față de Ministerul Agriculturii și Domeniilor); Vădăstrița — județul Romanai (țărani, reprezentați de cinci mandatar, au arendat, pe termen de 10 ani, începând cu 1903, moșia cu același nume); Comani — județul Olt (locuitorii, prin cei trei împuterniciți ai lor, au arendat pe cinci ani [1894—1899] moșia Vatra Schitului — Comani); Fierbinți — județul Ilfov (țărani din această comună au arendat, prin mandatarii lor, în număr de trei, moșia Stroești-Sărindăreanca, pe timp de 10 ani: 1903—1913)⁹⁶.

ANII	1903			1904		
	Nr. obștilor	Întinderea	Arenda	Nr. obștilor	Întinderea	Arenda
Total pe anii	8	4940	94785 69	8	5617	161239 80
Total la finele fiecărui an social	8	4940	94785 69	16	10557	256025 49

Asemenea asocieri ale țăranilor pentru a arenda pământ de muncă erau, probabil, relativ numeroase, mai ales în Moldova, dacă *Banca rurală a județului Covurlui*, a cărei înființare s-a propus de consiliul județean la 12 noiembrie 1869, prevedea în proiectul său de statut împrumuturi în mod special destinate acestora. Dacă într-o comună, se arăta în statut, toți locuitorii ar voi a se împrumuta *deodată* de la bancă, pentru neapăratele lor trebuințe, atunci banca va putea elibera fiecărei familii pînă la 50 lei noi. Primăria locală trebuia însă să constate adevărata trebuință a locuitorilor și numai în următoarele cazuri: a) cînd locuitorii ar voi a *împosesia* vră o parte din pământ pe seama tuturor, pentru a-l cultiva sau a-l pășuna cu vitele lor; b) cînd ei ar voi a-și mări proprietatea printr-o nouă cumpărare de pământ ce s-ar afla în vecinătatea lor⁹⁷. Deoarece sătenii nu aveau bani efectivi, se preconiza un sistem original pentru a-și forma capitalul necesar. În primii patru ani, toți sătenii proprietari de pământuri urmau să cultive *în comun* un același număr de prăjini de pământ, sub supravegherea făcută de primar, consilierii comunali, unul din preoți, doi fruntași săteni, iar produsele recoltate se înmagazinau în coșarele primăriei locale, tot sub supravegherea celor amintiți. Recolta astfel adunată era păstrată în coșare pînă în anul următor, cînd, dacă

⁹⁶ J. G. Duca, *Les sociétés coopératives*, p. 126—127.

⁹⁷ Eugen Pavlescu, *Originile cooperatiei*, p. 299.

noua recoltă era satisfăcătoare, consiliul județean dispunea vânzarea, în parte sau în total, a produselor anului trecut ; sumele rezultate se depuneau la bancă, iar coșarele se umpleau din nou cu recolta anului curent, pentru ca să se procedeze la fel în tot cursul celor patru ani ⁹⁸.

Importanța *Băncii rurale din județul Covurlui* consta în aceea că încerca să aplice principiul ajutorului propriu într-un mod original și potrivit cu realitățile satului românesc. Ea ar fi venit în primul rînd în sprijinul micii proprietăți țărănești, nu numai pentru că formalitățile erau foarte simple și la îndemîna țăranilor, fără cheltuieli și fără pierdere de vreme, ci mai ales pentru că toți sătenii trebuiau să aducă cota lor de pămînt în mod egal, cei nevoiași folosindu-se cu prioritate de împrumuturi ⁹⁹.

În „ajunul” adoptării legii din februarie 1904, așadar în anul 1903, se consemnau oficial (noi, însă, considerăm că în realitate existau, probabil, mai multe), 8 obști de arendare. De la an la an, pînă la sfîrșitul lui 1906, numărul acestora a crescut aproape îndoit ¹⁰⁰.

1905				1906			
Nr. obștilor	Întinderea	Arenda		Nr. obștilor	Întinderea	Arenda	
		Ha	Lei B			Ha	Lei B
21	19801	370118	59	31	24323	985284	26
37	30358	626144	08	68	54681	1611428	38

Din acest tabel se observă proporția în care au crescut numărul obștilor, suprafața arendată, arenda plătită. De la 8, cîte existau în 1903, numărul obștilor a ajuns, în ajunul marelui răscoală din 1907, la 68 ; suprafața arendată a crescut și ea de la 4940 hectare (în 1903), la 54681 ha (sfîrșitul anului 1906) ; de asemenea, arenda se va ridica de la 94785,69 lei (1903), la 1.611.428,38 lei (anul 1906).

Județele cu cele mai multe obști înființate pînă în anul 1906 (inclusiv) erau în Moldova : Dorohoi (7 obști), Suceava (6), Bacău (5), Botoșani (4), Roman (4), iar în Muntenia — Vlașca (6 obști), Vîlcea (4), Buzău (4) ¹⁰¹.

În ceea ce privește creșterea valorii arenzilor, ea nu stă într-un raport direct și constant cu mărirea suprafeței de pămînt trecută în stăpînire obștei pentru perioada de arendare : pe cînd suprafața crește în 1904 cu 114 %, arenda crește cu 170 % ; în 1905 suprafața crește cu 187 %, iar arenda numai cu 144 % ; în 1906 suprafața crește doar cu 80 %, arenda însă cu 157 %. De subliniat că perioada 1903 — 1906 coincide cu accentuarea

⁹⁸ *Ibidem*, p. 216—217.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 218—219.

¹⁰⁰ A.B.P.C.S. pe anul 1911, p. 454.

¹⁰¹ *Ibidem*.

procesului de spoliere a țărănimii. În anul 1904, de exemplu, cînd la o creștere a suprafeței de 114% corespunde o creștere a arenzii de 170%, scumpirea a fost cu 56% față de suprafață. Seceta din acest an și foametea ce a însoțit-o s-au răsfrint direct asupra anului următor (1905), cînd, drept rezultat, a avut loc o scădere imediată a arenzii moșiilor luate de obști în acest an (creșterea arenzii — 144%, iar a suprafeței — 187%). Odată pericolul trecut, însă, în 1906, creșterea arenzii își reia cursul (157%, față de numai 80% cu cît a crescut suprafața), susținută, în primul rînd, de trusturile arendașești evreiești, împotriva cărora va trebui să se vină cu o lege specială pentru a le atenua acțiunea ¹⁰².

Creșterea exagerată, de la o perioadă la alta, a arenzilor oferite de obștile satești pentru moșiile luate pe cale de licitație de la stat sau de la instituțiile publice, era determinată, în mare măsură, de teama țăranilor de a nu pierde moșia și de a nu-și aservi din nou munca intermediarilor arendași.

Într-un articol publicat în „Viața românească” (și care a servit ca material pentru o parte din conferința ținută de autor la Congresul băncilor populare din 5 septembrie 1906), Vintilă I. C. Brătianu sublinia că dorința țăranilor de a arenda „este, în cazul cel mai bun, impusă prin lipsa de pămînt de cultură”, „și de cele mai multe ori pentru a scăpa de condițiile sălbatice ce-i impune vreun arendaș speculator”. În această privință semnificativă este repartitia obștilor pe județele din țară. În Moldova, care are o întindere mai mică, unde țăranul se găsește într-o stare mai rea decît cel din Muntenia, există, proporțional, un număr mai mare de obști de arendare: „mișcarea pentru arendare este mai puternică” tocmai „în județele în care învoielile sînt mai grele”. Lucrul acesta se reflectă și în prețurile oferite la licitație de țărani, „cari plătesc cu rodul pămîntului adeseori”, dar mai cu seamă în „temerea de a nu prelungi starea de robie în care se găsesc cîteodată”. V. I. C. Brătianu constata: la moșia Trestenic (județul Vlașca) s-a sporit arenda de la 50.000 la 91.800, adică cu 83%; la Vărăști-Obedeni (Ilfov), de la 61.000, la 91.220 lei, la care se adaugă încă 20.000 lei acarete, deci cu 50%; la Tăutești (Iași), de la 10.125 la 15.000 lei, așadar, cu 50%; Popăuți (Botoșani), cu 43%; Andreseni (Iași), cu 130%, iar la cele 27 moșii date de stat obștilor satești, sporul arendeii a fost de peste 60%. „Ridicarea arenzilor s-a făcut mai cu seamă de unii speculatori cari își bazează socotelile lor nu pe creșterea producțiunii moșiei, dar pe specularea nevoii de pămînt și lipsei de pășune. Această speculă a fost înlesnită în Moldova mai cu seamă prin acaparări de întinderi mari, cari sîlesc pe țărani să treacă prin orice condiție a arendașului” ¹⁰³.

Teamă țăranilor constituiți în obște de a nu pierde moșia îi determina nu numai să ofere arenzii mai ridicate decît cele anterioare ci să și accepte arendarea pe un termen mai lung: zece ani. Astfel, la licitația din 22 februarie 1902, obștea locuitorilor din comuna Orlea, județul Romanați, arendează pe zece ani (23 aprilie 1903—23 aprilie 1913) moșia

¹⁰² C. Filipescu, *Evoluția obștilor satești*, p. 10—11.

¹⁰³ Vintilă I. C. Brătianu, *Obștile satești pentru arendare de moșii*, în „Viața românească”, I (1906), vol. III, nr. 7 (septembrie), p. 128—129; vezi și A. G. Galan, *Însemnătatea obștilor de arendare*, București, 1913, p. 13.

Orlea (teren arabil — 1500 hectare, pășune — 350, fineață — 250, baltă pentru pescuit — 900 ha etc.)¹⁰⁴; obștea Vădăstrița-Romanați arendează pe zece ani (1903—1913) moșia cu același nume (teren arabil — 2500 hectare, vii — 19,59, grădinărie și bostănărie — 15, aric, locuri virane, eleșteu etc. — 11,70 ha)¹⁰⁵; pe aceeași perioadă de timp (1903—1913) va fi arendată și moșia Bunești de către obștea locuitorilor din comuna Bunești — Vilcea¹⁰⁶; moșia Fundul Vornicului va fi arendată obștii din cătunul Fundul Vornicului, comuna Giuvărăști — Romanați (1903—1913)¹⁰⁷; tot pe o perioadă de zece ani (1905—1915) va fi arendată și moșia Ceptura de către obștenii comunei cu același nume, din județul Prahova¹⁰⁸; aceeași situație se consemnează și în ceea ce privește obștea locuitorilor din Ghermănești, comuna Drănceni, județul Fălciu, care a arendat moșia pe 10 ani (1905—1915)¹⁰⁹ etc.

Încă un exemplu edificator. La licitația din 7 mai 1905, pentru arendarea moșiei Dîrvari din județul Mehedinți, proprietate a comunei urbane Turnu Severin, s-au prezentat următorii concurenți oferind¹¹⁰:

	suma de lei	71.020	arendă	anuală
Ilie Băbeanu				
Constantin Duma	„ „ „	80.000	„	„
Constantin Delescu	„ „ „	70.500	„	„
C. I. Buzărin	}	97.050	„	„
G. M. Sprincenatu				
I. Săndulescu				
M. O. Metulescu	„ „ „	85.000	„	„
[?] Becherescu	„ „ „	66.114,50	„	„
[?] Florescu	„ „ „	85.000	„	„
Constantin Dănescu	„ „ „	62.000	„	„
Petre I. Trăistaru	„ „ „	92.101	„	„
D. Mihașescu	„ „ „	72.201	„	„
M. I. Popa	„ „ „	81.175	„	„

G. M. Sprincenatu, Constantin I. Buzărin și I. Săndulescu, imputerniciți ai obștii locuitorilor din comuna Dîrvari, care au oferit cel mai mult, chemați „înaintea Consiliului comunal al urbei Turnu Severin”, au declarat *în scris* că primesc a depune pe lângă garanția prevăzută în condițiile de arendare, adică arenda pe o jumătate de an, încă o garanție egală cu aceasta, astfel ca garanția să reprezinte arenda pe un an întreg, în loc de arenda pe șase luni. Consiliul a aprobat rezultatul licitației și a decis (în ședința din 23 mai 1905) să arendeze moșia pe timp de zece

¹⁰⁴ Arhivele Statului București, fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Direcția proprietății (inventar 637 — „Generale”), dosar. 1/1902, f. 12—13.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ *Ibidem*, f. 14—15.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 139—140.

¹⁰⁸ *Ibidem*, Direcția Domeniilor, Serviciul exploatații moșiilor, Biroul arendări (inv. 451), ds. 3307/1904, f. 20—21.

¹⁰⁹ *Ibidem*, ds. 3306/1904, f. 38—39; cf. cererile obștii locuitorilor din Independența-Covurlui pentru a arenda moșia *Măxineni* — punctul „Lata” (*Ibidem*, Dir. Bunuri, inv. 471 — jud. Covurlui, ds. 2/1905, f. 8).

¹¹⁰ Arh. St. București, Ministerul de Interne (inv. 328), dosar. 326/1905, f. 3.

ani (1907—1917) obștii locuitorilor dîrvăreni¹¹¹. În sfîrșit, Ministerul de Interne a aprobat, la rîndul său, arendarea moșiei de către obște¹¹².

Cu rezerva impusă de suprafața limitată a moșiei, intrarea în obștea de arendare era deschisă tuturor micilor agricultori, dar, în același timp, această obște constituia un adevărat cerc închis destinat numai celor care semnau contractul de arendare. Răspunderea socială fiind solidară și nemărginită — subliniem din nou acest lucru — capitalul se adună, în general, prin contribuțiile obștenilor. Terenul de cultură era distribuit după numărul de hectare angajat de fiecare, în raport cu nevoile și puterea sa de muncă, pentru a fi exploatat în loturi individuale. Așadar, membrii obștii își lucrau fiecare în parte bucata lor de pămînt, cu propriile lor mijloace, pe riscul și în profitul lor, independent de ceilalți oșteni. Mai ales la început, singura legătură cu obștea o constituia răspunderea arenzii¹¹³. Cu timpul, apar însă, mai întîi firave, apoi din ce în ce mai puternice și trăsături cooperatiste.

În obștea locuitorilor din Comana, județul Vlașca (ce arendase la licitația publică din 5 mai 1903, moșia pentru o perioadă de 10 ani: 1904—1914), distribuirea pămîntului se va face de către o comisie aleasă dintre săteni și compusă din șase persoane. Mai întîi s-a procedat la clasificarea terenului după calitate, împărțindu-l în trei categorii, după calitate: prima calitate, cu 52 lei hectarul; a doua, cu 48 și a treia, cu 40 lei hectarul. Apoi s-a început împărțirea loturilor după formula: un lot de 10 pogoane trebuia să cuprindă 4 pogoane de calitate a întâia, 5 pogoane — a doua și un pogon de calitate a treia. Aceasta din urmă se compunea din locuri nisipoase, sterpe ori argiloase compacte — pentru a fi îmbunătățite s-a hotărît să fie semănate cu lucernă. La distribuire s-a ținut seama ca fiecare să ia proporțional cu garanția depusă, prin tragere la sorți și respectîndu-se dorința fiecărui obștean în ceea ce privește felul culturii (fiecare a avut voie să ia după dorință, locuri de grîu și locuri de porumb)¹¹⁴.

Este adevărat, uneori, mai ales la început, „moșia se lua în arendă de către săteni prin chiaburii satelor, care, după ce își opreau pămînturile cele mai bune și distribuiau pe celelalte membrilor asociați, subînchiriau restul fie la consătenii lor mai nevoiași, fie unui particular, cu o sumă suficientă pentru a plăti arenda totală”; cîștigul bănesc ce revenea se împărțea obștenilor. Există și cazuri cînd împuterniciții obștii (mandatarii) deveneau abuzivi sau trădau interesele acesteia înțelegîndu-se cu proprietarul sau cu arendașul¹¹⁵.

Ion Ionescu de la Brad relatează despre subarendarea moșiei Zamostea și împilarea locuitorilor săraci de către cei avuți¹¹⁶. Redăm și alte exemple. „Constituiți în asociație”, un număr de 124 locuitori din comuna Mărcești, plasa Ialomița, județul Dimbovița, cer Ministerului

¹¹¹ *Ibidem*, f. 2.

¹¹² *Ibidem*, f. 6.

¹¹³ Eugen Pavlescu, *Originile cooperației*, p. 302—303; A. G. Galan, *Însemnătatea obștilor de arendare*, p. 15.

¹¹⁴ D. G. Vasiliu, *Monografia obștei „Comana”*, București, 1912, p. 7—8.

¹¹⁵ Eugen Pavlescu, *Originile cooperației*, p. 303; A. G. Galan, *Însemnătatea obștilor de arendare*, p. 17; C. Filipescu, *Obștea, satul și noul regim agrar*, p. 25—26.

¹¹⁶ Ion Ionescu, *op. cit.*, p. 434—435.

Agriculturii și Domeniilor (la 18 mai 1895) să nu aprobe arendarea moșiei Mărcești, proprietatea statului, care s-a adjudecat (în ziua de 8 mai, cînd a avut loc licitația publică) pe seama lui Teodosie Nițescu — la prima licitație, ce se ținuse în ziua de 23 februarie, moșia se adjudecase pe seama celor 124 locuitori obșteni, pe timp de 10 ani, dar împrocuratul lor n-a voit să ofere suma stabilită de ei, ceea ce ar fi făcut ca moșia să fie arendată ca mai înainte, cînd au luat-o „cu arendă în asociație toți sătenii, pe periodul de 10 ani trecuți”. Acest *împrocurat*, însă, negustor de felul lui, care nu avea „speranța în agricultură”, așa cum aveau sătenii, i-a trădat „cedînd concurentului opus” și „aducînd mare pagubă statului”, iar asociaților — „neliniște și mare fierbere”¹¹⁷.

Primii mandatarii ai obștii din Comana-Vlașca, în loc să împartă locuri membrilor asociați potrivit cu garanția pe care a depus-o fiecare, s-au făcut stăpîni pe moșie, pe care au căutat-o mai mult în regie, de fapt un fel de arendășie, „dar o arendășie cu mult mai grea ca în timpul foștilor arendași”; nemulțumiți, locuitorii obșteni, la 5 mai 1905, „*au dat năvală* pe moșie, au alungat cu forța vechea administrație formînd alta nouă”, au strins recoltele din cîmp. În urma sprijinului dat de Casa centrală prin I. G. Duca și inspectorul V. Curtius, Ministerul Agriculturii și Domeniilor a recunoscut noua conducere. Dar cei doi mandatarii au intentat procese care s-au stins abia la 7 februarie 1907; obștea a fost nevoită să răspundă suma de 36.000 lei pentru cheltuieli de judecată, onorarii avocaților, despăgubiri celor doi mandatarii¹¹⁸.

Probabil că asemenea situații n-au fost puține dacă Spiru C. Haret, în calitate de ministru al Instrucțiunii, a trebuit, în ordinul său (nr. 21037) din 30 noiembrie 1904 „cătore învățătorii ambulanți însărcinați cu propaga-nda pentru tovărășie”, să facă o serie de recomandări în legătură cu „tovărășiile cari vor avea de scop a lua cu arendă moșii”. Asemenea tovărășii trebuiau să se bucure de atenție *îndoită*, ca toate contractele de arendare să cuprindă clauze și pe care sătenii să le poată executa, ca nu cumva aceștia să contracteze arendări pe cari să nu le poată plăti, și ca nu cumva în tovărășiile lor să se strecoare „cîrcumari, cămătari, sau alte soiuri de paraziți, cari nu muncesc, dar cari trăiesc din munca altora”.

În fruntea tovărășiilor să fie puși „oameni cumpăniți la minte” și dacă e posibil „cu oarecare avere sau altfel de bază în sat”, care să aibă influență asupra țăranilor și cu care proprietarul să poată la nevoie descurca neînțelegerile ce s-ar ivi.

O altă recomandare importantă: ori de cîte ori o tovărășie țărănească va reuși să ia în arendă o moșie, mai ales dacă aceasta va fi mai mare, să se ia măsuri pentru cultivarea ei în mod mai rațional decît o fac sătenii pe locurile lor.

Există cîteva îmbunătățiri ușor de înțeles și ușor de executat, pe cari dacă le-ar adopta sătenii ar putea să-și îndoiască beneficiile. De exemplu, rotația regulată a culturilor, sămănate la timp, arăturile adînci, întrebuintarea de sămînță curată și bună, cultura de plante furaje, în special de leguminoase, „și alte trei sau patru reguli, a căror aplicare ar

¹¹⁷ Arh. St. București, Ministerul Agriculturii (inv. 451), ds. 2727/1898, f. 231, 235.

¹¹⁸ D. G. Vasiliu, *Monografia obștei „Comana”*, p. 5-7.

schimba cu totul fața agriculturii țărănești și ar îmbunătăți și pământurile, cari încep deja a se resimți de atîția ani de cultură lipsită de orice sistem”. Așadar, va fi nevoie ca tovarășiiile ce vor lua în arendă moșii să înscrie în actul lor de constituire, cu obligație pentru toți membrii, aceste cîteva reguli elementare și dacă moșia este ceva mai mare, va fi chiar avantajos ca tovarășia să-și tocmească un agronom, care să-i ajute pe săteni cu sfaturile lui și „să privegheze exploatarea moșiei”¹¹⁹.

Aceste trăsături esențiale, caracteristice unor forme mai avansate ale cooperativei agricole de producție, se vor întîlni ulterior, într-o mare măsură, atît în structura internă a obștilor de arendare, cît și în organizarea muncii în comun și în introducerea unui minimum de metode agrotehnice.

IDÉES ASSOCIATIONISTES EN ROUMANIE.
FORMES D'ASSOCIATION DE LA PAYSANNERIE EN ROUMANIE.
LA COMMUNAUTÉ PAYSANNE D'AFFERMAGE DE LA TERRE
(1864—1907)

RÉSUMÉ

L'auteur examine les débuts et l'évolution de la coopération agricole de production, respectivement de la communauté paysanne d'affermage, forme spécifiquement autochtone ayant pour objet la production agricole végétale, démontrant que le mouvement coopératif de Roumanie a une ancienneté appréciable et que sa tradition doit être prise en considération.

En exposant les idées et l'activité de Th. Diamant, I. Heliade-Rădulescu, N. Russu-Locusteanu, Trandafir Djuvara, I. Ghica l'on insiste sur la position du parti de la classe ouvrière en ce qui concerne l'association des paysans en communautés.

On accorde une attention spéciale à la légifération touchant la construction et l'organisation des communautés, étant soulignée la tendance des classes dominantes, notamment des gouvernements libéraux, à orienter la solution de la question agraire „vers la voie pacifique de la coopération”.

En s'appuyant sur des données statistiques et sur des informations tirées de documents déjà publiés et inédits, on relève toute une série de problèmes relevant des communautés d'affermage de la terre, étant mis en relief les traits essentiels, caractéristiques aux formes plus avancées de la coopération agricole de production qui seront rencontrées ultérieurement autant dans la structure interne de la communauté, que dans l'organisation du travail en commun et dans l'introduction d'un minimum de méthodes agrotechniques.

¹¹⁹ Spiru C. Haret, *Opere*, vol. II, *Oficiale 1901—1904*, București, 1935, p. 514 515.

PROBLEMA AGRARĂ ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

DE

LUCIAN BOIA

Istoria socială, ca domeniu de sine stătător, s-a constituit relativ recent, pe măsură ce, pe parcursul ultimelor două secole, problematica vieții sociale devenea din ce în ce mai complexă și mai dinamică, impunându-se ca o dimensiune fundamentală — alături, și în strinsă legătură, cu evoluția economică — a epocii noastre. Istoriografia românească s-a încadrat în această largă tendință de ansamblu, în contextul însă al unor preocupări specifice, determinate de realitățile social-economice și politice ale României. Tema majoră care a stimulat cercetările de istorie socială a fost problema agrară, a evoluției raporturilor dintre țărani și moșieri, problemă istorică fără îndoială, dar în primul rînd problemă politică, de permanentă actualitate, cea mai importantă dintre toate pentru statul român în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Aceasta, ținînd seama de faptul că în jurul anului 1900 populația rurală reprezenta în România peste 80% din numărul total al locuitorilor, iar proprietatea era împărțită în modul cel mai nedrept cu putință, astfel încît pămîntul moșieresc, concentrat în puține mîini, ocupa jumătate din întreaga întindere cultivabilă a țării. Nimic mai firesc ca istoria — disciplină care studiază trecutul, dar își are întotdeauna punctul de plecare în preocupările actuale — să fi reflectat, să fi încercat a explica (eventual oferind chiar soluții) această stare de lucruri.

Există unele tradiții mai vechi de istorie socială¹. Trecînd peste unele informații cuprinse în opera cronicarilor, primul text care se impune este lucrarea lui Dimitrie Cantemir, din 1716, *Descriptio Moldaviae*; ea cuprinde mai multe capitole privind structurile sociale ale țării, în ce privește țărănimea aservită autorul lansînd teoria — dezvoltată mai tîrziu de alți istorici — că originea ei trebuie căutată în perioada de după întemeierea statului, prin colonizările întreprinse pe moșiile dăruite de domn (cu alte cuvinte, starea de dependență nu era cunoscută mai înainte).

Istoria socială devine însă relativ autonomă abia spre mijlocul secolului al XIX-lea, în perioada dominată de revoluția din 1848, de lupta pentru unire, în general de acțiunea de modernizare a societății și instituțiilor românești. Sînt anii în care problema agrară s-a impus la adevăratele

¹ Aurel Răduțiu, *Incursiuni în istoriografia vieții sociale*, Editura Dacia, Cluj, 1973.

ei dimensiuni, devenind cît se poate de clar că de rezolvarea ei și de ameliorarea situației țărănimii depind însuși viitorul națiunii române și soliditatea noului stat. Primul care dă adevărate studii de istorie socială — consacrate țărănimii și problemei agrare în general — este Nicolae Bălcescu, cu lucrările sale devenite clasice : *Despre starea socială a muncitorilor plugari în Principatele române în deosebite timpuri* (1846) și *Question économique des Principautés Danubiennes* (1850). Demonstrația se axează pe ideea că inițial a existat o țărănime liberă și proprietară de pămînt, iar feudalitatea a fost introdusă abia după întemeierea statelor românești, cei dintii iobagi fiind colonizați din afară (ideea amintită a lui Cantemir), iar apoi fiind deposedați treptat și lipsiți de libertatea lor și ceilalți țărani, prin întreita explicație : „interesul, nevoia și sila”. Declinul țărănimii libere a determinat însăși decăderea țărilor române. Demonstrația lui Bălcescu nu este exclusiv istorică, ea leagă trecutul de prezent, cu scopul de a convinge pe contemporanii săi că numai o reparare a vechilor nedreptăți, deci emanciparea și împroprietărirea țăranilor (susținută de el cu atîta ardoare în timpul revoluției de la 1848, în conformitate cu articolul 13 al programului revoluționar), putea redresa, pe toate planurile, națiunea română. Studiile lui Bălcescu, cele dintii care ofereau o schemă — este drept, succintă — a evoluției țărănimii române și problemei proprietății, propunînd în același timp și soluții pentru rezolvarea contradicțiilor existente, s-au bucurat de o largă și durabilă influență în istoriografia românească. Ele sînt completate prin preocupări similare, deși mai puțin sistematice, ale lui Mihail Kogălniceanu, Alexandru Papiu Ilarian, George Barițiu etc. Dar cu toate că problematica socială (și în primul rînd, cum era și firesc, cea a vieții agrare) devine tot mai prezentă în istoriografia română în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, nu se poate vorbi, înainte de 1900, de cristalizarea ei ca un capitol aparte al cercetării istorice.

Cu atît mai mult impresionează adevărata „explozie” a studiilor de istorie socială în primii ani după 1900. Factorul determinant al acestei evoluții istoriografice a fost evoluția însăși a problemei agrare, care intră acum într-o fază decisivă, culminînd cu marea răscoală din 1907 și cu încercările, ce au urmat, de a găsi o rezolvare durabilă chestiunii țărănești. Întreaga viață politică și culturală românească stă, în acest prim deceniu al secolului al XX-lea, sub semnul preocupărilor ridicate de accentuarea contradicțiilor la sate. Toate partidele și grupările politice devin extrem de sensibile față de aceste realități, chiar dacă soluțiile pe care le propun sînt destul de diferite. De o influență notabilă se bucură în acești ani două curente, culturale și politice totodată : *sămănătorismul* și *poporanismul*². Programul celui dintii, care își trage numele de la revista „Sămănătorul” întemeiată în 1901 de Al. Vlahuță și G. Coșbuc, datorează mult lui Nicolae Iorga, cel care conduce publicația în anii 1903—1906 și militează cu deosebită energie pentru o cultură națională, inspirată în chip esențial din viața satelor. Cel de-al doilea curent are ca organ de presă „Viața românească”, revistă editată la Iași începînd din 1906,

² Cele două monografii fundamentale privind aceste curente aparțin lui Z. Ornea : *Sămănătorismul*, Editura Minerva, București, 1970 (ediția a II-a, 1971) și *Poporanismul*, Editura Minerva, București, 1972.

sub influența decisivă a două personalități : Constantin Stere și G. Ibrăileanu. Existau deosebiri între ideologia celor două grupări, sămănătorismul manifestînd o atitudine oarecum idilică, patriarhală în privința vieții rurale și implicit ideea unei armonizări a intereselor de clasă (poziții pe care le vom observa și în opera istorică a lui Iorga), în timp ce poporanismul se dorea mai modern, mai dinamic și punea accentul asupra unei reforme mai radicale, care să ducă la consolidarea clasei țărănești (în ideea, care s-a dovedit irealizabilă, a înfăptuirii unui „stat țărănesc”). În ciuda divergențelor, sămănătorismul și poporanismul nu erau în fond de neconciliat, întîlnindu-se pe terenul comun al interesului pentru țărănime, considerată clasa fundamentală și cu adevărat autentică a țării, căreia urma să-i revină rolul esențial în dezvoltarea viitoare a acesteia. Peste nuanțele ce le despart, ambele curente reprezintă deci aceeași sensibilitate culturală, ideologică și politică impusă de realitățile sociale românești într-un moment istoric anumit.

O tendință identică întîlnim și în domeniul literar. Z. Ornea sublinia cu multă dreptate orientarea pronunțată spre social a literaturii românești — cu puține excepții — la începutul secolului ³. Aproape toți marii scriitori, atît din generația matură : Slavici, Duiliu Zamfirescu, Vlahuță, Delavrancea, Coșbuc, cît și cei tineri, care abia își începeau cariera : Sadoveanu, Goga și mulți alții, își aleg cu predilecție temele din mediul rural. Această înclinare „ruralizantă” a perioadei 1900—1910 reprezintă o trăsătură specifică a unei anumite etape din evoluția literaturii românești, încadrată între junimismul perioadei anterioare și diferite tendințe moderniste ce vor urma, toate interesate într-o măsură mai mică de problematica vieții rurale, în orice caz preocupate de o gamă mai largă de fenomene.

În acest context ideologic și cultural, era cît se poate de firesc ca istoriografia să se angajeze la rîndul ei în dezbaterile unor probleme care frămîntau întreaga societate a vremii. Cu atît mai mult cu cît factorilor amintiți li se adaugă, în domeniul cercetărilor istorice, tendința tot mai clar manifestată, la începutul secolului, în istoriografia mondială, de depășire a expunerii politico-evenimentiale, prin luarea în considerare a structurilor social-economice și culturale. Acestei orientări generale, istoriografia românească le va da un răspuns propriu, determinat de specificul societății a cărei evoluție avea menirea să o reflecte.

Programul noii istoriografii a fost trasat cu autoritate și precizie de Ioan Bogdan în discursul său de recepție la Academia Română, din 1905, intitulat *Istoriografia română și problemele ei actuale*. El a definit clar și just tendința modernă — valabilă și astăzi, încă în mai mare măsură ca în 1905 — a istoriografiei, arătînd că aceasta „tinde a deveni din ce în ce mai mult *sociologică*, fără să înceteze de a fi națională” ⁴. În ce privește cercetarea trecutului românesc, sociologizarea istoriei trebuia să se manifeste, potrivit părerilor sale, printr-o deplasare a interesului de la istoria politică spre problematica diversă a istoriei civilizației. Ponderea cea mai însemnată aparținea în cadrul acestui program cerce-

³ Z. Ornea, *Poporanismul*, p. 119.

⁴ Ioan Bogdan, *Istoriografia românească*, București, 1905, p. 18.

tărilor privitoare la evoluția vieții rurale, revenind istoricului datorită de : „a studia originea și organizarea satelor : modul lor de colonizare, de împărțire a pământurilor și de cultură a acestora ; a studia gruparea lor în unități administrative mai mari, în cnezate, județe, ținuturi și a defini atribuțiunile celor ce se aflau în fruntea acestor unități : ale cnejilor, judeților, staroștilor, pîrcălabilor, ispravnicilor, . . . a studia originile și transformățiunile marii proprietăți teritoriale sau a nobilimii, care au determinat în parte și dezvoltarea politică a principatelor, . . . a studia condițiile economice ale diferitelor clase sociale și raporturile ce s-au stabilit între ele în cursul secolelor, pe baza acestor condiții. . .”⁵. După cum se vede, ne aflăm în fața unui foarte amplu program de cercetări, croit pe măsura mai multor generații (și încă departe, chiar astăzi, de a fi încheiat !), care, fără a lăsa în afară și alte preocupări (Bogdan se referă și la istoria orașelor, a dreptului, a culturii etc.), este în mare parte axat pe civilizația rurală, fapt normal dacă ținem seama de condițiile dezvoltării poporului român.

Ioan Bogdan a fost în primul rînd un istoric al vechii culturi românești și un mare editor de documente. A dat însă și studii de istorie socială și instituțională, pentru problema în discuție remarcîndu-se o comunicare din 1903, intitulată *Despre cnejii români*. El consideră că aceștia erau șefii ai satelor inițial libere și subliniază, în acord cu viziunea deja tradițională a istoriografiei românești, treptata trecere în stare de dependență a țărănimii : „Sărăciți de birurile ce nu puteau să le mai plătească și copleșiți de datoriile contractate în vremuri de lipsă și de foamete, țărani moșneni își vînd ocinile lor sau domnului căruia îi datorau birurile, sau boierului care le plătea în locul lor. Ei își vindeau pămînturile și libertatea, fiindcă nu le mai puteau păstra și din oameni slobozi cu moșiile lor, ei deveneau supuși pe vecie celor ce-i cumpărau”⁶. Ioan Bogdan aparține „istoriografiei junimiste”, dominată de ideea obiectivității și a detașării studiului științific al trecutului de frământările politice prezente ; totuși, istoric, chiar fără a trage concluzii pentru prezent, expune, cu vădită simpatie pentru țărănime, procesul care a dus la depozedarea acestuia de pămîntul care îi aparținea în drept.

Mergînd mai departe decît I. Bogdan, N. Iorga a îmbinat strîns, ca și N. Bălcescu mai înainte, preocupările strict istorice cu cele privind societatea românească contemporană. Pentru el, ponderea țărănimii în trecutul neamului românesc împunea, pentru prezent, întoarcerea la valorile istorice cu adevărat autentice. Preocuparea sa pentru situația țărănimii a fost constantă⁷ ; după anii de directorat la „Sămănătorul”, Iorga a dezvoltat aceleași idei în paginile gazetei „Neamul românesc”, pe care o publică din 1906 pînă în 1940. Simpatia s-a manifestat din plin în timpul răscoalei din 1907. În numeroase articole — cum este pateticul *Dumnezeu să-i ierte* — el s-a ridicat împotriva cruntei reprimări și a susținut dreptul țărănilor la o viață mai omenoasă.

⁵ *Ibidem*, p. 20.

⁶ Ioan Bogdan, *Despre cnejii români*, în *Scrieri alese* (ediție îngrijită de G. Mihăilă), Editura Academiei R.S.R., București, 1968, p. 200.

⁷ Pentru ansamblul preocupărilor lui Iorga pentru istoria țărănimii, vezi Ștefan Ștefănescu, *N. Iorga, historien de la paysannerie roumaine*, în *Nicolas Iorga, l'homme et l'œuvre* (recueil édité par D. M. Pippidi), Editura Academiei R.S.R., București, 1972, p. 283—301.

Ca lucrare istorică privitoare exclusiv la problema țărănească, Iorga a dat în anul 1908, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor și politica agrară a țărilor românești*. Scrisă la scurtă vreme după răscoala din 1907, această cercetare, deși merge doar pînă la reforma agrară din 1864, trebuie înțeleasă într-un context ideologic și politic deosebit de actual. Marele istoric începe prin a sublinia caracterul specific al „dreptului românesc”, caracterizat prin stăpînirea comună asupra unei moșii neîmpărțite a urmașilor aceluiași întemeietor. Iată tabloul acestor relații sociale inițiale: „Între săteni nu erau unii mai mari decît alții, și era cu neputință ca, în împrejurări de viață economică primitivă, fără capital economisit și stăpînire a oamenilor prin puterea lui, și, pe lîngă aceasta, fără nici o cucerire, de același element sau de altul străin, să se întemeieze o clasă conducătoare. La început, întemeietorul îndeplinise sarcina de cîrmuire și judecată; pe urmă *juzii* au fost, în aceleași condiții, bătrîni, aleși dintre locuitorii satului. Pentru nevoile de apărare ale locuitorilor unei văi întregi, unui întreg Ținut prin urmare, se alegea, dintre acești juzi, sau dintre oamenii recunoscuți ca mai viteji, un *Voievod*. . . Astfel de sate fără stăpîni, fără concurență între bogați și săraci, fără primejdie, dar fără puțință de dezvoltare, acopereau toate părțile locuite de români, toată largă Țară Românească”⁸.

La întemeierea Țării Românești exista „numai țărănime pe deplin liberă și stăpîină, în chipul colectiv pe care-l cunoaștem, chip întemeiat pe moștenire, pe pămînturile ce lucra, pe heleșteu și pe pădure”⁹. Iobăgia s-a impus treptat, fie în urma acțiunii statului feudal (mai ales în Transilvania), a colonizării („vecinii” din Moldova), dar mai ales a poverii fiscale determinată de tributul către Poartă. În fond, o schemă asemănătoare cu cea a lui Bălcescu, tranșînd net între starea de libertate deplină a începuturilor și deteriorarea, de dată relativ recentă, a echilibrului social.

În mod deosebit critică Iorga — din nou ca și Bălcescu — regimul agrar legiferat de Regulamentul Organic, care „însemna o îngustare a pămîntului țărănesc” și „dreptul de proprietate, fără vreun fel de restricție, asupra unei treimi din moșia de pînă atunci”¹⁰ în ce-i privește pe boieri, la aceasta adăugîndu-se „urmările sălbatice ale clăcii”. În sfîrșit, împrăștierea din 1864 este considerată incompletă și îngreunată în plus de caracterul spoliator al învoielilor agricole, de reîntorcerea clăcii sub forma dijmei la tarla, de arendășie și de trusturile arendășești. „Se aștepta cetățeanul rural liber, și, în locul lui, din crisalida legii de la 1864 a ieșit fantoma oribilă a vechiului *rumân* sau *vecin*, a șerbului, robului din vremile turcești. Cu o singură deosebire: că acesta murea de foame”¹¹. Rezultatul a fost un șir de răscoale, culminînd în anul 1907. Iorga nu oferă soluții îndrăznețe, cum ar fi fost poate de așteptat la capătul unei demonstrații care punea clar în lumină spolierea treptată a țărăninii. În spirit sămănătorist, el vede posibilă o colaborare de clasă,

⁸ N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor*, București, 1908, p. 6-7.

⁹ *Ibidem*, p. 16.

¹⁰ *Ibidem*, p. 48-49.

¹¹ *Ibidem*, p. 68.

între o țărănime căreia i s-ar fi făcut unele concesii și o moșierime mai luminată. Rădăcinile unei asemenea evoluții — vag definite — „ar fi în *vechiul drept adevărat*, anterior Regulamentului Organic”¹².

Cu câțiva ani înainte, N. Iorga prezentase problemele de istorie socială, integrându-le în evoluția generală a poporului român. Ne referim la remarcabila sa sinteză *Geschichte des Rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen* (2 vol., Gotha, 1905), publicată în limba română abia două decenii mai târziu. Aici se arată că inițial românii au trăit într-un stat de țărani liberi, în existența acestora stînd și „țăriia puternicului sistem de apărare”. Istoricul se referă cu nostalgie la „aceste bune vremuri de o armonică viață laolaltă, în care clasele nu se priveau cu dușmănie, în care țara era tare prin unitatea ei, de la cel mai de jos țăran pînă la cel mai înalt, încoronatul domn al țăranilor”¹³. Iată o formulă care împinge destul de târziu cristalizarea unui feudalism românesc. Există, este drept, și o iobăgie, dar, după opinia lui Iorga, foarte limitată, necaracteristică. De pildă, în Moldova, „iobagi, oameni neliberi, erau numai tătarii domnului. . . apoi, poate, țăranii ruteni și români din ținutul Sepenicului și al Pocuției. . . și în sfîrșit toți fugarii din țări străine”¹⁴. De la „statul liber” s-a ajuns însă, în secolul al XVI-lea, la „statul fiscal” (în condițiile dezvoltării economiei monetare și ale exploatării otomane) și, implicit, la ruina și supunerea țărănimii. Istoricul manifestă o atitudine ambiguă față de boierime. Aceasta este făcută responsabilă pentru decăderea țărănimii libere („ei răpiseră țăranilor averea, libertatea și toate drepturile”)¹⁵, dar în același timp se întilnește și o anume înțelegere pentru unii boieri, mai ales din Moldova — care ar fi fost mai apropiați de țărani —, criticîndu-se însă în bloc fenomenularendășiei. Pe planul activității politice, soluția — moderată — care rezultă din luările de poziție ale lui Iorga, privea, în principal, lărgirea reformei din 1864, fără o atingere esențială a marii proprietăți, și desființareaarendășiei.

O analiză istorică asemănătoare cu cea întreprinsă de Iorga, dar cu concluzii și soluții practice mai radicale, vom întilni în lucrările lui Radu Rosetti (1853—1926), autor apropiat de cercul din jurul „Vieții românești”, putînd fi considerat drept cel care a oferit o fundamentare istorică poporanismului. El a publicat în 1906 un studiu de mai mică întindere, *Despre originea și transformările clasei stăpînitoare din Moldova*, iar în 1907, chiar în anul răscoalelor, lucrările sale principale: *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova* (primul volum, și singurul apărut, cu subtitlul *De la origini pînă la 1834*) și *Pentru ce s-au răscolat țăranii*.

În viziunea lui Radu Rosetti, în timpurile vechi românii au trăit la sate „sub ocîrmuirea unui obicei propriu al lor și foarte vechi, numit drept românesc”¹⁶. Existau atît loturi proprii ale țăranilor, cît și un pămînt obștesc al întregului sat; acesta era condus de un județ care, în condițiile în care funcția devenise ereditară, se numea cneaz („cnejii alcătuiau o castă nobiliară, cel puțin tot atît de veche ca și neamul românesc”)¹⁷.

¹² *Ibidem*, p. 68.

¹³ N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, vol. II, București, 1927, p. 112.

¹⁴ *Ibidem*, p. 113.

¹⁵ *Ibidem*, vol. III, 1927, p. 215.

¹⁶ Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răscolat țăranii*, București, 1907, p. 1.

¹⁷ *Ibidem*, p. 2.

Deși se datorau anumite dări și munci conducătorului satului, „sătenii erau oameni absolut liberi”. Există însă și o altă clasă, puțin numeroasă, de „vecini”, aduși din afară, care se deosebeau de țărani liberi prin faptul că nu aveau drept de strămutare și erau supuși unor obligații mai apăsătoare. Satele se grupau în ținuturi, conduse de voievozi, avînd autoritate efectivă numai în caz de război. Ne aflăm deci în fața unei organizări patriarhale, de același tip cu cea propusă de Iorga. În asemenea condiții, raporturile de clasă se caracterizau prin armonie: „Starea țărănimii care alcătuita obștea neamului nu putea să fie decît din cele mai mulțumitoare. . Raportul dintre pămînt, sătean și stăpîn era cel firesc: sătenii. . . se foloseau de aproape întreaga întindere și întreaga roadă a hotarului așezării. Clasa ocirmuitoare se folosea numai de o neînsemnată parte din prisosul de pămînt rămas după îndeostularea trebuințelor obștii, de a zecea parte din roada pămîntului, de cele trei zile de slujbă, de venitul morii și de acel al crîșmii. Este vederat că în asemeni împrejurări nu putea să aibă ființă antagonism între sătean și județ: interesul unuia era și interesul celuilalt”¹⁸.

După întemeierea statelor, cnezii se transformă în boierime, iar țărani ajung treptat în situația de vecini. Regulamentul organic este judecat cu deosebită asprime, iar legea rurală din 1864 este considerată „o consfințire a știrbirilor de la 1805 și 1831; ea a desăvîrșit opera începută de acele știrbiri întru a împiedica alcătuirea unei clase țărănești sănătoasă și puternică”, dat fiind că „întinderile de pămînt atribuite de dînsa deosebitelor categorii de săteni erau mult prea mici”¹⁹. Autorul subliniază din nou, în contrast cu prevederile legii din 1864, vechiul drept al țărănimii asupra celei mai mari părți a pămîntului. „Așa cum a fost făcută legea rurală, ea a făcut din obștea țărănimii române o mulțime alcătuită din ființe hibride, nici țărani neatrînați, nici muncitori agricoli, un ce între aceste două stări”²⁰. În concluzie, „legea rurală consfințea în chip desăvîrșit stăpînirea a mult peste jumătate din locul de hrană al țării în mîna unei infime minorități de oameni. Obștea, nouă zecimi ale poporului, era redusă la stăpînirea celeilalte părți cu mult mai mici”²¹.

O cauză esențială a răscoalei din 1907 a fost deci caracterul incomplet al reformei din 1864, care nu a reușit să creeze o gospodărie țărănească viabilă. Alte cauze sînt găsite în învoielile agricole, oneroase și umilitoare pentru țărani („nouăzeci și cinci de sutimi ale națiunii române erau, printr-această lege, puse în afară de orice lege”)²², în trusturile arendășești, în atitudinea pîrtuitoare a administrației și justiției, în agitația spiritelor întreținută de întreaga dezbateră publică în jurul problemei agrare (influența presei, a partidelor politice etc.).

Soluțiile preconizate de Radu Rosetti pornesc de la considerația că „latifundiul este dușmanul”. Acesta este rostul demonstrației sale istorice, acela de a dovedi că trebuie în fond să se revină la vechea situație, a unei gospodării țărănești puternice și a unei proprietăți moșierești

¹⁸ *Ibidem*, p. 3-4.

¹⁹ *Ibidem*, p. 414.

²⁰ *Ibidem*, p. 420.

²¹ *Ibidem*, p. 427.

²² *Ibidem*, p. 447.

relativ modeste (evoluție care ar fi fost chiar și în favoarea moșierimii). El consideră că trebuie expropriată — cu răscumpărare — marea proprietate, cea care depășește 100 hectare loc de hrană în regiunea de munte, variază între 2—300 hectare la deal și trece peste 500 hectare în zona de cîmpie ²³. S-ar fi redus astfel suprafața marilor moșii cu circa 60%, urmînd ca pămîntul să fie vîndut în loturi mici țăranilor. În același timp, în noile sale limite, „proprietatea mare trebuie păstrată cu îngrijire” ²⁴, ea căpătînd abia acum condițiile prielnice unei modernizări, unei exploatați raționale. Noua structură agrară pe care o preconizează Radu Rosetti imbină o proprietate țărănească de preferință mijlocie și mare cu o proprietate moșierească medie, de mare randament, lucrată cu muncitori agricoli. Aceasta ar fi însemnat, după părerea sa, o revitalizare a întregii societăți românești, deoarece, „chestiunea țărănească în România este pentru noi, pentru întreg neamul nostru, chestiunea de căpetenie : de dezlegarea sau de nedezlegarea ei este legat viitorul românimii întregi” ²⁵.

Lucrările lui Radu Rosetti au stimulat în mod considerabil dezbaterea istorică în jurul problemei agrare. În acest sens se poate afirma că ele reprezintă un moment de seamă în evoluția studiilor românești de istorie socială. A contribuit la sporirea interesului asupra întregii chestiuni și polemica Rosetti-Panu.

În 1910, George Panu (1848—1910), ziarist și om politic, dar și autor, în tinerețe, al unor studii istorice tipărite în „Convorbiri literare”, a publicat lucrarea *Cercetări asupra stării țăranilor în veacurile trecute*. Punctul său de vedere se deosebea net de al celorlalți istorici amintiți, în realitate de întreaga tradiție a cercetării problemei agrare în istoriografia românească. Pînă acum, toți istoricii porneau de la proprietatea țărănească prin uzurparea treptată a căreia s-ar fi format marea proprietate. Prin contrast, G. Panu își axează demonstrația pe caracterul peren al proprietății mari. Spirit lucid și polemist talentat, el a descoperit unele puncte slabe în argumentarea tradițională, la fel cum, cu patru decenii înainte, izbutise să pătrundă dincolo de erudiția zdrobitoare a lui Hasdeu și să pună în lumină fragilitatea concluziilor acestuia. Oricare ar fi rezervele noastre față de lucrarea lui Panu, este cert că asemenea scrieri își au utilitatea lor, rolul lor în animarea discuției istoriografice și dacă nu în înlăturarea unor teorii, cel puțin în stabilirea unui punct de vedere mai echilibrat.

Este interesantă încercarea lui Panu de a încadra evoluția problemei agrare românești în evoluția socială a Europei, din Franța pînă în Rusia, neacceptînd ideea unui drept specific românesc. „Istoria populației noastre rurale face parte din istoria țărilor din Europa. În trăsăturile generale între veacul al VI-lea și al XIX-lea, găsim aceleași instituții economice, sociale și aceeași viață rurală răspîndite pe suprafața Europei” ²⁶. Informațiile privitoare la feudalismul european sînt luate din diferiți autori, în bună măsură din Fustel de Coulanges (*Histoire des institutions politiques de l'ancienne France* și *Recherches sur quelques problèmes d'histoire*) și

²³ *Ibidem*, p. 644.

²⁴ *Ibidem*, p. 652.

²⁵ *Ibidem*, p. 669.

²⁶ G. Panu, *Cercetări asupra stării țăranilor în veacurile trecute*, București, 1910, p. I.

Henri Sée (*Les classes rurales et le régime domanial en France*). Panu nu se sfiște să critice concluziile altor istorici, ale lui N. Iorga, I. Bogdan și mai ales ale lui R. Rosetti. Spre deosebire de ultimul, consideră că de-a lungul întregului ev mediu, la noi, ca și în Occident marea proprietate a fost dominantă, iar țărănimea în general aservită. Există o singură proprietate — cu adînci origini în timp —, cea boierească, iar țăraniile așezați pe ea, rămînînd oameni liberi, aveau totuși obligații în *dîjmă* și *clacă*, într-o fază ulterioară fiind legați și de pămînt, ajungînd deci rumâni sau vecini (răzeșii ar fi fost — aici Panu acceptă concluziile lui Rosetti — urmași ai unor mari proprietari, a căror moșie s-a fracționat).

Din punctul de vedere al lui Panu, relațiile de dependență sînt anterioare întemeierii statelor românești, lipsa izvoarelor, care permitea altor istorici să imagineze o societate patriarhală, de țărani liberi și stăpîni de pămînt, nefiind un argument în favoarea tezei lor, care contrazice ceea ce cunoaștem din evoluția generală a societății europene. „Ceea ce este sigur, e că din hrisoavele noastre rezultă că țăraniile făceau clacă în veacul al 15-lea... Dacă ei făceau clacă în veacul al 15-lea, nu este nici un motiv ca să nu admitem că o făceau și în veacul al 14-lea și al 13-lea, de vreme ce claca făcea parte din organizația socială economică din întreaga Europă”²⁷. Iobăgirea, deci legarea de glie, plus agravarea obligațiilor față de boieri, a intervenit mai tîrziu, din motive în mare măsură fiscale.

Într-o anume privință Panu are fără îndoială dreptate și anume atunci cînd combate teoriile romantice și idilice — de largă circulație în istoriografia românească de pînă atunci — ale unei societăți țărănești libere înainte și chiar imediat după întemeierea statelor în secolul al XIV-lea. Spiritul său critic și mentalitatea lui de om modern au descoperit ușor caracterul vag, nefondat al unor asemenea concluzii. El se află deci pe terenul realităților istorice cînd susține existența unei proprietăți boierești și unor raporturi feudale înainte de formarea Țării Românești și Moldovei. Exagerează însă la rîndul său insistînd asupra permanenței și caracterului general al marii proprietăți, din primele secole ale evului mediu, chiar din antichitate. În spațiul românesc, spre deosebire de teritoriile ce au continuat să facă parte din Imperiul roman, după retragerea stăpînirii romane se constată organizarea vieții rurale în cadrul obștilor sătești, din destrămarea cărora au luat naștere raporturile feudale. Încadrarea istoriei românești în istoria europeană nu trebuie să însemne preluarea automată a unor modele apusene.

Adevărul se află așadar la mijloc, între teoriile lui Rosetti și cele ale lui Panu. Marile domenii feudale erau anterioare secolului al XIV-lea, dar în același timp nu putea fi negată existența unei țărănii libere, organizată în obștii (de fapt această dualitate reprezentînd o caracteristică a evului mediu românesc). Între cei doi istorici s-a încins o vie polemică. Considerîndu-se atacat, Rosetti s-a apărat în „Viața românească” prin articolul *Răspuns la o agresiune*, iar Panu a replicat pe larg, publicînd, tot în 1910, aproape o nouă lucrare (239 pagini!) sub titlul *O încercare de mistificare istorică*, în care critica pe larg cartea *Pămîntul, sătenii și stăpîniile în Moldova*. La rîndul său, R. Rosetti își prezenta propriile

²⁷ *Ibidem*, p. XVI.

argumente într-un larg studiu, de 130 pagini, apărut tot în „Viața românească”, în 1911, și intitulat *Pentru adevăr și dreptate. Răspuns unei critice*. În mod fatal avea ultimul cuvânt, dat fiind că la data respectivă Panu încetase din viață. Disputa celor doi autori este deosebit de semnificativă pentru interesul pe care istoria problemei agrare ajunsese să îl trezească în ajunul primului război mondial.

Este evident că opiniile lui Panu, ca și cele ale lui Rosetti, depășeau sfera unei cercetări pur istorice, avînd și o semnificație politică actuală. După cum Rosetti, accentuînd asupra ponderii istorice a proprietății țărănești, propunea o reformă agrară radicală, tot astfel Panu susținea menținerea marii proprietăți (fără să nege însă importanța consolidării proprietății țărănești, prin unele măsuri limitate). În gazeta „Săptămîna”, pe care o scria singur, el privea defavorabil ridicarea țăranilor la luptă în 1907 și sublinia drepturile pe care le-ar avea proprietatea moșierească: „Proprietatea țărănească există numai de la 1864, ea a fost creată în mod forțat și artificial pe socoteala proprietății mari, care singură exista înainte, în afară de răzeși și moșneni... Mica proprietate era aproape nulă înainte de 1864, ea este o creațiune artificială a legii, ea este produsul puterii statului”²⁸. Desigur, Panu se pronunță în favoarea unor reforme, dar care să nu ducă la „deposedarea proprietarilor și despoierea arendașilor”²⁹, consideră necesară o nouă legislație agrară, protecția muncii, reprezentarea țăranimii în Parlament etc., dar se arată foarte prudent față de problema esențială, cea a pămîntului. Dat fiind că în momentul respectiv, deși „independent”, se apropiase de liberali, acceptă reformele limitate propuse de aceștia imediat după răscoală, subliniînd mai ales latura lor moderată: „Partidul liberal s-a hotărît să îmbunătățească raporturile dintre proprietari și țărani și, fără să lovească în drepturile proprietății, să caute a le armoniza. Acesta este programul nostru”³⁰. Panu critica — în lucrarea la care ne-am referit — reforma din 1864 nu în esența ei, ci pentru faptul că a fixat o răscumpărare prea mare și a lipsit pe țăranii de unele terenuri (mai ales de izlazurile comunale) pe care aceștia le avuseseră în folosință înainte de Regulamentul organic; consideră deci că, în privința întinderii loturilor țărănești, trebuie revenit la situația anterioară acestei legiferări.

Tot în 1910 (an la fel de important pentru istoriografia problemei agrare ca și 1907) apare lucrarea lui Constantin Dobrogeanu-Gherea (1855—1920), *Neoiobăgia. Studiu economico-sociologic al problemei noastre agrare*. Cunoscutul teoretician și militant socialist făcea la rîndul său referiri la cartea lui R. Rosetti, apreciînd-o în general pozitiv, dar exprimînd și unele rezerve. Consideră că în general acesta a supraapreciat factorii istorici, ținînd de un trecut îndepărtat, în defavoarea cauzelor actuale, mult mai însemnate pentru înțelegerea frămîntărilor țărănești. Nu este de acord nici cu caracterul prea evenimential al studiului lui Rosetti, cu faptul că acesta prezintă totul fără sistem, fără o ierarhie de valori, fără încercarea de a degaja „cauzele generale ale fenomenului, legea însăși

²⁸ „Săptămîna”, VII (1907), p. 422, 561.

²⁹ *Ibidem*, p. 205.

³⁰ *Ibidem*, p. 423.

a producerii lui". În concluzie, „avem multe răspunsuri, — răspunsul nu-l avem”³¹.

În ce-l privește, Dobrogeanu-Gherea și-a propus o abordare strict sociologică, cu tendința de a degaja liniile esențiale ale evoluției societății românești pe parcursul unei jumătăți de secol. Refuzul evenimentialului și perspectiva sociologică, ca și punctul său de vedere socialist, dau acestei lucrări o certă valoare și originalitate în contextul istoriografiei românești. După cum arăta însuși autorul, „lucrarea de față e o încercare de aplicare consecventă a metodei socialiste... la analiza economică și sociologică a problemei noastre agrare și a problemelor pe cari ea le implică, un studiu analitic economico-sociologic al regimului nostru agrar”³².

Punctul de plecare este nu trecutul îndepărtat, ca la Bălcescu, Iorga, Rosetti sau Panu, ci reforma agrară din 1864, denunțată, ca și de majoritatea celorlalți autori, pentru caracterul ei incomplet și necoerent (generînd „un organism economico-social hibrid, absurd, monstruos, care nu era nici în folosul bine priceput al micii proprietăți, nici în al celei mari, ci în paguba amindurora”) ³³. De fapt, arată autorul, ar fi existat două modele posibile de dezvoltare, fiecare viabil în felul său, primul care ar fi lăsat teren liber marii proprietăți, transformînd țărănimia în proletariat agricol, celălalt generat de o reformă agrară radicală și completă, bazat exclusiv pe proprietatea mică și mijlocie (cu timpul ar fi reapărut și proprietatea mare, dar ea ar fi putut fi menținută între anumite limite). S-a ales însă un al treilea model, cel mai puțin adecvat, care păstra și proprietatea mare, dar neoferindu-i posibilitatea să evolueze în sens modern, capitalist, și proprietatea mică, fără a-i da însă mijloacele de a deveni independentă și rentabilă. Reforma a lăsat așadar „țărănimia și mica proprietate fără putința de a prospera, marea proprietate lipsită de brațe, și statul, organismul social, supraconstrucția socială, lipsite de putința de a se dezvolta”³⁴.

Lipsurile țărănimii și interesele marii proprietăți au determinat reîntoarcerea la iobăgie sub o formă nouă („neoiobăgia”), mai convenabilă moșierimii decît forma veche, care impunea și anume obligații față de cei exploatați. Cauza răscoalelor stă în puternicul nod de contradicții al unei structuri sociale „cu dublul ei caracter de capitalism burghez și feudalism iobăgist”³⁵. Gherea nu este de acord cu Rosetti că soluția ar sta în desființarea latifundiilor, dat fiind că nici pe moșiile mai mici situația țăranilor nu era mai bună. Ce trebuie să dispară sint relațiile neoioabăgiste, toate raporturile de producție și servituțiile de tip medieval, dijmele, contractele agricole etc., ajungîndu-se la stabilirea unor raporturi de tip burghez. Desființarea „neoiobăgiei” va duce la o criză a marii proprietăți, la scoaterea în vînzare, la preț relativ mic, a unor pămînturi, care vor trece la țărani; dacă nu se va întîmpla așa, va trebui ca statul să recurgă la o răscumpărare silită. Va trebui să se renunțe și la inalienabilitatea pămîntului. Se va înfiripa astfel o proprietate țărănească mijlocie viabilă, iar alți țărani, deveniți proletari agricoli, vor lucra, în

³¹ C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia*, București, 1910, p. 177.

³² *Ibidem*, p. 8.

³³ *Ibidem*, p. 51.

³⁴ *Ibidem*, p. 57.

³⁵ *Ibidem*, p. 205.

contextul unei relații capitaliste, pe marile proprietăți, ajunse acum un factor util pentru dezvoltarea țării (și cărora nu le este stabilită o limită de întindere).

După cum se vede, Dobrogeanu-Gherea, deși socialist, oferea o soluție relativ moderată, în acord de altfel cu concluziile analizei sale. Odată ce societatea românească era caracterizată drept semifeudală, pasul următor trebuia să fie cel al dezvoltării capitaliste, înainte de transformarea socialistă a societății, în care Dobrogeanu-Gherea credea cu tărie, dar o considera mai îndepărtată. Spre deosebire de poporanism, el nu vedea viitorul la sate, ci într-o dezvoltare industrială modernă, desființarea raporturilor „neoiobăgiste” reprezentând doar punctul de plecare în acest proces de restructurare social-economică.

O altă demonstrație, care se apropie de schema propusă de George Panu și contrazice teoriile tradiționale, în primul rând pe Rosetti, a fost propusă de Constantin Giurescu (1875—1918). Într-un studiu publicat în 1915 sub titlul *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul* și bazat, ca toate cercetările sale, pe un bogat material inedit, interpretat cu meticulozitate, el își spunea cuvântul într-una dintre cele mai controversate probleme ale istoriografiei românești. Ajungea la concluzia că rumânii, țărani dependenți, existau în Țara Românească din cele mai vechi timpuri, neputând fi vorba de o deposedare și șerbire a țăranilor abia în secolele ce au urmat întemeierii statelor feudale. La întemeierea țărilor române, structura feudală a societății era deja cristalizată. Până în secolul al XVI-lea ar fi existat doar trei categorii sociale: *orașenii, proprietarii și rumânii*. Oameni liberi neproprietari pe moșii nu puteau să fie. Nimeni nu avea posibilitatea să se stabilească într-un sat decît ca rumân. Părerea că aceștia „n-ar fi decît foști proprietari care-și pierduseră moșia și cari apoi ar fi fost lipsiți de libertatea lor, fie treptat prin abuz, ori dintr-odată printr-o măsură administrativă, trebuie înlăturată”³⁶. Se contestă astfel chiar procesul de șerbire de-a lungul epocii medievale, structurile feudale prezentîndu-se de la început bine încheiate. Regula este simplă: cine nu avea pămîntul său, era țăran dependent.

„Legătura” lui Mihai Viteazul capătă în acest context un înțeles cu totul nou. Ea nu a înrobit pe nimeni și nu avea nici menirea de a consacra starea de fapt a existenței iobagilor. Rolul său a fost mult mai limitat. În urma dezordinilor produse în 1595 (campania lui Sinan în Țara Românească), care au provocat însemnate deplasări de populație, Mihai a ordonat ca țăranii neliberi, care trecuseră de pe o moșie pe alta, să rămînă acolo unde se aflau, desființînd astfel „dreptul foștilor proprietari de a-i mai urmări și readuce sub stăpînirea lor”³⁷. Marele voievod adoptase deci doar o măsură de ordin economic, fiscal, prin care nici un țăran liber nu devenea șerb, ci se punea capăt numai, prin oprirea unor noi deplasări, perioadei de instabilitate provocată de luptele cu turcii. Soluția propusă de Giurescu — foarte ingenioasă — nu a convins pe toată lumea, asupra „legăturii” lui Mihai continuînd să existe puncte de vedere

³⁶ Constantin Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, în *Studii de istorie socială*, București, 1943, p. 37.

³⁷ *Ibidem*, p. 65.

diferite. Faptul însă că rumânia reprezenta un fenomen vechi, anterior acestei „legături”, este în afară de orice îndoială.

C. Giurescu și-a continuat cercetările de istorie socială, publicînd în 1916 studiul *Despre rumâni* și scriind în 1918 lucrarea *Despre boieri*, editată postum, în 1920. În cea din urmă consideră că în evul mediu românesc, toți proprietarii (deci și țărani liberi, moșnenii și răzeșii) erau socotiți boieri, indiferent de cuantumul averii sau de ocuparea unor funcții în stat. Linia de demarcație socială trecea deci între proprietarii de pămînt și neproprietari. I se pot imputa lui Giurescu exagerări asemănătoare cu cele ale lui Panu. Ca și acesta, nu a vrut să vadă persistența obștiilor de țărani liberi în evul mediu, ca și încălcarea treptată a drepturilor acestora de către boieri și de statul feudal. În același timp însă, dreptatea este de partea sa — ca și a lui Panu — în critica pe care o face ideii adînc înrădăcinate că raporturile de dependență nu ar fi existat înainte de secolul al XIV-lea.

În ce privește Transilvania, o încercare de sinteză a istoriei țărănimii a fost realizată de ziaristul și omul politic Ioan Russu Șirianu (1864—1909), în lucrarea cu titlul semnificativ *Iobăgia*, publicată la Arad în 1908 (doar volumul I, mergînd pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea). Este o denunțare — cu argumente istorice — a aristocrației „vicioasă și criminală”, care „numai de binele țării nu s-a preocupat vreodată”³⁸, punîndu-se în lumină lupta continuă a feudalilor pentru a-și asigura cît mai largi drepturi pe seama țărănimii.

Baza documentară a studiului problemei agrare a fost îmbogățită în această vreme prin editarea unei colecții de izvoare ce îi este în mod special consacrată. A apărut, în 12 volume, în anii 1907—1908, sub titlul *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, primele patru îngrijite de D. C. Sturdza Scheianu și cuprinzînd materiale din secolul al XVII-lea pînă la 1866, celelalte opt sub redacția lui Radu Rosetti, cu documente contemporane (legi de tocmeli agricole, legi pentru vînzarea bunurilor statului, Creditul agricol, legile asupra băncilor populare și obștiilor sătești, casa rurală).

Tratarea problematicii agrare în istoriografia de la începutul secolului nostru ilustrează o foarte strînsă conexiune între cercetarea trecutului și preocupările politice ale vremii. După o perioadă în care — spre sfîrșitul secolului al XIX-lea —, dominată de școala critică, istoriografia își impusese o anume autonomie față de realitățile prezentului, acum, îndată după 1900, iluzia unei obiectivități absolute, lasă locul angajării depline a istoricului în zbuciumul vieții contemporane, *problema agrară* și *problema națională* fiind cele două coordonate majore ale acestei angajări. Pentru a ilustra această evoluție prin două personalități marcante, dacă Dimitrie Onciul, cercetător metodic cu preocupări limitate, fusese exponentul cel mai fidel al vechiului curent, Nicolae Iorga, istoric multilateral și în aceeași măsură om politic, militant național și promotor cultural, ilustrează noua fază.

Școala critică se cristalizase în contextul profesionalizării istoriografiei, fază necesară în evoluția științei istorice. Acum însă granițele profesiei de istoric sînt încălcate în ambele direcții. Dacă istoricii se

³⁸ Ioan Russu Șirianu, *Iobăgia*, Vol. I (Panu la pînă secolului XV), Arad, 1908, p. 10.

aruncă în lupta politică, întâlnim totodată un mare număr de neprofesioniști pasionați de cercetarea istorică, odată ce aceasta se implica tot mai mult în problematica contemporană. Radu Rosetti este un amator, care a făcut carieră ca funcționar superior în Ministerul Afacerilor Străine, George Panu — om politic și gazetar, Ioan Russu Șirianu, la rindul lui, ziarist și luptător național, Dobrogeanu-Gherea — militant socialist. Această spargere a limitelor strict profesionale ale istoriei (odată ce generația precedentă asigurase gradul *necesar* de profesionalizare) a avut urmări însemnate.

Am văzut că punctele de vedere asupra evoluției problemei agrare diferă, la fel și soluțiile preconizate, în raport cu poziția de clasă și politică a diverșilor autori. În realitate însă, schemele istorice propuse sînt, din punctul nostru de vedere, mai curînd complementare decît antitetice. Stăteau față în față două teze extreme, iar adevărul se afla mai curînd la mijloc. Unii vedeau doar raporturile feudale, de dependență a țărănimii, alții nu vedeau pînă la un moment dat (mergînd pe o linie ce începe cu Bălcescu și chiar cu Cantemir) decît o țărănime liberă și o societate egalitară. Raporturile de dependență și obștiile libere au coexistat însă, chiar dacă ponderea unora și a altora s-a schimbat de-a lungul veacurilor.

Propunerile pentru rezolvarea problemei agrare sînt diferite, dar este interesant de subliniat faptul că între ele nu există o contradicție absolută. Sînt favorizați fie moșierii (Panu), fie țărani (Rosetti), dar în nici o variantă țărani nu sînt favorizați într-atît încît să se propună pur și simplu abolirea mării proprietăți (nici la Dobrogeanu-Gherea) și nici marea proprietate, încît să nu se ia în considerație cel puțin necesitatea unor reforme parțiale în folosul țărănimii. Pînă la urmă realitățile contemporane se dovedesc mai puternice decît schemele istorice. Ce se caută din toate părțile este realizarea unui anumit consens social, unei armonizări a raporturilor agrare. Oricît de deosebite ar fi propunerile de reformă, în ultimă instanță toate duc, într-o variantă sau alta, spre o economie agrară mixtă, în care să coexiste o proprietate moșierească modernizată și o proprietate țărănească consolidată. Viitorul a dovedit fragilitatea unei asemenea soluții.

În ce privește evoluția propriu-zisă a istoriografiei, impactul problemei agrare a fost considerabil. Istoria se deschide larg spre problematica socială și acum este momentul cînd apar primele cercetări aprofundate pe această temă și se realizează o adevărată dezbatere în jurul diverselor teorii. Problematika agrară a contribuit astfel la modernizarea istoriografiei românești, lărgindu-i aria tematică — în acord cu tendințele noi ale cercetării — și implicînd-o mai profund în contemporaneitate. Desigur, metodele de cercetare și expunere rămîn diferite. I. Bogdan și C. Giurescu se remarcă prin interpretarea minuțioasă a izvoarelor, pe linia cunoscută a școlii critice; R. Rosetti practică mai curînd o istorie evenimentială a faptelor sociale, în timp ce Dobrogeanu-Gherea tinde spre o abordare sociologică. Mai puțin sistematic, Iorga are meritul integrării fenomenelor sociale în ansamblul trecutului românesc. Peste aceste deosebiri de concepție și metodă, își deschide drum tendința generală spre o istorie mai pronunțat socială. Răscoala din 1907 — înțeleasă desigur în cadrul larg al întregii problematice agrare — a jucat astfel un rol deloc neglijabil în dezvoltarea istoriografiei românești.

LE PROBLÈME AGRAIRE DANS L'HISTORIOGRAPHIE ROUMAINE AU DÉBUT DU XX-e SIÈCLE

RÉSUMÉ

L'auteur analyse l'impact de l'aggravation du problème agraire et de la grande révolte de 1907 sur l'historiographie roumaine pendant les premières années du siècle. On constate une préoccupation plus poussée envers l'histoire sociale, au premier chef envers la paysannerie et l'évolution de la propriété agraire. Cette tendance a contribué à l'extension du domaine de l'historiographie dans un sens qui répondait aux orientations de l'investigation moderne et à son implication plus profonde dans la problématique de la vie contemporaine.

En essence, deux interprétations d'ensemble se faisaient face. Suivant la première, s'inscrivant sur la ligne préconisée par Bălcescu et interprétée notamment par N. Iorga et Radu Rosetti, on considérait qu'avant la fondation des Etats roumains au XIV-e siècle, il existait une société de paysans libres qui ne sont devenus qu'ultérieurement dépendants des boyards. Selon la seconde interprétation (G. Panu, C. Giurescu), les domaines féodaux et les rapports de dépendance étaient de plus vieille date. Par rapport à l'investigation historique entreprise, les solutions proposées pour la solution du problème agraire inclinaient soit en faveur de la grande propriété (Panu), soit en faveur de la paysannerie, par la recommandation d'une expropriation assez radicale (Rosetti). En général, cependant, si différentes que fussent les méthodes préconisées, tous les auteurs (inclusivement le socialiste Dobrogeanu-Gherea) tendaient vers le modèle d'une économie agraire mixte, où il existerait une grande propriété modernisée et une propriété paysanne consolidée.

L'historiographie a eu à gagner par suite des débats portant sur la question agraire et sur son évolution. Les historiens ont commencé à se pencher sur l'étude des structures sociales, dans une vision plus „problématisée” et plus *sociologique*, répondant aux nouvelles exigences de la science historique.

ACADEMICIANUL DAVID PRODAN LA A 80-A ANIVERSARE

ISTORIA CA VIAȚĂ : OPERA ȘTIINȚIFICĂ A ACAD. DAVID PRODAN

DE

FL. CONSTANTINIU

Cer cititorului îngăduința de a începe cu o mărturisire : cînd m-am gîndit prima dată să scriu un articol dedicat personalității și operei academicianului David Prodan planul lui mi se impunea de la sine în tiparele clasice ale prezentării principalelor direcții de cercetare observate în activitatea istoriografică a acestui istoric de seamă. Curînd însă, am citit recenzia antropologului american Katherine Verdery la ultima carte a acad. D. Prodan *Răscoala lui Horea* în care am găsit întrebarea ei atît de lămuritoare pentru marile însușiri ale acestei mari opere : „Cînd vi s-a mai întîmplat ca la lectura unei cărți științifice, să vă crească pulsul?”¹ Răspunsul la această întrebare cred că trebuie dat și, formulîndu-l, am credința că el va cuprinde și caracterizarea unei opere care — ca orice operă remarcabilă de istorie — se distinge prin amploarea informației și vigoarea intelectuală a analizei, dar are și un sigiliu unic în istoriografia românească, un sigiliu ce o face îndată de recunoscut — de-ar fi ca numele autorului să fie tăinuit — dar care se cere și descifrat. Este rostul acestor rînduri.

Prin problematica operei sale, acad. D. Prodan aparține în cel mai limpede chip istoriografiei românești transilvănene. Parte integrantă a istoriografiei naționale, istoriografia română din Transilvania a purtat — nu putea să nu poarte ! — amprenta vicisitudinilor istorice abătute asupra acestui colț de pămînt românesc. Asuprirea socială și națională la care a fost supusă populația românească din Transilvania a deschis — prin reacție — două mari orientări în activitatea istoricilor români de peste Carpați : studiul *relațiilor agrare* — și în primul rînd al iobăgiei — adică a acelor raporturi economico-sociale în a căror rețea fusese prinsă

¹ Apărută în „Slavic Review” și tradusă în „Lucefărul”, XXIV, nr. 43 din 24 octombrie 1981, p. 8.

și exploatată masa populației românești din Transilvania ² (așa cum arată acad. D. Prodan în *Răscoala lui Horea*, peste trei pătrimi din iobagii transilvăneni erau români) ³ și *studiul mișcării de emancipare națională a românilor transilvăneni*. După unirea Transilvaniei cu România la 1 decembrie 1918, echipa de istorici grupați în jurul Institutului de istorie națională din Cluj a continuat să-și axeze investigațiile pe aceste două direcții cu o anumită stăruință asupra ultimei orientări, continuitatea de preocupări explicându-se lesne prin necesitatea de a apăra drepturile României asupra Transilvaniei, drepturi contestate de curentele revizioniste. Marile probleme abordate de acad. D. Prodan se înscriu toate în cele două orientări enunțate mai sus, ceea ce-i conferă fizionomia tipică de istoric transilvănean. Și cum în istoriografia românească de peste Carpați militantismul politic — devenit de altminteri tradiție pentru istoriografia noastră începând cu cronicarii înșiși — s-a manifestat statornic și viguros, el nu putea să lipsească nici din scrisul prodanian. El și-a găsit expresia cea mai răspicată în critica pe cât de severă pe atât de solidă în argumentație a teoriei privind pretinsa imigrație a românilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea ⁴. Anul de apariție a lucrării dedicate acestei critici este elocvent pentru dubla finalitate — științifică și politică a cărții: 1944.

Așa cum remarca unul din primii recenzenți ai cărții „Una din principalele teme furnizate de istoriografia maghiară propagandei în favoarea reîntoarcerii la vechile frontiere ale regatului sfintului Ștefan este fără îndoială teoria imigrării masive a românilor în Transilvania în cursul secolului al XVIII-lea” ⁵. Dictatul de la Viena, care smulse Transilvania de nord din trupul României, făcea și mai actuală critica acestei teorii pe cât de lipsită de fundament științific, pe atât de pătrunsă de agresivitate politică. Pentru D. Prodan, combaterea unei teorii, chemată să conteste drepturile poporului său asupra provinciei natale — și — după 1940 — să justifice mutilarea acestei provincii era o datorie în care obiectivitatea științifică se asocia patriotismului militant. Această datorie el și-a împlinit-o cu seriozitatea și responsabilitatea care îi caracterizează întreaga operă. D. Prodan a urcat la originile acestei teorii, adică la scrierile lui Jancsó Benedek și I. Acsády și a întreprins o riguroasă analiză critică a surselor statistice utilizate de cei doi și mai ales de cel din urmă, pentru a conchide asupra fragilității bazei de informație alcătuite de astfel de izvoare incomplete și inexacte. D. Prodan respinge apoi afirmațiile tendențioase despre semi-nomadismul românilor ⁶ ca factor generator al migrației populației românești și dovedește că deplasările de populație au avut loc cu precădere în interiorul Moldovei și Țării

² A. Răduțiu, *Incursiuni în istoriografia vieții sale*, Cluj-Napoca, 1973, analizează preocupările de istorie socială ale lui Al. Papiu Ilarian, G. Bariț, I. Pușcariu, N. Densușianu.

³ D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, București, 1979, p. 57.

⁴ Idem, *Teoria imigrației românilor din Principatele române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1944, 172 p.

⁵ M. Berza în „Revue historique du sud-est européen”, XXIII (1946), p. 325—326; vezi și Gh. I. Brătianu, *L'histoire roumaine écrite par les historiens hongrois*, ibidem, p. 165—166.

⁶ O mostră a demonstrației lui D. Prodan: potrivit datelor lui I. Acsády în 1721, 96.498 familii din Transilvania istorică stăpneau 535.664 oi, capre, adică de familie, 5,55 capete medle care se păstrează și în 1870, când este de 5,32; în Ungaria media era în 1870 de 7,16 oi, capre de familie și totuși nicăieri nu se vorbește de o populație păstorească (p. 129).

Românești, iar în ceea ce privește strămutările peste Carpați se constată curente de sens contrar — deci din Transilvania spre Moldova și Țara Românească și invers — preponderent — sub aspectul numărului locuitorilor români antrenați — fiind cel din Transilvania spre sud și est de Carpați. Apăsăți de îndatoririle către domnul de pământ și obiect al discriminărilor naționale și confesionale, țărani români din Transilvania se refugiau în Moldova și Țara Românească, unde regimul obligațiilor domaniale era mai puțin apăsător decât în Transilvania și unde nou-veniții beneficiau de un șir de înlesniri fiscale⁷. Existența unei imigrații de populație românească în Transilvania în cursul secolului al XVIII-lea, care să explice — așadar — caracterul majoritar românesc al populației din interiorul arcului carpatic nu există decât în închipuirea celor ostili drepturilor legitime ale românilor asupra unei părți din vatra genezei neamului lor și — prin coincidența perfectă dintre aceste drepturi și realitatea istorică — ostili adevărului istoric.

Nota polemică rămîne prezentă în toate marile lucrări ale acad. D. Prodan, dar îmbracă diverse forme, uneori disimulându-se ochiului neavizat. Istoricul a vădit și vedește o exemplară și salutară alergie față de orice înseamnă distorsiune — indiferent care-i sînt motivațiile — a adevărului istoric. Un exemplu îl oferă teza sa de doctorat consacrată răscoalei lui Horea în comitatele Cluj și Turda⁸. Precedată de un mic studiu despre ecoul internațional al răscoalei din 1784⁹, această teză de doctorat a inaugurat nu numai o direcție de investigație în activitatea științifică a acad. D. Prodan, dar și o nouă fază în cercetarea acestui moment de excepțională însemnătate din istoria poporului român. Sprîjinit pe o abundență informație inedită, autorul aducea nu numai date noi, dar și o viziune nouă. O viziune revelînd apropierea — mai mult spontană, decât doctrinară — a istoricului de concepția materialismului-istoric¹⁰, ale cărei lumini D. Prodan le proiecta asupra răscoalei din 1784 pentru a-i evidenția complexitatea. Polemic explicit sau implicit față de predecesorii săi, D. Prodan a adus o înțelegere profundă a evenimentului, îndepărtînd viziunile simplificatoare care reduceau evenimentul la antagonismul național sau confesional. Aducînd sub lupa investigației sale o arie restrînsă, autorul și-a ales zona de cercetare cu un scop bine determinat: „Interesul particular al cercetării de față e că aici răscoala, care pornise dintr-o regiune curat românească, își face proba pe un teren unde populația se amestecă, și național, și confesional. Iobagii români, se amestecau cu ungurii, și românii înșiși se împărțeau în uniți și ortodocși, destul de învrăjbiți între ei chiar în preajma răscoalei. Rezultatele erau de prevăzut: lozincile inițiale se adaptează locului, agitațiile prind și printre iobagii unguri, iar pe unde căzură și ei în drumul mișcării îi vedem ridicîndu-se alături de iobagii români. *Realitatea iobăgiei comune era*

⁷ D. Prodan, *op. cit.*, p. 111 și urm.

⁸ *Răscoala lui Horea în comitatele Cluj și Turda*, București, 1938, 205 p. (și în „Anuarul Institutului de Istorie națională din Cluj”, citat mai departe A.I.I.N., VII, 1936—1937, p. 223—41).

⁹ *Din ecourile răscoalei lui Horea în străindate*, în „Gînd românesc”, III (1935), nr. 2, p. 99—105.

¹⁰ P. Teodor, *Din gîndirea materialist-istorică românească (1921—1944)*, București, 1972, p. 146.

mult mai puternică decât să se mai respecte în asemenea momente, liniile de despărțire națională. (s.n). — ”¹¹. La data când erau scrise aceste rânduri, istoriografia românească — și nu numai ea — reținea numai aspectul național al răscoalei, astfel că D. Prodan deschidea o perspectivă nouă în studiul unei răscoale țărănești, însemnată nu numai prin ponderea ei istorică, ci și prin caracterul ei atât de complex. Dar dacă răscoala era și expresia unor tensiuni și conflicte sociale, concluzia firească ce se desprindea de aici era necesitatea de a extinde cercetarea asupra relațiilor dintre stăpînii feudali și țărani, dintre țărani și aparatul de stat care constituiau sursele de conflict.

Acestei înțelegeri dialectice, deci adînci și multilaterale, a răscoalei din 1784, acad. D. Prodan i-a consacrat decenii de investigații și meditație la capătul cărora, știința istorică românească s-a îmbogățit cu un monument, sortit să facă dată nu numai în istoriografia temei tratate, dar și în istoriografia națională. Măreția acestei opere nu stă numai în dimensiunile construcției, întemeiate pe o largă și solidă bază de informație, ci, mai ales, în concepția autorului — despre care va fi vorba în altă parte a articolului — și în noutatea încheierilor desprinse dintr-o reconstituire atât de dramatică, în forța autorului de a reda paroxismul tensiunilor sociale din Transilvania, încît s-a spus cu dreptate că avem „cea mai tulburătoare epopee” a răscoalei¹². Dincolo de succesiunea filmică a episoadelor răscoalei, înfățișate în întreg dinamismul lor, se desprinde o structură de idei și concluzii, care va sluji de acum înainte istoricilor interesați de fenomenele de istorie socială și națională din Transilvania. Evident, în noiembrie 1784, se manifesta în Munții Apuseni o izbucnire de „furie țărănească”¹³, în desfășurarea căreia se întîlnesc toate stereotipele și clișeele răscoalelor țărănești din evul mediu care își așteaptă încă o tipologie¹⁴. Constatarea se explică lesne prin caracterul integral țărănesc — în înțelesul absenței oricărei „inixtiuni” din afara masei țărănești — al răscoalei, asupra căruia stăruie autorul. Specificul ei derivă din ansamblul realităților transilvănene care au asociat în chipul cel mai strîns factorul social celui național. Dacă în studiul din 1938, autorul stăruise asupra celui dintii, de astă dată el se oprește îndelung asupra „temeiurilor românești ale problemei iobăgești”, în a căror investigare autorul face dovada marilor sale calități de analist. Pornind de la realitatea demo-socială — iobagii români formau covîrșitoarea majoritate a populației de condiție servilă din Transilvania — acad. D. Prodan fixează trăsăturile care-i disting pe iobagii români de ceilalți țărani apăsați de servitutea corporală (povara mai grea a sarcinilor iobăgești în raport cu starea lor economică, aspectul etnico-mentalo-confesional, absența unei clase nobiliare românești, regimul de discriminare căruia îi este supusă populația românească) și-i fac să perceapă această deosebire ca un fapt

¹¹ D. Prodan, *op. cit.*, p. 14–15.

¹² D. Hurezeanu, *Răscoala lui Horea într-o operă fundamentală*, în „Era socialistă”, LIX (1979), nr. 11, p. 50 (atragem atenția că e vorba de una dintre cele mai substanțiale recenzii, din multele cite s-au scris la această carte).

¹³ Cf. R. Mousnier, *Fureurs paysannes. Les paysans dans les révoltes du XVIIe siècle*, Paris, 1967.

¹⁴ Cf. observațiile judicioase ale lui G. Fourquin, *Les soulèvements populaires au Moyen-Âge*, Paris, 1972.

de individualizare națională. „Lupta socială a iobăgimii române și are inevitabil și temeiul său național. Lupta ei de emancipare va fi temeiul popular al luptei de emancipare a însuși poporului român”¹⁵.

O altă caracteristică a răscoalei a fost radicalismul programului ei. Acad. D. Prodan relevă însemnătatea ultimatumului prezentat de răsculați nobilimii la 11 noiembrie 1784, care viza abolirea relațiilor feudale. Analiza textului este cu adevărat magistrală; după ce-i stabilește autenticitatea, autorul îi relevă bivalența: el reprezintă formula — așa cum o concepe țărănimea — a problemei agrare, dar în același timp soluția, pornită din aceleași straturi sociale a problemei naționale: „E formula masei țărănești de rezolvare într-o viziune proprie, primară, a problemei națiunii, pornind de la adîncurile ei temeiuri sociale-naționale. E o întregire indispensabilă a viitorului program de emancipare completă, socială și națională, a românilor din Transilvania. Și în același timp o întregire a căii de rezolvare reformiste cu cea revoluționară. Întregit astfel, viitorul program va putea cuprinde, fără echivoc, aspirațiile și voința națiunii”¹⁶.

Prin conținutul său, ultimatumul de la Deva conferă un loc specific răscoalei din 1784 în șirul lung al marilor mișcări țărănești din evul mediu. Chiar dacă în desfășurarea și mai ales în începutul ei, ea prezintă aspecte tipic medievale, ultimatumul care se confundă cu programul ei dezvăluie o lume de idei și reprezentări care ies însă din tiparele medievale și — rămînînd în sfera mentalului țărănesc — depășesc programul revoluțiilor burgheze din secolul următor și devin astfel prodromuri de vremuri noi.

Neîndoielnic, între articolul amintit din „Gînd românesc” (1935) prin teza de doctorat (1938) și pînă la *Răscoala lui Horea* (1980) e același fir genetic ce vădește o constanță de interes pentru marele moment din 1784, constanță dătătoare de seamă pentru grandoearea construcției finale întru totul comparabilă marilor catedrale medievale clădite în osteneala unor îndelungate răstimpuri. Horea nu putea fi înțeles însă în afara mării și determinantei realități care a fost iobăgia. Pentru istoricul decis să deslușească toate firele din care s-a urzit personalitatea Craișorului din 1784, canavaua reprezentată de această instituție, a cărei cunoaștere afirmă istoricul în 1948 se afla încă în faza începuturilor, în ciuda literaturii abundente ce-i fusese consacrată. Iobăgia nu a fost văzută de acad. D. Prodan doar ca o structură, un fundamental raport economico-social, ci și ca o mare realitate umană pătrunsă de dramatism „Suferințele noastre de veacuri s-au concretizat doar mai ales în această noțiune (iobăgia — n.n.), istoria poporului român din Transilvania — s-a insistat doar fără încetare — e în primul rînd istoria țărănimii române, purtătoarea principală a acestei sarcini istorice”.

Iobăgia ca statut personal și regim de obligații a devenit astfel o direcție de anchetă istorică jalonată de un șir de contribuții de cel mai mare interes¹⁸, care au culminat cu *Iobăgia în Transilvania în secolul*

¹⁵ D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, p. 57.

¹⁶ *Ibidem*, p. 427.

¹⁷ D. Prodan, *Iobăgia în domeniul Băii de Arieș la 1770*, Cluj, 1948, p. 3.

¹⁸ Dintre ele amintim *Iobăgia în domeniul Băii de Arieș la 1770*, Cluj, 1948, 159 p. *Despre condițiile în care se făcea robita în Studii și referate privind istoria României*, vol. I, București, 1954, p. 841—857; *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI—XVII* în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, VI (1963), p. 161—312; *Problema iobăgiei în dieta Transilvaniei din 1790—1791*, *ibidem*, XIII (1970), p. 681—89.

al XVI-lea. Și aici baza de informație este de o mare bogăție: în fapt cel de al doilea volum apare ca o anexă de studii de economie locală, întemeiate pe izvoare specifice precum urbariile, inventarele, socotelile și registrele de dijme ale diverselor domenii, districte etc. a căror analiză permite aducerea celulelor economice sub lentila microscopului. Investigarea amănuntului — dacă putem spune astfel — are aici o funcție bine definită în demersul autorului: „Pentru a putea ajunge la generalizări, a trebuit să coborîm în amănunte, să ne angajăm în analize minuțioase, să intrăm în mecanismul complicat al raporturilor. Pentru stabilirea faptelor și a legăturilor dintre ele, în aceste obscurități și penurii de material e prețios amănuntul, puzderia faptului comun”¹⁹. La baza construcției din primul volum se afla această multitudine — 32 la număr — de anchete de micro-economie, care confirmă observația puțin dezabuzată a lui Pierre Goubert, și care constituia în același timp o pledoarie pentru cercetarea regională: „Timpul marilor principii, a marilor teze și a marilor ipoteze a fost exaltant și fecund, iar genii de diverse calibre au zburdat în voie. Este timpul să venim la lucrurile serioase, adică la analiza pluridisciplinară (și despovărată de certitudini prealabile) a singurei realități franceze, europene și poate mondiale: regiunea. După asta, se va putea filozofa”²⁰. Din alăturarea acestor celule economice locale se conturează imaginea iobăgiei, cercetată ea însăși în cadrul economiei marelui domeniu, care suferă el însuși însemnate prefaceri: „Moșia, pământul solid, fructificarea lui directă mai mult decât banul curgător și capricios, trebuie să fie temelia puterii”²¹. În aceste condiții, regimul obligațiilor iobăgești s-a agravat. Munca gratuită a iobagului devine factorul esențial al remodelării marelui domeniu, în cadrul căruia ponderea producției proprii a stăpînului feudal sporește. Cercetarea atît de concret-istorică a realităților transilvănene constituie în același timp o contribuție de valoare la înțelegerea caracterului pe care l-a avut servitutea corporală în această provincie și la definirea aspectelor comune și specifice ale iobăgiei din Transilvania în raport cu marea arie est-europeană²².

În dipticul activității istoriografice a acad. D. Prodan, toate aceste contribuții au reprezentat voletul cercetărilor de istorie socială (firește, cu implicațiile naționale, amintite); celălalt reprezintă cercetările de istorie a mișcării de emancipare națională. Școala istorică românească în ramura ei transilvană a făcut din studiul luptelor naționale din această parte a țării o preocupare constantă; acad. D. Prodan continuă, așadar, o orientare de investigație viguros manifestată printr-o bibliografie amplă și de calitate. Se cuvine însă de îndată subliniat că, prin abordarea istoriei luptei de emancipare națională a românilor transilvăneni, acad. D. Prodan nu este numai un continuator, ci și un înnoitor de marcă al problemei. Atenția lui s-a îndreptat cu precădere asupra momentului 1791 care înseamnă *Supplex Libellus Valachorum*, în a cărei cercetare și exegeză

¹⁹ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, vol. I, București, 1967, p. VII.

²⁰ P. Goubert, *Société rurales françaises du XVIIIe siècle* în *Conjoncture économique, structures sociales*, Hommage à Ernest Labrousse, Paris, 1974, p. 385.

²¹ D. Prodan, *op. cit.*, p. 591.

²² Cf. R. Rosdolsky, *On the nature of peasant serfdom in Central and Eastern Europe* în „Journal of Central European Affairs” (1952), p. 128-139.

a arătat aceeași stăruință ca și în cazul lui Horea: prima ediție a apărut în 1948²³, a fost urmată de capitolele consacrate antecedentelor *Supplexului*, adică acțiunea politică a lui Inochentie Micu²⁴, apoi de a doua ediție cu chip nou cărții din 1948²⁵, urmată de alte studii și cercetări²⁶.

Restituind lui Inochentie Micu rolul de începător al luptei pentru egalitatea în drepturi a românilor transilvăneni, acad. D. Prodan a relevat continuitatea dintre acțiunea episcopului român și *Supplex*-ul din 1791, care reia și dezvoltă temeuriile invocate de el în favoarea programului său de revendicări. Urcind pe firul istoriei spre explicarea situației de „tolerată” la care fusese redusă populația românească — autohtonă și majoritară — din Transilvania, autorul întreprinde o sagace analiză a „națiunilor” medievale (politice) din Transilvania, reduse la pătura privilegiată, pentru ca apoi, pe măsura ieșirii din structurile medievale să tindă să se confunde cu însăși comunitatea etnică. În afara și împotriva sistemului definit de *Unio trium nationum* din 1437 s-a format, afirmat și dezvoltat „națiunea română”. Noțiunea, arată acad. D. Prodan, „s-a format treptat, încă în secolele XVI—XVII, în opoziție cu națiunile politice. Ea s-a clădit pe temeuri adinci etnice, populare, a fost exclusă din sistemul politic al țării pe temeuri etnice, sociale, religioase. Ea are de la început conținut etnic, religios cu totul deosebit care o separă categoric de celelalte națiuni”²⁷. Plasat în perspectiva desfășurării luptei naționale și în contextul istoric, *Supplex*-ul, apare ca o continuare firească a acțiunii lui Inochentie Micu, continuare care — evident — nu se putea sustrage impactului fazei de reacțiune care a urmat izbucnirii Revoluției franceze și morții lui Iosif al II-lea (1790). Analiza raportului între luminism, iozefinism, revoluție și reacție este magistrală: stimulată de luminism și beneficiind de cadrul creat de politica de „absolutism luminat”, a lui Iosif al II-lea, lupta națională a românilor transilvăneni nu a găsit în *Supplex* o exprimare revoluționară; într-un șir de direcții el se află înapoia poziției lui Inochentie Micu, dar, prin înseși revendicările sale naționale, *Supplex*-ul se plasează în interiorul curentului de progres: „Obiectivul național e suficient să respingă însinuările de înapoiat, retrograd (aduse *Supplex*-ului — n.n.). Politica națională e forma politică nouă, îndreptată cu fața spre viitor, forma care urmează să domine perioada istorică următoare, perioada marilor lupte pentru instaurarea noii orînduiri sociale și formarea statelor naționale”²⁸. Se poate spune, fără teamă de a greși, că nici un document al istoriei naționale nu a fost supus unei exegeze de o asemenea adîncime ca cea întreprinsă de acad. D. Prodan, asupra *Supplex*-ului.

Dacă prin problematica operei sale, acad. D. Prodan se integrează perfect celor două direcții — enunțate mai sus — ale ramurii transilvănene

²³ *Supplex Libellus Valachorum*, Cluj, 1948, 303 p.

²⁴ *Istoria României*, vol. III, București, 1964.

²⁵ *Supplex Libellus Valachorum*. Ediție nouă, refăcută, București, 1967, 536 p. (ed. în limba engleză, 1971).

²⁶ *Problema iobăgiei în dieta Transilvaniei din 1790—1791*, în „A.I.I.C.” XIII (1970), p. 69—82. Încă un *Supplex-Libellus românesc, 1804*, Cluj, 1970, 89 p.

²⁷ D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, ed. cit., p. 443.

²⁸ *Ibidem*, p. 452.

a școlii românești de istorie, investigarea luptei sociale și a celei naționale a românilor transilvăneni, în chip firesc se pune întrebarea care este trăsătura definitorie, inconfundabilă a personalității sale științifice? În istoriografia românească, acad. D. Prodan a adus o metodă de tratare a fenomenului istoric, care, fără a fi teoretizată — istoricul este ostil oricărei fixări de canoane — nu este mai puțin prezentă în marile lucrări, conferindu-le astfel o unitate remarcabilă. De-ar fi să-i căutăm o etichetă, această metodă ar putea fi numită „istoria ca viață”. Ceea ce îl preocupă pe istoric este să păstreze în reconstituirea sa acel dinamism, acea larmă ierte-ni-se cuvîntul — care însoțește viața. Istoria e reconstituirea unor lumi moarte; acad. D. Prodan nu vrea să picteze tabloul lor, ci să le redea viața, dar nu ca actori conduși pe scenă de un regizor — în cazul de față istoricul însuși — ²⁹, ci prin miracolul resurecției. O înviere, în care făptuitorul minunii se retrage la o parte, dispăre, pentru a lăsa locul celor smulși tenebrelor. Dezideratul acesta poate deveni realitatea? Și cum? Răspunsul ni-l dă clar autorul însuși, care își definește metoda în prefața la *Răscoala lui Horea*: „Pentru a fi cît mai veridic, am recurs la un procedeu aparte. Am lăsat actorii, evenimentele, răscoala însăși să se nareze, să se mărturisească singură, în credințele ei, în textele, în limbajul ei. Abundă astfel în expunere textul documentelor, în spiritul lui, în ductul, în expresiile, în cuvintele lui, doar ușor adaptat la expunerea proprie. Am trimis însă pentru confruntare la text” ³⁰. Așadar, răscoala este lăsată „să se mărturisească singură”, istoricul fiind — în aparență — doar cel care declanșează și înlesnește confesiunea. Autorul simte de îndată nevoia să justifice metode: „Rămîne desigur întrebarea: e științific procedeul? E științific în tot cazul într-atîta că respectă întocmai adevărul documentar. Ba chiar în litera lui. Respectă mai puțin, ce-i drept, cerința științifică de a reda faptele, de a substitui limbajul documentației cu „cuvintele proprii”. Dar în spiritul propus al prezentării am socotit, aceasta ar accentua numai alterarea adevărului real printr-o îndoită intervenție. O primă deviere e doar cea inerentă mărturiilor documentare trecute prin mintea omenească, iar a doua ar fi cea interpretativă a autorului. Căci, în mod firesc pentru istoria, realitatea nu ni se revelează decît prin intermediul, prin prizma documentației, mărturiilor existente — și experimentăm doar zilnic valoarea în raport cu adevărul a mărturiei umane — nu o putem aproxima decît la nivelul judecății, opticii umane, e doar un adevăr omenesc posibil” ³¹. Sînt puse în acest citat bazele unei metode proprii de investigație, care redeschide marea problemă a gnoseologiei istorice: istoricul — ca subiect cognitiv — alterează imanent prin cercetarea sa realitatea pe care încearcă să o „prindă” în năvodul tehnicilor sale de investigație și a normelor de critică istorică? ³².

Formulată în acești termeni, problema nu intră în centrul de interes al istoricului; el este preocupat de redarea vieții în tot tumultul ei dramatic. Aceasta înseamnă respingerea oricărei scheme, concept sau tipar

²⁹ Cf. N. Iorga, *Frumusețea în scrierea istoriei în Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a III-a, București, 1944, p. 46.

³⁰ D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, p. 8.

³¹ *Ibidem*, p. 9.

³² Din bogata literatură consacrată temei, vezi, în ultimă instanță, H. I. Marrou, *De la connaissance historique*, ed. a 4-a, Paris, 1960.

rigid, care ar putea zăgăzui sau abate șuvoiul năvalnic al ansamblului de fapte și personalități care se confundă cu torentul evenimentialului istoric. În strădania de a surprinde pe viu viața celor ieșiți din lumea celor vii, acad. D. Prodan se întâlnește cu N. Iorga, care spunea studenților săi în 1897: „Cine scrie istorie și simte că e chemat să o scrie, trebuie să aibă mai presus de toate, această convingere: că zugrăvește o viață și nu descrie o serie de acțiuni mecanice”³³. Metodele de reînviere sînt însă diferite la cei doi: N. Iorga consideră că „istoricul adevărat își înfățișează faptul, îl creează din nou *in sine*, prin *fantasie*”³⁴. Acad. D. Prodan este însă ostil fanteziei³⁵; el este un devotat al reconstituirii pure a faptelor: „Faptele mai întii, în tumultul și nuditatea lor umană și, apoi, întemeiate pe ele, semnificațiile”³⁶. Ne aflăm în fața expresiei celei mai concise a metodei prodaniene: istoricul trebuie să redea viața, în toată agitația ei dramatică și să descifreze sensurile multitudinii de fapte; ceea ce la prima vedere ar fi putut apărea drept eliminarea istoricului în beneficiul izvorului-document este în realitate o operație în două faze: resurrecție și interpretare.

Se poate pune întrebarea dacă nu este abuzivă extinderea principiilor formulate în prefața la *Răscoala lui Horea* la întreaga operă a acad. D. Prodan sau, altfel spus, dacă nu se transformă într-o metodă ceea ce era specific unei singure cărți. În ce ne privește credem că nu. Și într-un studiu monografic atît de special în obiectul său precum iobăgia, autorul se arată interesat în primul rînd de viață: „cursul general al vieții cotidiene materiale, munca de toate zilele, care vehiculează dezvoltarea istorică, raporturile muncii care generează lupta”. Viața pentru a fi cunoscută și concret înțeleasă trebuie cunoscută în detaliile sale: „faptele, și cît mai multe, ansamblul de fapte trebuie să fie temeiul solid al oricărei generalizări”. Și mai departe: „Pentru stabilirea faptelor și a legăturilor dintre ele, în aceste obscurități și penurii de material o prețios amănuntul, puzderia faptului comun”³⁷. Fidelitatea față de documentul care surprinde faptul de viață înseamnă în fapt fidelitatea față de adevărul istoric.

Această legătură — existențială, i-am zice — între istoric și lumea apusă pe care o cercetează dă scrisului acad. D. Prodan acel original, inimitabil sigiliu care o distinge de îndată. Stilul său se refuză canoanelor topicii curente: viața nu poate fi turnată în forme înguste. Expansiv, abrupt, cu perioade lungi sau, dimpotrivă, concis, stilul acad. D. Prodan urmează, se modelează după faptul istoric pe care îl relatează. Fie-mi îngăduit aici să aduc o amintire personală: discuția dintre acad. A. Oțetea și acad. D. Prodan în legătură cu capitolele celui din urmă din volumul al III-lea al *Istoriei României*. Acad. A. Oțetea, responsabilul volumului, observator riguros al regulilor de construcție a frazei, însușite — după propria-i mărturie — prin repetatele retroversiuni franco-latine făcute pe băncile Sorbonei, nu se putea împăca cu acest non-conformist al frazei care este acad. D. Prodan. Poate în scrisul nici unui istoric nu

³³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 44.

³⁴ Idem, *Cum se scrie istoria?* în *Generalități*, p. 56.

³⁵ Al. Zub, *Virtuțile monografiei* în „Cronica”, XIV (1979), nr. 21 din 25 mai 1979, p. 7.

³⁶ D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, p. 8.

³⁷ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, vol. I, p. VII.

s-a stabilit o legătură atât de intimă între chipul său de a înțelege misiunea istoricului și exprimarea sa stilistică.

Autorul *Răscoalei lui Horea* este un mare artist al cuvîntului, care a știut găsi maniera stilistică cea mai adecvată redării mentalului sătesc în faza paroxistică a confruntării dintre țaran și nobil, și ni se pare mai presus de îndoială că cele mai reușite pagini din *Crăișorul Horia* al lui Liviu Rebreanu nu se ridică la tensiunea dramatică din *Răscoala lui Horea*; așa se și explică participarea afectivă a cititorului, a cărei sensibilitate este pusă la încercare, cum remarca cu dreptate Katherine Verdery. În literatura istoriografiei pe care o cunoaștem, doar *La Grande Peur* a lui G. Lefebvre mai izbutește să transmită această tensiune lectorului. Acad. D. Prodan știe să facă din orice izvor — un registru de dijme sau un *Supplex* — o mărturie de viață, care se racordează vieții de astăzi.

La 80 de ani, acad. D. Prodan este autorul unor lucrări fundamentale care au îmbogățit istoriografia română și i-au asigurat progresul. Ele au fost realizate cu trudă și jertfă, cu refuzul oricărei mondenități, decurgînd din statutul său social și științific, care l-ar fi sustras cercetării. El a impus activității sale o rigoare de asceză, care a sfîrșit prin a da „meseriei de istoric” (M. Bloch) cea mai nobilă întru chipare. Acest istoric al vieții și-a închinat viața istoriei.

L'HISTOIRE COMME VIE : L'ŒUVRE SCIENTIFIQUE DE L'ACADÉMICIEN DAVID PRODAN

RÉSUMÉ

A l'occasion du 80e anniversaire de David Prodan de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, l'auteur esquisse les principales orientations de recherche dans l'œuvre historique du grand médiéviste roumain : la lutte pour l'émancipation nationale des Roumains de Transylvanie, le servage et les luttes sociales, surtout la grande révolte de 1784, dirigée par Horea. On souligne l'importance du renouvellement de l'information apporté par D. Prodan et aussi de ses vues et ses conclusions tellement fécondes pour les futures recherches. On essaye de mettre en lumière les aspects spécifiques de la méthode de recherche de l'historien, préoccupé de faire revivre les communautés disparues.

ACADEMICIANUL DAVID PRODAN ȘI PROBLEMA CONTINUITĂȚII ROMÂNILOR

DE

NICOLAE STOICESCU

„Ce poate fi mai străin de gândirea istorică decât negarea vieții unui neam sub o stăpânire nouă; ce poate fi mai absurd pentru istoricul obiectiv decât teoria dezrădăcinării totale a unui popor puternic, adinec înfipt în pământul străbun; ce poate fi mai lipsit de înțelegere decât crearea artificială a unor goluri de oameni și de viață pe un pământ binecuvântat ca acela al țării noastre?”, se întreba cu ani în urmă savantul C. Daicoviciu¹.

Discutînd, la rîndu-i, absurditatea acestei teorii, istoricul C. C. Giurescu spunea: „I-a trecut cuiva oare prin minte să nege sau să conteste continuitatea poporului francez în Galia, a celui spaniol și portughez în Peninsula Iberică sau a celui italian în Italia? A admis oare vreun istoric că galoromanii și-au părăsit locuințele plecînd din Galia, peste Alpi sau peste Pirinei, pentru a se întoarce mai tîrziu, după secole, îndărăt acasă? Sau că spaniolii au trecut peste strîmtoarea Gibraltar, în Africa, pentru a reveni, după sute de ani, în vechiul teritoriu? Simpla formulare a unor asemenea întrebări arată lipsa lor de temeii, totala lor inanitate”². Și totuși, *dintre toate popoarele Europei, numai poporul român i se neagă continuitatea pe pământul străbun*, fiind considerat de unii istorici neinformați, rău intenționați sau răuvoitori „une enigme et un miracle historique”!

Problema continuității românilor — despre care s-au scris peste 1000 de cărți și articole! — este nu atît o problemă științifică, cît mai ales politică: ea nu s-a născut decît în secolul al XVIII-lea, cînd românii din Transilvania — care alcătuiau majoritatea populației — au cerut egalitatea în drepturi cu celelalte naționalități privilegiate ale țării; li s-a răspuns atunci că nu pot fi egali cu ceilalți locuitori deoarece au venit mai tîrziu în țară, din care pricină ar fi fost considerați „tolerați”³.

Aspectul politic al problemei a fost înțeles și subliniat de numeroși istorici români, dintre care vom cita pe A. D. Xenopol, care scria cu aproape un secol în urmă: „originea acestei noi teorii nu este de căutat

¹ „Transilvania”, 74, 1943, nr. 1, p. 1.

² C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, p. 6.

³ Pentru istoriografia și caracterul mai ales politic al problemei vezi pe larg N. Stoicescu, *Continuitatea românilor*, București, 1980, partea I.

în dorința de a descoperi adevărul, ei cu totul în alte motive, care nu-și au locul în istorie. Ungurii și sașii din Transilvania apăsau în secolul trecut (XVIII) pe români într-un mod cu totul neomenos și chiar astăzi (1884)... vor să leucidă viața morală, să le desființeze naționalitatea, înlocuind-o cu cea ungurească sau germană. Românii, văzându-se apăsați, protestau și protestă neconținut contra unui asemenea sistem de ocîrmuire; ei își întemeiază drepturile lor pe dreptul istoric, susținând că sînt locuitorii cei mai vechi ai Transilvaniei, că dreptul de cucerire pe care-și întemeiază apăsătorii pretențiile lor ar trebui să fie părăsit într-un veac de lumini și de civilizație. Lupta dintre apăsători și apăsați fiind pusă pe tărîmul dreptului, cei dintîi căutară s-o curme chiar pe acest tărîm, tîgăduind românilor tocmai dreptul istoric invocat de aceștia". Motivul pentru care „apăsătorii” i-au „adus” pe români de la sudul Dunării de abia în secolul al XIII-lea este limpede: „ungurii și nemții (= sașii) fiind veniți în Transilvania înaintea acelei epoci, iată că și dreptul istoric vorbea în favoarea acestora”⁴.

Într-adevăr, pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cînd românii din Transilvania au cerut drepturi politice^{4 bis}, nimeni nu a contestat continuitatea românilor pe aceste frumoase plaiuri, ei fiind considerați în mod firesc autohtoni în spațiul carpato-danubian unde trăiseră strămoșii lor daco-romani⁵. Nu este o întîmplare că primul istoric care a pledat împotriva continuității a fost un sas, Franz Joseph Sulzer, autorul lucrării *Geschichte des transalpinischen Daciens*, apărută la Viena în 1781—1782. Pornirea lui Sulzer împotriva românilor se datora edictului de toleranță al lui Iosif al II-lea din 1781, care proclama egalitatea românilor cu celelalte „națiuni”; lucrarea sa a fost rezultatul reacțiunii împotriva politicii iosefiniste, o reacție a sașilor care își vedeau amenințată situația lor privilegiată⁶.

Reluînd ideile lui Sulzer, Robert Roesler, *Romänische Studien* (1871), a creat „teoria” ce-i poartă numele, potrivit căreia împăratul Aurelian ar fi retras din Dacia toată populația daco-romană, astfel încît poporul român s-ar fi format la sudul Dunării, de unde ar fi revenit la nordul fluviului la sfîrșitul secolului al XII-lea sau la începutul celui următor⁷. Din considerații de ordin politic (să nu uităm că în 1867 se crease Imperiul austro-ungar!), cartea lui Roesler a stîrnit un larg ecou în Ungaria, unde se căutau arme din arsenalul istoriei pentru a înăbuși lupta de emancipare națională a românilor.

Teoria lui Roesler a fost respinsă de numeroși savanți străini (Julius Jung, Heinrich Kiepert, J. Ladislau Pić, Leopold Ranke, Th. Mommsen, Traugott Tamm, Carlo Tagliavini etc.) și români (B. P. Hasdeu, A. D.

⁴ A. D. Xenopol, *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*, Iași, 1884, p. 8. Aceeași concluzie la A. Sacerdoțeanu, *Considerații asupra istoriei României în evul mediu. Dovezile continuității și drepturile românilor asupra teritoriilor lor actuale*, București, 1936, p. 12.

^{4 bis} Despre aceste împrejurări vezi pe larg David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967.

⁵ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 10—18.

⁶ „Țara Birsei”, 1937, nr. 2, p. 117 și „Revue historique du Sud-Est Européen”, 1943, p. 84.

⁷ Vezi analiza lui A. Muresianu în „Țara Birsei”, 1937, nr. 3, p. 198—213, 307—329.

Xenopol, D. Onciul, V. Pârvan, N. Iorga, G. Brătianu, D. Prodan etc.)⁸ care au arătat absurditatea ei. Din motive lesne de înțeles, teoria discontinuității românilor și a venirii lor târzii în Transilvania a fost susținută (fără argumente noi) de numeroși istorici și lingviști maghiari (P. Hunfalvy, J. Karacsony, L. Rethy, I. Székely, J. Melich, L. Tamas-Treml etc.)⁹, care au căutat să „precizeze” când și cum ar fi venit românii în Transilvania.

Netemeinicia acestei „teorii” rezultă clar și din numeroasele contradicții care există între părerile adversarilor continuității, ceea ce arată cât de „sigure” sînt convingerile lor. Astfel, s-au propus diverse date pentru revenirea românilor la nordul Dunării: după Miklosich, evenimentul s-ar fi petrecut la sfîrșitul sec. V, cînd slavii au cuprins Peninsula Balcanică; după Engel, românii ar fi fost aduși la nordul Dunării de Krum la începutul sec. IX (811—813); după opinia lui B. Homan, românii ar fi venit la sfîrșitul sec. X — începutul sec. XI sau între 1131—1196, în vremea lui Anonymus; alți „savanți” îi aduc pe români în sec. XII (Melich, Kadlec, Kniezsa etc.) sau XII—XV (Tamas-Treml); cei mai mulți susțin însă că românii au venit în sec. XIII, dar indică fiecare o altă cauză: după Roesler, în timpul luptelor pentru independență ale vlahilor și bulgarilor (cînd primii, victorioși fiind, nu aveau nici un motiv să plece din țara unde erau stăpîni!); după Hunfalvy, ar fi fost împinși de tătari; după Karacsony, ar fi venit în urma invaziei tătare, cînd s-au făcut colonizări în Transilvania etc. Mai sînt și unii care îi „aduc” mai tîrziu pe români, fie în sec. XVI (Karacsony) sau chiar în sec. XVIII (Iancsó Benedek)!

Să mai amintim apoi că sînt și unii care ne „aduc” în mai multe etape: astfel, după Sulzer, românii ar fi venit la sfîrșitul sec. XII, cînd au fost apăsați de Isac Angelos și după năvala tătarilor din 1241; după Marczali, tot în etape, dar ca prizonieri ai pecenegilor, cumanilor și maghiarilor etc. Alții, în sfîrșit, „precizează” chiar datele între care românii ar fi putut veni în Transilvania; de pildă, J. Székely susține că ei au fost aduși între 1142 și 1208; W. Tomaschek susține că românii ar fi venit la nordul Dunării între 1074 și 1174 etc. Adversarii continuității nu s-au hotărît deci asupra datei cînd românii ar fi trecut Dunărea și nici asupra cauzelor care i-ar fi determinat să o facă.

Mai amintim apoi că unii îi „transportă” pe români în grupuri mari, fie veniți singuri, fie aduși în calitate de coloniști, pe cînd alții îi „furișează” pe nebăgate de seamă, aceasta pentru a explica de ce emigrarea lor nu e amintită în documente; unii afirmă că românii au venit mai întii în regiunile de cîmpie, pe cînd alții îi așează mai întii în munți, de unde ar fi coborît apoi în cîmpie etc.

Dar și mai interesant este faptul că, în timp ce majoritatea adversarilor continuității neagă prezența românilor la nordul Dunării pînă în sec. XIII, alți „învățați” (de pildă Mutafciev) susțin că ei nu au existat

⁸ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 43—46, 48—52, 55—56, 59—61 passim. Vezi și Lucian Boia, *L'historiographie et le problème de la continuité du peuple roumain* („Revue roumaine d'histoire”, 1978, nr. 4, p. 691—708).

⁹ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 46—47, 52—55, 61—66.

nici la sudul Dunării! ¹⁰ Ținând seama de acest fapt, G. Brătianu se întreba: „atunci de unde au venit românii? Să fie vorba de o generație spontanee la începuturile epocii moderne?” ¹¹, iar un alt mare istoric, francezul F. Lot, putea să afirme în același spirit că românii „au ieșit din infern sau au căzut din cer” ¹², și aceasta deoarece — așa cum arăta C. Daicoviciu — „roeslerienii nu s-au sinchisit de cea mai elementară datorie științifică, de a studia, în general și îndeajuns, și posibilitatea, mult mai logică și mai verosimilă, ca populația să fi rămas pe loc, adică în Dacia” ¹³.

Pornind de la premisele juste că exterminarea populației dace cucerite de romani, scoaterea în masă a populației daco-romane din țara de baștină și înlocuirea dezvoltării interne firești cu hiatusuri și imigrațiuni imaginare este contrară evoluției istorice reale, numeroși învățați români și străini au adus argumente solide și variate în sprijinul permanenței daco-romanilor la nordul Dunării, pronunțându-se hotărît și unanim împotriva teoriei lui Roesler și a adeptilor săi.

Dintre „teoriile” care aduc sau readuc pe români de la sudul Dunării în diverse epoci una din cele mai năstrușnice a fost aceea a lui Iancsó Benedek, formulată la sfârșitul secolului trecut și reluată în anul 1939 în sinteza de istorie a Ungariei redactată de Hóman Bálint și Szekfű Gyula; după această „teorie”, românii ar fi devenit majoritari în Transilvania numai în secolul al XVIII-lea, când ar fi avut loc o imigrație masivă din cele două țări romane extracarpătice. În această vreme, locuitorii din Țara Românească și Moldova — considerați de istoricii maghiari amintiți drept „popoare semisălbatică”! — trăind foarte greu sub regimul fanariot, s-ar fi „îmbulzit” spre Transilvania și Ungaria ca spre „pământul făgăduinței”! După opinia celor doi istorici, aceasta era „cheia” istoriei românilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea, când erau considerați drept o populație de seminomazi și semisălbatici, care stînjeneau neconținut opera civilizatoare a statului stăpînitor!

Acestor idei greșite și răuvoitoare la adresa istoriei poporului nostru le-a răspuns marele istoric David Prodan într-una din cele mai serioase lucrări dedicate problemei continuității ¹⁴. Ca istoric patriot, angajat ferm în apărarea drepturilor poporului român, istoricul clujean nu putea lipsi din rîndurile marilor istorici români A. D. Xenopol, D. Onciul, Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, George Brătianu, I. Moga, Silviu Dragomir etc., care și-au adus cu toți contribuția la dovedirea lipsei de temeinicie a „teoriilor” adversarilor continuității poporului român pe pământul lăsat de străbuni.

Analizînd bazele „teoriei” lui Iancsó Benedek, David Prodan dovedește că ea se fundamentează pe o simplă socoteală personală a autorului,

¹⁰ P. Mutafciiev, *Bălgari i Rumâni v istorijata na Dunavskite zemi* [Bulgarii și românii în istoria țărilor dunărene], Sofia, 1927. Prezentarea lui P. P. Panaitescu, *Les relations bulgaro-roumaines au moyen-âge* („Rev. aromânească”, I, 1929, nr. 1, p. 8—31).

¹¹ G. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique; le peuple roumain*, București, 1937, p. 34.

¹² „Era Socialistă”, 1976, nr. 3, p. 44.

¹³ C. Daicoviciu, *Observații privind romanizarea și continuitatea* („Tribuna”, 22 oct. 1970, p. 4).

¹⁴ *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, Sibiu, 1944. Lucrarea a apărut și în limba franceză în 1945.

care a considerat că, la 1730, numărul românilor din Transilvania era de 200 000 (la cît era evaluat de iezuiți numărul uniților din provincia intracarpatică), cifră la care Iancsó adaugă de la sine încă 50 000, ajungînd astfel la un total de 250 000 sau la proporția de numai 50% din populația Transilvaniei; în realitate, după un recensămînt oficial, la 1733, existau 462 465 de români!

Constatînd că un asemenea „temei”, singura „dovadă” numerică pe care Iancsó Benedek clădește teoria sa atît de gravă, „nici nu merita o discuție”, David Prodan compară cifrele arbitrare utilizate de acesta cu cele din lucrarea statistică a lui I. Acsády, după opinia căruia procesul ar fi fost exact invers: numărul românilor din Transilvania ar fi scăzut în secolul al XVIII-lea, cu toată imigrația lor masivă în această vreme!

Acestea sînt lucrările „fundamentale” care alimentează „teoria” lui Szekfü-Homan, teorie care nu ar fi meritat să fie combătută dacă pe ea nu se sprijineau și alți istorici maghiari adversari ai continuității. De pildă, ea a fost invocată și de autorii lucrării de propagandă *Siebenbürgen*, tipărită la Budapesta în 1940, a fost reluată în toate tratatele de istorie maghiară ale epocii, așa cum au fost invocate chiar la conferințele de pace. „Ea e izvorul care îndreptătea pe contele Ștefan Bethlen să afirme, într-o conferință a sa din 1933, ținută la Cambridge, că prin imigrație românii din Transilvania, în cursul veacului al XVIII-lea, s-au ridicat la majoritatea absolută, după ce la începutul veacului ei nu reprezentau mai mult de 1/4 din populația țării”.

Ținînd seama de această proliferare a „teoriei” imigrației românilor în Transilvania în secolul al XVIII-lea, istoricul român s-a simțit pe deplin îndreptățit să-i arate netemeinicia, fără însă să-și facă iluzii că va reuși să elimine „teoria” care se putea menține, împotriva evidențelor, deoarece devenise o construcție menită să constituie un „drept istoric”.

După ce a arătat șubrezenia bazelor „teoriei”, David Prodan întreprinde o analiză amănunțită asupra „temeiurilor documentare” ale emigrării, dovedind pe bază de știri sigure că, *în secolul al XVIII-lea, emigrarea din Transilvania a fost mult mai puternică decît imigrarea*. Uneori aceste emigrări erau atît de masive încît moldovenii și muntenii puteau spune că „*tota Transilvania ad nos venit*” iar într-o descriere din secolul al XVIII-lea se poate citi „vedem neconținut, an de an, cum un mare număr de români ardeleni care trec în Țara Românească și Moldova, dar vedem foarte rar un număr însemnat de români de dincolo care ar veni în Ardeal”¹⁵. Autorul dovedește astfel că „cifrele și documentele invocate de teorie sînt departe de a putea susține un bilanț pozitiv pentru imigrație. Dimpotrivă, ele sînt susceptibile de a inversa înclinarea balanței”.

În ultimul capitol al lucrării autorul compară situația locuitorilor din țările române extracarpatică cu a celor din Transilvania, dovedind că aceștia din urmă trebuiau să suporte o exploatare mult mai nemiloasă decît frații lor de dincolo de Carpați. După cum spunea un contemporan: „țăranul supus sau iobagul ardelean e, în ce privește starea lui, cel mai nenorocit țăran ce se poate afla undeva pe lume..., un adevărat sclav

¹⁵ Problema a fost reluată de Ștefan Meteș care a întărit concluziile lui David Prodan în lucrarea *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX. (Cerțări de demografie istorică)*, București, 1971; ed. a II-a, 1977.

al domnului său... Împovărarea și apăsarea acestor supuși din partea stăpînitorilor lor sînt nesfîrșite și exesele săvîrșite împotriva lor de necrezut". Aceste condiții grele de viață determinau pe iobagii din Transilvania să treacă munții la frații lor, unde sarcinile iobăgești erau mult mai ușoare, și unde, în plus, nu erau obligați să suporte și exploatarea națională.

O ultimă „teorie” combătută cu succes de David Prodan în lucrarea sa este aceea a așa-zisului nomadism păstoresc al românilor, „teorie” susținută de toți röslerienii. Autorul arată mai întii că o populație care trăia pe un sol din cele mai fertile din Europa nu putea să ducă o viață de semi-nomadism și apoi că mișcarea păstorilor era inversă aceleia susținute de Iancsó Benedek : dinspre Transilvania spre Principatele Române (Țara Românească în special) și nu invers. Apoi păstoritul nu era nomad sau semi-nomad ci transhumant¹⁶ și la el participa doar o mică parte a locuitorilor. „După toate acestea, ce mai rămîne din viziunea teoriei : zeci și zeci de mii de români care se revarsă neconținut peste granițe, invadînd cu turmele lor pămîntul Transilvaniei, Banatului, Crișanei, sporînd într-un veac cu sute de mii populația acestora? Cite trebuia să fi fost oile ! Unde sînt înainte de toate dovezile documentare? Vămile înregistrează doar sute de mii de oi care treceau înspre Principate, de ce n-ar fi înregistrat și trecerile inverse?”

„Toată discuția în jurul păstoritului, « semi-nomadismului » român în imigrație, s-ar putea încheia mai curînd cu o altă concluzie : dintre toate popoarele Transilvaniei, singurii români locuiesc în toate ținuturile și în toate zonele ei, singuri ei exercitau, în măsuri corespunzătoare, toate activitățile economice indicate de solul său, ei sînt mai adaptați la natura și la toate variațiile ei fizice, ceea ce înseamnă că dintre toate ei sînt cel mai puțin indicați de a fi socotiți populație imigrantă”, concluzie limpede ce nu mai are nevoie de nici un comentariu.

La afirmația total eronată că românii nomazi ar fi învățat agricultura de la maghiari, David Prodan se întrebă : „cum se face atunci că toți termenii agricoli românești sînt latini și slavi, lipsind tocmai cei ungurești ?”¹⁷.

Rezultatele amplei investigații întreprinse de autor asupra „teoriei” imigrării românilor în Transilvania în secolul al XVIII-lea sînt negative : „bilanțul imigrațiunilor românești peste Carpați... se soldează pentru Transilvania mai curînd cu un deficit decît cu profit ; românii din Transilvania mai mult emigrează decît imigrează... O teorie inversă, cu material cunoscut, ar fi mult mai ușor de susținut și ar avea, după toate semnele, mai mulți sorți de a apropia adevărul istoric. Scopul

¹⁶ Și această problemă a fost reluată în studii recente de I. Donat, *Păstoritul românesc și problemele sale* („Studii”, 19, 1966, nr. 2, p. 281—305 + 1 h.); idem, *La vie pastorale chez les Roumains et ses problèmes* („Dacoromania”, 1973, nr. 1, p. 78—103); Corneliu Bucur, *Direcții ale demografiei istorice românești ; transhumanța pastorală* („Revista de istorie”, 1978, nr. 12, p. 2285—2304) etc. Primul a arătat că „transhumanța a fost un fenomen limitat din punct de vedere economic și excepțional din punct de vedere etnografic”, deoarece populația românească a practicat mai ales păstoritul agricol, bazat pe mișcări de mică amploare, iar C. Bucur a făcut deosebirea cuvenită între transhumanța practică la nordul Dunării și aceea de la sudul fluviului.

¹⁷ Spre deosebire de români, la maghiari termenii agricoli sînt de origine bulgaro-turcă. Vezi G. Gombocz, *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*, Helsinki, 1912, p. 190; Gy. Györffy, *Autour de l'état de semi-nomades : le cas de la Hongrie*, în *Etudes historiques hongroises*, I, Budapest, 1975, p. 226.

investigației noastre n-a fost de a încerca o nouă teorie..., ci numai de a descompune pe una veche care n-avea nici un temei să ia ființă” este concluzia autorului.

În felul acesta, cu argumente irefutabile și cu dovezi ce nu pot fi combătute, David Prodan a desființat teoria imigrării românilor în Transilvania în secolul al XVIII-lea iar concluziile sale de acum patru decenii au fost întărite de cercetările mai noi citate în notele acestei scurte prezentări.

Am considerat o plăcută datorie ca, la aniversarea a 80 de ani de rodnică existență a acad. David Prodan, să evocăm aici pe scurt contribuția sa la lămurirea problemei continuității, una dintre problemele fundamentale ale istoriei românilor, pusă din nou în discuție de unii istorici străini din vremea noastră.

L'ACADÉMICIEN DAVID PRODAN ET LE PROBLÈME TOUCHANT LA CONTINUITÉ DES ROUMAINS

RÉSUMÉ

Après avoir montré brièvement l'absurdité des théories de Roesler qui nient la continuité des Roumains sur le territoire qu'ils habitent, l'auteur présente la contribution de l'académicien David Prodan à la suppression d'un aspect de la théorie de la discontinuité, à savoir celui selon lequel le taux de Roumains se serait accru en Transylvanie à peine au XVIII-e siècle, comme suite d'une puissante immigration des pays roumain d'en-deçà des Carpates. Examinant les données connues, D. Prodan démontre l'inconsistance de cette „théorie”, car „le bilan des migrations roumaines au-delà des Carpates... se solde pour la Transylvanie plutôt par un déficit que par un avantage; les Roumains de Transylvanie sont plutôt émigrants qu'immigrants” et, ce, du fait des conditions de vie beaucoup plus difficiles en Transylvanie que dans les pays roumains d'en-deçà des Carpates.

PRIMELE ECOURI GERMANE ALE RĂZBOIULUI ȚĂRĂNESC DIN 1514, REFLECTATE ÎN AȘA-ZISELE WUNDERZEICHEN

DE

LUDOVIC DEMÉNY

Țările germane au cunoscut în anii 1513—1514 un nou val de puternice frământări țărănești. După aproape un deceniu și jumătate de relativă liniște, cele două conjurații, cunoscute sub numele de Bundschuh (Opinca) și *Der arme Konrad* (Sărmanul Konrad), care au organizat și pînă atunci o serie de răscoale locale, și-au ridicat din nou capul.

Primele știri sigure cu privire la opincă, acest simbol al organizării ulterioare a luptei țărănești germane, datează din anul 1492. Se știe că țărani din Kempten, profund nemulțumiți de măsurile arbitrare ale abatelui-prinț Johann al II-lea, s-au ridicat la luptă antifeudală. În jurul jalbei înaintate de țărani s-a încins o luptă aprigă, țărănimea cerînd restituirea vechilor sale libertăți și drepturi. Uniunea Suabă, în loc să cercezeze cele cuprinse în jalbă, și-a mobilizat oastea pentru a risipi pe țărani adunați. În ciuda înfrîngerii suferite, frământările țărănești au continuat, timp în care, la o nuntă din suburbia orașului Kempten, pe o prăjină înaltă a fost ridicată opinca, iar în jurul ei s-a adunat mulțimea. Îngrijorat, magistratul orașului a trimis la fața locului pe judele orașului, care a explicat nuntașilor semnificația opincii și i-a convins s-o scoată de pe prăjină. Întîmplarea a avut loc în anul 1492, iar izvorul care a consemnat amănuntul redă în felul următor cele spuse de judele orașului Kempten: Stăpînii poartă cizme ca semn distinctiv, pe cînd țărani dependenți — opinca, care a devenit în timpul din urmă un simbol al împotrîvirii țărănești față de stăpîni. Ridicarea opincii pe prăjină are semnificația de chemare la luptă¹.

Că explicația dată de judele orașului Kempten nu era fără teame-o dovedesc evenimentele desfășurate în țările germane în anii care au urmat. În 1493 în Alsacia s-a încheiat între țărani și orășeni o uniune pentru îndreptarea rînduieilor bisericesti și politice existente și organizarea împotrîvirii țărănești. „Steagul ununii, care trebuia înălțat în momentul răscoalei, reprezenta o opincă țărănească cu nojițe lungi, așa-numitul *Bundschuh* care deveni simbolul și denumirea tuturor cojurațiilor țărănești pentru următorii 20 de ani”². Adunați noaptea în taină

¹ Haggenmüller, *Geschichte von Kempten*, Kempten, 1840, vol. I, p. 408—418.

² Friedrich Engels, *Războiul țărănesc german*, Editura de stat pentru literatură politică, București, 1958, p. 72.

pe muntele Hungerberg (Muntele foamei), conjurații primeau în rîndurile lor noi membri „cu un ceremonial din cele mai misterioase”. În ciuda descoperirii conjurației din Alsacia și a dejucării planului ei, Bundschuh a continuat să existe ca organizație secretă, ca o conspirație cu emisari numeroși, care îi pregăteau pe țărani la luptă. În 1502 „Opinca” a fost reorganizată în episcopatul Speyer, elaborîndu-se un program în care se prevedea, printre altele, refuzul de a plăti dijma, zeciuală și impozitul, desființarea stării de iobăgie, confiscarea bunurilor bisericesti și împărțirea lor poporului, negarea oricărei stăpîniri în afară de autoritatea împăratului, etc. Pe steagul conjurației, confecționat din pinză albă și albastră, era pictată imaginea lui Hristos cînd a apărut în fața lui Sfintu Gheorghe, iar în fața crucii un țaran în genunchi, alături de care era o opinca mare. În jurul acestei imagini întregi era scris: „Numai dreptatea lui Dumnezeu”. Cu toate măsurile de securitate, conjurația a fost din nou descoperită și risipită. Mulți dintre conjurați au fost prinși, dar conducătorii organizației secrete au reușit să fugă, parte în Elveția, parte în Pădurea Neagră, în Breisgau și în Württemberg. Printre ei se găsea și Joss Fritz din Untergrombach. El a reușit să scape din prinsoare și ani în șir a colindat Germania de Nord. El a trăit apoi la Lenzkirche, la Stockach, unde s-a căsătorit cu Elsa Schmidt, în localități diferite din Pădurea Neagră, la Villingen și Gorbe. Pină la urmă, în jurul anului 1512, Joss Fritz s-a stabilit în satul Lehen de lingă Freiburg. Organizator bun și tenace, figură distinsă și curajoasă, convingător în vorbă, Joss Fritz a organizat un corp întreg de emisari, care cutreerau întreaga țară și a reușit să se folosească de regii vagabonzilor. La constătuirea conducătorilor conjurației la Hartmatt s-a adoptat programul formulat în 14 articole. El prevedea, printre altele, desființarea oricărei autorități în afară de cea imperială, lichidarea instanței judecătorești de la Rottweil și limitarea jurisdicției bisericesti la probleme clericale, desființarea censului, anularea tuturor actelor de împrumut, dobînda maximă fixîndu-se la 5%, pescuitul, vînatul și cositul finului se declară libere și în folosință comună a tuturor, fixarea veniturilor popilor la o singură prebendă, confiscarea averilor bisericesti și mănăstirești pentru fondul de război al uniunii, suspendarea tuturor impozitelor și vămilor nedrepte, proclamarea „păcii veșnice pentru întreagă creștinătate și în acest scop să fie omoriți toți aceia care i se împotrivesc, iar cei ce vor dori cu orice preț să lupte să primească bani și să fie trimiși împotriva turcilor și al altor necredincioși”, garantarea vieții și averii celor ce vor intra în uniune, etc. Se prevedea în acest program ocuparea unui oraș întărit, care să devină centrul rezistenței și începerea tratativilor cu împăratul Maximilian, îndată ce forțele uniunii se vor aduna, iar în caz de refuz se va lua legătura cu Elveția. Toți membri uniunii erau obligați a acționa unitar și numai în folosul conjurației, păstrînd cu desăvîrșire secretul organizării. Conducătorii din Bundschuh erau încredințați că „îndată ce vor desfășura steagul, toți cei săraci li se vor alătura”. În această viziune steagul căpăta din nou o semnificație specială ca simbol al organizării și puterii unite. Cei din Bundschuh au strîns bani pentru procurarea și pictarea steagului. Și de data aceasta un loc central în imaginea pictată pe steag trebuia să ocupe opinca. Joss Fritz și adepții lui www.dacoromanica.ro le a comanda pictarea

steagului. Un țăran necunoscut în părțile orașului Freiburg este trimis la pictorul Friedrich din localitate, care aflînd însă că steagul trebuie să aibă în imagine opinca, de frică, anunță consiliul orășenesc. Țăranul a dispărut însă fără urme și astfel conjurația nu a putut fi descoperită. În cea de a doua tentativă chiar Joss Fritz s-a dus personal la pictorul Theodosie, care tocmai atunci lucra la pictarea bisericii din Lehen. Aflînd însă că i se cere să picteze un steag cu opincă, pictorul s-a speriat și a refuzat executarea comenzii, dar el a fost obligat să jure că nu va spune nimănui de conversația avută. Joss Fritz și-a dat seama cît de periculoasă este comandarea steagului în părțile unde uniunea Bundschuh condusă de el își desfășoară activitatea. Atunci el a cumpărat materialul pentru steag de mătase albastră, pe care a fost cusută o cruce din mătase albă. Cu acest steag el s-a dus în orașul imperial Heilbronn de pe Neckar unde a găsit un pictor. I-a spus acestuia că este din Elveția, unde a scăpat ca prin minune de moarte, în cursul unei bătălii crîncene. A făgăduit atunci că va întreprinde un pelerinaj la Aachen, unde va jertfi pe altarul Maicii Domnului un steag, pe care să fie pictat răstignirea lui Hristos, înconjurată de fecioara Maria și Joan Botezătorul, iar sub această imagine — opinca. Pictorul arătîndu-se consternat, Joss Fritz i-a explicat că el este fiul unui meșter opincar din orașul elvețian Steine, care are în fața atelierului său firma agățată cu opinca, firmă cunoscută de toată lumea. Cere deci ca opinca să fie pictată pe steag pentru ca să știe toată lumea cine anume a jertfit steagul la Aachen. Astfel, el a reușit să-l convingă pe pictor să-i picteze imaginea solicitată înconjurată de inscripția: „Doamne apără dreptatea ta divină”. Cu steagul astfel executat, Joss Fritz se grăbea spre Lehen, unde însă în lipsa lui, în urma unor neglijențe în păstrarea secretului, precum și a trădării, conjurația a fost descoperită de consiliul municipal al Freiburgului, de margraful de Baden și de autoritățile imperiale din Ensisheim. Astfel, plănuita ridicare generală, fixată pentru mijlocul lui octombrie 1513, a fost dejucată. Mai mulți membri ai conjurației au fost arestați și executați. Uniunea din părțile Freiburgului a ajuns într-o situație grea și pentru faptul că ea a fost lipsită de sprijinul din partea Elveției, unde în anul următor a izbucnit la Berna, Solothurn și Lucerna o puternică mișcare țărănească care a speriat autoritățile. Drept urmare, autoritățile elvețiene s-au aliat cu dușmanii țăranilor din landurile germane de sud și de sud-vest. A fost înăbușită cu cruzime și încercarea țăranilor din Alsacia de a se ridica la răscoală.

Paralel cu uniunea Bundschuh din Baden, s-a format în Württemberg o altă conjurație revoluționară cunoscută sub numele de „Sărmanul Konrad”. Ea a apărut în 1503 ca o ramificație a uniunii Bundschuh din Untergrombach, avîndu-și centrul pe valea rîului Rems. Uniunea „Sărmanul Konrad” avea și ea un steag albastru pe care a fost pictată răstignirea cu țăranul în genunchi în fața ei. După descoperirea conjurației din Lehen și represaliile adoptate față de membrii ei, era cu totul imposibil ca uniunea de pe valea rîului Rems să poartă tot numele de Bundschuh, ea a fost nevoită să adopte pe cel de „Sărmanul Konrad”. Măsura era necesară cu atît mai mult cu cît autoritățile răspîndeau diferite caricaturi, inclusiv o xilografură mare, care se numea *Narren-*

schiff vom Bundtschuh xilogravură imprimată și pe foaia de titlu³ a unei broșuri defăimătoare la adresa conjurațiilor țărănești revoluționare cu acest nume, broșură tipărită chiar în anul 1514 la Basel de către Michael Fuster (Fig. — 1).

Fig. 1. — Foaia de titlu a broșurii: *Narrenschiff vom Bundtschuch*, tipărite la Basel în 1514.

În primăvara anului 1514 „Sărmanul Konrad” a declanșat o răsccoală, care la început s-a desfășurat cu succes. Prințul Ulrich de Württemberg, cunoscut pentru fărâdelegile săvârșite față de țărani, pentru brutalitatea și violența cu care înăbușea orice mișcare antifeudală, a fost nevoit, ca sub presiunea succeselor obținute de răsculați, să convoace dieta din landul Württemberg pentru ziua de 25 iunie. Țăranii și membrii opoziției orășenești, adunați la Stuttgart la 18 iunie, reclamau să participe și ei la dietă. Dar în noaptea de 20 spre 21 iunie Ulrich a părăsit Stuttgartul, împreună cu cavalerii și consilierii săi și s-a dus la Tübingen, unde au plecat după el prelații și reprezentanții orașelor, aceștia din urmă trădînd

³ Un exemplar din susnumita broșură se păstrează la Bayerische Staatsbibliothek din München la cota 4°. P. o. Germ, 230 4. Reproducerea foi de titlu oferită de noi este luată după acest exemplar.

cauza comună cu țărani. Ulrich, cu ajutoare primite din alte landuri germane, pină la urmă, i-a înfrint pe răsculați. La fel au fost innăbușite și încercările conjurației Bundschuh de a organiza ridicarea maselor țărănești din Breisgau și Marca Baden.

Răscoale țărănești au izbucnit în 1513 și în Carintia, Carniolia și Stiria, unde țărani sloveni și germani, sub conducerea unei conjurații asemănătoare cu uniunea Bundschuh, au format cete puternice, care au luptat cu dirzenie în anii ce au urmat.

Este caracteristic pentru tensiunea și frământările sociale din țările germane și Austria că știrile despre ele au căpătat o largă răspindire, prin broșurile-ziare ale timpului. Unele broșuri erau special consacrate activității organizației cunoscute sub numele de Bundschuh, ele aveau pe foaia de titlu cunoscuta figură a țaranului german cu steagul desfășurat, pe care în mod obligatoriu era pictată opinca. Noi ne limităm să amintim una singură dintre aceste broșuri, și anume pe aceea editată la Augsburg și în care se povestește în versuri istoria conjurației Bundschuh. Broșura intitulată: *Der Bundtschu Disz biechlein sagt von dem bösen, fūrnehmen der Bundtschuhher wye es sich ausgefengt geendet vnd aus kumen ist*, a fost publicată în cunoscuta tiparniță a lui Erhard Öglin din Augsburg, care între 1506 și 1522 a publicat mai mult de 30 de tipărituri, inclusiv broșura cu privire la izbucnirea războiului țărănesc din 1514 condusă de Dózsa György (Gheorghe Doja). Reproducem aici fotocopia⁴ broșurii cu privire la Bundschuh (Fig. —2), deoarece ea ne va dezvălui și unele aspecte ale receptării germane a știrilor despre războiul țărănesc din 1514.

Am insistat în cele de mai sus asupra citorva aspecte ale conjurațiilor revoluționare țărănești din țările germane și Austria, precum și a modului lor de organizare și acțiune, inclusiv asupra unor amănunte privind rolul steagului cu opinca ca simbol al revoltei țărănești, căci toate acestea caracterizează atmosfera în care au ajuns aici primele știri despre proclamarea cruciadei în Ungaria și transformarea ei în război țărănesc. Ele au format o imagine specific germană de receptare, o viziune aparte în care vestile sosite de la Buda au fost integrate. Aceste vești au ajuns mai întâi la Viena și de aici în țările germane sub forma a trei scrisori în care se relata cum a fost convocată cruciada de primatul Ungariei Bakócz Tamás și ce s-a întâmplat în oastea adunată pentru a fi trimisă împotriva turcilor, precum și supliciu lui Dózsa.

Aceste izvoare, provenite din pana unui martor ocular, prezintă un interes aparte pentru reconstituirea unor momente importante ale procesului de transformare a cruciadei în război țărănesc, căci ele, confruntate cu alte izvoare, se dovedesc a fi surse de o semnificație deosebită⁵, ceea ce a făcut pe editorii publicației recente de documente, privitoare la războiul țărănesc din 1514, să ne ofere o ediție critică a textelor pe baza mai multor ediții și variante publicate chiar în cursul anului 1514 la Augsburg și Nürnberg.⁶

⁴ Un exemplar din broșura amintită se păstrează la Bayerische Staatsbibliothek, la cota: 4°. Germ. 380 6.

⁵ Barta Gábor — Fekete Nagy Antal, *Parasztháború 1514-ben* (Război țărănesc în 1514), Budapest, 1973, p. 60—63, 71 și 93.

⁶ *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV*, Maiorem partem collegit Antonius Fekete Nagy. Ediderunt Victor Kenéz et Ladislaus Solymosi atque in volumen redegit Geisa Érszegi, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, p. 313—322.

Fig. 2.. — Foaiia de titlu a broşurii: *Der Bundtschu*,
 tipărite de Erhard Öglin la Augsburg in anul

Fig. 3. — Foaiia de titlu a broşurii: *Ain gross*
 wundertsaychen, tipărite in 1514 la Nürnberg.

Auszug auf einem brieff von Ofen

der an dem xxv. tag des Monats May in Wien ge-
antwortt ist/ vnd am Vierten tag Junij gen Augspurg.

1514

Frem. Die das Creutz haben angenommen der sein vast vil
worden vnd meer dann yemandt vermaynt. Acht man
genzlich/ das Ir sein bey Junffzig Tausent in dem gan-
gen Vngerlandt/ sein doch nie all bey einander. Der Cardinal
vnd Bischoff von Gian haben vor zwoyen tagen das Creutz
wider rüffen lassen. Welcher es nit von im wöl legen/ vnd wer
dann mit in esse oder trinck/ die sollen ail in dem schweren Ban
sein. hat in etlich mal geboten/ vnd in Ir heer gesandt/ das ain
Meyl von Pest gelegen Junff Tausent starck/ In maynung sye
vom Creutz zu bungen. Etlich bewegt/ das sie wider haym ha-
ben wöllen ziehen. haben in selbs zway Senlen gesteckt/ vnd an
yeglichs ain Crucifir gemacht/ vnd lassen aufstrüffen. Welcher
bey inen beleiben/ vnd mit dem Creutz ziehen wöl/ der sol zu dem
ainen Jannen treten. Welcher dann wider haym ziehen wöll/
der soll zu dem andern Jannen treten. Also sein dero die wider
haym haben wöllen ziehen/ vil meer dann der andern gewest.
Do sye also bey dem Jannen sein gestanden. Ist das Crucifir
von dem Jannen herab gefallen auff das angesicht. haben sye
das widerumb hyn auff gemacht/ an die Stangen starck ge-
bunden. Also ist es zum Andern/ vnd Dritten mal alweg auff
das angesicht herab gefallen. Also/ das die die wider haym ha-
ben wöllen ziehen/ wider wendig worden sein/ vnd wöllen all
bey einander sterben oder genesen/ vnd begern nit anders/ dan
man soll Inen vergunden dahyn zuziehen/ wie man dann das
Creutz hat ansggeben. Am Freytag vergangen haben sie zu Bo-
zen ainen Edelman begriffen/ von stundan an ainen spiß ge-
steckt. Am Sambstag ist der Kuppi Genant (ein kauffman von
Petta/ mit sambt seinen Büdren) vil Edeln Junff Meyl wegs
von Ofen gewest spaciern. Also in der frue sein die Creutzer kom-

← Fig. 4

men für des Edelmans Syz/ den von stundan angezundt vnd
verbrant. haben sich die Edelleute gewert herauf/ mit sambt de
Kuppy den sie auch für ain Edelman gehabt/ So lang byß sie
das ferer auff dem hauf getriben hat. Also hat man die Edel-
leute mit dem Kuppy selb/ zwen vil zwoyenzigist erschlagen/ vil
den Edelman des der Syz gewesen ist/ zu klaynen Stücken zer-
harwen. Ist warhafftig geschehen am Montag vergangen zwo
Meyl von Wardem. Nun haben sich bey Tausent Edel man-
nen mit sambt Iren knechten/ auff gemacht wider die Creutzer
der selben gegen zuziehen. Also haben die Creutzer Ir ob Junff
hundert zu todt erschlagen/ vnd der Creutzer sein mit ob Junff/
zig vmbkommen. Ich kan esch nit genueg wunderberlich dar-
von schreiben/ wie sie also seltsam mit dem Adel vmb geendt/ ist
der mertayl her gen Ofen geflohen. Der kunig hat al seinem hof
gesynde auffgebotten vor etlichen tagen bey Tausent starck/ wi-
der sie zuziehen/ vnd ist der Parkameß Ir Hauptman gewest/
vnd sindt byß gen Pest kommen/ vnd sein widerumb haym ge-
zogen gen Ofen. So empieten in die Creutzer/ das sie sollen kom-
men/ sie wöllens mit Inen annehmen. Also/ das die leuff schwer-
lich steendt. Ist dem kunig vnd den herren angst vnd wee/ wie
sie das Creutz ab thun wöllen/ ist zu besorgen/ es müessents nit
frembd Mahton thun/ die man sie zuwertreiben berüffen müech.
Es kommen nun die Voellen/ vnd klagen den Cardinal heff-
tig an vor dem kunig/ vermaynen ir sey solcher ding ain vrsach.
Dann Er das Creutz also aufgeben hab. Verantwortt sich des
Cardinal. Sagt wie er solchs auß geschafft Kayserlicher Ma-
iestat/ vnd der gannigen Landeschafft zu Vngern gethan hab/
darumb Er inen bueff vnd Sigel weysen wölle. Ist zu besorgen
alß bald die handlung mit den Creutzern gestilt wirdt/ das der
gemayn Adel werdt wider die Pfaffen ziehen. Die gemelte Creit-
zer thun klaynen armen man kayn layde/ nyemandt nichts mit
gewalt/ vnd was man Inen zufürt/ desselben ain güte notturfft
bezalen sie also par. Der kunig vnd auch der Adel/ hat die sach
vorsehen/ das sie Inen selbs/ als ain Ruten außffe-

www.dacoromanica.ro

Fig. 5 →

pnden. Nach dem das sy mit dem Turcken Drey Jar Fryd gemacht haben/ das volck nie hynas zuziehen lassen. Ich halt es fur ain Straff von got auff die lewt.

¶ Noch der Creutzer halb/hat sich auff Datum frewe in Zwayen Ungerischen Klöstern hye verlauffen. Das sie auf beuelch des Cardinals das Creutz widerreuffen vnd verkunde haben. Alle die wider die/so das Creutz an Inen haben/vnd darvon nie stelken wollen/ziehen vnd verheiffen/dye zu todt schlagen. Sollen die genad vnd Ablass haben/als die den am ersten die genad geben ist/die das Creutz an sich genommen haben/mit getaylt werden. Also ist der gemayn man in bayde Klöster ganngen hye zu Ofen. Zu sant Johannis Barfueffer vnd zu sant Nicolas Prediger ordens/ auffgestanden vnd zu den Mönichen gesagt. Wie lang Rüssen sich nun die herren vnd Edelleit/nun bey Zwaynzig Jaren. Es ist alles puberey/Es sol kayner wider sie ziehen/die das Creutz an in haben. Wan wir ainen ersaren der des wilens ist/den wollen wir selbs erschlahen. Vnd Ir Mönich vnd Pfaffen. Alles das Ir sagt/ist mit vnwarheyt/wir wollen furd an ewer Predigen vnd Singen weyter klaynen glauben haben. zu euch nit mer in die kyrchen kommen. haben etlich Ire hecklein gesucht zu den Mönichen geworffen/also das bayd münich vß der Canzel entrummen seind/Sy weren sonst gehayligt worden von den Pawen.

¶ Der kunig vß Ungern desgleichen die Stat Ofen lassen solb außrüffen/aber nyemands wil wider sie ziehen. Ist menigklich en(aufgenommenen der Adel)mit den Creutzern.

¶ Item ain treffenlicher Edelman in dem Lande Dacq Michel genant. Ist die tag zu den Creutzern gefallen haben In zu ainem obersten haubtman angenommen. All geschwooren bey Im zu bleiben. Soll in der gemele Edelman vil geschick geschickt vnd verordnet haben. Das kriegsvolck vnd der Edelman

www.dacoromanica.ro

← Fig. 6

Fig. 7

sten sich/auff die stunde in maynung mit Inen zuschlahen/will meines tayls glauben das sy mit durffen angreyffen/ als vormals auch geschehen/dan Ir zu wenig ist. Got wayß wie das ende sol werden.

¶ Item. Nach zu wissen. das auff datum. xviij. Junij. dies Jars Im ganzen Ungerlandt. aufftrüer vnd todtgeschlahen ist. Wan die Ungern haben das Creutz an die Turcken zuziehen angenommen. Vñ sein der selbigen Creutzer so vil worden/das sr ob hundert Tausent mannen/an merenden/bey einander zu selbe ligen. Die selbigen haben ain haubtman auffgeworffen/den sie ain kunig nennen. Welcher sich also schreibe. Melchior Bannser/auff gödlicher gnaden/Ein kunig des gebenedeyten volcks der Creutzer. Ein frewunde vnd vnderthentiger des Ungerischen konigs vnd nicht der herren/Prelaten/Bannerherren vnd Ritter zc. Die selbigen Creutzer/schlahen all herren/Bischoff vnd Edelleit zu todt. die sie ergreifen/vnd nemen alles sr gut. haben ain Bischoff/den von Zynnarn/mit vil herren vnd Edelleiten gespißt. Vñ haben noch teglich grossen zulauff die sich an sie schlahen. So Rüssen sich die herren vnd Edelleit oberhalb Ofen. die wollen In widerstandt thun. Besorg aber zu schwach sein gegen solcher menig. Vnd die Creutzer sein des willens her auff in entgegen zuziehen. Es gee nun wie es wöil/so werden frewunde mit einander fechten/vnd ain tayl den andern vertilgen/vñ außreyten müssen. Es wurde die sache nie gestilt/wann der Creutzer kunig/hat der küniglichen maiestat zu Ungern zu geschribt. Er wöil machen das nür ain kunig/ain Bischoff/vnd zween herren die dem künig dienen/Im Lande sein. Vnd die andern so In lang vngehorsam vnd selb sein künig gewesen außreyten zc. vnd die sache all stunde zu böserer gestalt begeben zu besorgen sey. Der allmächtig got schick es zu einem güten ende Amen.

Nu ne propunem acum să analizăm conținutul acestor izvoare ⁷, ne limităm doar să redăm în anexă textul uneia dintre variantele păstrate la Biblioteca Națională a Bavariei din München (variantea C din publicația de documente amintită mai sus) într-o traducere românească realizată de Rolf Frieder Marmont, precum și fotocopia originalului (Fig.—3—7). Subliniem faptul că cele trei scrisori, precum și relatarea ulterioară lor despre supliciu lui Dózsa (în tipăritură numele lui apare sub forma: Zeckel Jorg), au cunoscut în total șase ediții diferite, iar edițiile A și B cîte două variante ⁸, toate apărute în cursul anului 1514.

Atrage atenția în mod special faptul că în relatările tipărite apare la un loc central știrea cu înălțarea steagului, ca un moment decisiv în desfășurarea ulterioară a evenimentelor. Se arată că, la un moment dat, țăraniii adunați la cruciadă, au început să se gindească la întoarcerea acasă. Intervine însă ridicarea steagurilor cu semnificații magice, relatată în felul următor: „Înfipt-au două steaguri în pămînt, și de fiecare din ele prins-au cîte un crucifix, și lăsat-au să se facă strigare. Cel ce dorea să rămînă cu ei și să meargă la cruciadă trebuia să se așeze în dreptul primului steag. Cel ce dorea să se întoarcă acasă urma să se așeze în dreptul celui de al doilea steag. S-a întîmplat, astfel, că numărul celor ce vroiau să se întoarcă acasă a fost cu mult mai mare decît al celorlalți. Stînd ei așa lîngă steag, s-a desprins de pe steag crucifixul și căzut-a el cu fața pre pămînt. Astfel încît iar l-au ridicat sus și de băș bine l-au legat. Și așa se făcu să se întimple și a doua și a treia oară ca el să cadă cu fața pre pămînt. Așa că cei ce doreau să se întoarcă acasă s-au răzgîndit, vrînd acum să moară ori să prospere cu toții, și nu alta le-a fost vrerea decît să li se îngăduie a purcede conform chemării făcută atunci cînd s-a ridicat crucea”. Nu se cunoaște din alte relatări acest amănunt, și astfel este greu de stabilit dacă el a figurat în scrisorile primite de la Buda sau a fost adăugat după chipul și asemănarea rolului jucat de steagul cu opinea și crucifixul în conjurațiile secrete ale țărănimii germane, ceea ce nu se poate iarăși exclude. Este însă ușor de stabilit faptul că broșurile tipărite la Augsburg și Nürenberg prezentau știrile

⁷ Ele au fost folosite încă de Márki Šándor în monografia: *Dósa György*, apărută în 1913 (vezi paginile 5, 80, 135, 138, 177, 182, 190—191 și 195—202).

⁸ A se vedea cu privire la bibliografia edițiilor diferite ale broșurii *Ain gross Wunderzaichen . . . și a celei cu titlul Die auffr so geschehen ist im Vngerlandt mit dem creutzern, vnd auch darbey wie man der creutzer haubtman hat gefangen vnd getodt Zeckel Jorg 1514* (cu relatarea despre supliciu lui Dózsa), următoarele lucrări: E. Weller, *Repertorium typographicum bis 1526*, Nördlingen, 1864, nr. 868—871; Z. Weller, *Die ersten deutschen Zeitungen. 1505—1599*, Tübingen, 1872 (tipăriturile menționate la anul 1514); K. Kerthbeny, *Ungarn betreffende deutsche Erstlings-Drucke. 1454—1600*, Budapest, 1880, nr. 90—96; Ráth György *régi magyar könyvtára* (Biblioteca de cărți maghiare vechi ale lui R. Gy.), Budapest, 1907, nr. 64; E. Bachner, *Das Neueste von Gestern. Kulturgeschichtlich interessante Documente aus alten deutschen Zeitungen*, vol. I, München, 1911; Ballagi Aladár, *Buda és Pest a világirodalomban* (Buda și Pesta în literatura universală), vol. I, Budapest, 1925, p. 111—112; Hubay Ilona, *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban* (Foi volante și ziare ungurești și referitoare la unguri în Biblioteca Națională Széchényi), Budapest, 1948, p. nr. 18 și 18a; *Monumente rusticorum . . .*, p. 313—314.

În recenta călătorie de studii efectuată de noi la invitația primită de la Deutscher Akademischer Austauschdienst din R.F.G., cu sprijinul Prezidiului Academiei de științe sociale și politice a R. S. România, am avut ocazia să cercetăm exemplarele acestor broșuri păstrate la Bayerische Staatsbibliothek din München, făcîndu-ni-se aici microfilmele solicitate. Tuturor celorla care ne-au sprijinit aducem cele mai vii mulțumiri și cu această ocazie.

cu privire la transformarea cruciadei din Ungaria în război țărănesc, într-un cadru și într-o formă asemănătoare cu cele referitoare la conjurația Bundschuh a țăranilor germani. Pe foaia de titlu și într-un caz și în celălalt apare într-o înfățișare identică figura țăranului cu steagul desfășurat. Imaginea de pe foaia de titlu a broșurii tipărite în 1514 la Augsburg despre Bundschuh și de pe foaia de titlu a broșurii intitulate *Ain gross Wunderzaichen*... , tipărită tot la Augsburg în tiparnița aceluiași Erhard Öglin este identică, încât nu există nici-o îndoială că tipograful a folosit aceeași xilogravură la tipărirea ambelor broșuri. Chiar defectul din colțul de dreapta a părții superioare din chenar este comun la cele două broșuri cu conținut diferit. Este același chip de țăran, într-o înfățișare identică, cu imaginea crucifixului de pe steag așezat deasupra capului țăranului. Există desigur și deosebiri. Pe foaia de titlu din broșura despre Bundschuh la piciorul drept al țăranului apare opinea, la cel stâng o tăbliță cu

Fig. 8. — Foaia de titlu a broșurii: *Ain gross Wunderzaichen*, tipărite de Erhard Öglin la Augsburg în 1514.

anul 1514, invers imprimată și două blasoane pe steag, elemente specifice conjurațiilor secrete țărănești din țările germane de la mijlocul deceniului al doilea din secolul al XVI-lea (Fig. —2). Toate aceste elemente au fost înlăturate din xilogravura ce apare pe foaia de titlu a broșurii cu titlul *Ain gross Wundertzaichen*... (Fig. —8).

La părerea noastră despre prezentarea cruciadei și a războiului țărănesc din 1514 după chipul și asemănarea conjurațiilor țărănești germane s-ar putea obiecta că și în acest caz asemănarea a fost incidentală, deoarece tipograful din Augsburg, Erhard Öglin a recurs pur și simplu la xilogravura pe care o avea, fără să aibă în vedere aspectele comune dintre răsoarele țărănești și de o parte și de alta. Procedeu folosit de Erhard Öglin este curent aplicat și de alți tipografi din epocă. Istoria tiparului ne oferă suficiente exemple de acest gen, exemple cărora nu le putem atribui vre-o semnificație specială, cum credem noi în cazul broșurilor despre Bundschuh și transformarea cruciadei în război țărănesc în 1514. Chiar și în acest caz efectul produs asupra cititorului german din epocă nu poate fi înlăturat. El vedea în chipul cruciatului cu steagul desfășurat imaginea țăranului din frecventele broșuri despre Bundschuh. Admițind deci obiecția cu privire la simpla întâmplare despre identitatea imaginilor din foile de titlu ale broșurilor examinate, nu putem însă nesocoti efectul acestei „întimplări”. Ceea ce ne face să admitem că în cazul de față nu este vorba de o coincidență întâmplătoare și fără o semnificație specială, constă în acea că pe foaia de titlu a celeilalte broșuri privind transformarea cruciadei în război țărănesc, broșură imprimată — cum rezultă acest lucru din cercetările germane de istoria tiparului la începutul secolului al XVI-lea — la Nürnberg, apare imaginea luptătorului cruciat cu steagul desfășurat, pe care se vede iarăși crucifixul. Este adevărat că de data aceasta steagul este ridicat nu de un țăran (ca pe foaia de titlu a broșurii despre Bundschuh), ci de un luptător în armură, cu sabia în mina stângă. El însă seamănă foarte mult cu chipul luptătorului de pe prima pagină din broșura cu titlul *Narrenschiff vom Bundschuh* (Fig. —9), broșură imprimată la Basel despre care am vorbit în cele de mai sus. Astfel știind lucrurile, credem că în cazul de față nu se poate vorbi de o coincidență întâmplătoare.

Conchidem, prin urmare, că primele ecouri germane despre cruciada convocată de primatul Ungariei, Bakócz Tamás, în temeiul bulei papei Leon al X-lea din 3 septembrie 1513, cruciadă transformată apoi în război țărănesc, au apărut în așa-zisele *Wunderzeichen* într-o înfățișare identică cu relatările despre activitatea conjurațiilor secrete ale țărănimii germane și în special de cea desfășurată de uniunea faimoasă cunoscută sub numele de Bundschuh.

Broșurile cu știrile despre cruciadă și transformarea ei în război țărănesc au fost, după toate semnele, căutate, căci altfel nu se pot explica cele șase ediții plus cele două variante din primele două ediții⁹, realizate toate în vara anului 1514, atunci când țările germane și Austria au fost și ele teatre ale unor puternice mișcări țărănești, organizate de conjurațiile *Bundschuh* și *Der arme Konrad*. Știrile cădeau pe un teren fertil, ele erau ușor asimilate de mentalitatea țărănească revoltată și evident dădeau curaj și noi puteri forțelor angajate în lupta antifeudală, cu atât

⁹ La acest număr de broșuri tipărite, cunoscute pînă azi în literatura de specialitate, mai trebuie să adăugăm și copia manuscrisă a scrisorilor din Buda cu privire la evenimentele de aici din 1514, copie realizată în vara aceluiași an. Această copie se păstra odinioară în arhiva prințului de Weimar, iar astăzi se găsește în Arhiva Centrală de la Praga. Ea reproduce textul primei ediții din broșura de la Augsburg.

mai mult cu cât ele erau înfățișate într-o imagine apropiată de realitățile germane. Subliniem și faptul că prin intermediul acestor broșuri germane știrile despre supliciuil lui Dózsa au ajuns să fie cunoscute în toată Europa, iar xilogravura reprezentând acest supliciu a constituit sursă de inspirație

Fig. 9. Xilogravură din broșura: *Narrenschiiff vom Bundschuch*, tipărită la Basel în 1514.

și pentru alte relatări în care imaginea a apărut în anii următori în diferite cronică și scrieri istorice apusene.

Faptul că știrile privind transformarea cruciadei în război țărănesc au fost integrate în realitățile germane ale timpului ne arată și constatarea făcută de contemporani despre legătura dintre răscoalele țărănești izbucnite în țările germane și Austria, pe de o parte, și războiul țărănesc din Ungaria și Transilvania, de altă parte. Este suficient să ne referim la relatarea lui Bartholius Riccardus cuprinsă în cărticica cu titlul *Odeporicon*, publicată la Viena în 1515. Descriind evenimentele războiului țărănesc din 1514 și răscoalele antif feudale din Württemberg și Carintia, Bartholinus Riccardus remarcă caracteristicile comune ale acestor evenimente.

ANEXĂ

Versiunea românească a broșurii despre transformarea cruciadei convocate în Ungaria în război țărănesc, traducere făcută după textul german al ediției din Nürenberg.

Extras dintr-o scrisoare din Buda, sosită în ziua a douăzecișicincea a lunii mai la Viena și în a patra zi a lunii iunie la Augsburg.

1514

Item. Cei ce primit-au Crucea s-au adunat mulți, și chiar mai mulți decît ar fi bănuît cineva. Ȑpreciind dară cã numărul lor se ridică la circa cincizeci de mii în toată Țara Ungurească, încã nu s-au adunat cu toții. Cardinalul și episcopul de Stigoniu cu două zile în urmă a revocat chemarea la cruciadă. Cel ce nu vor da curs revocării (împreună cu cel ce va continua să mănince și să bea cu acela), toți acei vor fi ținta grelei anateme. Cu gîndul de a-i clinti de la hotărîrea de a merge în cruciadă le-a trimis poruncă în repetate rînduri, și trimis-a solii în oastea lor, aflată la o milă depărtare de Pesta, oaste numărînd cinci mii de bărbați. Cîtiva s-au lăsat înduplecați de a se întoarce la casele lor. Înfipt-au atunci două steaguri în pămînt, și de fiecare din ele prins-au cite un crucifix, și lăsat-au să se facă strigare. Cel ce dorea să rămîne cu ei și să moară în cruciadă trebuia să se așeze în dreptul primului steag. Cel ce dorea să se întoarcă acasă urma să se așeze în dreptul celui de al doilea steag. S-a întîmplat astfel cã numărul celor ce vroiau să se întoarcă la casele lor a fost cu mult mai mare decît al celorlalți. Stînd ei așa lingă steag, s-a desprins de pe steag crucifixul și cãzut-a el cu fața pre pămînt. Astfel încît iar l-au ridicat sus și de băț bine l-au legat. Și așa se făcu să se întîmple și a doua și a treia oară ca el să cadă cu fața pre pămînt. Așa cã cei ce doreau să se întoarcă acasă s-au răzgîndit, vrînd acum să moară ori să prospere cu toții împreună, și nu alta le-a fost vrerea decît să li se îngăduie a purcede, conform chemării făcută atunci cînd s-a ridicat crucea. Vinerea trecută la Pócs * prins-au un nobil, pe care pe loc l-au tras în lance. Sîmbătă a fost să se preumbe la cinci mile depărtare de Buda un negustor din Pesta ** cu numele Ruppî, împreună cu frații lui, la un nobil. De dimineață au venit cruciații la conacul nobilului, dîndu-i foc și arzîndu-l. La asta nobilii împreună cu Ruppî, pe care /cruciații/ tot nobil l-au crezut, s-au apărut pînă ce flăcările i-au alungat din casă. Așa se făcu cã nobilii laolaltă cu Ruppî, împreună douăzeci și două de persoane, au fost omoriți, iar nobilul căruia îi aparținuse conacul a fost tăiat în bucăți. Aidoma se petrecu luna trecută la două mile distanță de Oradea. Apoi se pornir în jur de o mie de nobili laolaltă cu slugile lor împotriva cruciaților din numitul țînut. Astfel cruciații au omorit cinci sute din ei, iar dintre cruciați nici cincizeci n-au pierit. Nici nu poci a vă înfățișa în culori destul de vîi întîmplarea stranie cu nobilimea, din care majoritatea s-a refugiat aci la Buda. Regele trimis-a acum cîteva zile împotriva cruciaților toate slugile curții sale, în jur de o mie de bărbați, iar căpetenia lor fost-a unul Bornemissza ***, și venit-au pînă în preajma Pestei, dar iarăși s-au întors acasă la Buda. Și astfel le dau cruciații de veste să vină căci ei sînt gata lupta a primi. Așa cã iureșul evenimentelor cu greu stătea pe loc. Regele și domnii se tem ca să revoce cruciada, chibzuind cã ar trebui neam strein să fie cel ce va fi pus să-i alunge [pe cruciați].

Vin apoi nobilii și în fața regelui aduc strașnice acuzații cardinalului, judecîndu-l ca fiind pricina acestor trebi. Căci el dăduse poruncă

* În original: *Botzen*

** În original: *Petta*

*** În original: *Parkany*

de pornire a cruciadei. Se justifică cardinalul, spunînd cum că din însărcinarea maiestății imperiale și a întregii Țări Ungurești a făcut-o, putînd așt lucru a dovedi cu scrisoare și peceți. Este de temut că după aplanarea cauzei cu cruciații, nobilimea de rînd va porni răzmeriță împotriva popilor. Pomeniții cruciați nu fac rău nici unui om nevoiaș, nu recurg la forță împotriva nimănu, și orice li se furnizează de care au nevoie, ei plătesc cu bănet peșin. Regele și nobilimea n-au băgat de seamă ce fel de povară și-au asumat singuri. Căci după ce cu turcul pacea au încheiat pe trei ani, n-ar fi trebuit să dea voie norodului să pornească cruciada. Eu judec că toate acestea sînt pedeapsa bunului Dumnezeu pentru oameni.

De acum nu de mult la porunca cardinalului două mănăstiri ungu-rești sînt obligate să umble și să răspîndească [știrea] că cruciada s-a revocat și că cei ce împotriva acestei porunci poartă mai de parte și nu depun crucea trebuie să fie omorîți fără iertare și fără nici-un fel de dezlegare. Cei ce fac aceasta vor beneficia de aceeași iertare promisă odinioară celor ce au îmbrăcat crucea. Și astfel poporul de rînd s-a dus la ambele mănăstiri aci la Buda, la Sfîntul Ioan al fraților cordelieri și la Sfîntul Nicolae al ordinului predicatorilor, s-a ridicat împotriva lor și călugărilor s-a adresat. De cît amar de vreme tot se înarmează domnii și nobilii? Mai bine de douăzeci de ani. Totul este înșelăciune. Nimeni să nu pornească împotriva celor ce poartă crucea. De aflăm pe unul care totuși dorește aceasta, pe acela îl vom omori. Iar tot ce ziceți voi călugări și popi este cu minciună, de acum încolo nu vom mai crede în predicile și cîntările voastre, și nu vom mai veni în bisericile voastre. Cîțiva au ridicat topoarele, aruncînd cu ele după călugări, astfel încît ambii călugări părăsît-au în fugă amvonul, altminteri ar fi fost făcuți sfinți de către țărani.

Regele Ungariei cît și orașul Buda vor să stringă oaste de mercenari, dar nimeni nu dorește să se bată cu ei. Mulțimea, în afară de nobili, este cu cruciații.

Iară un preabun nobil din țara Dachiei, cu numele de Mihai, s-a dat zilele acestea de partea cruciaților, care l-au primit drept căpetenie. Toți au depus jurămint, credința să țină cu el. Pomenitul nobil se aude că le-ar fi dat în dar și ar fi comandat lor tunuri. În prezent cavalerii și nobilii fac pregătiri pentru a se bate cu ei, iar eu de partea mea cred că ei nu trebuie să atace, cum de altfel s-a mai întîmplat odată, deoarece sînt prea puțini la număr. Bunul Dumnezeu singur știe cum se vor sfîrși toate.

Item. De veste vă dau că acum în șaisprezece ale lunii iunie anu curent în toată Țara Ungurească este răzmeriță și omor, căci au primit ungerii cu crucea să pornească împotriva turcilor. Și într-atît a crescut numărul pomeniților cruciați încît ajuns-au să fie laolaltă o sută de mii de războinici așezați în tabără de campanie. Aceștia și-au ridicat drept căpetenie pe unul ce rege îl numesc și carele semnează Melchior Balassa *, din al Domnului grație rege al binecuvîntatului norod al cruciaților, prieten și supus al regelui unguresc și nu al domnilor prelați, seniori și cavaleri etc. Numiții cruciați omoară pe toți domnii, episcopii și nobilii pe

* În original: *Melchior Balassa* www.dacoromanica.ro

care îl prind și le iau tot avutul. Tras-au în lance un episcop, cel de Cenad *, împreună cu mulți domni și nobili. Și zilnic li se alătură alte și alte puhoai. Așa că domnii și nobilii fac pregătiri de rezel la miază-noapte de Buda, vrind să le opună rezistență. Mă tem numai că vor fi prea slabi în fața unei asemenea mulțimi. Iar cruciații sint gata de a-i întâmpina. Orice întorsură ar lua lucrurile, vor trebui să se lupte prieteni între ei și o tabără va trebui s-o nimicească și s-o stirpească pe cealaltă. Gilceava nicicînd nu se va aplană, dă de veste regele cruciaților într-o carte cătră maiestatea sa regească a ungarilor. El vrea să facă ca în țară să nu fie decît un rege, un episcop și doi domni ce va să servească pe rege. Iară pe ceilalți de i-au refuzat supunerea și chiar pe cel ce rege i-a fost să nimicească vrea etc. Și este de temut ca lucrurile să ia înfățișare și mai hidoasă. Atotputernicul Dumnezeu să facă ca toate să sfirșească cu bine. Amin.

LES PREMIERS ÉCHOS ALLEMANDS DE LA GUERRE PAYSANNE DE 1514, REFLÉTÉS DANS LES WUNDERZEICHEN

RÉSUMÉ

Dès l'été 1514 ont paru à Augsbourg et Nuremberg *Ain Gross Wunderzaichen...* et *Die auffrur so geschehen ist im Vnderlandt mit dem creutzern, vnnnd auch darbey wir man der creutzer haubtman hat gefangen vnnnd getodt Zeckel Jorg*, deux brochures portant sur la transformation, de la croisade convoquée par le cardinal de Hongrie, Bakócz Tamás en guerre paysanne. Les brochures ont été éditées en six éditions, les deux premières éditions en deux variantes, toutes parues en 1514. L'auteur de la présente étude reconstitue la manière dont les informations contenues dans les brochures ci-dessus ont été intégrées aux réalités allemandes de l'époque, réalités sociales dominées par les puissants mouvements paysans de 1513 — 1514, organisées par les conjurations secrètes connues sous les dénominations *Bundschuh* et *Der Arme Konrad*.

* În original: *Zynnarr* www.dacoromanica.ro

ATITUDINEA CERCURILOR CONDUCĂTOARE DIN MOLDOVA FAȚĂ DE INSURECȚIA RÁKÓCZIANĂ (1703—1711)

DL

PAUL CERNOVODEANU

Instaurarea regimului habsburgic în Ungaria și Transilvania în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea, după izgonirea turcilor din Europa centrală, în loc să aducă o ameliorare a situației din aceste țări, a agravat condițiile socio-economice, politice și religioase existente, provocând nemulțumirea generală a diferitelor pături sociale.

Reacția la opresiunea autorităților imperiale, la împilările de ordin fiscal și administrativ și la intoleranța religioasă, a constituit-o declanșarea mișcării de eliberare a poporului maghiar de sub conducerea lui Francisc al II-lea Rákóczi.

În felul acesta în primăvara anului 1703 sub steagurile curuților s-au strâns ostași de toate neamurile (unguri, secui, români, sași, ruțeni ș.a.) și din toate clasele sociale¹ și cu toate că eliberarea Transilvaniei n-a alcătuit obiectivul principal al răsculaților, totuși această provincie s-a ridicat de la sine în momentul în care s-a declanșat lupta în Ungaria de nord pentru alungarea asupritorilor habsburgici.

Trebuie de asemenea făcută precizarea că ecoul insurecției conduse de Rákóczi în rândul românilor din Transilvania a fost precumpănit pozitiv. Au făcut excepție doar marii negustori, proprietarii de moșii și reprezentanții clerului ce aderaseră la Unirea cu biserica Romei care au rămas fideli regimului habsburgic din spirit rutinier de supunere, din neînțelegere, din speranța vagă și iluzorie a obținerii — prin concesi față de ocupanții austrieci — a unor drepturi politice². În schimb masele

¹ Pentru adeziunea unor largi pături sociale și în special a maselor populare la răscoala curuților, a se vedea, mai ales Zsigmond Pál Pach, *Le problème du rassemblement des forces nationales pendant la guerre d'indépendance de François II Rákóczi*, în „Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae”, II (1954), nr. 1—2, p. 95—113; Andrei Magyari, *Unele probleme ale contradicției dintre șărănimea și nobilimea din regiunea Maramureș în perioada luptei anti-habsburgice de la începutul secolului al XVIII-lea*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series Historia, fasc. 1, 1964, p. 41—53; Agnes Várkonyi, *Hapsburg absolutism and serfdom in Hungary at the turn of the 17-th and 18-th centuries*, în „Nouvelles Etudes Historiques publiées à l'occasion du XIIe Congrès International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois”, Budapest, 1965, p. 355—387; Imre Bánkúti, *A parasztság és nemesség adózása Rákóczi szabadságharcban (1703—1711)* în „Folia Archaeologica”, Budapest, XVIII (1966/67), p. 263—280.

² Vezi mai ales Aurel A. Mureșianu, *Un capitol necunoscut din istoria românilor ardeleni: românii apărători ai Brașovului în războiul cu curuții (1704—1709)*, în „Țara Birsei” Brașov, II (1930), nr. 2, p. 11f—130.

populare, iobagii³, o parte a clerului ortodox⁴ și chiar a micii nobilimi (în special din Țara Hațegului și Maramureș)⁵ s-au alăturat răsculațiilor unguri, împărțind idealul comun al eliberării de sub dominația habsburgică.

Evenimentele din Ungaria și Transilvania, n-au întârziat, în mod firesc, să-și găsească un îndreptățit ecou în Moldova și Țara Românească și să atragă atenția cercurilor conducătoare din zisele principate. Și aceasta cu atât mai mult, cu cât răscoala curuților a izbucnit în contextul unei situații foarte complicate, din punct de vedere politic, diplomatic și militar, existente pe continentul european.

Prin tratatul de la Karlowitz — consfințind cele mai însemnate pierderi teritoriale suferite pînă atunci de Poarta Otomană — Imperiul habsburgic reușise să-și strămute hotarele cu mult spre răsărit, să se învecineze cu principatele dunărene și să nutrească gînduri, mai mult sau mai puțin ascunse, de cîtopire a lor. Numai rivalitatea cu polonii — dornici să domine și ei, cel puțin, Moldova — ca și opoziția Rusiei lui Petru cel Mare — interesată în contracararea ingerințelor Casei de Austria în Țara Românească și Moldova — au silit Curtea din Viena să-și amîne, pentru mai tîrziu, planurile ei de anexiune. De altfel, entuziasmul care domnise cu aproape două decenii în urmă în rîndul popoarelor din Balcani, aflate sub dominația Porții, de a se elibera datorită luptei duse de Imperiul habsburgic împotriva turcilor, se răcise considerabil, odată cu dezvăluirea netă a scopurilor egoiste urmărite de austrieci, ce nu doreau decît să se substituie — ca stăpîni — otomanilor⁶. Regimul de asupraire impus în teritoriile anexate prin tratatul de la Karlowitz și mai ales prozelitismul religios al autorităților de la Viena, încercînd prin catolicizare să făurească un anumit liant spiritual în rîndul populațiilor eterogene subjugate, au indispus foarte mult cercurile conducătoare, atât laice cît și eclesiastice din Moldova și Țara Românească ca și din sudul Dunării, atașate bisericii ortodoxe. Atragerea românilor din Transilvania, ca și a sîrbilor din Kraina, la unirea cu biserica Romei a fost privită cu mari reticențe de conaționali din principate și Balcani, cu atât mai mult cu cît intuind adevăratele scopuri ale autorităților imperiale, largi pături ale populației românești din Transilvania — ca și ale sîrbilor de altfel — n-au subscris schimbării

³ Cîteva mărturii figurează și în studiul lui Virgil Șotropa, *Urme din timpul Curuților*, în „Arhiva someșană”, Năsăud, 1935, nr. 17, p. 123—164, dar mai ales la Liviu Patachi, *Români ortodocși în revoluția rákócziiană — Cauzele religioase ale participării lor* — în „Revista teologică”, Sibiu, XXXVII (1947), nr. 7—10, p. 332—337 și nr. 11—12, p. 420—426.

⁴ În rîndul căruia figurează cunoscutul cleric anti-uniat Ioan Țirca, refugiat în Moldova la 1706 și recunoscut apoi de Rákóczi ca mitropolit al Ardealului în 1707, cf. V. Șotropa, *op. cit.*, p. 144—145 și 150—151, L. Patachi, *op. cit.*, p. 336 și Mircea Păcurariu, *Legăturile bisericii ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI—XVIII*, Sibiu, 1968, p. 34—35.

⁵ În acest sens este grăitor jurămîntul de supunere față de persoana lui Francisc al II-lea Rákóczi depus în zilele de 8—13 octombrie 1706 de cîteva sute de mici nobili români din orașele Deva, Hunedoara și alte localități ale comitatului Hunedoara, cf. *Magyar Országos Levéltár*, Budapest (M.O.L.), *Cista diplomatica Homagialia*/F. 138, f. 1—19 (semnalat prin amabilitatea colegului Ludovic Demény).

⁶ Pentru acestea vezi mai ales Ioan Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țărilor române la sfîrșitul secolului XVII*, Cluj, 1933, p. 108—224.

de confesiune, ce atrăgea cu sine pericolul deznaționalizării și al ruperii de credința religioasă a fraților învecinați⁷.

Pe fundalul contradicțiilor economico-sociale, politice și profesionale din Europa centrală și sud-estică, s-au mai grefat și consecințele conflictelor de mari proporții ce însingerau atunci continentul, adică războiul pentru succesiune la coroana Spaniei, opunând Franței lui Ludovic al XIV-lea „marea coaliție” alcătuită din Imperiul habsburgic, Anglia, Olanda și aliatele lor, ca și cel nordic, între Rusia și Suedia lui Carol al XII-lea, antrenând și Polonia, divizată în facțiuni rivale. Principatele dunărene erau, așadar, înconjurate numai de țări beligerante iar răscoala curuților, izbucnită în Ungaria și Transilvania, a reaprins vîlvătaia lupțelor și în Europa centrală. Situația s-a dovedit cu atît mai delicată, cu cît Franța, urmărind cu asiduitate atragerea Turciei în conflict, a îndemnat-o — fără preget — la atacarea Austriei habsburgice.

Dacă în principatul muntean s-au putut observa atitudini nuanțate față de răscoala lui Rákóczi mergînd de la prudența șovăielnică a domnului Brîncoveanu pînă la angajarea Cantacuzinilor și partizanilor lor în sprijinirea cauzei insurgenților, lipsită însă de eficacitate practică⁸, în Moldova putem discerne în schimb o poziție mai netă de solidaritate cu răsculații, atît din partea domniei cît și a boierilor, deși tot atît de puțin eficientă. Moldova nu se bucura în această epocă de prestigiul dobîndit de principatul muntean prin lunga și însemnata domnie a lui Brîncoveanu, dispunea de resurse mai modeste, era mai puțin liberă în mișcările ei dată fiind vecinătatea cu Rusia și oarecare simpatii manifestate față de țarul Petru, ce trezeau suspiciunile Porții, obligînd pe turci să fie mai atenți și mai stricți cu domniii numiți în Moldova, pe care i-au schimbat mai des îndoindu-se de credința lor. În aceeași măsură însă, fiind mult mai puțin apropiați imperialilor decît Brîncoveanu, și avînd legături cu ambasadorii Franței la Constantinopol, domniii Moldovei au îmbrățișat dela început cu căldură cauza curuților, manifestîndu-le toată sollicitudinea și încurajarea lor. Schimbul de scrisori și emisari al conducătorilor curuți cu domniii și boierii din Moldova a fost însă ceva mai redus și mai puțin îndemnat decît cu acei din principatul muntean, dar fără a da naștere la atitudini contradictorii ca în Țara Românească, unde răcirea dintre Brîncoveanu și Cantacuzini — manifestîndu-se mai puternic după 1707 — a obligat pe răsculați la adoptarea unei poziții nuanțate, întreținînd, separat, legături atît cu domnul cît și cu „opoziția”.

Aflînd despre izbucnirea răscoalei curuților, domnul Moldovei Mihai Racoviță scria la 20 iunie 1704 ceaușului David Corbea manifestînd interes față de acțiunile răsculaților : „La vecinii noștri din Țara Ungurească este o mare tulburare; toți nemții se înghesuie la orașe, pentru că uncurii

⁷ Cf. Silviu Dragomir, *România din Transilvania și unirea cu biserica Romei*, în „Studii și materiale de istorie medie”, București, III, 1959, p. 323—339 și David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Ediție nouă refăcută, București, 1967, p. 114—136.

⁸ Amănunte în studiile mele *Primele știri privitoare la insurecția rákócziiană în corespondența stolnicului Constantin Cantacuzino din anii 1703—1705*, în „Studii privind istoria naționalității maghiare și a procesului ei de înfrățire cu națiunea română”, vol. I, București, 1976, p. 79—101; *Das Echo des Rákóczi Aufstandes in der Walachei und in der Moldau*, în vol. *Aus der Geschichte der ostmitteleuropäischen Bauernbewegungen im 16—17 Jahrhundert*, Herausg. von Gusztáv Heckenast, Budapest, 1977, p. 83—90 și *A Havasalföldi és Moldvai vezető körök magatartása a kuruc felkeléssel szemben*, în vol. *Rákóczi-Tanulmányok* editat de Kőpeczi Béla, Hopp Lajos și R. Várkonyi Agnes, Budapest, 1961, p. 256.

și săraci și bogați, s-au ridicat împotriva nemților”⁹. La fel, același domn se adresa contelui Pekri Lörinc din Iași la 23 iulie 1704 urind din toată inima succes cauzei curuțe și dându-i știri despre evenimentele din Polonia și de pe teatrul de luptă dintre ruși și suedezi¹⁰. Lui Racoviță i-a succedat pentru scurtă vreme în scaunul Moldovei, Antioh Cantemir (1705—1707) despre care Rákóczi, într-o scrisoare trimisă ambasadorului Franței la Poartă, Ferriol, la 9 ianuarie 1706, spunea că „il m’a donné des marques les plus réelles de son amitié”, fiind satisfăcut „des bons procédés employés à son égard”¹¹.

Într-adevăr conducătorul răscoalei se adresase în două rânduri lui Antioh Cantemir la 16 și 25 noiembrie 1705, cerându-i încuviințarea pentru transmiterea corespondenței sale la Istanbul pe calea Moldovei și informându-l despre luptele date pe teritoriul Transilvaniei cu trupele imperiale, în urma cărora unii dintre ostașii săi se refugiaseră în provincia de la răsărit de Carpați, reclamând pentru aceștia asistență pînă la întoarcerea lor în patrie și posibilitatea de a reintra în acțiune¹². Cantemir se adresa de altfel la 17 februarie 1706 contelui Pekri luind act cu satisfacție de succesele armatei sale în Mașamureș și îndreptînd spre dînsul pe emisarul lui Rákóczi, Baji András, care-l căutase la Iași¹³. Rákóczi se adresa din nou lui Antioh Cantemir, la 6 martie 1706, înștiințîndu-l că se afla în Transilvania și-l puneă la curent cu privire la legăturile stabilite la Istanbul cu dregătorii Porții¹⁴. De asemenea, la 3 septembrie 1706 și 15 aprilie 1707, conducătorul curuților ruga pe voievod să ia sub protecția sa pe Pozahazi Pál și il anunța că ocupase scaunul princiar al Transilvaniei cu aprobarea Dietei¹⁵.

O dată cu reînscăunarea lui Mihai Racoviță în Moldova (1707—1709), au continuat legăturile inițiate cu Rákóczi și partizanii săi, printr-un viu schimb, de scrisori¹⁶. Curuții au ținut legături epistolare și cu unii boieri moldoveni ca de pildă marele logofăt Nicolae Costin¹⁷, Dumitrașco Racoviță, ginerele spătarului Mihai Cantacuzino din Țara Românească¹⁸,

⁹ * * * *Istoričeskie sveazi narodov SSSR i Rumânii v XV — naciale XVIII v.*, tom. III (1673—1711), Moscova, 1970, p. 205, 207, doc. 57.

¹⁰ M.O.L., *G 15 Aspremont*, Caps. A 1, fasc. 16, nr. 3, f. 8, 9.

¹¹ Hurmuzaki, *Documente . . .*, VI, București, 1878, p. 29, doc. XVIII.

¹² *Ráday Pál iratai* (ed. Benda K.), vol. I, Budapeșt, 1955, p. 468—469, nr. 91 și p. 470—471, nr. 92.

¹³ M.O.L., *G 15 Aspremont*, Caps. A 1, fasc. 16, nr. 5, f. 12, 13.

¹⁴ *Ráday Könyvtár* (R. K.) *Ráday család*, lt. 108, cs. IV d/2—15, nr. 3.

¹⁵ *Ibidem*, IV, d. 2/15, nr. 4; *Ráday Pál iratai*, II, p. 154, nr. 15.

¹⁶ Astfel Mihai Racoviță se adresează lui Rákóczi la 24 februarie 1708 și 22 octombrie—1709 (M.O.L., *G 15 Aspremont*, Caps. A 1, fasc. 16, nr. 10, f. 24—25; nr. 26, f. 54—55, înștiințîndu-l de primirea emisarilor săi Grábáric Jákáb, și Pékri David, „Tabulae judicariae Assesor”, iar la 13 aprilie 1708 și 22 mai 1709 lui Mikes (*Ibidem*, nr. 11, p. 26—28; nr. 20, f. 46—47) în problema pătrunderii unor contingente ale răsculaților pe teritoriul Moldovei la Tg. Ocna și necesitatea înapoierii lor în Transilvania. La rîndul său Rákóczi scria lui Racoviță la 30 august 1708 și 2 iunie 1709 (M.O.L., *G 15 Aspremont*, Caps. E, fasc. 1—2, f. 21, 23; Caps. F, fasc. 158, f. 1; R. K., *Ráday család*, lt. 108 cs. IV d/2—16, nr. 6), rugîndu-l să acorde protecția sa lui Mikes.

¹⁷ Într-o scrisoare adresată din Prăjești la 4 august 1708 se declară devotat principelui „prostratus ad plantas Serenitates Vestrae”, cf. Hurmuzaki, *Documente . . .*, IX₁, p. 440, doc. DCVII.

¹⁸ În scrisoarea înaintată lui Rákóczi din Iași la 21 februarie 1708 dorește să-l asigure de credința sa și să-l socotească printre prietenii apropiați (M.O.L., *G 15 Aspremont*, Caps. A 1, fasc. 16, nr. 29, f. 60—65).

ruda lor marele vistier Ilie Cantacuzino¹⁹ și Savin banul²⁰, pe lângă unii reprezentanți ai clerului ca de pildă Cozma, egumenul mănăstirii Tg. Ocna, care, arătându-se devotat cauzei și sprijinitor al contelui Mikes și al lui Petki Dávid, își oferea și mai departe serviciile principelui Rákóczi²¹.

Refugiații curuți în Moldova, după 1707, au fost primiți cu toată ospitalitatea și au beneficiat de privilegii²²; în acest sens, lista nobililor chezași contelui Mikes Mihály la 4 septembrie 1708 însumând 37 nume printre care acelea ale lui Lázár Ferenc, Josika Sámuel, Kereszturi Miklós și Mihály, Apáti Péter, Biró Sámuel, Szegedi Pál, Geréb József, Boar Gábor și Pál, Székely Bálint ș.a., este edificatoare²³. După sfârșitul mișcării, nu s-au pus nici un fel de piedici repatrierii lor²⁴.

Importanța și caracterul pozitiv al răscoalei rákócziene au fost relevate, în același timp, în cronicile epocii, exprimând punctele de vedere ale autorilor lor recrutati în majoritatea cazurilor din rîndurile boierimii mari și mijlocii, dar animați — în limitele poziției lor de clasă — de o anumită înțelegere și dragoste de patrie. Așa se explică și faptul că în aceste lucrări lupta poporului maghiar pentru eliberare de sub dominație habsburgică a găsit, în general, înțelegerea necesară²⁵.

Un pasaj din letopisețul (1662—1729) atribuit diacului de Divan Nicolae Muste ni se pare, însă, cel mai grăitor: „Nesuferit și neplăcut lucru era domnilor și nemeșilor... a rămîne sub stăpînirea împăratului, care nu sub stăpînirea ci în robie li se părea a fi... Umplînd nemții cetățile lor cu oșteni, multe asupra și suferințe le făceau nobililor, nemeșilor și tuturor; încît mai bucuoși erau ungerii să se vadă sub turci decît sub stăpînirea împăratului. Ei s-au și ridicat asupra nemților... alegîndu-și crai pe Racoți”. Deplîngînd eșecul răscoalei, cronicarul socotește că cei mari și puternici, recte imperialii, nu trebuiau „să supere norodul cu strîmbătate, că de multe ori prea mare răutate face pe cei supuși să se ridice împotriva celor ce-i stăpînesc, așa cum și ungerii nerăbdînd tirania nemților și asupra ce le-o făcea, iată ce-au făcut, fiind mai bucu-

¹⁹ Scria lui Rákóczi din Șerbești la 17 iunie 1708, punîndu-se la dispoziția lui ca membru al unei familii devotate principelui și îl felicită pentru reîntărirea lui ca stăpînitor al Transilvaniei de către dieta din Tg. Mureș (*Ibidem*, Caps. D. fasc. 94, f. 71—72).

²⁰ Se arată fidel lui Rákóczi prin scrisoarea trimisă din Hălăucești la 13 iulie 1709 cu Pétki David și-i dorește izbînda „pentru frumoasa libertate dorită de slăvita națiune” spre a-i scăpa pe semenii săi de jugul apăsării și să dea astfel tuturor o pildă (*Ibidem*, Caps. A 1, fasc. 16, nr. 21, f. 48—49).

²¹ Scrisoarea din Tg. Ocna (*Ibidem*, nr. 30, f. 63—63 v.).

²² N. Iorga, *Sur les émigrés rakocziens en Moldavie*, în „Revue historique de sud-est européen”, XIII (1936), nr. 1—3, p. 78—79.

²³ Csutak Vilmos, *Bujdosó kurucok Moldvában és Havasalföldén 1707—1708* în vol. *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*, Sepsiszentgyörgy, 1929, p. 637.

²⁴ Cserei Mihály, *Históriaja 1661—1711*, Pest, 1852, col. 415, 435, 449, 455 etc.; *Descriptio Vitae Stephani Liberi Baronis de Daniel et Vargyas* . . ., 〈Cibinium〉, 1764, p. 28—33. La 31 martie 1711 „Communitas magnatum et nobilium transylvanorum in regno Moldaviae commorantium” scria din Roman, adresîndu-se domnului Dimitrie Cantemir, spre a fi lăsată a se întoarce în patrie, dacă va căpăta iertare de la autoritățile imperiale; un firman de la Poartă a fost obținut în acest sens prin intermediul ambasadorului francez Dessaleurs., cf. N. Iorga, *Francisc Rákóczi al II-lea invietorul conștiinței naționale ungherești și românilor*, în „Analele Academiei Române”, seria II-a, M.S.I., tom. XXXIII (1910—1911), p. 17—18.

²⁵ Vezi de pildă *Letopisețul Țării Moldovei* al lui Ioan Neculce (ed. II-a), ed. Iorgu Iordan, București, 1958, p. 224—225) sau *Cronica Ghiculeștilor (Istoria Moldovei între anii 1695—1754)*, (ed. N. Camariano și A. Camariano-Cioranu), București, 1965, p. 59, 71, 219 etc.

roși să piară cu toții spre a ieși de sub jugul împăratului. Și cîțiva ani luptîndu-se, izbîndă n-au dobîndit, dar nu se cădea a le face vreo vină, căci pentru pămîntul și patria lor s-au bătut, silindu-se pentru eliberarea lor”²⁶.

Înainte de a încheia prezentarea de față, se impun, credem, cîteva concluzii.

Moldova, cu o libertate de mișcare mai restrînsă decît Țara Românească, a simpatizat de la început cu insurecția rákócziiană dar la fel ca și principatul vecin, n-a putut să-i acorde asistență armată. Și în această țară sentimentele de solidaritate cu răsculații s-au manifestat doar prin oferirea de azil și tratament umanitar pribegilor.

În ultimă instanță, imposibilitatea Moldovei de a colabora pe plan militar cu insurgenții rákóczieni, s-a datorat faptului că Poarta otomană, puterea suzerană, n-a intervenit în conflict, nedorind să declare război Imperiului habsburgic pentru a-l ajuta pe Rákóczi, iar distanțarea față de conducătorul răscoalei s-a accentuat mai ales după încheierea alianței acestuia cu țarul Petru cel Mare.

În pofida limitelor arătate și a situației interne, dar mai ales externe deosebit de complexe și delicate, nu se poate trece totuși cu vederea faptul că cercurile guvernante din Moldova au manifestat o anumită înțelegere pentru scopurile urmărite de insurgenți și au adoptat o atitudine umanitară în problema refugiaților curuși și a repatrierii lor.

L'ATTITUDE DES MILIEUX DIRIGEANTS DE MOLDAVIE FACE À L'INSURECTION RAKOCZIENNE (1703—1711)

RÉSUMÉ

Durant la première décade du XVIII-e siècle, la Moldavie, qui possédait une liberté de mouvement politique plus restreinte que la Valachie envers la Porte Ottomane, a sympathisé dès le début avec la révolution rakocziienne, mais, tout comme la principauté voisine, n'a pu lui prêter son assistance militaire. Dans ce pays également, les sentiments de solidarité avec les insurgés se sont manifestés uniquement par l'asyle et le traitement humanitaire offerts aux exilés.

En dernière instance, l'impossibilité de la Moldavie de coopérer sur le plan militaire avec les insurgés a été dûe au fait que la Porte Ottomane, voire la puissance suzeraine, n'est pas intervenue dans le conflit, ne désirant pas déclarer la guerre à l'Empire des Habsbourg pour appuyer Rakoczi, la position d'éloignement vis-à-vis du chef de la révolte s'accroissant notamment après la conclusion de l'alliance par celui-ci avec le tsar de la Russie, Pierre le Grand.

En dépit des limites relevées et de la situation intérieure, mais surtout extérieure, particulièrement complexe et délicate, on ne saurait omettre le fait que les milieux gouvernants de Moldavie ont manifesté une certaine compréhension envers les buts poursuivis par les insurgés et adopté une attitude humanitaire dans la question des réfugiés curutes et du rapatriement de ceux-ci.

²⁶ *Cronicele României* (ed. M. Kogălniceanu) (ed. II-a), tom. III, București, 1874, p. 35—36.

MIHAI EMINESCU — UN PASIONAT AL ISTORIEI (II)

DE

DAMIAN HUREZEANU

III — ASPECTE DE TEORIA ISTORIEI LA EMINESCU

Ipostaza de cercetător al unor izvoare, de pasionat cititor de carte istorică, de cronicar al activității istoriografice nu epuizează raporturile lui Eminescu cu istoria (ca știință). Ele sînt mult mai complexe, bogate și profunde, oricît de sugestive ni s-ar părea preocupările din categoria de mai sus.

Eminescu s-a apropiat de fenomenul istoric cu întregul său fond de cultură și cu toate aptitudinile sale de cugetător, de om înclinat să judece lucrurile dintr-un punct de vedere general, să se ridice de la fapte la semnificații.

Persistă încă, din păcate, și astăzi credința că pentru examinarea unei probleme sau unui fenomen istoric este suficient să fie bine stăpînită documentarea problemei. Cel mult dacă mai e necesar un orizont de specialitate, dar nu și unul cultural general! Eroare care nu iartă și care se soldează, în cazul cel mai bun, cu contribuții documentare la studierea unor probleme!

Istoria ca domeniunde sinteză a științelor umane nu este o simplă vorbă de circumstanță, ci un adevăr mai adînc decît sîntem dispuși să-l credem. Și se poate ajunge la sinteză prin cantonarea în empirismul unor fapte? Poate cineva, limitat la cadrul unor cunoștințe de specialitate, fie și erudite, să surprindă caracterul unor epoci, relieful unic al unor fenomene și felul în care se articulează între ele? Și putem desprinde regularitățile proceselor istorice și tendințele devenirii fără preocuparea și disponibilitatea pentru abstractizare și generalizare?

Orice lucrare semnificativă de istorie nu rezolvă doar cunoașterea unei anumite probleme a trecutului, ci este un act de cultură, se implică în fluxul dezvoltării culturale a unui popor și se constituie ca o componentă a acestuia.

Perceperea fenomenului istoric a fost ajutată la Eminescu de cultura sa generală, în special de cea filozofică, dar și de cea literară, economică și socială, în înțeles larg. În scrisul său, în judecățile sale, în expunerile cu caracter istoric propriu-zis, se simte rafinamentul unui spirit cultivat, foșnetul unei păduri de gânduri.

Opera lui Eminescu reclamă un examen al viziunii sale istorice al aspectelor reflexive asupra procesului istoric, al punctelor de vedere

generale în legătură cu desfășurarea acestuia și cu modalitățile cunoașterii în istorie, cu un cuvânt al perspectivei teoretice asupra domeniului dat.

Dealtfel cugetarea sa în domeniul istoriei, elementele de ordin filozofic sînt cele care au stîrmit și continuă să provoace discuții varii și controversate. Și tot în acest plan se înscriu și cele mai mari „licențe” față de sensul exact al spuselor lui Eminescu.

Ca în întreaga operă, Eminescu a fost un romantic și în viziunea sa istorică, în modul de a recepta trecutul. Acesta este elementul fundamental al perspectivei din care privește istoria. În poezie ideea e pusă de fapt în slujba unei revărsări unice de culoare și imagini din care se țese pînza istoriei; grandoarea spațiului imaginativ intensifică puterea de sugestie a viziunii¹. În publicistică, predomină gîndul despre preeminența trecutului și a valorilor sale social-culturale. În ce privește concepția sa teoretică — filozofică asupra istoriei (de fapt sursele ei de formare) s-au emis felurite opinii, nu o dată contradictorii. Materialul însuși care trebuie supus analizei este foarte diferit. Alături de poezia filozofică de inspirație schopenhaueriană, unde este predilectă reflexia asupra problemelor existenței și devenirii umanității, apar comentarii propriu-zise cu caracter teoretic asupra cunoașterii istorice (multe dintre ele par să reia ideile unor autori din epocă). Ele sînt semnificative pentru cadrul de preocupări, sfera lecturilor și lumea de idei a lui Eminescu.

Dar momentul reflexiv asupra istoriei în opera eminesciană nu se reduce la aceasta și poate că nu aceste aspecte prezintă cel mai mare interes. Pentru tema noastră nu mai puțin importante ni se par reflexiile ce impregnează textele cu caracter istoric ale poetului (fie că e vorba de studiul propriu-zis istoric sau de articolul de presă cu considerații istorice), sau, pur și simplu, concepția implicată în articolul de specialitate, fără ca ea să capete neapărat forma unui enunț teoretic.

Că Eminescu „a ținut la subsuoară” în primul rînd pe Schopenhauer, așa cum singur scrie, este un fapt de necontestat. Poezia sa filozofică, nuvelele și unele note din domeniul teoriei istoriei poartă pecetea înriuririi ideilor filozofului german. Și Eminescu caută uneori în istorie, în acord cu filozoful german, felul în care voința irațională se manifestă în evenimente, cum ea urmărește aci motivări ce se numesc idealuri, cum istoricul urmează să descopere principiile, *ideile de speță* sub care se obiectivează voința intemporală (religioasă, imperialistă, colonială etc.)².

În marea sa poezie filozofică, contemplînd sensul istoriei Eminescu îl găsește lipsit de raționalitate pozitivă. Civilizațiile ofereau, în ultimă

¹ Vezi mai amplu la George Munteanu, *Istoria literaturii române. Epoca marilor clasici*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1980, (întreg capitolul *Imaginarul*, mai ales p. 329—330)

² G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, vol. 2, Edit. Minerva, 1970, 74.

„Ceea ce trebuie să căutăm să înțelegem (în istorie) — scrie Schopenhauer — este ceea ce este meru actual, ceea ce există real, azi ca totdeauna, adică ideea (în accepția platonicească)”. (Arthur Schopenhauer, *Le monde comme volonté et comme représentation*, vol. II, traducere J. A. Cantacuzene, București, 1886, p. 670. Este semnificativ că prima traducere, în franceză, a *Lumei ca voință și reprezentare* este făcută de un român și a apărut la București).

Un aspect foarte important care trebuie subliniat este că dacă viziunea în poziția filozofică a lui Eminescu este schopenhaueriană (istoria, în ultimă instanță, e lipsită de sens) poetul a avut o atitudine cu totul diferită de cea a filozofului german în ce privește valoarea istoriei ca știință. El credea în nevoia de a căuta adevărul în istorie, în puțința de a te ridica la generalizare și în acest domeniu, în rolul educativ al cunoașterii istorice (istoria o socotea știință națională).

instanță, spectacolul zădărniceii; principiile care le călăuzeau erau neputințioase de a accede spre absolut, de a dobîndi atributele veșniciei. Este aici setea neostoită de absolut a poetului; sau e numai o punere în gardă asupra tentației omenеști de a supralicita durata valorilor făurite de oameni? Oricum, meditația filozofică a lui Eminescu este impregnată de o puternică tensiune etică.

Revenind la unele din poemele sale filozofice, observăm că poetul propune răul (înțeles, desigur, filozofic) drept factor demiurgic al istoriei; progresul e, după el, mai curînd de natură luciferică. O adevărată virtuo-zitate dialectică, înveșmîntată poetic, vine să sprijine gîndul de mai sus în poeme ca *Andrei Mureșanu*, *Memento mori*, în întreg ciclul dacic (*Sarmis*, încercările dramatice șau de epopee avînd în centru pe Decebal etc.). De fapt elementul rațional care s-ar desprinde din meditația lui Eminescu este că binele, adevărul, dreptatea, cu alte cuvinte idealurile, spre care tinde omenirea, nu sînt niște stări inițiale sub formă pozitivă, fiindînd dintotdeauna. Dimpotrivă, ele se constituie ca un proces necon-tenit, trebuind să fie cucerite prin eforturi istovitoare, uneori, împotriva condițiilor și forțelor adverse.

Observăm, de asemenea, că Eminescu găsește istoria rău întocmită, operînd cu norme care se potrivesc judecății mulțimilor. Este rău întocmită fiindcă nu reușește să răspundă aspirațiilor de dreptate, de adevăr, de echitate, năzuințelor de mai bine ale oamenilor, fiindcă îngăduie adesea pervertirea sentimentelor, transformă succesul în criteriu suprem de judecată etc. Cu alte cuvinte, ea lasă încă mult de dorit sub raportul satisfacerii nevoilor materiale ale celor mulți și este insensibilă la întro-narea valorilor etice, capabile să opereze cu adevărat un salt în ordinea morală a omului.

Constatînd răul și procedînd la caracterizarea lui sub unghiul crite-riilor de judecată a maselor, Eminescu ar fi putut să profileze în perspec-tivă revoluționară gîndul său, chemînd la acțiune. Nu acesta este sensul ideii sale poetice, deși denunțul se implică în desfășurarea ei. Fundamental e gîndul că răul este intrinsec, consubstanțial existenței sociale, că, prin urmare, eradicarea lui devine iluzorie.

Poezia filozofică eminesciană nu admite ideea de progres ca rezul-tantă a dezvoltării sociale. Demonetizată prin accentele idilice pe care diferite ideologii le-au turnat în această idee, ea își păstrează, totuși, valabilitatea în măsura în care vede în noile forme de existență socială o alternativă la cele vechi și în care aceste noi forme oferă mai multe condiții de manifestare a esenței umane, Eminescu recunoaște înflorirea civilizațiilor, separat luate, dar este copleșit de extincția lor, de punctul lor terminus, fără să țină seama, măcar în aceeași măsură, și de înlăn-țuirea acestora, de procesualitatea ascendentă a istoriei ca totalitate, din-colo de prăbușirea, și ea reală și efectivă, a unor civilizații purtătoare de anume principii.

Nimic din toate acestea la Schopenhauer care neagă istoria ca știință, socotind-o doar „cunoaș-tere” (ibid., p. 665). Rațiunea istorici nu e de ordin științific; ceea ce o legitimează este rolul sau funcția ei de conștiință a umanității. „Ea poate fi considerată — subliniază filozoful german — ca conștiința, însoțită de rațiune a umanității. Ea este pentru popor ceea ce este pentru individ conștiința sa rațională reflexivă și bine articulată. Orice lacună în istorie este ca o lacună în memoria omului. Este rațiunea sau conștiința reflexivă a genului uman” (op. cit., p. 673—674).

Așadar, imposibilitatea istoriei de a dura valori absolute în planul veșniciei, domină, ca idee, poezia filozofică eminesciană. Zădărnicia existenței este postulată fără echivoc. De aceea, așa cum subliniază cu justețe George Munteanu într-un substanțial studiu despre Eminescu, mulți dintre cei mai avizați eminescologi „de la Maiorescu pînă la Tudor Vianu (...) G. Călinescu, D. Popovici socotesc *pesimismul de extracție schopenhaueriană* al viziunilor despre lume a lui Eminescu drept un adevăr de netăgăduit și prin nimic neliniștitor în vreo ordine. Dacă îl pun totuși în discuție, fiecare cu multă seriozitate, e numai pentru că susținătorii unor puncte de vedere diametral opuse îi obligă la aceasta”³. Într-adevăr, sînt destui eminescologi care disociază „națura originară” a poetului — robustă, viguroasă — de aluviunile culturale care l-au împins spre pesimism, — Gherea interpreta astfel opera lui Eminescu — după cum alții neagă, pur și simplu, viziunea sa pesimistă sau o anulează prin lungi acolade explicative, așa cum face, de fapt, un subtil exeget al său — Jurii Kojevnikov⁴.

La rîndul său, George Munteanu încearcă o „răsturnare coperniciană” a chestiunii întrebîndu-se dacă poate fi denumit pesimism ceea ce se verifică prin constatare, așa și nu altfel? Nu ar fi mai potrivit să numim această concepție *realism metafizic*?⁵.

Evident nu, pentru că în discuție nu e constatarea „răului în lume”, ci convingerea în capacitatea lui triumfătoare, gîndul descurajator al extincției. Desigur, jocul de idei poetice — de o forță dialectică extraordinară — dezvăluie multe adevăruri revelatoare, dar aceasta nu înseamnă că este realistă (sau realist metafizică) și concluzia finală a poetului, aceea care învăluie în lumina ei întreaga desfășurare a civilizațiilor.

Mai presus de orice, zbuciumul istoriei lasă să se întrevadă, după poet, setea de putere și forța devoratoare a acesteia. Raporturile dintre popoare, dintre conducători și supuși sînt ghidate de acest principiu al puterii care decide asupra felului în care trebuie privite și judecate faptele istoriei, valorile ei. Numai în fața veșniciei morții se dezvăluie esența comună umană a proletarului și împăratului; altfel, numeroase poezii, proiecte dramatice eminesciene — este foarte elocvent tabloul dramatic *Andrei Mureșanu* — dau puterii o semnificație aparte în istorie; puterea, voința de a stăpîni antrenează în orbita lor și modelează, potrivit scopului urmărit, lumea de valori a istoriei.

E istoria rău întocmită fiindcă aceasta e starea ei existențială, este așa fiindcă poetul o raporta la un ideal absolut, presupunînd dispariția totală și dintr-odată a răului, erau formele reale ale existenței sociale, contemporane lui Eminescu, atît de puternic tarate de „rău” încît se putea ușor „codifica” filozofic — iată cîteva căi posibile de interpretare a gîndului eminescian, care nu va înceta să suscite noi aproximări*.

³ George Munteanu, *Istoria literaturii române. Epoca marilor clasici*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1980, p. 207.

⁴ I. A. Kojevnikov, *Mihai Eminescu și problema romantismului în literatura română*, Edit. Junimea, 1979, mai ales p. 109—140.

⁵ George Munteanu, *op. cit.*, p. 212; vezi și p. 202.

* Toate acestea se situează, bineînțeles, dincolo de cadrul filozofiei schopenhaueriene care inspiră pe Eminescu împrumutîndu-i direcția generală a viziunii.

Ceea ce se impune în cadrul considerațiilor de față este, cum am arătat, că opera lui Eminescu nu se reduce, în aspectele meditative asupra istoriei, la crusta filozofiei schopenhaueriene.

În chiar poezia sa filozofică, pesimismul lui Schopenhauer de „ruinare a istoriei”, cum se pronunță I. Negoitescu, coexistă cu năzuința de a descifra principiul spiritual fundamental al civilizațiilor. Ne întâmpină, astfel, „o concepție care unește idealismul lui Hegel, reconstituitor al spiritului, al gândirii în istorie, cu pesimismul lui Schopenhauer, de ruinare a istoriei, subminată de răul orb ce o mină”⁶. Iar măreția și tragismul istoriei se naște tocmai din această tensiune dintre grandoarea efortului cu care se plămădesc civilizațiile, relevându-și principiile lăuntrice, și inevitabilul lor neant.

Preocupat să găsească fațeta proprie a viziunii lui Eminescu, învăluită de ceața filozofiei schopenhaueriene, Liviu Rusu sugerează metoda disecției: există, într-adevăr, la poet un nivel meditativ cu caracter de concluzii, care privește existența umană din perspectiva zădărniceii, a extincției ei; dar dincolo de acest nivel poetul zugrăvește viața concretă și vie, în întreaga ei plenitudine, evoluția civilizațiilor, în principiile lor fundamentale, dar și în splendoarea și strălucirea lor⁷.

Dincolo însă de aceste elemente meditative fundamentale din poezia filozofică, poetul a filtrat în domeniul teoriei istoriei și al istoriografiei o serie de preocupări semnificative din epocă în jurul statutului istoriei ca știință, a constituirii sale ca disciplină de sinteză, a metodei acesteia și a obiectivelor pe care trebuie să și le propună.

Există texte interesante, ca de pildă cunoscuta scrisoare din tinerețe (1871) adresată lui Dumitru Brătianu în care sînt evidente înrîuririle lecturilor hegeliene. Poetul apelează de fapt la limbajul lui Hegel în susținerea tezei că istoria ar fi „reproducerea fenomenală a ideii”. Apoi modul în care se concepe dezvoltarea, ca autodezvoltare a unui proces, conținînd în embrion întreaga desfășurare ulterioară a sa, este, de asemenea, de inspirație hegeliană⁸. „Cum la zidirea piramidelor — scrie poetul — (a) acelor piedici contra pasurilor vremii, fundamentele cele largi și întinse purtau deja în ele intențiunea unei zidiri monumentale, care e menită de-a ajunge la o culme, astfel în viața unui popor munca generațiilor trecute, care prin fundamentul, conține deja în ea ideea întregului. Este ascuns în fiecare secol din viața unui popor complexul de cugetări, care

⁶ I. Negoitescu, *Poezia lui Eminescu*, ediția a III-a, Edit. Junimea, Iași, 1980, p. 69.

⁷ Vezi Liviu Rusu, *Eminescu și Schopenhauer*, Editura pentru literatură, 1966, p. 59—65 „În *Memento mori* scrie Liviu Rusu, față de multele frumuseți, am văzut prea puține suferințe” (*op. cit.*, p. 65).

⁸ Problema influenței lui Hegel asupra lui Eminescu este încă obiect de controversă în cultura noastră. Tudor Vianu a susținut-o în cunoscutul său studiu (inițial comunicare la Academia) *Influența lui Hegel în cultura română*. Vianu preciza, comentînd scrisoarea din 1871 către D. Brătianu: „Hegeliană este în adevăr părerea că «istoria omenirii e desfășurarea cugetării lui Dumnezeu»; hegeliană este sensibilizarea procesului organic al istoriei prin comparația cu stejarul care se găsește virtualmente în simburile de ghindă. Hegeliană este ideea continuității procesului istoric care face din generația contemporană un reflex al trecutului și un agent al viitorului; hegeliană e, în sfîrșit, prețuirea înaltă acordată cugetării generale a istoriei și subevaluarea cugetării particulare a indivizilor” (*op. cit.*, Academia română, *Memoriile Secției literare*, tomul VI, scria a III-a, București, 1933, p. 41—42). Spre deosebire de Vianu, George Călinescu respinge de fapt ideea înrîuririi lui Hegel asupra lui Eminescu; argumentarea ni se pare forțată. (Vezi *Opera lui Mihai Eminescu*, vol. 2, Edit. Minerva, 1970, p. 70—90).

formează idealul lui, cum în simburile de ghindă e cuprinsă ideea stejarului întreg”⁹.

În alți termeni Eminescu reia ideea de mai sus într-una din însemnările sale: „...precum în corp este conținută idealitater forma sa în embrio... tocmai așa (sint) conținute în societatea privită din orice punct al dezvoltării fazele ei viitoare, legile, dreptul, religiunea, care nu sînt decît tocmai organele de viață ale societății, cu energia lor respectivă”¹⁰.

Se știe că ulterior teza autodezvoltării, înțeleasă în acest chip, a fost socotită ca nedialectică, fapt oarecum surprinzător la Hegel. Ceea ce preocupă în special pe Hegel, ca și pe Eminescu, în cazul de față, este însă ideea procesualității, a dezvoltării în concordanță cu natura unei realități istorice date. Traectoria dezvoltării e conținută în substanța realității sau obiectului și e prescrisă oarecum de ea. Acest mod de gândire răspunde, evident, atașamentului lui Eminescu la teoria evoluției organice, naturale a societății. Repudiind ideea „contractului sinlagmatic”, poetul concepe existența socială ca pe o realitate structurată organic, incompatibilă cu intervenția ordonatoare din afară, definindu-și individualitatea prin propria creștere graduală. Dezvoltarea organică rezultă dintr-un lung proces istoric care a sudat biologic, cultural și social comunitatea, viața unui popor.

Ceea ce trebuia să surprindă știința istoriei este acest mod al unei societăți sau comunități umane de a rămîne fidelă individualității sale, „chipului său propriu”, indiferent de etapele pe care le parcurge și care nu trebuie să intervină brutal în „ordinea naturală” a acesteia. O formă de civilizație, un tip de societate, viața unui popor, relevă o anumită dominantă care este însăși rațiunea lor, temeiul lor de adîncime, principiul lor intern, sau, în termeni schopenhauerieni, ideea pe care o întrupează. „Cine vrea să facă istoria unei epoci sau a unui mișcămint oarecare — însemna Eminescu — înainte de toate va trebui să facă a se simți legea continuității acelu mișcămint. El va trebui să arate punctul de purcedere, de ajungere, și apoi seria terminelor intermediare prin care se află unite aceste două termine interne.

Istoricul se va atașa de o idee și această idee el o va urma de la originea sa pînă la ultimul termen al dezvoltării sale, cum s-ar zice prin mijlocul aventurilor celor mai diverse; ea va fi personajul și eroul cărții. Astfel vom avea, îstr-adevăr, istoria cugetării cutărui sau cutărui mișcămint, nu a cutărei sau cutărei fapte izolate, care nu sînt decît pe atîtea episoade”¹¹. Dincolo de fenomenologia faptelor, fragmentul de mai sus înseamnă la dezvoltarea esențelor. Menirea istoriei e de a face inteligibilă semnificația unei civilizații, a rosturilor pe care le degajă acțiunea și viața unei comunități umane, a cadrului și datelor în care ea se mișcă. „Istoria nu e o combinație de tabele cronologice — remarca poetul — ci cunoașterea unei puteri organice”¹².

⁹ M. Eminescu, *Opera politică*, volumul I, 1870—1879, p. 43.

¹⁰ M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, vol. I, 1870—1877, ediție Ioan Scurtu, p. 4. Iată ideea transpusă poetic: „În simburul de ghindă / E un stejar. — Cum dînsul din proprii rădăcine, / Din planul vieții sale ascuns în colțu-obscur / Își crește trunchiul aspru — / așa, poporul meu, / În tine e puterea-ți, nălțarea-ți și pieirea-ți”.

¹¹ M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, vol. I, 1870—1877, p. 9.

¹² Vezi Al. Zub, *op. cit.*, p. 287.

Organicitate și continuitate sînt, după Eminescu, elemente distinctive ale existenței istorice; prima înseamnă creștere naturală, articulată, fără preocupări speciale pentru modelarea organismului social; a doua presupune că fiecare act prezent rezumă o serie de stări anterioare cu care formează un bloc unitar¹³. Este, desigur, o viziune de esență conservatoare, tradiționalistă.

Un concept cheie care revine în scrierile lui Eminescu, legat de cele anterioare, este „simțul istoric”. În accepția eminesciană el înseamnă, mai ales, capacitatea de a percepe durata și continuitatea, putința de detașare și de forjare a unei perspective aderentă la specificul istoriei, de a înțelege mișcarea și ritmica acesteia. „Simțul istoriei” trimite mai ales la necesitatea de a descifra ceea ce e propriu și specific evoluției organismului social-economic, de a înțelege valoarea (rolul) nucleului originar al „mișcămintului istoric”, nucleu care își trimite impulsurile în întreaga evoluție ulterioară. Era facultatea aptă să sesizeze permanențele istoriei, valorile ei perene, apartenența celor care succed la o totalitate, la acel „bloc de marmură”, cum spunea poetul, în care începuturile și-au săpat de-a pururi chipul¹⁴. Pe scurt, „simțul istoriei” și sentimentul trecutului erau cam unul și același lucru. Poetul folosește și polemic conceptul de cauză; el invocă lipsa de „simț istoric” la virfurile conducătoare liberale care dispuneau arbitrar de puterea politică, rupînd evoluția organică prin inovații improvizate¹⁵.

Alături de simțul istoriei cu care trebuie să fie înzestrat cel care cercetează și caută să explice istoria, ținînd deci de planul epistemologic al acesteia, Eminescu folosește adesea, de această dată în plan ontologic, noțiunea de „geniu” sau „spiritul poporului”. Orice demers istoriografic — socotea el — trebuie să țină seama de spiritul poporului ca de o realitate fundamentală a înțelegerii istoriei.

Incontestabil, Eminescu a fost înrîurit în apelul la această categorie de curentul psihologist în istorie, atunci în plină afirmare¹⁶. Este semnificativ că printre textele masive din manuscrisele lui Eminescu figurează și notele despre psihologia colectivă *Einleitende gedanken über Völkerpsychologie*¹⁷, o încercare de a fundamenta legile istoriei pornind de la elementele de viață psihică, interioară și exterioară, a popoarelor. Forța de asimilare a lui Eminescu, se știe, era uimitoare; modul lui de a asimila era creator în sensul că integra cu ușurință în sistemul său de gîndire elementele asimilate. Și în cazul de față Eminescu a făcut din ideea de

¹³ Vezi Al. Dima, *Aspecte și atitudini ideologice*, „Datina”, Turnu Severin, 1933, p. 81 (Studiu interesant și azi, în multe privințe).

¹⁴ Lucrul cel mai scump pe care îl are un popor, scrie Eminescu într-un articol din „Timpul” (nr. 230 din 1881) e „simțul său istoric, simțul de dezvoltare continuativă și organică, acel simț pentru care în fiecare an avem o zi mare: Moșii” (vezi Mihai Eminescu, *Despre cultură și artă*, ediție îngrijită de D. Irimia, Edit. Junimea, Iași, 1970, p. 14).

¹⁵ vezi de ex. M. Eminescu, *Opera politică*, vol. I, 1870—1879, p. 138; vol. II, p. 87—91 etc.

¹⁶ Într-un articol din 1882 poetul scria: „În vremea noastră s-au făcut încercări de-a întemeia o nouă știință: psihologia etnică” (*Despre cultură și artă* ... p. 54).

¹⁷ Textul integral din manuscrisul eminescian 2285, transcris și tradus din germană de Adelia Perju, a apărut în *Caietele Mihai Eminescu*, nr. III (1975); IV (1977) și V (1980). Traducătoarea textului socotește că e rezumatul unei disertații apărută în „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft” publicație pe care o conducea Steinthal și Lazarus fondatorii teoriei psihologiei popoarelor.

psihic al popoarelor (devenit la el „spirit” sau „geniu” al popoarelor) o categorie activă, implicată în întreaga sa filozofie socială și istorică¹⁸. În accepția pe care o găsim la poet „geniul poporului” ar însemna zestrea sa sufletească — rezultat al întregii istorii și al existenței sale, — felul în care se structurează comportamentul său, judecat pe baza faptelor de viață care l-au marcat, conștiința propriei individualități, modul în care-și înțelege destinul, menirea. Sigur, noțiunea este vagă, greu de cristalizat, de definit în termenii evidenței empirice. Eminescu, ca și toți cei care s-au ocupat serios de problemă, nu au considerat această categorie cu totul abstractă, atemporală și nu au socotit simpla invocare a ei ca rezolvînd înțelegerea devenirii istorice; sarcina era, tocmai, de a-l pune în evidență în manifestarea formelor de viață ale unui popor.

Indiferent de viziunea care impregnează remarcile lui Eminescu, sau de izvoarele de inspirație, el adera la o istorie cu calități reflexive și de generalizare. Eminescu vroia ca istoria să releve sensuri, să caute să descifreze „ordinea lucrurilor”, rațiunea lor.

În tabloul dramatic Andrei Mureșanu, eroul se întreabă : „Vai / cele întîmplate istoria le spune / Și cele viitoare și-aruncă umbra lor / În atmosfera groasă a zilei cei de azi. De ce se întîmplă toate, așa cum se întîmplă / Cine mi-a spune oare ? E plan, precugetare / În șirul orb al vremii și-a lucrurilor lumii ? / Sau oarba întîmplare fără-nțeles și țintă / E călăuza vremii ? Putut-a ca să fie / Și altfel de cum este tot ceea ce există / Sau e un trebui rece și neînălăturat ? / Și dacă trebui toate să fie-așa cum sunt / Ce legi urmează vremea ?”

În acord cu concepția hegeliană a istoriei, în scrisoarea amintită către D. Brătianu, Eminescu reduce personalitatea la rolul de agent al istoriei. Este drept, aci trebuie să se țină seama de ideea pe care Eminescu vroia s-o fixeze, anume că generația sa avea o misiune supraindividuală de îndeplinit, cristalizată de-a lungul întregii istorii românești. „Oamenii mari ce vor fi exprimat-o (poetul are în vedere ideea, luată în sens hegelian — n.n.) nu vor fi decît organe; personalitatea lor se va nimici în personalitatea ideii”. Tot acolo tînărul Eminescu remarcă : „Numai exprimarea exterioară, numai formularea cugetării și a faptei constituiesc meritul individului sau generațiunii; ideea internă a amindorura e latentă în timp, e rezultatul unui lanț întreg de cauze, rezultat ce atinge mult mai puțin de voința celor prezenți decît a celor trecuți”¹⁹.

¹⁸ „Neapărat că zona-n care locuiește și natura părinților din care coboară, și încrucișările trebuie să se fi înmagazinat în spiritul poporului și în limba lui într-o formă oarecare; neapărat că astfel se va fi deprins el de-a privi serii întregi de lucruri. Toată istoria unui popor, în orice privire, e înmagazinată în prezentul lui și toate calitățile și defectele lui sînt dezvoltări ale unui și aceluiași germene fundamental, ale unui și aceluiași simbul” (M. Eminescu, *Articole și traduceri*, p. 134). Foarte interesantă următoarea remarcă din mss. 2254, f. 434: „E condițiunea absolută a unei istorii naționale, ca să ție cont de mișcările sufletești a unei națiuni, de toată (gama) impresiunilor pe care le produc împrejurări și întîmplări în sufletul ei. Firul cel roșu, antiteza împrejurărilor de dinafară e individualitatea caracteristică și internă a poporului însuși. Aceasta trebuie să fie călăuza în labirintul istoriei, numai că individualitatea aceasta trebuie înțeleasă, și trebuie înțeles totodată că toate combinările sale cu întîmplările timpului sînt organice și conform cu individualitatea (corespunzătoare)” (M. Eminescu, *Despre cultură și artă*, ediție îngrijită de D. Irimia, Edit. Junimea, 1970, p. 25—26. A se vedea și M. Eminescu, *Opera politică*, vol. II, p. 447—448; Idem, *Icoane vechi și icoane nouă* . . . , p. 217).

¹⁹ M. Eminescu, *Opera politică*, vol. I, 1870—1879, p. 43.

Privite în ansamblu, considerațiile poetului asupra devenirii istorice și a procesului de cunoaștere a acesteia gravitează în jurul ideii de sens și cauzalitate. Istoria permite să înțelegem fenomenele prin explicarea cauzelor și în aceasta rezidă una din rațiunile ei. „Marile fenomene sociale — observa într-un articol Eminescu — se întâmplă, după a noastră părere, într-o ordine cauzală”²⁰. El repudia însă simpla enumerare empirică a conexiunilor, operată în spirit pozitivist. Era interesat cu deosebire de desprinderea sensurilor, de acea zonă a proceselor în care determinismul faptelor se interferează cu viața concretă și vie a poporului. „Nu acel istoric va fi exact — scria Eminescu — care în fraze pompoase va lăuda sau batjocori întâmplările în trista și searbăda lor conexiune cauzală, ci acela va căuta rațiunea de a fi a acelor întâmplări și va descoperi-o în adâncimea geniului popular”²¹.

Dincolo de temelia faptelor, Eminescu ținea să vadă viața popoarelor; istoria era pentru el și un spectacol al lumii: cel mai grandios și mai semnificativ spectacol, în care ordinea necesară a lucrurilor își croiește drum în vuietul nesfârșit al pasiunilor și năzuințelor, al frământărilor și zbuciumului omenesc. „Ce seacă și neplăcută ar fi istoria — contempla poetul — care ar arăta pur și simplu pe om dezbrăcat de inchipuirile cu care-și îmbracă voința, un motor orb și surd, care zdrobește sau e zdrobit, în fine această dinamică a puterilor naționale, dezbrăcată de filozofie și politică, de formele, vorbele, pompele exterioare strălucite”²².

Ochii sobri — prevenea lucid Eminescu — „trebuie să distingă măreția înscenării de însuși fondul piesei ce se joacă”²³. Îl atrăgeau evenimentele în datele sale exterioare, în elementele care alcătuiau învelișul său, dar căuta, dincolo de acestea, dramatismul și tensiunea interioară umană în cele petrecute. Evocările cu caracter istoric la Eminescu transmit, înapoia faptelor materiale, senzația vieții autentice; împrejurările depășesc, cel mai adesea, pe actorii istoriei, îi învăluie irezistibil în virtuțile lor, dar farmecul istoriei, privită ca spectacol, rezidă tocmai în tensiunea dintre erou și situație.

Preocupat de principiul interior al unui „mișcămint”, de resorturile adânci ale devenirii istorice, Eminescu știa că metoda și examenul de tip genetic al unui fenomen sînt inerente istoriei și că refacerea lanțului genetic conține, implicit, numeroase momente explicative.

Elementul cel mai semnificativ în viziunea lui Eminescu asupra istoriei este, după părerea noastră, acela care sugerează că istoria trebuie privită, în primul rând, sub unghiul constituirii raporturilor între popoare și națiuni, între comunități umane. Societățile, popoarele, cum arătam, nu sînt, după Eminescu, niște plăsmuiri combinatorii întâmplătoare; ele se structurează și se dezvoltă ca puteri organice învederînd anumite permanențe de interese și idealuri, de tendințe ce caracterizează politica lor, raporturile lor cu alte popoare. Fiecare națiune sau popor este înrîurit de condițiile de existență ale înaintașilor, este, într-un fel, produsul destinului trecut care apasă cu întreaga presiune a moștenirii sale — cultural-

²⁰ *Ibidem*, vol. II, 1880—1883, p. 388.

²¹ *Ibidem*, p. 438.

²² M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, București, 1905, p. 11.

²³ M. Eminescu, *Opera politică*, II, p. 253.

lingvistice, de tradiții, moravuri, obiceiuri, drept, religie, educație, — asupra prezentului. Putem observa, de asemenea, după Eminescu că și evenimentele militare, politice și diplomatice din istoria popoarelor se înscriu în anumite serii; ele nu pot fi socotite simple accidente, întâmplări legate de situații conjuncturale; există în mișcarea și ritmica acestor evenimente anumite constante, există permanențe care pun în lumină, după Eminescu, conținutul istoriei însuși. A defini vocația proprie a națiunilor, a urmări impulsurile politicii promovate de diferite state și țări, a discerne principiile lor călăuzitoare, înseamnă a face inteligibile resorturile înseși ale istoriei.

Evident, acest mod de a percepe istoria este, într-un fel, unilateral, fixându-se asupra evenimentului pentru a discerne, prin intermediul lui, sensul. El neglijează problema structurilor fundamentale ale societății, organizarea interioară și funcționarea acestora pentru a cunoaște principiul transformării lor și a orienta acțiunea umană într-un sens concordant cu tendințele dezvoltării sociale. Nu este însă mai puțin adevărat că îndreptându-și atât de insistent atenția spre alcătuirea lăuntrică a societăților, spre mecanismul funcționării și spre dinamica lor, cercetarea marxistă, de pildă, a pierdut oarecum din vedere „seria raporturilor între comunitățile umane” și rolul acestor raporturi în configurarea istoriei. Deși a fost conștient de forța de înruiere a factorilor materiali economici asupra dezvoltării sociale, pe Eminescu nu-l interesau atât modificările din structura societății (multe dintre ele i se păreau intempestive). Pentru el acestea erau oarecum valori mișcătoare purtând cu ele formele de strălucire materială exterioară. Pe prim plan el situa valorile de ordin moral și cultural, ceea ce ținea de simțirea și disponibilitățile sufletești ale unui popor, mesajele venite din adâncuri și transmise din generație în generație, care-i modelau individualitatea și aspirațiile. Preocupat de destinele propriului popor, captat de epopeea acestuia în eforturile de a-și apăra „sărăcia, și nevoile, și neamul”, socotind drept valoare supremă năzuința de a fi el însuși, Eminescu a privit în istorie mai ales aspectele de permanență ale raporturilor între popoare, între comunitățile umane. Năzuința romantică de cufundare în zarea începuturilor, apelul la permanențe, la „simțul istoriei”, invocarea frecventă a spiritului (geniului unui popor), promovarea ideii de organicitate a dezvoltării istorice, tratarea istoriei ca raporturi între popoare, toate aceste concepte și elemente de judecată cu care operează Eminescu se află într-o legătură strânsă de interdependență. Ușor de observat, faptul este de o importanță capitală. Conceptele la care apelează poetul indică o unitate de gândire, caracterul articulat, structurat al ideilor sale. Ele se înlănțuie unele cu altele, se reclamă și se presupun reciproc, se luminează și se fac inteligibile unele prin altele.

De pildă, rădăcina ideii că istoria se înfățișează ca istorie a raporturilor între popoare trebuie căutată în postulatul perenității formelor originare de existență ale acestora, al mesajului modelator cuprins încă în faza embrionară a popoarelor, mesaj ce le marchează decisiv formele de cultură și de civilizație. Spre aceeași concluzie conduce și conceperea prezentului ca o condensare a întregii istorii trecute. Sau, ideea de dezvoltare organică duce cu ușurință la acceptarea conceptului de spirit (geniu) specific al poporului, ca purtător al acestui tip de dezvoltare, solicitând, la rîndu-i, pe planul cunoașterii, un sentiment al tradiției, un simț istoric.

Iată câteva din reperele de judecată și de apreciere a istoriei de către Eminescu. Iată perspectiva pe care o sugerează multe din scrierile sale, mai ales texte istorice în sensul propriu al cuvîntului, dar și creația sa poetică. Din această perspectivă s-a apropiat el de trecutul poporului nostru, de istoria altor popoare.

O remarcă în plus o cere faptul că Eminescu nu a fost numai omul meditației teoretico-filozofice asupra istoriei și al viziunii de colorit romantic asupra unor mari fragmente și capitole ale trecutului românesc. Fantazia romantică a lui Eminescu avea ca un fel de „joc secund” spiritul critic, care-i impunea rigoare și argumente bazate pe rațiunea ordonatoare și realitatea faptelor.

Într-un articol din 1881, Eminescu scria : „Fii ai secolului al XIX-lea nu ne simțim îndreptățiți în cercetările noastre decît la două lucruri : a cita fapte exacte și a le da formulă generală”²⁴. În altă parte Eminescu cerea „argumente *ad rem*, deduse din natura lucrurilor, dictate de iubirea de adevăr”²⁵.

Ripostînd improvizatiilor istoriografice din paginile „Românului”, publicația de presă liberală cu care se afla într-o continuă încheștare polemică, Eminescu arăta : „Și iată cum scrie «Românul» istoria în secolul nostru, al pozitivismului, în care fiecare teorie trebuie să fie întemeiată pe date exacte și incontestabile”²⁶. Respectul pentru adevăr și rigoare dictate de spiritul critic îl făcea pe Eminescu să socotească *Istoria românilor* a lui Eliad, pe care l-a simpatizat ca om, drept „o țesătură de închipiri subiective și de greșeli”²⁷. Și exemplele de acest gen ar putea continua²⁸.

Eminescu romanticul în viziune, în proiecția unor icoane vechi ale istoriei noastre, este dublat, astfel, de spiritul critic și lucid al lui Eminescu — membru al Junimii. Dacă romantismul operează ca mod de receptare a unor ansambluri, apelul la sobrietate, exactitatea și atitudinea critică apar atunci cînd este în discuție o situație concretă, o problemă precis delimitată, sau în legătură cu analiza izvoarelor documentare.

Orice examen al preocupărilor sale istoriografice trebuie să țină seama, după părerea noastră, de această dualitate, de acești poli ai spiritului său.

În plus, Eminescu era preocupat de funcția educativă a istoriei, de rosturile ei ca știință națională, cum se pronunța el, în sensul că ea se constituie, prin chiar obiectul de studiu care-i revine, într-o oglindă a conștiinței de sine a poporului nostru. A păstra memoria trecutului, a dezvălui în adîncul secolelor sensurile legăturilor trainice dintre generațiile prezente și cele anterioare, a ne face să înțelegem „cîtă istorie este în noi” sau, altfel spus, ceea ce este istoric în noi, iată misiunea pe care Eminescu o atribuia istoriei, într-un spirit de autentic „patruzeci

²⁴ M. Eminescu, *Opera politică*, vol. II, 1880—1883, ediție îngrijită de I. Crețu, București, 1941, p. 257.

²⁵ *Ibidem*, p. 270.

²⁶ *Ibidem*, p. 194.

²⁷ *Ibidem*, vol. I, 1870—1879, p. 109.

²⁸ Eminescu a executat cu voluptate pe „famosul Vizanti” profesor de istorie la Iași care susținea „pină în ziua de astăzi în prelegerile sale autenticitatea croniceii lui Huru” (*Articole și traduceri*, p. 117; vezi și Al. Zub., *op. cit.*, p. 78); vezi și *Articole și traduceri*, p. 220.

și opt". „Științei române, zicem, pentru că dacă științele naturale și matematicile sînt prin chiar natura lor cosmopolite, știința istoriei, a limbii, a manifestărilor artistice ale unui popor, a vieții lui juridice, a datinelor, este o știință națională. Acestea din urmă întăresc vertebrele naționalității, acestea fac pe un popor să se cunoască pe sine însuși, îi păstrează originalitatea și tinerețea...”²⁹ Pătrunsă de spiritul apărării drepturilor naționale ale românilor, într-o perioadă în care lupta pentru aceste drepturi era o sarcină de prim ordin, istoria trebuia să contracareze și tendințele de „instrăinare” care rezultau, în viziunea lui Eminescu, din deprinderea mecanică a unor forme exterioare civilizației noastre. „Fiecare pas înainte se face aici (în domeniul lingvisticii, istoriei etc. — n.a.) în înțelesul reconstituirii naționalității române, și pentru ca ea însăși să se recunoască pe sine, să-și vină în fire”³⁰.

IV. — ISTORIA ROMÂNILOR ÎN OPERA LUI EMINESCU

Textul eminescian e foarte generos în elemente vizînd trecutul poporului nostru. Fără a vorbi de studiile propriu-zis istoriografice, în opera lui Eminescu întîlnim mențiuni și considerații vizînd cele mai diferite aspecte ale istoriei poporului nostru, întreaga sa devenire, începînd cu strămoșii îndepărtați și pînă la evenimentele care se petreceau sub ochii săi.

Poezia lui Eminescu atestă, așa cum am amintit, o adevărată pasiune pentru dacism³¹, pentru „substratul” devenirii noastre ca popor, după formula lui Bogdan Petriceicu Hasdeu. Poetul rămîne exemplar în efortul de a sugera „taina” sufletului dac, de a descifra valorile unei societăți „barbare”³² (în sens de genuină, încărcată de autenticitate, necoruptă de tarele civilizației) de a fixa prin daci ideea însăși a permanenței noastre în spațiul geografic cu care ne îngemănăm și de a integra civilizația dacică în contextul lumii antice³³. Neîndoios, pe Eminescu trebuie să-l considerăm drept unul dintre marii precursori care au contribuit la recepțarea lumii daco-getice ca fundal al istoriei noastre. Dincolo de concepția filozofică, specifică pesimismului eminescian, ceea ce izbește în poeme ca *Memento mori*, *Mureșan*, *Andrei Mureșanu* este bogăția de culori și

²⁹ M. Eminescu, *Articole și traduceri*, I, . . p. 161-162.

³⁰ *Ibidem*, p. 164.

³¹ În studiul *Poezia lui Eminescu*, I. Negoiteșcu face comentarii de mare frumusețe asupra sensului poemului *Memento mori* (Panorama deșertăciunilor). „Dacia mitică — scrie Negoiteșcu — a înviat sub pana lui Eminescu în marea lui proiect de reconstrucție a trecutului universal, *Memento mori*, și vigoarea, prospețimea, patosul descrierii arată cît de sensibilă devenea imaginația sa în proiecțiile începutului. Ca și alte viziuni ale sale, Dacia era pentru poet o temă a elementarității, a primordialului, de astă dată la proporțiile mitosului ființei noastre naționale. Lîngă celelalte episoade ale *Panoramei deșertăciunilor* care sînt civilizațiile ce se succed și mor . . . fragmentul dacic apare ca cel mai plin de mustul originalului și totodată cel mai bogat în filtrații mitice”.

³² Despre sensul conceptului de „barbar” la Eminescu vezi mai ales *Opera politică*, II, p. 371-376.

³³ Vezi și D. Murărașu, *Comentarii eminesciene*, Edit. pentru literatură, București, 1967, p. 281-282; Gh. Ceașescu, *Dacia în poezia lui Eminescu*, în „Caietele Mihai Eminescu”, I, 1972, p. 32-42. Amplu și discursiv comentariu la Ovidia Babu-Buznea, *Dacii în conștiința romanticilor noștri*, București, Edit. Minerva, 1979, p. 150-227.

forța cu care se sugerează palpitul unei lumi apuse, atmosfera unei civilizații.

Memento mori rămîne o pagină unică despre eroismul și dragostea de libertate a dacilor; momentul pe care-l zugrăvește poetul este hotărîtor pentru destinele lor; înfruntarea cu Imperiul roman urma să decidă însăși ființa lor ca popor și forma ulterioară de viață pe pămîntul care-l locuiau. În focul războaielor purtate, istoria dacilor își dobîndea deplinul înțeles; prin ele se dezvăluia puterea de jertfă, tăria morală, capacitatea de rezistență în fața adversarului, noblețea idealului dac de libertate³⁴. Decebal devine, prin moartea sa, purtătorul de simbol al acestor valori.

În poemul lui Eminescu măreția luptei e proiectată fabulos și dimensionată cosmic; înțeleștarea e tratată poetic ca o luptă între zeii Daciei și ai Romei. Grandoarea tabloului poetic, cum puține sînt în literatura universală, potențează așa cum am amintit, ideea supremei concentrări de efort a dacilor în lupta lor de apărare.

Așa cum a intrat în istoriografia antică, poetul învăluie lumea dacică în taină, o așază sub geană de mister. Paradoxal — prin aceasta se sporește, nu se diminuează, sentimentul autenticității acestei lumi. Pentru a adînci perspectiva fundalului mitic, Eminescu invocă și zeități nordice, germanice, dă o tentă septentrională decorului. (Ideea poetică e minunat servită de acest procedeu și nu credem că Eminescu ținea să reamintescă, prin aceasta, supraviețuirea geto-dacilor în istoriografia mitologică a occidentalilor, grație confuziei lor cu goții³⁵).

La rîndul ei, Roma și rolul istoric al acesteia ne apar într-o perspectivă dialectică și modernă. Pe de o parte Eminescu înțelege rolul Romei în modelarea civilizației antice și prin aceasta în dezvoltarea întregii civilizații a omenirii (ceea ce N. Iorga numea „sigiliul Romei”) El are sentimentul duratei operei clădite de romani, intuiește vocația universală a acesteia.

„Și atunci apare Roma în uimila omenire.

Gînduri mari ca sori-n caos e puternica-i gîndire

Și ce zice-i zis pe veacuri, e etern, nemuritor”.

Pe de altă parte, poetul percepe caracterul stăpînirii romane ca o stăpînire bazată pe cucerire și supunere, purtînd în ea germeul disoluției însăși a imperiului, generînd contradicții care vor măcina, pînă la aneantizare, puternicul Imperiu.

³⁴ Eminescu a subliniat aceste trăsături ale lumii dacice și într-un text din manuscrisele sale, demn de tot interesul. „Era un popor brav acela care a impus tribut superbe împărătese de marmură a lumii: Roma. Era un popor nobil acela a cărui cădere te imple de lacrimi, iar nu de dispreț, și a fi descendentul unui popor de eroi, plin de nobleță, de amor de patrie și libertate, a fi descendentul unui asemenea popor n-a fost și nu va fi o rușine niciodată”. (M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, vol. I, 1870—1877, ediție critică de Ioan Scurtu, p. 405).

³⁵ În cartea *Dacii în conștiința romanticilor noștri* Ovidia Babu-Buznea face considerații fastidioase în acest sens. Problema în sine, a substituirilor geți-goți e, desigur, extrem de interesantă; așa cum subliniază autoarea, ea este sintetizată de Mircea Eliade în *De la Zalmoxis la Genghis Han* (vezi *op. cit.*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980, p. 82—86). Se poate ca și Eminescu să fi sesizat, în lecturile sale, această substituție, dar ea nu era o condiție a procedurii poetice din *Memento mori*.

În clipa din urmă Decebal spune profetic :

„Pe-a istoriei mari pinze, umbra sclavelor popoare
Prizărite, tremurinde trec-o lungă acuzare (...)
Voi nu i-ați lăsat în voia sorții lor ...
Soarta lor vă e pe suflet — ce-ați făcut cu ele? Voi!”

Aceasta se va petrece peste timp, odată cu prăbușirea Imperiului. Acum Roma era în plină forță creatoare, rolul ei modelator asupra lumii antice atingând apogeul. Trebuie să fim de acord cu I. Negoïtescu că întreg poemul *Memento mori*, dar mai cu seamă fragmentul dacic, e țesut pe ideea poetică a înfruntării dintre mit și logos în istorie. Lumea mitică, de vis și basm a dacilor încearcă să reziste logosului, substratului rațional al lumii, gândirii demiurgice în desfășurare. Gândirea se obiectivizează, ia forma culturii de piatră a Romei. Triumful Romei înseamnă o biruință a istoriei asupra mitologiei ³⁶; el e prescris în chiar principiile lăuntrice ale celor două tipuri de civilizație.

Eminescu nu exaltă triumful Romei; ea nu este numaidecît un model etern; atunci ea întrupa însă principiul creator al istoriei și poetul îl sugerează prin imaginea simbolică a luminii, a strălucirii de aur a zeilor și oștirilor sale, a sensului ascensional al prezenței sale. Edgar Papu scoțeste că în *Memento mori* am putea surprinde „una din culmile date de o cultură romanică pentru a ilustra imagistica simbolică a Romei” ³⁷.

Înceștarea daco-romană nu este numai un episod aparținînd lumii antice; ea prefătează o nouă situație a istoriei carpato-danubiene și în aceasta constă deosebita ei semnificație. Este și rațiunea pentru care Eminescu o integrează poemului său căci poetul enunță programatic :

„... eu privesc și tot privesc
La o piatră ce înseamnă a istoriei hotară,
Unde lumea în căi nouă, după nou cîntar măsoară.
Acolo imi place roata cite-o clipă s-o opresc!”

Geneza poporului român a fost astfel pentru Eminescu un punct fascinant de atracție; în poezie el a fixat momentul într-un cadru fabulos; istoria se cufundă în legendă, dobîndind dimensiunea duratei veșnice. Nașterea poporului era pentru poet un fenomen tulburător, ieșind din accidentalitate ³⁸. Aducînd „ideii dacice” servicii incomparabile, Eminescu nu nega, nu regreta „sigiliul Romei”. Pentru el latinitatea românilor era un însemn fundamental al ființei și al spiritualității lor. Deasa evocare a vechii Dacii în opera lui Eminescu nu are un caracter exclusivist; ea semnifică un fundal și o temelie a „începuturilor”, însă pentru români *Dacia traiană* își sporește rezonanța; poetul leagă direct firul istoriei

³⁶ I. Negoïtescu, *op. cit.*, p. 64—65.

³⁷ Edgar Papu, *Imagina și simbolică Romei în „Memento mori”*, în *Caietele Mihai Eminescu*, V (1980), p. 101.

Indiferent de performanța la care a ajuns, pentru a se justifica istoricește, o civilizație trebuie să dea dovadă de vitalitate; cînd civilizația romanică intră în faza de decădere, ajunge să „se corupă”, atunci, spune Eminescu, îi este preferabilă „barbaria goșilor”. (Vezi Mihai Eminescu, *Despre cultură și artă*, ediție îngrijită de D. Irimia, Edit. Junimea, 1970, p. 30).

³⁸ Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *op. cit.*, p. 17.

noastre de acest moment. El vorbește de implantarea *vieții romane* la gurile Dunării, de români ca „copiii romanizării Daciei”³⁹. Într-un comentariu la un ziar austriac („Neue freie Presse”) care contesta latinitatea românilor, Eminescu sublinia : „Originea romană a poporului este negată. Dar această origine nu este de fel o halucinație, ci un fapt istoric, pe deasupra unul atât de adinc întemeiat în viața statului român încît este imposibil de găsit o justificare cu atîta lipsă de judecată... Șoselele romane în Transilvania, valul lui Traian în România și rămășițele podului. de piatră peste Dunăre, numele celor mai vechi orașe din Dacia colonizată sînt dovezi incontestabile ale colonizării Daciei de către împăratul Traian, iar cea mai bună dovadă este poporul român însuși... Limba română este, în forma ei, cea mai pur romanică din cîte există; și că așa stau lucrurile nu este deloc o afirmație vanitoasă a unor literați români; întemeierea critică a acestui fapt se datorează unor învățați străini, mai ales germani. Dietz, Raymond, Fuchs, Miclosich, Max Müller, Mussafia și alți cercetători și specialiști serioși fac de-a dreptul superfluă o debateră mai amănunțită a acestui subiect”⁴⁰.

Ca în cazul altor numeroase aspecte istorice, Eminescu arată și în această chestiune echilibru și pondere, după cum arată un remarcabil simț intuitiv și o justă perspectivă a proporțiilor. Romanitatea însemna, în primul rînd, pentru Eminescu, limba poporului; or, limba era, pentru el, nespus de mult : și factor integrator al vieții poporului, și expresie a individualității și spiritualității sale și semn al unității și al afirmării naționale. Limbă și unitate, limbă și naționalitate, limbă și viață spirituală erau sinonime în concepția eminesciană. Despre aceasta s-a scris bine și lămuritor. S-ar cuveni, credem, două mențiuni : întreaga gândire social-politică românească a acordat limbii un rol excepțional ca element caracteristic al națiunii. Militanți politici și analiști din toate cele trei provincii istorice românești au considerat limba drept trăsătura fundamentală a națiunii⁴¹.

Această atitudine nu este întîmplătoare; ea reflectă, de fapt, caracteristicile procesului de edificare a națiunii române, proces în cadrul căruia limbii i-a revenit, în adevăr, un rol excepțional. Să ne gîndim că în cazul istoriei românilor centralizarea statală n-a putut deveni, datorită împrejurărilor știute, un factor integrator al națiunii, să ne gîndim că programul de emancipare națională a trebuit să pună pe primul plan, pentru multă vreme, dreptul la expresie în limba maternă, implicit un învățămînt și o cultură românească, să ne gîndim, în sfîrșit, că preocupările lingvistice-istorice au dominat cultura noastră în perioada afirmării naționale a românilor și că realizarea unității culturale, a acelei „Dacii ideale”, cum se pronunța Eminescu, a fost o preocupare permanentă

³⁹ A se vedea și M. Eminescu, *Opera politică*. I. 1870 1879. p. 27; vol. II. 1880 1883, p. 153; Foarte importante notele manuscrise publicate de Ioan Scurtu în M. Eminescu, *Scrieri politice și literare* . . . , p. 399 405.

⁴⁰ Vezi M. Eminescu „O conștiință de sine unitară”, în „Manuscriptum” an X, nr. 3 (36), 1979, p. 20.

⁴¹ Concludent în această privință este excelentul studiu al lui George Em. Marica. *Sociologia națiunii la românii din Transilvania în secolul trecut*, în „Studii de istoria și sociologia culturii române ardelenne din secolul al XIX-lea”, vol. I, Edit. Dacia, 1977, p. 271 301.

care a premers și a contribuit substanțial la înfăptuirea unității politico-statale a românilor.

Iată, în citatul care urmează, cât de pertinent punea Eminescu chestiunea originilor poporului român și ce replică fermă dădea teoriei imigraționiste rössleriene: „Constatăm mai înainte de toate că românii nu sînt nicăieri coloniști, veneturi, oamenii nimănu, ei pretutindenea unde locuiesc sînt autohtoni, populație nepomenit de veche, mai veche decît toți conlocuitorii lor. Căci dacă astăzi se mai ivește cite un neamț singular care caută să ne aducă de peste Dunăre, nu mai întrebăm *ce zice* un asemenea om, ci ce *vroește* el... Daci sau romani, romani sau daci — e indiferent, sîntem români și punctum. Vroim să fim ceea ce sîntem — români”⁴².

Despre statornicia poporului român, despre puterea lui de dăinuire, înfruntînd vitregiile sortii, Eminescu a lăsat cuvinte încărcate de suflu vizionar și adevărate, în esența lor... „Popoară și iarăși popoară au pierit, seria poetul — lumi întregi s-au risipit de cînd viața latină se păstrează în adăposturile dintre Carpați. Atunci cînd neamurile barbare porniseră dinspre miază-noapte și răsărit ca să risipească comorile adunate la miază-zi și ai apus, atunci poporul român nu era decît zămislit, atunci însă cînd aceste popoare răsfățate în biruințe și stăpîniri se pierd pe fața pămîntului, atunci se ivește încetul cu încetul din Hemu și din Carpați un popor tînăr și plin de putere războinică, poporul român, gata de-a începe lupta pentru păstrarea individualității sale”⁴³.

Pentru Eminescu unitatea de viață a poporului român în cele trei provincii istorice este o realitate fundamentală a spațiului carpato-danubian. Ne întîmpină, nu odată, în opera sa mențiuni care pun în evidență rădăcina istorică a acestei unități. Ele surprind prin finețea spiritului de observație și prin sensibilitatea poetului față de informații documentare care rămîn de obicei domeniul specialiștilor erudiți. „Există multe indicii — sună de pildă, una din mențiunile sale — atît în numirile localităților și riurilor, precum și în alte împrejurări care denotă o unitate a neamului românesc *preexistentă* formațiunii statelor noastre. În adevăr, pe cînd găsim în Țara Românească Argeșul, găsim tocmai în nordul Daciei un păriu numit Argestrul care se varsă din stînga în Bistrița”⁴⁴. Eminescu pomenește prezența plaiurilor și ocoalelor în diferite părți ale pămîntului românesc — evidențiind funcția lor zămislitoare, rolul lor în geneza formațiunilor noastre politico-statale⁴⁵. Alteori el acordă obștilor și uniunilor de obști un rol însemnat în organizarea social-politică a românilor. „Celula constitutivă a vechilor state române — notează Eminescu într-un articol — este republica țărănească precum s-au păstrat mult timp la Cîmpu-Lung (Bucovina) și la Vrancea”⁴⁶.

Dacă „ideea dacică” este atît de puternic legată la Eminescu de viziunea sa poetică încît am putea spune că este întretesută în ea, lucru-

⁴² M. Eminescu, *Opera politică*, vol. I, p. 80.

⁴³ *Ibidem*, vol. I, p. 303.

⁴⁴ M. Eminescu, *Opera politică*, vol. II, p. 224. Despre „unitatea preexistentă a poporului nostru” (adică anterioară constituirii statelor românești) vezi și *Articole și traduceri*, p. 133; Mihai Eminescu, *Despre cultură și artă*, p. 53—54.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 428.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 196; vezi și www.dacioromanica.ro

rile se schimbă, oarecum, în cazul epocii feudale. Dacismul exprima nevoia de a pătrunde „taina începuturilor”, adîncurile unei vieți care atrage tocmai prin „misterul” în care e învăluită, prin dorința de a descifra felul în care ni s-au transmis mesajele ei. Situația e, desigur, alta cu feudalitatea românească. Despre ea vorbesc numeroase documente și izvoare, istoria ei se prezintă în contururi mult mai precise și mai ușor de precizat, fazele ei evolutive și articularea ei cu dezvoltarea ulterioară a societății sînt relativ clare. Există, evident, diferite modalități de a o interpreta, dar aceste interpretări se exercită pe o bază documentară mult mai consistentă.

Eminescu însuși și-a făcut o imagine a evului mediu românesc, a epocii feudale. Spre deosebire de viziunea poetică asupra „ideii dacice”, aci sînt mult mai pronunțate considerentele doctrinare, mai direct implicate elementele de gîndire social-politică. Astăzi nu putem accepta „modelul” propus de el, model care își dezvoltă din plin semnificația numai dacă ținem seama de funcția de replică pe care i-a atribuit-o poetul. E vorba de o epocă „împăcată” în sine, robustă, patriarhală, simplă și viguroasă⁴⁷. O astfel de imagine îi permitea să sublinieze, în replică, marile contraste ale societății sale, procesele disolutive ale acestuia, extraordinara frămîntare interioară a acestei societăți marcată de disparități și de contradicții puternice. În comparație cu vremea sa, vechea societate părea, desigur, mai „liniștită”, mai „înțeleaptă”, mai organic statornicită.

Pe de altă parte, nu se poate nega că perioada de plenitudine statală feudală românească, secolele XIV—XVI, oferă imaginea unei societăți bogate în resurse creatoare, cu puternice izvoare de energie. Pe Eminescu îl atrăgea tocmai vigoarea extraordinară a începuturilor, fapta domnilor cu vocație constructivă. Nu întîmplător, poate cel mai des evocat în scrierile sale este Mircea cel Bătrîn, figura domnului gospodar, ziditor de temelie și apărător al moșiei, în același timp. Nu odată Eminescu se oprește la faptele lui Mircea, la titulatura sa, în slavonă și latină, la întinderea „Țării Munteniști” în timpul său⁴⁸.

Cum se știe, Eminescu și-a găsit inspirația pentru cea mai frumoasă poezie patriotică din literatura română în bătălia de la Rovine purtată de Mircea. Păstrînd mireasma știrilor din cronici a creat o imagine poetică a unui cîmp de luptă și a înfruntării a două oștiri, unică prin frumusețea sa, și a dat ideii de patriotism acel cadru care răspundea vederilor sale despre caracterul autentic al realității și năzuințelor românești, personificată de Mircea.

În chip aparte a omagiat Eminescu pe Ștefan cel Mare, marele domn al Moldovei⁴⁹. Era pentru poet figura, prin excelență, tutelară a românilor, personalitatea cea mai potrivită pentru rolul de erou. La 1871 îl găsim pe poet printre inițiatorii cei mai activi ai sărbătoririi Putnei. Îi dedică lui Ștefan un imn în versuri (*Închinare lui Ștefan Vodă*) și

⁴⁷ După Al. Oprea „statul eminescian nu semnifică altceva decît idealizarea unui stat răzășesc” (*op. cit.*, p. 29). Aprecierea ni se pare forțată. Concepția lui Eminescu viza un stat și o societate diferențiată, cu boieri, domn și țărani aflîndu-se într-o comuniune patriarhală. Ceea ce nu distinge poetul sînt (de fapt) funcțiile reale ale statului feudal asupra cărora proiectează o viziune răzășească.

⁴⁸ Vezi de ex. *Opera politică*, vol. II, p. 213—214; vol. I, p. 189; 200; 332.

⁴⁹ Despre politica lui Ștefan cel Mare vezi mai ales *Opera politică*, I, p. 195—196.

ține să se facă din aniversare un punct de pornire pentru viitoarea activitate a tinerei generații în direcția sarcinilor cu caracter de permanență care se aflau în fața poporului român. Aniversarea dobîndește, astfel, un sens mai înalt, tineretul studios descifrînd în problemele pe care viitorul le pune în fața țării — e vorba în primul rînd de rezolvarea problemei naționale — o legătură organică cu trecutul⁵⁰.

Adesea revin în scrisul marelui poet Matei Basarab, ca și Mihai Viteazul. Despre „legătura” lui Mihai dă o interpretare care găsește, se pare, unele încuviințări în studiile de azi. „Mihai Vodă a luat o măsură — subliniază Eminescu — pentru a fixa populația șesurilor, ba a așezat chiar colonii. Un domn avizat a se lupta cu toată lumea, deci a avea o oaste, trebuie să fixeze în loc poporul pe care-și întemeia și bugetul, și armata. Aceasta este explicarea adscripțiunii la noi, tot acest înțeles îl are edictul lui Ivan cel Cumplit”⁵¹.

Eminescu nutrește simpatie pentru spiritul cumpănit al lui Matei Basarab, pentru opera sa legislativă, în acord cu firea și cu trebuințele țării, pentru faptele sale de cultură⁵².

Am putea multiplica după voie mențiunile lui Eminescu privind situația țărilor române de-a lungul întregii epoci feudale, a statutului lor politic, a figurilor lor conducătoare de la Basarab întemeietorul și încă mai dinainte, la Dimitrie Cantemir și Constantin Brîncoveanu. Eminescu pledează pentru demnitatea unei istorii în care oamenii au știut să fie stăpîni în țara lor, au fost întăriți în faptele lor de sentimentul îndreptățirii la ceea ce au, al statorniciei lor, ducînd, în consens cu aceasta, o politică eminamente de apărare și războaie defensive. „Aceasta-i foarte natural — observă Eminescu — pentrucă românii nu sînt un popor cuceritor, de aceea și apără ce-i al lor cu îndărătnicie, pentrucă ce au, cu drept au, și al lor este”⁵³.

În conformitate cu întreaga sa viziune despre procesul istoric românesc, Eminescu era extrem de critic la adresa epocii fanariote. Regimul fanariot era condamnat de fapt în termeni aspri, categorici, fără rezerve. Fanariotismul era socotit un corp exterior cursului normal al dezvoltării istorice a poporului, o excrescență parazitînd pe organismul sănătos al țării. Aprecierea sa era mai aproape de cea a lui Xenopol — avem în vedere esența, nu expresia ei concretă — decît de Nicolae Iorga. Iată o

⁵⁰ „Serbarea la mormîntul lui Ștefan cel Mare, — nota tinărul Eminescu, deși pornită mai mult dintr-un sentiment de pietate — către trecutul nostru pe cit de glorios, pe atîta de nefericit, totuși cu vremea ideea a început a prinde un interes mai bogat, de cum puteam presupune din început. S-a născut conștiința că o întrunire a studenților români din toate părțile ar putea să constituie și altceva decît numai o serbare pentru glorificarea trecutului nostru și că, cu o ocaziune atît de favorabilă în felul său, am putea să ne gîndim mai serios asupra problemelor ce viitorul ni le impune cu atîta necesitate . . .

Rezumîndu-ne putem spune că dacă exteriorul acestei festivități are să fie de un caracter istoric și religios — interiorul ei — dacă junimea va fi dispusă pentru aceasta — are să cuprindă germenii unei dezvoltări organice, pe care spiritele bune o voiesc din toată inima” (*Opera politică*, I, p. 42).

⁵¹ M. Eminescu, *Opera politică*, II, p. 195; vezi și p. 426—427.

⁵² *Ibidem*, p. 195—197; 375 etc.

⁵³ M. Eminescu, *Opera politică*, vol. I, p. 194, 196. Desfășurînd o adevărată erudiție documentară în studiile cu caracter istoric pe care le-a scris, Eminescu susține într-un chip care impresionează, prin sinceritatea lăuntrică și tăria convingerii, ideea statorniciei poporului român în frontierele sale naționale.

caracterizare în acvaforte a regimului fanariot : „Sub domnii fanarioți, care erau trimiși pe un timp anumit și care aveau numai titlul de domn și pomenirea în biserici, nicidecum însă consistența monarhică, puterea centrală a statului e curat nominală. Chiar dacă unul dintre ei cerca a fi altceva decît ceea ce era în împrejurările date, viața și averea îi erau în pericol. Dările grele, pentru care nu i se da națiunii nici o compensare, erau dări pentru îmbogățirea personală și repede a acestor oameni, care trebuiau să se folosească de scurta durată a domniei lor; armate nu mai exista de fel. Moldova pierde două provincii. Pierde vatra așezării ei (e vorba de Bucovina — n.n.) stupul de unde au pornit roiurile care au împoporat țara de jos, mormintele domnilor, vechea sa capitală, mitropolia sa veche. Moldovenii au avut nenoricirea de a vedea înstrăinat pămîntul lor cel mai scump — și nu prin război — prin vînzare”⁵⁴.

Accente mai puternice, cu inflexiuni de pamflet, dar fără să altereze miezul realității, apar în altă apreciere a lui Eminescu : „Scaunul domnesc din Moldova și cel din Muntenia erau atît pentru dragomanii Porții, cît și pentru miniștrii turcești, un fel de chilipir, cu care se făcea mare negoț. Era ca și cînd oamenii mereu și-ar fi zis : « Să ne grăbim căci vremurile se schimbă ». Voievodul nu plătește în bani datoriile sale către fanarioți : plătește în funcțiuni. Fieștecare fanariot își scoate apoi banii din funcțiunea ce i s-a dat, din peșcheshuri și plocoane, și din prețul funcțiunilor subalterne, pe care le dă altora. Astfel întreaga administrațiune, de la voievod pînă la vătășel, devenise o companie de exploatare, și deci ne dăm bine seama, ne încredințăm că voevodul e mai mult samsarul decît șeful acestei companii, care își face operațiile cu termen foarte scurt și cu un risc foarte mare”⁵⁵.

Pe cît de categoric era Eminescu față de fanariotism pe atît de puternic simpatiza pe Tudor Vladimirescu și acțiunea insurecțională condusă de el. Era pentru marele poet omul providențial care-și asumase misiunea redării țărilor române lor înșile. Citise memoriile lui Cioranu, adjutantul lui Tudor, dînd extrase din ele⁵⁶, cunoștea, probabil, cartea atît de captivantă și de plină de prospețime a lui C. D. Aricescu despre revoluția lui Tudor Vladimirescu. Dealtfel, aprecia caracterul revoluției lui Tudor într-o manieră foarte apropiată de interpretarea lui Aricescu.

O mențiune se impune în legătură cu Alexandru Ioan Cuza : poetul a surprins cu acuitate trăsături ale domniei sale și sensul operei înfăptuită de el, gravată de pecetea „liberalismului autoritar”. Găsea că domnitorul a înțeles chemarea epocii, înțelegea iminența reformelor pe care le-a înfăptuit, admira patriotismul și franchețea lui Cuza. Într-un articol scris în 1880 îl socotește „unul dintre domnii cei mai patriotici din cîți au fost vreodată în țările Dunării române”⁵⁷.

Opera politică a lui Eminescu învederează dealtfel un aspect de care trebuie — neapărat — ținut seama în aproximarea concepției sale despre epoca modernă românească, despre fenomenele timpului său.

Analistii au insistat, pe bună dreptate, asupra laturii critice la adresa fenomenelor epocii sale în opera lui Eminescu. Poetul și-a asumat

⁵⁴ M. Eminescu, *Opera politică*, vol. II, p. 53—54.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 272—273.

⁵⁶ *Ibidem*, vol. II, p. 302; vezi și p. 315—316, 453, 457—459 etc.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 21.

rolul de a demistifica tot ceea ce i s-a părut neadevăr, falsitate, lipsă de conținut, de pozitivitate, impostură, formă goală, substituire sau înăbușire de valori, incapacitate, parvenitism, fanfaronadă. A făcut o radiografie critică necruțătoare a societății timpului său; a respins pur și simplu modelul liberal al civilizației românești,⁵⁸ este drept dintr-o perspectivă conservator-junimistă, dar cu accente proprii, extrem de semnificative, din moment ce a situat munca pe prim-planul valorilor social-umane.

Aceasta este postura de analist și de gânditor social a poetului. În același timp, atunci când Eminescu a operat cu criteriul de judecată istorică, din perspectivă istorică, el recunoaște, totuși, epocii moderne merite însemnate în ordinea dezvoltării României.

Iată cum surprinde Eminescu sensul epocii moderne, vorbind de activitatea unor oameni de stat. Lui Constantin Negri — scria el — îi „datorim, în bună parte, toate actele mari săvârșite în istoria modernă a românilor”⁵⁹. Aceeași idee o dezvoltă și la moartea lui Ioan C. Cantacuzino, în 1882: „A fi contemporanul activ al celor mai însemnate evenimente din viața poporului său, a contribui într-un grad mai mare decât alții la actele de eliberare și ridicare a țării din trista părăginire a secolului trecut, e un moment îndestul pentru viața unui singur om”⁶⁰. O înțelegere a dimensiunii epocii moderne rezultă și din gândurile sale de la moartea lui A. Treboniu Laurian: „... a fost deci unul dintre acei bărbați cu spornică și desinteresată activitate care au dat domniei lui Ghica Vodă o însemnată durabilă, ca pregătitoare epocii unirii și a adaptării poporului românesc la viața modernă”⁶¹.

Eminescu a privit ca semn de regres înmulțirea excesivă în epoca modernă a trebuințelor și cheltuielilor față cu posibilitățile efective de a le acoperi, dar nu a negat semnificația unor mari acte ale acestei epoci și mai ales cuceririle de ordin național-statal din veacul al XIX-lea. Într-un articol publicat în „Timpul” în 1881 arăta că „bărbații noștri de stat” au fost preocupați pînă atunci — aluzie la războiul din 1877—1878 — „de ideea cea mare a emancipării naționale”⁶². Oricît i s-ar fi părut „febrilă și slăbitoare”, Eminescu recunoștea că după tratatul de la Paris (1856) „țările române intră într-o epocă de dezvoltare... din care încetul cu încetul se dezvoltă caracterul național ca temelie a întregii lucrări viitoare; o dezvoltare zăpăcită, (în sens de tensionată — n.n.) dar din ce în ce mai serioasă”⁶³.

Eminescu recunoștea că în preajma războiului de independență „statul român era mai puternic decât a fost vreodată”, cinci milioane de români fiind — „uniți în virtutea conștiinței lor naționale, gata de a aduce jertfele și înaintați în dezvoltare”⁶⁴. Aceeași idee e subliniată cu preg-

⁵⁸ Paul Anghel găsește o expresie fericită pentru a caracteriza poziția lui Eminescu față de epoca și societatea din vremea sa spunînd că el „ca individ, n-a putut suporta istoria. Nația, în întregul ci — continuă Anghel — a suportat-o” (vezi „Luceafărul” nr. 51 (921) din 22 decembrie 1979).

⁵⁹ M. Eminescu, *Articole și traduceri*, I, Edit. Minerva, București, 1974, p. 35.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 155.

⁶¹ *Ibidem*, p. 145.

⁶² „Timpul”, (VI) 1881, 6 decembrie, cf. D. Murărașu, *op. cit.*, p. 140.

⁶³ M. Eminescu, *Opera politică*, vol. I, 1870—1879, ediție I. Crețu, București, 1941, p. 290.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 291.

nanță deosebită într-un alt articol din „Timpul”: „În viața sa îndelungată, niciodată poporul român nu a fost la înălțimea la care se află astăzi, când cinci milioane de români sînt uniți într-un singur stat”⁶⁵.

La fel de revelatoare ni se pare o altă recunoaștere a lui Eminescu în care invocă și perspectiva istorică de judecată: „Cinci sute de ani din viața noastră a fost o luptă necurmată; cu toate acestea, astăzi, după ce Europa ne-a dat douăzeci, numai douăzeci de ani de pace, în ciuda zguduirilor bolnăvicioase prin care am trecut chiar și în această vreme, astăzi ieșim la iveală ca un popor întinerit și plin de putere proaspătă. Nu cerem de la lume decît puțința dezvoltării pașnice, nu voim să fim decît să putem fi un strat de cultură în această parte înăspriță a Europei...”⁶⁶.

Războiul de independență ocupă un loc distinct în publicistica sa. Pînă la apariția volumului al IX-lea al *Operele* se credea că Eminescu a scris nu prea mult despre complexul de evenimente care s-au precipitat pe scena sud-estului european în 1875—1878. Acum această imagine e cu totul depășită de extraordinara bogăție de comentarii, note, relații, articole mai întinse din coloanele „Curierului” din Iași, restituite lui Eminescu. Volumul IX depune o mărturie de neînlocuit despre dimensiunea lui Eminescu ca gazetar; el întregeste substanțial imaginea noastră despre ansamblul activității sale. Este uimitor cu cîtă atenție și promptitudine urmărea Eminescu cursul evenimentelor, cît de limpede știa să prezinte esența pozițiilor și situațiilor ivite în sud-estul european și ce privire clară arunca asupra țesăturii de raporturi atît de complicate în legătură cu „problema orientului”. Iar dincolo de aceasta vedem statura de cugetător a lui Eminescu preocupat să distingă, înapoia avalanșei de evenimente care se precipitau abrupt, sensurile mai adînci ale istoriei. Cît de pătrunzătoare ne pare și azi dezvăluirea trăsăturilor politicii externe ale Austro-Ungariei, cîtă bogăție de gînduri nu conține articolul dedicat „unității de dezvoltare” în istoria Rusiei!⁶⁷ Numeroase articole sînt dedicate situației popoarelor din sud-estul european; Eminescu înțelegea justetea năzuinței lor de eliberare și legitimitatea istorică a vieții lor naționale libere. „Cu un cuvînt, citim în textul publicat sub titlul *Dezlegarea cestiunii orientului*, nu găsim un singur popor în mijlocul și în sud-estul Europei care să n-aibă conștiința identității sale... De aceea e ușor de priceput că toate stavilele artificiale care se pun dezvoltării acestor popoare sînt pînă la un punct oarecare zadarnice”⁶⁸.

Nu putem în studiul de față, și așa prea mare pentru un articol de revistă, să analizăm pe larg conținutul volumului IX al *Operele* lui Eminescu. În acord cu factura studiului vom urmări succint liniile directe ale ideilor lui Eminescu asupra problemelor războiului de independență purtat de țara noastră.

Eminescu a optat, în principiu, pentru dobîndirea independenței pe cale politico-diplomatică; el a sugerat o atitudine prudentă în evoluția precipitată a evenimentelor în Balcani și păstrarea neutralității, dacă

⁶⁵ *Ibidem*, p. 167.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 232.

⁶⁷ M. Eminescu, *Opere*, vol. IX, Edit. Academiei R.S.R., 1980, p. 239—242.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 478.

aceasta nu va împiedica realizarea dezideratului național. La încheierea Convenției din 4 aprilie 1877 cu Rusia, Eminescu arăta că acesta „a fost un act izvorit și din neîncrederea românilor în puterile din apus”⁶⁹ care, se știe, au privit cu destulă rezervă (unele cu rezervă de ghiață) demersurile diplomatice românești pentru independență. O dată războiul izbucnit, socotea Eminescu, poporul român trebuia să-și fie credincios siesi, idealurilor sale, să-și bizuie acțiunea pe propriile-i brațe și pe oștirea sa disciplinată și echipată⁷⁰. Acțiunea militară a României întruchipa un imperativ al momentului: „noi — scria Eminescu — am extins peste Dunăre acțiunea noastră defensivă”⁷¹.

Poetul a elogiat bravura soldaților români, puterea lor de a se ridica la înălțimea momentului. În izbînda de la Plevna el a văzut expresia acelor calități de tenacitate, bărbăție și eroism care s-au păstrat nealterate în straturile profunde ale poporului, printre oșteni și țărani.

„...astăzi oștenii români se aruncă cu bărbăție în luptă — scria poetul în unison cu avîntul general; pămîntul se cutremură sub picioarele lor; cad și iarăși cad, și totuși merg înainte, lumea întreagă stă uimită; un fior de jalnică și totuși senină mîndrie înalță sufletele tuturor românilor...”⁷².

În același timp, Eminescu a respins spiritul de bravadă al reprezentanților unor cercuri politice (evident liberale) pe care le socotea neputincioase să distingă sensurile grave, adînci și dramatice ale războiului. În neajunsurile de dotare și echipare — îmbrăcămintea, încălțămintea și hrana — a dorobanților români, Eminescu a văzut o ușurință culpabilă a liberalilor pe care a denunțat-o cu accente incandescente de îndignare⁷³.

S-a impus în epocă prin vigoarea argumentelor și fermitatea poziției, ca și prin lărgimea orizontului istoric, analiza pe care Eminescu a făcut-o raporturilor româno-ruse după război.

Războiul de independență a readus România în rîndul statelor deplin libere și suverane⁷⁴. Eminescu atrăgea atenția însă că în întreaga istorie a țărilor române nu putea fi vorba de o vasalitate în sensul totalei pierderi a autonomiei. „În înțelesul capitulațiilor încheiate între domnii Țărilor Române și Poarta otomană nici Moldova, nici Muntenia nu erau vasale. Și cu atît mai mult puteau să fie în înțelesul Tratatului de la Paris (din 1856 n.n.)... Relațiunile între noi și poarta otomană totdeauna au fost mai mult ori mai puțin indefinite: niciodată însă ele nu au fost relațiuni de *vasalitate*”⁷⁵.

Partea cea mai profundă, mai originală și clarvăzătoare a comentariilor lui Eminescu asupra războiului este aceea în care el desprinde lecțiile

⁶⁹ M. Eminescu, *Opera politică*, vol. I, 1870-1879, ediție I. Crețu, p. 300.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 111.

⁷¹ *Ibidem*, p. 330.

⁷² M. Eminescu, *Articole și traduceri*, p. 225; vezi și *Caietele Mihai Eminescu*, I, 1972, p. 217, 238; Gh. Bulgăr, *Eminescu. Coordonate istorice și stilistice ale operei*, Edit. Junimea, Iași, 1980, p. 77-78.

⁷³ *Ibidem*, p. 155-157; 222; vezi și D. Murărașu, *Naționalismul lui Eminescu*, p. 94.

⁷⁴ Lui Eminescu i-ar reveni, după unii cercetători, următorul text din „Timpul” (3 ianuarie 1879): „Sintem acum țară neatîrnată, popor stăpin pe puterile sale: iată vorba cea marc. Statul român de pînă acum s-a încheiat și s-a ivit altul, în locul lui. România învecinată cu Turcia și atîrnată de Poarlă nu mai există; s-a prefăcut într-o Românie independentă”.

⁷⁵ Cf. Gh. Bulgăr, *Eminescu. Coordonate istorice și stilistice ale operei*, p. 76; *Caietele Mihai Eminescu*, I, 1972, p. 227-228.

de reținut de pe urma evenimentelor. „... astăzi — seria poetul într-un articol — ieșim la iveală ca un popor întinerit și plin de putere proaspătă. Nu cerem de la lume decît puțința dezvoltării pacinice, nu voim decît să putem fi un strat de cultură în această parte înăspriță a Europei”⁷⁶. Ideea revine, lapidară și memorabilă, în altă formulă : „Voim dar să trăim bine cu toți vecinii, cu toată lumea ; nu cerem de la nimeni decît un lucru : ca să nu ceară de la noi nimic”⁷⁷.

A întări credința în trăinicia poporului român, a ne manifesta ca factor de cultură și civilizație, a cultiva relații de bună vecinătate pe bază de egalitate și respect — iată gîndul tutelar al poetului în anii cînd un nou capitol de dezvoltare se deschidea în fața României după cucerirea independenței.

Un aspect fundamental al preocupărilor cu caracter istoriografic la Eminescu îl constituie problema națională și evoluția ei în istoria poporului român. Cu această problemă își inaugurează Mihai Eminescu publicistica sa, în 1870, în ziarul transilvănean „Federațiunea”. Ei i-a consacrat el studii de sine stătătoare, care pot fi puse alături de cele mai reprezentative cercetări de specialitate din epocă, prin bogăția izvoarelor și temeinicia analizei acestora, nemaivorbind de frumusețea limbii și de forța evocatoare a tablourilor istorice.

Dezbătînd aspectul național al istoriei românilor, Eminescu dezbătea de fapt întreaga lor istorie, din veacul al XIII-lea și pînă în al XIX-lea, evoluția vieții lor politico-statale, situația țărilor române în raporturile internaționale etc. El procedează metodic, disecînd secol cu secol aspectele politice teritoriale ale țărilor române, apelînd la mărturii de primă mîină pe care le folosește cu o anume familiarizare și cu siguranță de cercetător⁷⁸.

Legat afectiv de Bucovina, Eminescu a lăsat imagini de neșters ale acestei părți de țară, mîngiată de dărnicia naturii și încărcată de istorie. Niciunde frumusețea pămîntului nu se îngemăna mai puternic, după poet, cu chemarea adîncă și gravă a istoriei, într-o deplină armonie. Seria articolelor reunite sub titlul *Bucovina* reconstituie imaginea dramatică a destinului unei țări mici — Moldova — aflată la intersecția rivalităților

⁷⁶ M. Eminescu, *Opera politică*, I, 1870—1879, . . . p. 232.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 172.

⁷⁸ Înceind celebrul său studiu consacrat Moldovei de-a lungul secolelor, Eminescu sublinia: „Înainte de a încheia, avem a împlini un act de grațitudine, nu pentru noi, asupra căruia nu pretindem ca să se reflecte meritul acestei lucrări, ci pentru țară în genere, căruia puțini locuitori pe ogorul istoriei naționale îi oferă azi mijloace de a se apăra.

Pentru veacul al XIV-lea și al XV-lea am cercetat cu mult folos *Istoria critică a românilor* de d. B. P. Hajdeu și „Arhiva istorică a României” editată de același, apoi *Beiträge zur Geschichte der Rumänen v. Eudoxius Fhrn v. Hurmuzaki*; pentru veacul al XVI-lea materialul cel mai prețios sînt capitulațiunile domnilor moldoveii cu Poarta; pentru al XVII-lea textul cronicilor editate de d. Mihail Kogălniceanu, iar în privința eparhiei Proilavei *Cronica Hușilor* de P. S. S. Părintele Melchisedec, episcopul Dunărei de Jos; pentru al XVIII-lea aceeași colecție de cronici, cu deosebire însă cronica tradusă după ordinul lui Grigorie Vodă în grecește de un *Amiras*, în care e cuprins și textul autentic al înscrisului tătarilor din Bugeac, apoi colecțiunea de documente a lui Hurmuzaki, vol. VII, pentru veacul al XIX-lea; în fine, mai sus citata carte a consulului general englez Wilkinson (e vorba de *Tablou istoric, geografic și politic al Moldovei și Valahiei — n.n.*). Asupra lui Amiras și Wilkinson ne-au atras atenția d. A. Odobescu” (*Opera politică*, I, p. 216).

unor mari puteri : Imperiul otoman, cel habsburgic și cel țarist. Eminescu se oprește la secolul al XVIII-lea și la împrejurările cedării Bucovinei, cu antecedentele și cu urmările evenimentului. Expunerea e concret istorică. Cîte reflecții însă de ordin mai general — despre politică și diplomatie în genere — nu oferă textul eminescian ! Pe spații ample e dezvăluită esența politicii expansioniste a țarismului, judecata lui Eminescu fiind similară reprezentanților generației de la 1848.

El a contribuit prin numeroase articole (numărul lor e, probabil, de ordinul zecilor) la afirmarea răspicată a drepturilor românilor din Transilvania, la crearea unei atitudini militante, hotărâte în realizarea aspirațiilor de libertate a Transilvaniei. La numai cîțiva ani de la încheierea pactului dualist austro-ungar Eminescu scria : „pe flamura noastră trebuie scrise pur și simplu voințele noastre. Tranzacțiuni în drepturi naționale nu se încep, căci față cu sistemul constituțional de astăzi față cu dualismul, trebuie să fim ireconciliabili”⁷⁹.

Ca și alți militanți ai luptei pe teren național, Eminescu era adeptul federalizării; găsea, cu alte cuvinte, că , în conjunctura istorică dată, transformarea imperiului dual într-o federație de state ar fi creat condiții pentru manifestarea deplină a vieții naționale a popoarelor din cuprinsul său. Nu era un doctrinar al federalismului Austriei Mari, așa cum va fi mai târziu Aurel Popovici, dar nici nu considera problema disoluției imperiului ca o chestiune la ordinea zilei. Judeca în cadrul posibil istoric al momentului, preocupat de problemele stringente ale poporului român. Desigur că, în comparație cu orice alte revendicări formulate pe acest teren : autonomie, recunoașterea individualității naționale, etc. — federalizarea era soluția cea mai tranșantă. Este adevărat că nu s-a dovedit, în practică, o alternativă la dualism : atunci cînd conducătorii politici de la Viena au anunțat-o, istoria o făcuse absolut caducă ; popoarele luptau pentru o viață de sine stătătoare deplină, iar imperiul își trăia ultimele clipe.

Ideea federației avusese însă și o perioadă în care învedera un sens activ și un simțire rațional. Anume în perioade de dezvoltare a mișcărilor naționale din secolul al XIX-lea, exprimînd necesitatea comunității de luptă a popoarelor împotriva dominației străine. Din această perspectivă vorbea și Mihai Eminescu despre confederarea orientului, dornic să vadă afirmîndu-se „egalitatea națiunilor și limbilor”⁸⁰.

Dacă sub aspect politic realizarea unității nu se putea pune atunci ca o sarcină imediată, cu atît mai mult Eminescu accentua necesitatea adîncirii legăturilor culturale a românilor, a acțiunii convergente și unitare pentru dezvoltarea corpului de cultură comun în toate părțile locuite de români. Limba comună și corpul de cultură comun erau, e drept, o „Dacie ideală”, cum se exprima poetul, în sensul că ea nu însemna încă materializarea politică a idealului național, dar cu un rol excepțional în procesul menit să ducă la realizarea unității politice. În acest context Eminescu nota : „ceea ce vroiesc românii să aibă — e vorba de românii transilvăneni — n.n. — e libertatea spiritului și conștiința lor în deplinul înțeles al cuvîntului. Și fiindcă spirit și limbă sint aproape identice, iar

⁷⁹ *Opera politică*, I, p. 29.

⁸⁰ M. Eminescu, *Opera politică*, vol. I, p. 77.

limbă și naționalitate asemenea, se înțelege că românul se vrea pe sine, își vrea naționalitatea, dar aceasta o vrea pe deplin”⁸¹.

Raportul lui Eminescu cu fenomenul național românesc este desigur mult mai complex decât militantismul său în apărarea drepturilor naționale încălcate în teritoriile aflate sub dominația străină sau a studiilor vizînd aspecte istorice ale problemei naționale românești. „Națiunea — așa cum remarca nimerit un exeget al lui Eminescu — e punctul central al vieții lui sufletești”⁸². Toate firele cugetului său, întreaga sa trăire, duc la națiune. În acest punct se intersectează ideile sale literare și lingvistice, studiile sale istorice, iar pe un plan mai general, opera sa oferă elemente pentru a contura o sociologie a națiunii. Națiunea joacă, în concepția poetului, rolul de context general care ne dezvăluie rosturile — mai adînci ale domeniilor de cunoaștere lingvistico-filologice, literare, istorico-sociologice. De aceea ele nu se pot mărgini să trateze anumite probleme de specialitate, în sine, ci ne permit să înțelegem, dincolo de aceste aspecte, realitatea națională ca totalitate. Fiind domenii de cunoaștere științifică, istoria, lingvistica, folcloristica etc. au o finalitate națională: „...dacă științele naturale și matematică — scria Eminescu într-un articol — sînt prin chiar natura lor cosmopolite, știința istoriei, limbei, a manifestărilor artistice ale unui popor, a vieții lui juridice, a datinelor, este o știință națională. Acestea din urmă întăresc vertebrele naționalității, fac pe un popor să se cunoască pe sine însuși, îl păstrează în originalitatea și tinerețea lui”⁸³.

Se știe cît de convins era poetul că rostul literaturii e să talmăcească spiritul național făcînd din acesta un criteriu decisiv al șanselor de reușită artistică a literaturii. Unitatea limbii și a culturii românești Eminescu le privește ca expresii ale națiunii unitare române; națiunea e purtătoarea valorilor istoriei noastre; acțiunea conjugată a eforturilor intelectuale ale românilor urma să reconstituie imaginea „ființei noastre naționale”, astfel ca ea însăși „să se recunoască pe sine”. Prin chiar împrejurările vieții, Eminescu a cunoscut toate provinciile românești, s-a apropiat de problemele lor, pe care le-a descifrat cu o acuitate excepțională, pentru că a îmbrățișat, în fond, fenomenul românesc ca pe o totalitate.

Forța studiilor și articolelor sale, chiar a celor obișnuite de ziar, mici ca întindere și limitate tematic, rezidă tocmai în conceperea fenomenului românesc ca pe o totalitate, în trăirea intensă a acestei idei de totalitate. Eminescu n-a fost un militant politic pe terenul mișcării naționale din România, dar lui îi revine, fără îndoială, un loc însemnat printre vizionarii ideii naționale ai poporului nostru.

Opera și preocupările lui Eminescu, formația intelectuală și cultura sa, relevă un interes excepțional pentru istorie. Eminescu a trăit intens istoria, cu inima și cu cugetul, a căutat să-i desprindă sensurile. Era pen-

⁸¹ *Ibidem*, p. 79.

⁸² D. Murărașu, *Naționalismul lui Eminescu*, p. 222.

⁸³ M. Eminescu, *Articole și traduceri*, p. 161–162; „Ceea ce se dezgroapă prin aceste documente istorice și lingvistice — continua Eminescu ideea — nu sînt dar numai materialuri de interes arheologic, ci e România însăși, e geniul poporului românesc” (*ibid.*, p. 164).

tru el mai mult decît o dorință de cunoaștere; i-a dat și un sens activ, de sensibilizare a conștiințelor în jurul unor mari probleme ale vieții poporului român. Și era, dincolo de orice, o adîncă nevoie de autodefinire pe care o vedea numai în identificarea cu ființa însăși a poporului a cărui cea mai desăvîrșită expresie a fost. Mai pătrunzător decît oricine și mai îndreptățit decît oricare în a fixa raporturile lui Eminescu cu istoria a fost Nicolae Iorga la care întîlnim următoarea considerație emblematică pentru tratarea temei: „Eminescu stăpînea cu desăvîrșire cunoștința trecutului românesc și era perfect inițiat în istoria universală; nimeni din generația lui n-a avut în acest grad instinctul adevăratului înțeles al istoriei, la nimeni el nu s-a prefăcut, ca la dînsul, într-un element permanent și determinant al întregii lui judecăți. E uimit cîneva astăzi, la capătul atîtor cercetări minuțioase și pline de răbdare, după adăugirea unui imens material de informație și atîtor sforțări ale criticii, cînd constată cît știa, cît înțelegea acest om, și gînditorul politic trebuie să admire ce mare era puterea lui de a integra faptele mărunte și trecătoare ale vieții publice contemporane în maiestruoasa curgere a dezvoltărilor istorice”⁸⁴.

MIHAI EMINESCU — UN PASSIONNÉ DE L'HISTOIRE (II)

RÉSUMÉ

Comme dans l'ensemble de son œuvre, Eminescu a été un romantique de par sa vision historique. L'auteur de la présente étude examine l'expression spécifique du romantisme eminescien dans ses réflexions générales concernant l'histoire. Cette vision se fait jour de la manière la plus éloquente dans la poésie philosophique d'Eminescu, raison pour laquelle l'article insiste sur quelques-uns de ses poèmes méditatifs, débattant aussi dans ce cadre le problème touchant l'influence exercée par Schopenhauer sur le poète.

Particulièrement importantes nous semblent les considérations théoriques enregistrées dans les textes à caractère historique du poète (qu'il s'agisse de l'étude historique proprement dite ou de l'article de presse comportant des références aux problèmes ayant trait à l'histoire).

Parmi les concepts examinés, considérés comme caractéristiques à la pensée d'Eminescu, notons celui de „développement organique”, de „sens historique”, de „génie du peuple” ainsi que celui de sens et de causalité dans l'histoire.

Dans le dernier paragraphe, l'article présente l'aire des préoccupations d'Eminescu touchant l'histoire des Roumains. Sans plus parler de ses études historiographiques proprement dites, dans l'œuvre d'Eminescu se font jour des considérations visant les aspects les plus divers de l'histoire du peuple roumain, à commencer par ses aïeux du temps jadis jusqu'aux événements dont il était le témoin. L'auteur présente l'essentiel des références d'Eminescu à l'histoire des Roumains, depuis le problème du dacisme et de la latinité, en tant que composantes de l'ethnogenèse roumaine, aux événements de la guerre d'indépendance de 1877—1878.

⁸⁴ N. Iorga, *Istoria literaturii românești contemporane, I, Crearea formei*, București, 1934, p. 281.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

LUCRĂRI NOI PRIVIND ISTORIA JUDEȚULUI TELEORMAN

În ultimii ani au apărut o serie de lucrări privind participarea locuitorilor din județul Teleorman la câteva din marile evenimente ale istoriei României: 1848, 1877, 1907 și 23 August 1944. Colectivul *Dicționar istoric al localităților din România*, care se ocupă de alcătuirea unui dicționar istoric al acestui județ, își face o datorie de a prezenta cititorilor aceste lucrări.

Primul din cele patru volume se referă la evenimentele petrecute în 1848 în județul care a aprins flacăra revoluției în Țara Românească¹. Pe lângă cele 196 de documente, dintre care multe văd lumina tiparului pentru prima oară, autorii ne mai oferă și un studiu intitulat *Județul Teleorman în preajma și în timpul revoluției române de la 1848* (p. 19—85). În plus, volumul beneficiază de o substanțială prefață (p. 5—16) semnată de dr. Augustin Deac, în care sînt prezentate trăsăturile generale ale revoluției române de la 1848.

Studiul susmenționat se ocupă în prima parte de schimbările profunde care au avut loc în Țara Românească în perioada 1821—1848, atît pe plan economic, cit și politic, schimbări care aveau să constituie cauzele principale ale revoluției din anul 1848. Perioada respectivă s-a caracterizat prin apariția unor noi relații de producție de tip capitalist, care au întîmpinat însă mari piedici din cauza dominației străine ce sprijinea „direct reacțiunea feudală internă”, punînd astfel în pericol „însăși ființa națiunii române” (p. 20). Prezentînd progresele înregistrate de economia principatelor în perioada ce a urmat reînălțării domniilor pămîntene — introducerea de procedee agrotehnice avansate, mașini agricole, semințe selecționate, ameliorarea raselor de animale, desființarea vămilor interne, incurajarea comerțului fluvial, dezvoltarea căilor de comunicație — autorii nu uită să sublinieze înrăutățirea situației juridice a Principatelor Române, după tratatul de la Adrianopol, datorită regimului de ocupație instaurat de Rusia, care ne-a impus Regulamentele Organice „adevărate instrumente de întărire a persistenței relațiilor feudale anacronice” (p. 22). Analizînd caracterul revoluției de la 1848 — generată de profundele transformări economice și politice datorate în parte și noului regim politic instaurat la începutul deceniului patru — autorii ne oferă un semnificativ citat din Marx: „Idea politică fundamentală a revoluției din 1848 din București e o mișcare împotriva protectoratului rus. În toate celelalte privințe e o revoluție socială” (p. 23) subliniînd totodată „poziția profund reacționară, antirevoluționară și crotopitoare a guvernului țarist, potrivnică progresului și dușmănoasă voinței de libertate și de o viață mai bună a poporului român” (p. 26).

Partea a doua a studiului este dedicată frămîntărilor și schimbărilor ce au avut loc în prima jumătate a sec. al XIX-lea în structurile economice și sociale din Teleorman (p. 29—50). Statisticile folosite de autori scot în evidență numărul foarte mic al țăranilor liberi, majoritatea satelor din Teleorman fiind locuite de clăcași. Din această cauză, imediat după introducerea Regulamentului Organic, se va accentua lupta țăranimii împotriva exploatării la care era supusă cu ajutorul nemijlocit al autorităților. Un alt fapt caracteristic Teleormanului, scos în evidență în lucrare este acela că moșile din acest județ erau exploatare de țăranii clăcași, rezerva boierească fiind extrem de redusă (în 1838, în întreg județul, numai 152 de pogoane). Toate acestea explică de ce un număr foarte mare de săteni părăsesc moșile și caută să se stabilească în orașele nou înființate (Alexandria — 1834 și Turnu Măgurele — 1836). Autorii mai evidențiază pentru această perioadă extinderea arendașiei, fenomen social-economic ce avea să „contribuie la adîncirea exploatării maselor țăărănești”, dar totodată să impulsioneze trecerea la „prelucrarea semi-industrială a unor produse agricole prin amenajarea de instalații speciale” (p. 37—38). Tot în acest subcapitol sînt înfățișate luptele orașenilor din Rușii de Vede, Mavrodin și Zimnicea, care solicită domniei să li se permită „să facă moșia slobodă” (p. 38) precum și numeroase alte conflicte și frămîntări sociale declanșate de țăranime împotriva boierilor și arendașilor.

¹ Gheorghe Popa, Ion Bălă, Ion Toader, *1848 în județul Teleorman*, Edit. Academiei R.S. România, București, 1980, 376 p.

Referitor la industrie, autorii remarcă evoluția mai lentă în Teleorman (p. 45), un oarecare avânt luind în deceniile patru și cinci schelele de la Dunăre — Turnu, Zimnicea și Islaz — cind și-au făcut apariția și primele vapoare românești cu aburi (Triandafil Paciurea, din Zimnicea, era proprietarul unui asemenea vas, numit „Dunărea”).

În finalul acestui capitol autorii înfățișează situația învățămîntului din Teleorman, subliniind progresele înregistrate și în acest domeniu. Astfel, aflăm că în preajma revoluției de la 1848 în acest județ existau 8 școli la Rușii de Vede, 7 la Alexandria și 5 la Turnu, numărul școlilor rurale (inclusiv Zimnicea și Mavrodin) crescînd de la 100 în 1840 la 146 în 1845.

Ultima parte a studiului se ocupă de revoluția de la 1848 din județul Teleorman (p. 51—85) și nu putem să nu remarcăm — dat fiind titlul de pe coperta lucrării! — spațiul redus pe care-l acordă autorii, fapt regretabil și inexplicabil în același timp.

După ce fac o scurtă prezentare a categoriilor sociale care au luat parte la aceste evenimente, autorii subliniază caracterul unitar al revoluțiilor din cele trei țări românești. Sînt descrise apoi evenimentele de la Islaz și rolul jucat de N. Pleșoiașu și de preotul Radu Șapcă din Călești la ridicarea maselor. Urmează o analiză a cunoscutei proclamații de la Islaz, pentru ca, în continuare, să fie înfățișată activitatea celor cinci comisari de propagandă din Teleorman — Alexandru (Alec) Petrescu, Andrei Daniile, C. Rîzescu, C. Rusescu și Vasile Nemeș —, organizarea gărzii naționale la Tr. Măgurele și în celelalte iltguri, precum și la sate, adunările prin care cetățenii și-au dat adeviziunea la programul revoluției și au jurat pe constituție, manifestațiile entuziaste ce au avut loc cu ocazia arderii Regulamentului Organic la Tr. Măgurele, Rușii de Vede, Alexandria, Viișoara, Piatra, Căcănuș, Seaca și în multe alte localități. Nu sînt neglijate nici acțiunile ferme ale locuitorilor satelor pentru a concretiza cît mai rapid programul agrar al revoluției, nici patetica cuvîntare a lui Ilie sin Stoica din Mavrodin, deputatul țărănilor teleormăneni, în comisia proprietății, ținută în ședința din 18 august 1848 sau refuzul țărănilor din multe localități de a mai presta munca de clac. Un spațiu mai restrîns este acordat hotărîrilor acțiunii ale teleormănenilor în fața trupelor invadatoare — turcești și rusești — sau continuării luptei de către numeroase grupe de țărani împotriva acțiunilor represive ale proprietarilor și arendașilor sprijiniți activ de autorități, în tot cursul lunilor septembrie-decembrie 1848.

În final, studiul ne oferă cîteva portrete, destul de superficiale, a unor revoluționari de frunte din Teleorman: comisarul extraordinar de propagandă Alexandru (Alec) Petrescu, din Rușii de Vede, și frații Racotă (Alexandru, Hariton și Costache) din Ștorobăneasa.

Partea a doua a volumului e rezervată publicării a 194 documente. Dacă rezumatele documentelor (p. 87—100) ilustrațiile și facsimilele (p. 356—371) și indicele de localitate (p. 372—375) sînt instrumente de lucru indispensabile oricărei colecții de documente, pentru a căror realizare autorii merită felicitări, nu același lucru putem spune despre felul în care au făcut selecția documentelor deoarece mai mult de jumătate dintre acestea (98) se referă la perioada 1831—1846, deși volumul este dedicat revoluției de la 1848. În plus, multe documente sînt nesemnificative sau lipsite de importanță chiar și pentru specialiști. Simplul fapt că un document este inedit nu justifică publicarea lui! Celelalte 96 de documente referitoare la revoluția de la 1848 din Teleorman sînt în cea mai mare parte publicate în alte colecții de documente (58) sau constituie articole extrase din ziarul vremii (13); numai 25 sînt inedite, iar dintre acestea multe sînt lipsite de semnificație, astfel încît publicarea lor nu este justificată.

Cea de a doua lucrare a fost dedicată participării locuitorilor județului Teleorman la războiul din 1877 care a consfințit independența de stat a României².

Autorii avertizează de la început că n-au urmărit realizarea unei lucrări de mari proporții, ci „adunarea la un loc a unor mărturii scrise ale vremii existente în arhivele din Teleorman” care se vrea „o modestă contribuție la cunoașterea rolului și locului județului Teleorman în înfăptuirea acestui mare eveniment istoric”. Scopul, astfel enunțat, considerăm că a fost atins, în bună măsură.

Primul capitol, *Independența* — „*Suma vieții noastre istorice*” (p. 13—18), prezintă în fuga condeiului, lupta pentru independență a românilor, de-a lungul milenarei lor istorii subliniind că năzuința lor de veacuri a fost în permanență una singură: „slobozenia din afa și dinlăuntru”.

² Alexandru Mardale, Ioan Toader, Petre Grecu și Ion Bilă, *Participarea județului Teleorman la cucerirea independenței de stat a României*, Alexandria, 1977, 190 p. + XXII planșe.

Cel de al doilea capitol, *Cadrul economic, social și politic în preajma proclamării independenței absolute* (p. 19—35), analizează profundeles prefaceri care au avut loc în județul Teleorman, ca de altfel în întreaga țară, în perioada cuprinsă între reforma agrară din 1864 și proclamarea independenței de stat a României (9 mai 1877). Sunt prezentate elocvent o serie de fenomene — apariția unei industrii incipiente, dezvoltarea porturilor, modernizarea unor orașe, dezvoltarea drumurilor, organizarea serviciilor poștale și telegrafice, improprietățile unei părți a țărănimii — care, toate, aveau să contribuie din plin la crearea aceluia climat favorabil susținerii de către toate categoriile sociale a marelui efort (atât material, cât și uman) cerut de purtarea acestui război de către România. Nu sunt neglijate nici numeroasele acțiuni ale țărănimii împotriva înrobitorilor învoielii agricole, acțiuni care au luat cele mai diferite forme de la fuga de pe moșii, refuzul de a presta sarcini peste cele stabilite prin învoielile agricole, incendierea proprietăților moșierești și arendășești, jalbe de protest către guvern, luarea în stăpânire a unor terenuri, până la lupta deschisă, cu furci, topoare, împotriva proprietarilor și administrației locale. Toate acestea au constituit tot atâtea motive temeinice „de ordin social-economic, pentru care țărănimia asociază idealului de independență națională pe cel al obținerii pământului, veșnica problemă a plugarilor din Teleorman și din întreaga Românie”. Autorii nu uită să înfățișeze nici sprijinul pe care autoritățile locale din Teleorman (cu acordul deplin al guvernului român) l-au acordat grupurilor de revoluționari bulgari de la Zimnicea, Alexandria și Turnu Măgurele, grupuri ce aveau să treacă în Bulgaria odată cu declanșarea operațiilor militare, sau chiar mai înainte, pentru a ridica masele populare la lupta antiotomană.

Următorul capitol, intitulat *Au luptat pentru ca „să cînte libertatea pe maluri dunărene”* (p. 36—68), prezintă primele acțiuni ale armatelor române și ruse în primăvara și vara anului 1877, eroicele lupte de la Plevna din toamna aceluiași an, precum și extraordinarele eforturi materiale ale populației locale care n-a precupețit nimic pentru sprijinirea acestui război pe cât de dorit pe atât de drept. La început sunt descrise schimburile de focuri de artilerie, începând cu cel de la 30 aprilie de la Islaz și culminând cu bombardamentele românești de la Zimnicea (cu ocazia forțării Dunării de către trupele rusești) și Turnu Măgurele (pentru cucerirea cetății Nicopole), care aveau să-i obișnuiască pe bravii noștri soldați cu focul războiului până într'atît încît, peste foarte puțin timp, aveau să stîrnească admirația presei internaționale și a întregii lumi prin faptele lor de eroism. În continuare autorii prezintă faptele de arme ale teleormănenilor (în special ale celor din batalionul 1 din regimentul 5 dorobanți și escadronul călăreților de Teleorman din regimentul 3 călărași) care s-au acoperit de glorie la Plevna.

Referitor la acest capitol nu putem să nu reproșăm autorilor neutilizarea unor lucrări esențiale pentru cunoașterea acțiunilor armatei române din primăvara și vara anului 1877 și care cuprind numeroase informații relative la județul Teleorman și la aportul său la susținerea războiului. Iată cîteva dintre acestea: gen. C. Olteanu, *Măsurile luate de comandamentul român pentru acoperirea Dunării în perioada aprilie-august 1877*, în „Revista de istorie”, nr. 4/1976; Ion Focșăneanu, N. Ciachir, *Acțiuni militare ruso-româno-bulgare în războiul din 1877—1878*, Edit. Militară, București, 1957; *Războiul românilor pentru nealînare*, Biblioteca populară „Minerva”, București, 1902; *Istoricul războiului din 1877—1878. Participarea României în acest război*. Lucrare făcută de mai mulți ofițeri, București, 1898. Adăugăm la acestea unele lucrări indispensabile pentru cunoașterea amănunțită a luptelor desfășurate pe cîmpiile Bulgariei unde și-au vărsat singele atîția teleormăneni: căpitan Damian Gheorghe, *Istoria resbelului ruso-româno-turc din 1877—78*, București 1898; Al. Popescu-Candiano, *Războiul nealînării. Istorie critică. Asaltul și luarea Griviței*, București, 1913; Dan Berindei, *Cucerirea independenței României (1877—1878)*, București, 1967 etc.

Cel de al patrulea capitol, intitulat *La temelie independenței — eforturile materiale și umane ale întregului popor* (p. 69—124), cel mai lung și cel mai bine realizat, prezintă cu foarte multe date și cifre eforturile materiale făcute de locuitorii acestui județ pentru a asigura armata cu cele necesare purtării luptelor (alimente, îmbrăcăminte, armament și muniții, dar mai ales transporturile cu carele pînă la Plevna), cit și pentru cazarea trupelor ruse și române în trecere spre front. Un spațiu amplu, pe deplin justificat, este acordat asistenței sanitare organizate în orașele și satele județului, a acelor spitale amenajate într-un timp extrem de scurt și care și-au dovedit marea eficiență în alinarea suferințelor răniților noștri cit și a celor din rîndurile prizonierilor turci (inexplicabil neutilizarea lucrării căpitanului Titus Frederic Mayer, *Serviciul sanitar în campania din 1877—1878*, București, 1915).

Ultimul capitol, *Trepte spre independența deplină și definitivă* (p. 125—128), prezintă telegrafic aportul adus de teleormăneni la următoarele mari războaie purtate de România pentru obținerea uniității statale și eliberării depline a poporului nostru] de sub jugul exploatării externe și interne. Ne place să credem că acest minicapitol este de fapt un semnal editorial care ne anunță două viitoare lucrări . . .

Partea a doua a lucrării, *Documente* (p. 129—190) este constituită dintr-o selecție de documente referitoare la județul Teleorman extrase din cunoscuta colecție *Documente privind războiul de independență*, vol. I—IX, publicată de Editura Academiei, două tabele (unul cuprinzând ostașii teleormăneni morți pe cimpul de luptă în campania 1877—1878, iar celălalt soldații teleormăneni reformați din cauza rănilor căpătate în războiul de independență) și 23 de facsimile ale unor documente aflate în Arhivele Statului Teleorman. Sigur, selectarea și publicarea documentelor referitoare la județul Teleorman prezintă un oarecare interes pentru cei interesați de istoria acestor locuri, mai ales pentru nespecialiști care nu au la îndemână și nici nu sint obișnuși să folosească colecțiile de documente publicate. Din acest punct de vedere ni se pare justificat procedeul autorilor. Credem însă că era absolut obligatoriu să fie folosită această ocazie pentru a vedea lumina tiparului și un număr de documente inedite, de care, sintem convinși, nu duce lipsă filiala județeană a Arhivelor Statului; publicarea acestor documente inedite ar fi oferit lucrării un caracter științific nu numai de popularizare.

Cu toate lipsurile semnalate, lucrarea merită atenția celor interesați în cunoașterea istoriei acestor locuri ce au avut un rol aparte în aprigele lupte din anii 1877—1878, lupte ce aveau să aducă poporului nostru împlinirea acelei arzătoare dorințe a atitor generații de patrioți — neamțimarea.

În anul aniversării a 70 de ani de la cea mai puternică ridicare la luptă a țărânimii din istoria socială a României la începutul secolului al XX-lea — marea răscoală din 1907 — a apărut la București, sub egida Secției de Propagandă a Comitetului județean Teleorman al P.C.R. un volum de documente ³ închinat desfășurării acestui important eveniment în județul Teleorman.

Colectivul de profesori și cercetători care a alcătuit volumul și-a propus ca prin el să pună la dispoziția specialiștilor și a publicului larg „bogatul tezaur documentar referitor la răscoala țărănilor” din județul lor; țel nobil și patriotic, temeinic motivat de faptul că în Teleorman răscoala din 1907 a cunoscut o deosebită amploare, el constituind focarul din care răscoala s-a propagat în județele vecine — Vlașca și Olt.

Partea introductivă a volumului cuprinde un cuvînt înainte semnat de Dr. A. Deac, nota autorilor asupra ediției, un scurt istoric al țărânimii din țara noastră — „forță de bază a progresului social”, un „preludiu” al marelui răscoală, prezentarea situației social-economice a țărânimii și relatarea desfășurării răscoalei pe cuprinsul actual al județului Teleorman ⁴, tratarea succintă a evoluției situației țărânimii după răscoală, pînă în momentul apariției cărții.

Conținutul propriu-zis al volumului însumează 182 de documente — edite și inedite, precedate de o listă a rezumatelor lor, precum și de o hartă care marchează principalele localități cuprinse de răscoală. Alături de documentele provenite din arhive (filialele: Teleorman, Ilfov, Argeș, Olt ale Arhivelor Statului), presa vremii, amintiri ale martorilor evenimentului, volumul include și extrase din monografiile locale din epocă, precum și o bună cantitate de documente (telegrame, mai ales) publicate deja, în anii de după eliberare ⁵, surse care, ne permitem să observăm — ar fi trebuit menționate și ele în nota la ediție a autorilor. Volumul este bogat ilustrat prin facsimile după documente, fotografii, o hartă a țării cu marcarea ariei de răspîndire a răscoalei, el încheindu-se cu un foarte util indice de localități (la care, de asemenea, sînt de efectuat unele modificări în zona vecinătății cu nou-înființatul județ Giurgiu).

Elaborat cu atenție și cu respectarea normelor științifice de editare a documentelor, volumul prezentat răspunde țelului pe care și l-au propus alcătuitoarii lui. Datorită lor, istoria lui „907” s-a îmbogățit cu un volum care înmănunchează marea majoritate a documentelor privitoare la ridicarea la luptă a Teleormanului, județ cu rol primordial în desfășurarea răscoalei din Muntenia. Volumul constituie — credem — un exemplu lăudabil, demn de urmat.

³ 1907 în județul Teleorman, București, 1977, editat de Ion Toader, Ion Bălă, Petre Grecu, Gheorghe Popa.

⁴ Parte susceptibilă de cteva modificări, survenite pe urma creării județului Giurgiu în ianuarie 1981.

⁵ *Monografiile comunelor rurale din jud. Vlașca*, vol. I, București, 1954; *Răscoala țărănilor din 1907, Documente*, vol. I și II, București, 1948, publicate sub îngrijirea acad. M. Roller; *Documente privind marea răscoală a țărănilor din 1907*, vol. I, București, 1977.

Ultima lucrare închinată istoriei teleormănene evocă lupta locuitorilor acestor meleaguri pentru pregătirea și înfăptuirea insurecției naționale armate, antifasciste și antiimperialiste din august 1944⁶.

Eveniment crucial în evoluția societății pe teritoriul patriei noastre, actul de la 23 August 1944, organizat și condus de Partidul Comunist situat în fruntea maselor populare, a făcut obiectul a numeroase monografii, studii, articole, atât cu caracter general cât și local (mai ales în ultimii ani) ceea ce contribuie la o cunoaștere profundă a momentului respectiv.

Culegerea de documente se deschide cu un Cuvânt înainte, semnat de conf. univ. dr. Ion Ardeleanu, membru corespondent al Academiei de Științe sociale și politice, ce evidențiază importanța acestui volum, citeva cuvinte din partea autorilor urmate de șapte părți și un indice de nume și localități.

Încă de la început, autorii ne informează că majoritatea documentelor sînt inedite, fiind selectate din arhivele Ministerului Apărării Naționale și ale Filialei județului Teleorman a Arhivelor Statului, cu precizarea că din unele au fost reproduse numai acele paragrafe referitoare la județul menționat. Pentru a lărgi și diversifica gama de informații, autorii au considerat necesară și inserarea unor mărturii și relatări ale unor participanți. De asemenea, documentele au fost precedate de o introducere, „Zile fierbinți în Teleorman” (p. 8–22) ce prezintă pe scurt, lupta maselor populare din județ împotriva exploatării și a pericolului fascist axîndu-se pe etapa martie 1941 – septembrie 1944.

Teleormanul, deși era considerat în perioada interbelică județ „eminamente agrar”, a cunoscut diverse forme ale luptei de clasă împotriva burgheziei și moșierimii imediat după primul război mondial: greve, demonstrații, conflicte colective de muncă specifice orașelor Turnu Măgurele, Roșiorii de Vede, Zimnicea; acestora li se vor alătura acțiunile țărănimii din Piatra și Mavrodin, cit și cele ale intelectualității locale.

După înlăturarea lui Carol al II-lea, odată cu instituirea dictaturii militaro-fasciste, actele de sabotaj ale teleormănenilor se înmulțesc, nemulțumirile cresc, manifestîndu-se atât în rîndul populației civile cit și ale militarilor, iar intelectualitatea adoptă o atitudine fățiș antifascistă.

În vederea pregătirii insurecției încă din aprilie 1944, Partidul Comunist a trecut la crearea și instruirea formațiunilor de luptă patriotice, multe procurîndu-și armament de la unitățile militare. Astfel Regimentul 3 pionieri, cantonat lângă Roșiorii de Vede, unde activa un nucleu de comuniști, uteciști și membri ai Uniunii patrioților menținea o legătură strînsă cu conducerea partidului, procurînd armament și muniții pentru formațiunile de luptă patriotice. Odată cu 23 August 1944, unitățile din Teleorman trec la dezarmarea hitleriştilor din Alexandria, Turnu Măgurele, Zimnicea (prima ciocnire cu trupele germane) și Roșiorii de Vede, unde se afla un mare aeroport inamic, capturat fără lupte de români. Pînă la 29 August trupele hitleriste din județ au fost lichidate, captura de război constînd în 2000 de prizonieri, 25 de vase și 23 de șleperi, 3 vase scufundate și 6 avariate (p. 18).

Participarea teleormănenilor la Insurecție nu s-a rezumat numai pe plan local; îi găsim activi în lupta împotriva fascismului atât în țară, cit și pe teritoriul Ungariei (soldatul Eftimie Croitoru, căzut la trecerea Tisei) și al Cehoslovaciei. Dacă ostașii luptau cu arma în mînă împotriva trupelor naziste, oamenii din orașe și satele județului, alături de cei din întreaga țară, au făcut eforturi deosebite pentru mărirea producției, contribuînd și ei la victoria finală asupra fascismului.

Această succintă prezentare este urmată de un rezumat al documentelor (p. 23–30) și de 126 de documente (p. 31–161); la sfîrșit se dă o hartă a localităților în care a avut loc dezarmarea trupelor germane. S-a precizat locul unde pot fi găsite documentele, cota, iar acolo unde s-a considerat necesar au fost întocmite și scurte note.

Organizat cronologic, cuprînzînd ordine ale comandamentului zonei militare, note telefonice, telegrame ale diferitelor organe de comandă ale armatei, ordine de operații, rapoarte operative, extrase din registrul istoric al Corpului 3 Armată (p. 161–169), fotografii, materialul ne înfățișează perioada 23 August – 1 septembrie 1944 din punct de vedere militar. Credem că ar fi fost necesară ilustrarea participării la aceste „zile fierbinți” și a populației civile teleormănene pentru a avea o imagine de ansamblu a tuturor acțiunilor întreprinse.

Valoarea documentară și informativă este reliefată și de portretele și mărturiile citorva participanți la eveniment: căpitan Gheorghe Dumitrescu, comandor Pelimon Aurel, scriitorul Alexandru Șiperco, soldatul Petre Bunea etc.

⁶ Ion Bălă, Ion Moraru, *Zile fierbinți în Teleorman*. Culegere de documente 23 August – 2 septembrie 1944, București, Edit. Academiei R. S. România, 1979, 239 p.

Ultima parte a volumului (p. 191—209) cuprinde cîteva texte închinatc actului de la 23 August 1944, publicatc de presa locală și imagini de azi și de ieri ale localităților unde au avut loc acțiunii de dezarmare a trupelor fascistc (p. 209—232).

La indicele existent la sfîrșitul lucrării se impunea o verificare mai riguroasă în vederea eliminării unor erori de paginatie (ex. : Vlad Predoi figurează la pagina 179 în loc de 189).

Prezenta culegere, printre primele ce prezintă acest moment pe plan local, constituie un omagiu adus celei de a 35-a aniversări a actului de la 23 August 1944, cit și celor ce și-au jertfit viața pentru înfăptuirea lui; el se înscrie, alături de documentele publicate de Centrul de istorie și teorie militară, în rindul contribuțiilor valoroase menite să ducă la cunoașterea istoriei patriei și la educarea tinerei generații în spiritul respectului și admirației față de trecut.

În concluzie putem spune că — cu toate lipsurile remarcate în această prezentare — cele patru lucrări contribuie la o mai bună cunoaștere a desfășurării evenimentelor evocate în județul Teleorman. Ele vor fi deosebit de utile colectivului nostru la alcătuirea dicționarului istoric al acestui județ, operă la care colaborăm, de altfel, cu autorii lucrărilor prezentate.

Radu Dan Vlad, Coralia Folino, Daniela Bușă

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ „PONTICA '81“

În zilele de 23—25 noiembrie 1981 s-au desfășurat lucrările sesiunii anuale a Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța care de mai bine de un deceniu — devenită o manifestare științifică de înalt prestigiu — grupează an de an specialiști din aproape toată țara interesați să cunoască noile realizări în domeniul istoriografiei și arheologiei relativ nu numai la teritoriul românesc dintre Dunăre și mare ci și la celelalte provincii ale țării.

În prima zi a avut loc ședința plenară în sala de festivități a muzeului în prezența unui larg public de cercetători, muzeografi, cadre didactice, arhiviști provenit din principalele centre universitare (București, Iași, Cluj-Napoca, Timișoara) precum și din diferite orașe (Tulcea, Cralova, Galați, Bacău, Slobozia, Vaslui etc.), în cursul căreia Elena Borodi, secretar al Comitetului județean Constanța al P.C.R. a rostit un cuvânt de salut în numele organelor de partid și de stat locale iar dr. Adrian Rădulescu, directorul Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța a prezentat darea de seamă asupra activității muzeului în perioada noiembrie 1980—noiembrie 1981 menită să oglindească bogatele realizări în domeniul istoriei ale acestei unități științifice care se bucură de un deosebit prestigiu nu numai în țară dar și peste hotare. În continuare au fost expuse următoarele comunicări: prof. Simion Tavitian, Școala interjudețeană de partid Constanța; *Dezarmarea — imperativ vital pentru existența și progresul umanității*; dr. C. Preda, directorul Institutului de arheologie București, *Unele considerații privind geții din Dobrogea în secolele VI—IV î.e.n.*; dr. Radu Florescu, Centrul de perfecționare al C.C.E.S., *Țara lui Dromichaites*; general maior Eugen Bantea, Ministerul Apărării Naționale, *Un analiză belgian al războiului de independență al României din 1877—1878*; Gheorghe Zaharia, director adjunct al Institutului de studii istorice și social politice de pe lângă C.C. al P.C.R., *Evoluția României interbelice*. Comunicările prezentate au trezit un interes deosebit în rândul asistenței prin materialul documentar valoros care a stat la baza alcătuirii lor. În acest fel s-a putut avea o nouă imagine cu privire la problema dezarmării de a cărei rezolvare în zilele noastre depinde existența întregii umanități, la problema culturii materiale a triburilor geților și a legăturilor lor cu cetățile grecești de pe coasta Mării Negre, la o nouă ipoteză privind localizarea geografică a statului dac pe vremea lui Dromichaites (zona mijlocie a podișului Moldovei), la o lucrare monografică mai puțin cunoscută privind participarea armatei române la războiul ruso-turc din 1877—1878, în fine la condițiile istorice interne și mai ales externe ale dezvoltării României în perioada interbelică.

În cursul aceleiași zile lucrările sesiunii s-au desfășurat pe secții după cum urmează: Secția I *Arheologia comunel primitive*, G. Caralovan, *Evoluția geologică a zonei Mamaia în cuaternarul Itrziu*; Eugen Comșa, *Contribuții privind practicarea vânătorii în cursul epocii neolitice*; El. Lăzurcă, *Cercetări arheologice în stațiunea neolitică de la Caracliu (jud. Tulcea)*; P. Hașotti, *Contribuții la începutul epocii neolitice în Dobrogea*; S. Marinescu-Bîlcu, *În legătură cu câteva opinii ale unor cercetători străini asupra neoliticului românesc*; Secția II Colocviu organizat de Institutul de arheologie București și Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța cu tema „Problemele păcii și războiului în orașele greco-romane din Dobrogea”, P. Alexandrescu, *Cadrul problemei*; M. Nasta, *Tratatamentul prizonierilor în Grecia în secolele VI—IV î.e.n.*; Al. Niculescu, *Ideea de război și pace în secolele V—IV î.e.n.*; Vl. Iliescu, *Asedii ale orașelor vest-pontice*; Al. Ștefan, *Probleme ale strategiei Histriei în epoca preromană*; C. Preda, *Noi cercetări privind incintele de la Callatis*; A. Aricescu, *Drumuri romane în Dobrogea*; E. Doruțiu-Boilă, *Raportul dintre castre și canabae*; Secția IV *Arheologie greco-romană* (Sala III), N. Conovici, M. Neagu, *Noi ștampile de amfore elenistice din zona brașului Borcea*; Livia Buzoianu, *Importul amforelor thasiene la Tomis în perioada elenistică*; Al. Brlădeanu, *Statuete de teracotă într-un complex funerar din secolul IV î.e.n. descoperit la Mangalia*; A. Rădulescu, N. Georgescu, M. Bărbulescu, *Observații stratigrafice asupra fortificației de la Albești*; N. Georgescu, Oct. Bounegru, *Precizări asupra necropolei tumulare de epocă elenistică de la Callatis*; H. Daicoviciu, *Cu privire la cronologia cetății dacice de la Costești*; B. Mitrea, *Contribuții la studiul tezaurului de la Dăieni*; I. Ioniță. *Unele aspecte privind stăpânirea romană în sudul Moldovei*; Cr.

Alexandrescu, *Două piese de podoabă din sticlă descoperite în nordul Dobrogei*; *Secția a VI-a Arheologia și istoria evului mediu*, Maria Comșa, *Pescuitul în Dobrogea în epoca feudalismului timpuriu*; S. Baraschi, I. Papisima, *Un cuptor de piatră din epoca feudală de la Păcuiul lui Soare*, P. I. Panait, *Materiale și tipuri de construcții în așezările feudale din centrul Cîmpiei române*; I. Vasiliu, *Cronologia obiectelor de podoabă din cimitirul feudal timpuriu de la Isaccea*; G. Custurea, *Considerații asupra circulației monetare de la Păcuiul lui Soare în secolul al XI-lea*; P. Diaconu, A. Panaiteșcu, *Tehnica presiunii la bijuteriile de la Păcuiul lui Soare*; D. Căpățînă, *Un tun din secolul al XV-lea descoperit în cetatea medievală Giurgiu în 1981*; *Secția a VII-a Istoria modernă*, Anca Ghiăț, *Circulația cărții românești în Dobrogea în secolele XVIII și XIX*; Constantin Șerban, *Mărturiile contemporane relative la orașul Constanța de la jumătatea secolului al XIX-lea (1854–1855)*; Gh. Dumitrașcu, *Instituții de cultură și de cult ale românilor din Dobrogea înainte de 1877*, Al. Vlădăreanu, *Războiul pentru cucerirea independenței de stat a României, acțiuni militare desfășurate în Balta Ialomiței (1877–1878)*; R. Ciuceanu, *Patriotismul lui Remus Opreanu exprimat în convingerile sale istorice*; A. Duțu, Cr. Păunescu, *Preocupări privind modernizarea Dobrogei în debaterile Corpurilor legiuitoare din România (1880–1885)*; Monica Suceveanu, *Contribuții la cunoașterea istoricului bibliotecilor publice și școlare din județul Constanța la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*.

În comunicările prezentate autorii lor au scos în evidență pe baza materialelor arheologice descoperite în rețevile săpături unele aspecte privind practicarea unor ocupații de bază în viața omului primitiv (vinătoarea, pescuitul, agricultura) pe de o parte iar pe de alta unele soluții la care acesta a recurs pentru folosirea unor materiale locale la construirea locuinței și la confecționarea uneltelor și armelor; de un interes deosebit s-au bucurat acele lucrări prezentate la colocviul „Problemele păcii și războiului în orașele greco-romane din Dobrogea” pe baza cărora s-au putut înțelege mai bine mentalitatea care domina în conștiința popoarelor din antichitate cu privire la stabilirea momentului de casus belli, la desfășurarea războiului ofensiv și defensiv la modul de aprovizionare al trupelor aflate în campanie etc. Același interes s-a manifestat și pentru comunicările pe baza cărora s-au putut cunoaște: aria geografică a comerțului cu amfore grecești și cu obiecte de lux în epoca elenistică, tehnica metalurgiei autohtone și a unor meșteșuguri precum și răspîndirea elementelor de cult în Dacia romană. În ceea ce privește comunicările consacrate problemelor evului mediu în ele au fost subliniate în special, tot pe baza materialelor arheologice descoperite în ultimii ani, noi aspecte relativ la practicarea în mediul rural și urban a schimbului de mărfuri, la nivelul pe care l-a atins arta militară românească la sfîrșitul secolului al XIV-lea, la liniile generale ale politicii externe practicate de domnii țărilor române față de Poarta otomană etc. Cum era și firesc în comunicările privind istoria modernă s-a constatat interesul deosebit manifestat de autori pentru unele probleme ale istoriei Dobrogei din perioada stăpînirii otomane, din perioada războiului de independență al României din 1877–1878 și din perioada de după alipirea Dobrogei la România. În acest sens au fost discutate probleme privind efectele nefaste ale războiului Crimeii asupra populației din teritoriul dintre Dunăre și mare, participarea populației autohtone la operațiile militare din 1877–1878, la dezvoltarea vieții economice, sociale, politice și culturale din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea în Dobrogea etc.

În seara aceleiași zile participanții la sesiunea științifică au vizionat un spectacol de teatru organizat în sala Ovidiu cu tema: „Ultima zi din viața istoricului N. Iorga” interpretat cu mult talent de actori ai teatrului de stat din localitate.

În ziua a doua a sesiunii științifice au fost prezentate comunicări în cadrul următoarelor secții: *Secția a II-a Colocviul „Problemele păcii și războiului în orașele greco-romane din Dobrogea”*: Al. Suceveanu, *Date noi despre apărarea litoralului dobrogean în epoca romană*; M. Alexandrescu-Vianu, *Conceptul de artă militară*; L. Petculescu, *Despre cronologia fortificațiilor de la Barboși*; M. Zahariade, *Cu privire la organizarea și istoria legiunii a II-a Herculia din Dobrogea la sfîrșitul secolului III e.n.*, C. Domăneștu, A. Sion, *Incinta romană țrzie de la Histria*, I. Cătănescu, M. Mărgineanu-Cristoiu, *Incinta de la Tropaeum Traiani*; N. Georgescu, *Evoluția incintelor tomitane*; *Secția a III-a Civilizația traco-gețică*, S. Morintz, *Probleme cu privire la Halls-stallul timpuriu și mijlociu în Dobrogea*: N. Harțușche, *Așezarea de tip Babadag de la Mazrău*; Em. Moscalu, *Unele urme de cultură materială scitică în mediul traco-gețic*, M. Mănușcu-Adameșteanu, *Răspîndirea amforelor de transport grecești pe teritoriul României în epoca arhaică*; M. Irîmia, *Ceramica gēto-dacică din Dobrogea în lumina cercetărilor de la Bugeac*; V. Strbu, *Importuri grecești în așezarea gețică de la Grădiștea (jud. Brăila)*, M. Turcu, *Îndeletniciri ale gēto-dacilor din centrul Cîmpiei Române*; N. Conovici, *Locuirea gețică din sud-vestul Dobrogei în perioada clasică a culturii gēto-dace*; V. Lică, *Wilhelm Bessell și religia geților* etc. *Secția a IV-a Arheologie clasică romană*, Carmen Petolescu, *Aspecte ale istoriei Daciei oglindite în emisiunile monetare din timpul lui Filip Arabul*; A. Aricescu, *Din nou despre Cohors I Cilicum*; A. Rădu-

Ilescu, M. Bărbulescu, *Descoperiri epigrafice recente*; Constantin Petolescu, *Un prefect al flotei moesice: C. Mușțețanu, Cîteva fragmente sculpturale de epocă romană din Dobrogea*; A. Rădulescu, Gh. Papus, Tr. Cleante, *Un edificiu inedit din Tomis. Materiale arheologice*; C. Chera, V. Lungu, *Noi morminte de epocă romană din necropolele Tomisului*; A. Spiridon, *Bazele economice ale continuității romane și românești*; M. Brudiu, *Informații preliminare despre două morminte tumulare din necropola castelului roman de la Galați*; *Secția a VII-a Istoria Modernă*, Oct. Georgescu, *O așezare veche românească — Dăieni*; M. Bălăbănescu, *Contribuția învățătorilor dobrogeni la Etymologicum Magnum Romaniae (1884—1885)*; A. Pop, *Activitatea Serviciului sanitar al județului Constanța între anii 1878—1900*; I. Bitoleanu, *Citakii dobrogeni — legendă sau adevăr*; M. Luca, *Informații în legătură cu prezența italienilor în Dobrogea pe baza unor documente de arhivă*; G. Lungu, *Dezvoltarea comerțului și a instituțiilor de credit din județul Constanța (1878—1916)*; P. Zaharia, L. Serghie, *Dezvoltarea economică a județului Tulcea între anii 1878—1916*; M. Savin, *Lucrări editate în județul Constanța la începutul secolului al XX-lea*; Al. Porțcanu, *Rădăcinile istorice ale culturii socialiste românești și rolul lor în desăvârșirea unității culturale a poporului român*; G. Boroandă, *Un document inedit cu privire la activitatea Bricului Mircea — jurnalul istoric*; C. Atanasiu, *Jurnalul istoric al Diviziei de Mare (1901—1934)*; H. Rabinovici, *România în contextul politicii marilor puteri europene în timpul celui de al doilea război mondial*; N. Niculae, *Autobiografia lui Iseru Vasile din 1944.*

În comunicările prezentate ca și în discuțiile purtate pe marginea lor au fost făcute cunoscute mai întâi noi aspecte privind problema păcii și războiului în orașele greco-romane din Dobrogea și anume: lucrările defensive de pe litoralul dobrogean și de-a lungul malului dobrogean al Dunării, în epoca romană, organizarea militară a castroromane din Dobrogea, reflectarea conceptului de artă militară în textele scriitorilor antici etc. Totodată specialiștii și-au concentrat atenția asupra unor probleme legate de cultura materială și spirituală a autohtonilor din Dacia preromană de ex. tehnica fortificației din cetățile getice dobrogene, construcția locuințelor civile, practicarea meșteșugurilor (în special olăritul, metalurgia metalelor prețioase) evoluția relațiilor comerciale cu cetățile grecești din bazinul mării Mediterane, ritualul de înmormântare etc. Cit privește comunicările privind cultura materială și spirituală autohtonă din Dacia romană ele au semnalat circulația unor noi emisiuni monetare romane, descoperirea de edificii, morminte romane și tumulare; în altele s-au adus în discuție date noi privind organizarea militară din Dacia romană. Discuții fructuoase s-au purtat și pe marginea materialelor prezentate la secția de istorie modernă unde au fost abordate probleme în legătură cu continuitatea de locuire românească în teritoriul dintre Dunăre și mare în epoca otomană, viața economică și administrativă a județelor Tulcea și Constanța la sfîrșitul secolului al XIX-lea, activitatea portuară din Constanța la începutul secolului XX, activitatea flotei maritime românești în perioada interbelică, desfășurarea celui de al doilea război mondial pe teritoriul Dobrogei etc. În după amiaza aceleiași zile participanții la sesiunea științifică au efectuat o excursie de documentare la șantierul arheologic de la Ovidiu unde din 1979 au început săpăturile pentru degajarea zidurilor unei cetăți bizantine din secolele V—VI pe malul lacului cu același nume și la Mangalia unde au vizitat muzeul arheologic în noul local și recentul șantier arheologic din afara incintei vechii Callatis unde au fost descoperite altare sacre din epoca clasică.

În ultima zi a sesiunii științifice au fost expuse următoarele comunicări: *Secția V-a Arheologia romano-bizantină*, Cl. Băluță, *Sigilla mortarum identice în nordul Dobrogei și în Dacia*; F. Topoleanu, *Noile descoperiri arheologice de la Isaccea*; Gh. Papus, *Despre apeductele Tomisului*; Z. Covaceff, *Observații asupra monumentelor sculpturale descoperite la Edificiul roman cu mozaic: M. Bucovală. Materialul vitric din fortăreața romano-bizantină de la Ovidiu*; A. Opaiț, *Unele considerații privind două tipuri de amfore romano-bizantine*: V. M. Bauman, *Observații asupra cercetărilor arheologice din villa romana tirzie de lângă Tețea (Tulcea)*; O. Bounegru, *Precizări privind Cohortes musculorum Schytorum*; Al. Barnea, M. Mărgineanu-Cirstoiu, *Basilica romană de la Tropaeum Traiani*; S. Ștefan, *Cetatea romană tirzie de la Murișliol, studiu aerofotogrametric*; Maria Coja, *O cataramă romano-bizantină de la Arganum*; I. Barnea, *Sigilii bizantine inedite de la Durostorum*; *Secția a VI-a Istoria contemporană*, D. Rădulescu, *Contribuții ale gînditorilor militari români la opera de asigurare a independenței, suveranității și integrității României (1919—1933)*; C. Botoran, *Semnificația tratatului de la Neuilly-sur-Seine în evoluția relațiilor româno-bulgare*; S. Lascu, *Contribuții la cunoașterea istoricului organizațiilor social-democrate din Dobrogea în perioada interbelică*; D. Mindru, *Aspecte culturale și științifice în presa dobrogeană interbelică*; I. Talpeș, *Poziția României în contextul crizei europene din vara anului 1938*; M. Ionescu, *Istoria națională — componentă majoră a propagandei Partidului Comunist Român în anii rezistenței antifasciste*: M. Badca, *Istoriografia ca armă de luptă împotriva fascismului*; Maria Drugă, *Din agenda de lucru a primului prefect comunist din județul Constanța*; Marian Ștefan, *O scrisoare inedită a lui Gh. Magheru către Avram Iancu din 1848*; O. Măcișescu, *Lupta împotriva războiului și pentru pace în tradițiile clasei muncitoare românești*; *Secția a VIII-a Memoriile, muzeografie, artă și etnografie,*

E. Fruchter, G. Mihăescu, *Sensuri noi în interpretarea operei tomitane a lui Ovidiu*; I. Oberländer-Tirnoveanu, *Aspecte ale realizării bazei de date arheologice în cadrul sistemului informatic de evidență a patrimoniului cultural național*; P. Grigoriu, *Istoricul C. D. Aricescu și Dobrogea*, A. Răducănescu, *File din istoria arhivelor dobrogene*; L. Marcu, *Aspecte ale vieții de familie la meglenii din Dobrogea etc.*

În comunicările prezentate s-au cunoscut noi aspecte ale culturii materiale și spirituale din Dacia romană și din Dobrogea bizantină. În acest sens necesită a fi subliniate acele lucrări privind organizarea administrativă și militară, circulația monetară bizantină, aprovizionarea cu apă potabilă a cetăților de pe țărmul vestic al mării Negre, practicarea meșteșugurilor de artă, importul de obiecte de artă din Imperiul roman și din Imperiul bizantin. La secția de istorie contemporană s-au impus ale comunicării cu privire la viața politică, socială și culturală din România interbelică la activitatea în ilegalitate a P.C.R. în Dobrogea, la lupta P.C.R. după 23 August pentru instaurarea unei noi societăți în teritoriul dintre Dunăre și mare etc.

La încheierea lucrărilor sesiunii științifice au luat cuvântul din partea participanților prof. I. Barnea, B. Mîtreă, și general maior E. Bantea care și-au exprimat satisfacția de a fi participat la o reușită manifestare științifică în cursul căreia specialiștii au făcut un fructuos schimb de materiale și opinii asupra unor probleme de istoria Dobrogei în special și de istoria României în general. La rîndul său dr. A. Rădulescu directorul Muzeului de istorie națională și arheologic Constanța a făcut un bilanț al celor aproape 100 de comunicări prezentate în cele 8 secții și în ședința plenară, și a ajuns la concluzia că materiale puse în discuție cu acest prilej reprezintă o valoroasă contribuție la istoriografia românească actuală; totodată a făcut un apel călduros pentru prezentarea în viitor a mai multor comunicări privind istoria modernă și contemporană de către specialiști și i-a asigurat pe participanții de publicarea materialelor prezentate la sesiune, cu sprijinul organelor locale de partid și de stat care de altfel au asigurat din plin condiții optime pentru desfășurarea lucrărilor actuali sesiuni „Pontica 1981” și cărora le-a adresat mulțumiri în numele celor prezenți.

Constantin Șerban

A VIII-A ÎNȚILNIRE A COMISIEI MIXTE ROMÂNNO-SOVIETICE DE ISTORIE

Înființată la începutul anului 1973, în cadrul unei reuniuni desfășurate la București, *Comisia mixtă a istoricilor din România și URSS* s-a întrunit apoi, în mai multe rânduri, la: București (3—5 octombrie 1973)¹, Moscova (16—18 decembrie 1974)², București și Suceava (22—28 septembrie 1975)³, Moscova și Samarkand (6—12 septembrie 1976)⁴, București (12—19 decembrie 1977)⁵, Frunze (30 august — 6 septembrie 1978)⁶ și Constanța (22—25 aprilie 1980)⁷.

Cea de-a VIII-a întâlnire a avut loc la Erivan, capitala R.S.S. Armenia, în perioada 10—14 noiembrie 1981, în organizarea Comitetului național al istoricilor din Uniunea Sovietică, a Comisiei mixte a istoricilor din R.S. România și URSS și a Institutului de istorie al Academiei de Științe din Republica Socialistă Sovietică Armenia. Tema acestei reuniuni a fost: *Particularitățile formării statelor naționale în Europa centrală și de sud-est, oglindite în istoriografia română și sovietică.*

¹ Tema dezbaterii științifice organizată cu această ocazie a fost: *România în preajma și în timpul celui de-al doilea război mondial. Împrejurările istorice în care a avut loc insurecția națională, armată, antifascistă și antiimperialistă din August '44* (Vezi „Revista de istorie” nr. 1/1974, p. 132—133).

² *Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și mișcarea revoluționară din România*, (rev. cit., nr. 8/1975, p. 1264—1265).

³ *Mișcarea revoluționară din România la sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Revoluția din 1905 din Rusia* (vezi rev. cit., nr. 12 1975, p. 1938—1939).

⁴ *Mișcarea de eliberare națională din a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Balcani. Relațiile româno-ruse și războiul din 1877—1878* (vezi rev. cit., nr. 11/1976, p. 1807—1809).

⁵ *Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și experiența socialismului în România* (vezi rev. cit., nr. 3 1978, p. 515—516).

⁶ *Gîndirea progresistă din România și Rusia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea — factor principal de progres, de cunoaștere și apropiere între cele două popoare* (vezi rev. cit., nr. 9 1978, p. 1685—1687).

⁷ *Legături între România și popoarele din Rusia în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea și reflectarea lor în izvoarele istorice din cele două țări* (vezi rev. cit., nr. 9/1980, p. 1802—1803).

La reuniunea științifică de la Erevan au participat din țara noastră: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, membru corespondent al Academiei R. S. România, președintele părții române în Comisia mixtă de istorie; prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță, Universitatea din București, secretarul părții române în comisia mixtă; prof. univ. dr. Damian Hurezeanu, Academia „Ștefan Gheorghiu”, conf. univ. dr. Nicolae Ceachir. Universitatea din București și Ioana Constantinescu și Paul Oprescu, cercetători științifici principali la Institutul de istorie „N. Iorga”.

Partea sovietică la reuniune a fost reprezentată de acad. I. I. Minț, președintele părții sovietice în Comisia mixtă, dr. V. N. Vinogradov, director adjunct al Institutului de slavistică și balcanistică al Academiei de Științe a U.R.S.S. vicepreședinte al părții sovietice în Comisia mixtă, dr. L. E. Semenova — Institutul de slavistică și balcanistică, secretara părții sovietice în Comisia mixtă, dr. G. B. Garibadjanian, președintele Secției de științe sociale a Academiei de Științe a R.S.S. Armenia, dr. G. A. Avetisian, directorul Institutului de istorie al Academiei de Științe a R.S.S. Armenia, dr. V. I. Grosul, Institutul de istorie al URSS, dr. K. P. Góghina, Institutul de slavistică și balcanistică, conf. univ. dr. M. M. Zalișkin, Universitatea Lomonosov din Moscova, candidată în științe S. E. Kolandjian, Institutul de istorie al Academiei de Științe a R.S.S. Armenia, dr. M. A. Muntean, Institutul de economie a sistemului mondial socialist, dr. N. D. Smirnova, Institutul de slavistică și balcanistică, dr. S. M. Falkovici, Institutul de slavistică și balcanistică, A. G. Tucanova, membră a Comisiei mixte de istorie, vicepreședintă a Asociației de pricitenie sovieto-române, prof. dr. E. E. Certan, Facultatea de istorie a Universității din Chișinău.

O prezență activă la această reuniune științifică și o contribuție deosebită la organizarea ei a avut dr. G. A. Avetisian, directorul Institutului de istorie al Academiei de științe a R. S. S. Armenia.

După sosirea la Erevan, în după-amiaza zilei de 10 noiembrie a avut loc primirea participanților la reuniune la Prezidiul Academiei de Științe din R.S.S. Armenia. Participanții la sesiune au fost salutați, în numele Academiei de Științe a R.S.S. Armenia, de acad. Abar Ioanessian, vicepreședinte al Academiei gazdă. Președinții părților română și sovietică în Comisia mixtă, prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, membru corespondent al Academiei R.S. România și acad. I. I. Minț, au mulțumit călduros gazdelor pentru primirea făcută participanților la lucrările comisiei mixte. Ambianța deosebită în care s-a desfășurat această întâlnire ne-a dat tuturor posibilitatea documentării cuprinzătoare asupra problemelor istoriei mai vechi și mai noi a pământurilor armenice și a locuitorilor lor.

În continuare a fost vizitată o instituție remarcabilă de cultură armeană „Matenadaran” (Casa de păstrat vechi manuscrise armenice), în fapt un institut de cercetare a vechilor documente armenesti și de traducere în și din limba armeană. Un impresionant muzeu amenajat în institut oferă posibilitatea oricărui vizitator de a cunoaște de la primele manuscrise armenice, aparținând etapei cuprinse între secolele al VII-lea — al X-lea și de la primele traduceri făcute încă din secolele al V-lea — al VII-lea, evoluția activității depuse pe acest tărâm pînă în vremurile mai apropiate de noi.

În muzeu se acordă un spațiu deosebit expunerii operelor primilor istorici ai Armeniei, care au studiat și scris mai ales despre istoria acestor pămînturi.

Institutul „Matenadaran” deține un fond de 16.886 manuscrise vechi, dintre care 13.622 armenesti, iar celelalte în alte limbi. Multe documente au reflecții interesante privind istoria patriei noastre.

În dimineața zilei de 11 noiembrie, în sala Prezidiului Academiei de Științe a R.S.S. Armenia, s-au deschis lucrările propriu-zise ale sesiunii științifice, prezentînd referate Ștefan Ștefănescu, președintele părții române în Comisia mixtă a istoricilor din România și URSS, *Statalitatea românească — factor al evoluției societății românești*, V. N. Vinogradov, *Istoriografia sovietică pritoare la unele probleme ale formării statelor în Europa de sud-est la începutul veacului al XIX-lea* și S. M. Falkovici, *Particularitățile formării statelor naționale din Europa centrală oglindite în lucrările istoricilor sovietici*.

În continuare, a fost vizitat complexul memorialistic și muzeul „Sarderabad”, dedicat eroismului luptelor seculare pentru libertate ale armenilor. A fost apoi vizitat — în același complex — muzeul de etnografie al R.S.S. Armenia.

Sesiunea științifică a continuat apoi, în sala de conferințe a acestui complex muzeal, prin prezentarea de către Paul Oprescu a referatului intitulat *Formarea statelor naționale în Europa Centrală și de sud-est în istoriografia românească*; G. B. Garibadjanian, președintele secției de științe sociale a Academiei de Științe a R.S.S. Armenia, a prezentat apoi referatul *Particularitățile formării statului sovietic în Transcaucazia*.

În cadrul discuțiilor pe marginea acestor prime referate au luat cuvîntul: I. I. Minț, Ștefan Ștefănescu, Gh. I. Ioniță, V. I. Grosul, M. M. Zalișkin și Nicolae Ceachir, care au făcut

aprecieri asupra valorii științifice a referatelor prezentate, precum și unele observații și sugestii în legătură cu unele probleme a căror cercetare mai profundă ar putea să conducă în viitor la concluzii mai argumentate, deschizătoare de mai largi perspective pentru înțelegerea exactă a tematicii respective.

În dimineața zilei de 12 noiembrie lucrările comisiei mixte au continuat în sala Prezidiului Academiei de Științe a R.S.S. Armenia cu prezentarea referatelor: Formarea statului independent român în literatura rusă pre-revoluționară și în literatura sovietică de V. I. Grosul și E. E. Certan; Istoriografia românească postbelică despre formarea statului modern român, de Gh. I. Ioniță; Rolul României în sprijinirea formării statelor naționale în sud-estul Europei, de Nicolae Ceachir; Colaborarea militară româno-rusă în perioada 1859—1877, de M. M. Zalișkin.

În cadrul unei noi runde de discuții au luat cuvântul: L. E. Semenova, D. Hurezeanu, K. P. Goghina, Paul Oprescu, E. E. Certan și Ștefan Ștefănescu.

În cursul după amiezii, participanții la lucrările comisiei mixte au vizitat Muzeul de istorie al R.S.S. Armenia, o prestigioasă instituție ce adăpostește valori excepționale ale istoriei și culturii armenice din cele mai vechi timpuri până azi.

În cursul serii, participanții la lucrările comisiei mixte au fost oaspeți ai filialei armenice a Asociației de prietenie sovieto-române. După un schimb de păreri extrem de fructuos, la care au participat principali conducători și activiști ai acestei filiale ce ființează de aproape 20 de ani, participanților le-a fost oferit un concert de muzică populară armeană prezentat de artiști amatori din Erevan.

Lucrările comisiei mixte au fost reluate în dimineața zilei de 13 noiembrie, în sala Prezidiului Academiei de Științe a R.S.S. Armenia. Au fost prezentate următoarele referate: *Mișcarea de eliberare a popoarelor din Balcani în prima jumătate a secolului al XIX-lea și armenii de S. E. Kolandjian*; *Formarea statului modern român în context european* de Damian Hurezeanu; *Istoriografia sovietică despre formarea statului albanez* de N. D. Smirnova; *Raportul național-social în procesul de formare a statalității în Europa de sud-est* de A. A. Iazcova (prezentat, în absența autoarei, de M. A. Muntean) și *Conștiința unității de neam—premisă a formării statului modern român* de Ioana Constantinescu.

La discuții pe marginea ultimelor referate prezentate au participat: V. N. Vinogradov, S. M. Falkovici, M. M. Zalișkin, Nicolae Ceachir, M. A. Muntean și D. Hurezeanu.

La închiderea reuniunii științifice de la Erevan a Comisiei mixte a istoricilor din R.S. România și U.R.S.S. a avut loc, într-un cadru festiv, semnarea protocolului care consemnează rezultatele fructuoase ale acestei noi întâlniri a istoricilor din cele două țări. Cu acest prilej, s-a hotărât ca viitoarea reuniune a Comisiei mixte să se desfășoare în țara noastră, la Craiova, în iunie 1982, pe temele: *Reformă și revoluție în istoria României și a Rusiei și Dezvoltarea culturii și artei în România și Rusia în perioada secolor al X-V-lea — al XVII-lea*.

În cadrul festivității de închidere a lucrărilor comisiei mixte a istoricilor români și sovietici au rostit alocuțiuni prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, membru corespondent al Academiei R.S. România și acad. I. I. Minț, președinții părților română și sovietică în Comisia mixtă a istoricilor din cele două țări.

În cursul serii, participanților la această întâlnire științifică le-a fost oferit un program de filme privind dezvoltarea economico-socială, istoria și cultura armenescă, precum și frumusețile naturale ale acestei republici.

Ziua de 14 noiembrie a fost consacrată unei vizite documentare în orașul industrial Kirovcan și la unele locuri turistice situate în zona muntoasă a Armeniei și în vecinătatea lacului Sevan. Oficialitățile orașului Kirovcan au asigurat un interesant program de vizite la principalele obiective economice, sociale și de cultură din localitate.

În dimineața zilei de 15 noiembrie participanții la reuniunea științifică de la Erevan au vizitat complexul patriarhal Ecimiazin, pe raza căruia se găsește reședința patriarhului tuturor armenilor din lume Vazghen I. Cu acest prilej, au fost vizitate câteva lăcașuri de cult armean, precum cel din secolul al IV-lea din Ecimiazin și cele din secolul al VII-lea (Ribsim și Zvartnos), monumente de excepțională însemnătate pentru cunoașterea străvechii civilizații armenesti.

Astfel a luat sfârșit vizita delegației istoricilor români în R.S.S. Armenia, prilejuită de organizarea, la Erevan, a celei de-a VIII-a întâlniri a comisiei mixte a istoricilor din România și Uniunea Sovietică. Ca și precedentele întâlniri ale comisiei mixte și aceasta s-a înscris ca o excelentă ocazie pentru mai buna cunoaștere și apropiere a istoricilor din cele două țări vecine și prietene, pentru stringerea și mai puternică a legăturilor de colaborare și prietenie dintre țările și popoarele noastre.

AL IX-lea CONGRES TURC DE ISTORIE

În perioada 21 - 25 septembrie 1981 a avut loc la Ankara cel de-al IX-lea Congres turc de istorie, organizat de către Societatea turcă de istorie (*Türk Tarih Kurumu*). Inițiate încă din timpul vieții lui Atatürk, sub patronajul cărui s-au desfășurat primele două congrese (Istanbul, 1932 și 1937), aceste reuniuni științifice, devenite cea mai însemnată manifestare în domeniul cercetărilor de istorie a Turciei, se organizează, de regulă, din patru în patru ani. Congresul din acest an, desfășurat sub înaltul patronaj al șefului statului turc, generalul Kenan Evren, a avut o semnificație aparte, fiind închinat Centenarului nașterii lui Atatürk.

Ca de obicei, deschiderea lucrărilor congresului a fost precedată de o vizită a participanților la Mausoleul lui Atatürk, impresionant complex în stil hitit, unde s-a păstrat un moment de reculegere în memoria marului om de stat, fondatorul Turciei republicane și în același timp al Societății de istorie, reformatorul cercetării istorice și al învățămîntului de specialitate în Turcia. Precizăm că Societatea turcă de istorie, ca și Societatea turcă de lingvistică (*Türk Dil Kurumu*) sînt încă finanțate din moștenirea lăsată lor prin testament de către Atatürk.

Iarăși potrivit tradiției, la începutul ceremoniei de deschidere a lucrărilor congresului, desfășurată în marca sală Farabi a Facultății de Filologie și Istorie-Geografie a Universității din Ankara, a fost intonat imnul național turc și a fost interpretată uvertura „Academica” de Johannes Brahms. Apoi, generalul K. Evren, șeful statului, a rostit cuvîntul inaugural.

Evoind strălucita personalitate a lui Mustafa Kemal Atatürk, „care, prin reformele și ideile sale, a indicat o cale nouă lumii întregi”, generalul Evren și-a exprimat satisfacția pentru jarga participare internă și internațională la congres și a atras atenția asupra necesității efectuării unor cercetări obiective privind istoria turcilor. „Noi sîntem convinși, — a declarat șeful statului turc —, că prin cercelările dv. obiective, în lumina ideilor lui Atatürk, și prin contribuțiile oamenilor noștri de știință, vor fi lichidate prejudecățile, care se mai manifestă uneori, din motive politice și sentimentale, în lumea occidentală și vor fi puse în lumină marile contribuții la civilizația mondială ale națiunii noastre, care a ocupat totdeauna un loc de seamă în istoria universală...”. În continuare vorbitorul a arătat că „deja lucrările întreprinse în acest spirit au avut ca rezultat eliminarea unor cunoștințe greșite despre istoria noastră și scoaterea la lumină a adevărului. Nu trebuie să uităm că nu vom putea descoperi adevărul decît examinînd în mod obiectiv problemele de istorie, departe de orice sentiment de ură și rachiună”. În încheiere, generalul Evren a declarat deschise lucrările congresului.

În continuare au rostit scurte alocuțiuni prof. Enver Ziya Karal, președintele Societății turce de istorie, prof. Sedat Alp, secretar general al Societății turce de istorie și al celui de-al IX-lea Congres turc de istorie, precum și Uluş İğdemir, directorul general al numitei societăți. Între altele, prof. Karal a remarcat că soluțiile găsite de Atatürk pentru Turcia pot fi scoțite valabile nu numai pentru această țară, iar prof. Alp a apreciat că astăzi știința istorică turcă a atins un asemenea nivel, încît și savanții străini pot învăța de la colegii lor turci. În cuvîntul directorului general (administrativ), care, potrivit tradiției, a prezentat un raport asupra activității Societății de la precedentul congres și situația materială a acesteia, a fost menționat, între acțiunile reușite organizate de Societate, și Simpozionul turco-român de istorie de la Ankara, din 1977, consacrat Centenarului Independenței de stat a României (gest unic — adăugăm noi — în anele relațiilor dintre foști adversari!).

Ceremonia de deschidere a luat sfîrșit prin vizitarea unei expoziții de carte, unde au fost expuse lucrările mai importante editate de-a lungul anilor de către Türk Tarih Kurumu.

Ședințele de comunicări ale Congresului au început în după amiaza zilei de 21 septembrie și au continuat în zilele următoare pînă la 25 septembrie inclusiv, lucrările desfășurîndu-se alături în localul Universității (Facultatea de Istorie), cît și la Türk Tarih Kurumu.

La lucrările Congresului au luat parte aproape 500 de specialiști, din care 300 turci și 200 străini, din 27 de țări. Au fost prezentate, în cadrul a patru secțiuni, un număr de 436 de comunicări, din care: 106 la secția de civilizații ale Anatoliei antice și regiunilor înconjurătoare; 36 la secția de istorie a Asiei Centrale, a turcilor medievali și istoria Turciei; 113 la secția de istorie otomană (cu cea mai largă participare, inclusiv internațională); 92 de comunicări la secțiunea Atatürk și reformele sale.

Dincolo de aceste date statistice, care indică o masivă participare turcă și internațională la congres, se impune totuși constatarea că recenta reuniune de la Ankara, spre deosebire de congresele precedente, a fost, din păcate, lipsită de aportul citorva mari specialiști, ca Ömer Lütfi Barkan, Tayyib Gökbilgin și Cengiz Orhonlu, dispăruți între timp, Hail Inalcik, „decanul studiilor otomane”, Kemal Karpat, Ercüment Kuran, Mihab Sertoğlu, Irène Mélikoff, Robert Mantran, Bistra Țvetkova, Veča Mutafchieva și alții. Absența atitor nume mari din „Vechea Gardă” nu putea să nu se facă simțită, cel puțin la secția otomană,

unde nu totdeauna comunicările și discuțiile au atins cota marilor tensiuni și „scăpărări” de la congresele precedente.

În compensație, un număr destul de mare de tineri cercetători, turci și străini, au prezentat comunicări de substanță, bazate pe prelucrarea defterelor (condicilor) turcești și axate pe probleme social-economice și instituționale majore. E îmbucurător, deci, faptul că „Vechea Gardă” își are asigurat încă de pe acum schimbul de mline. (De remarcat în chip deosebit eforturile istoriografiei japoneze de a asigura cadre turcologice, formate, prin studii universitare și prin doctorat, în Turcia). Pe de altă parte, reconfortantă este și constatarea că a scăzut sensibil ponderea comunicărilor tradiționale, consacrate istoriei evenimentiale, crescând în schimb aceea a abordărilor structurale, pe baza prelucrării statistice, pe sangeacuri și orașe, a variațelor condici turcești dintr-o perioadă sau alta. De notat și prezența unui număr sporit de contribuții vizând istoria civilizației otomane, deși încă insuficiente.

Organizatorii au avut intenția generoasă de a da posibilitatea unui număr cât mai mare de participanți să-și spună cu vîntul, să înfățișeze propriile cîștiguri științifice din domeniul său de preocupări. Dealtfel, aceasta se înscrie și pe linia tradiției acestor congrese, menite încă de la fondarea lor de către Atatürk, să traseze bilanțul cercetărilor naționale și străine din sfera istoriei Turciei. Totuși, poate că pe viitor s-ar dovedi mai eficientă formula organizării acestor congrese pe una sau cîteva teme majore, controversate, ale istoriei turcești și otomane. La secția otomană, am propune, bunăoară: fondarea statului otoman; caracterul și formele dominației otomane în Sud-estul Europei; *Pax Ottomanica*; agricultură, tehnici agricole și condiția țărănimii; orașul otoman; comerț, monedă și negustori; probleme ale demografiei otomane; imaginea europeană despre Imperiul otoman și imaginea otomană despre Europa; condiția femeii la vechii turci și la otomani; declinul statului otoman; modernizarea societății turco-otomane; prăbușirea Imperiului otoman. Formulate deci cît mai larg, dar nu vag, asemenea teme ar da posibilitatea unui mare număr de specialiști să examineze, din unghiuri cît mai variate (de ce nu și interdisciplinar, în colaborare cu Türk Dil Kurumu, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü etc?) tema sau temele puse în discuție și s-ar ajunge astfel la un bilanț extrem de util și la o impulsioneare fertilă a cercetărilor în domeniul respectiv.

În cele ce urmează spicim cîteva dintre comunicările prezentate la secțiunea otomană, unde am participat mai mult și spre care, dealtfel, se îndreaptă cu precădere interesul istoricilor români.

Problema izvoarelor istoriei otomane și a valorificării lor a constituit obiectul unui număr destul de mare de comunicări. Astfel, Feyyaz Gürkan, în contribuția sa, *Un studiu asupra registrelor de judecată (şeriyeye sicilleri)* a atras atenția cercetătorilor asupra acestei surse (conservate în 18 muzee și arhive ale Turciei), care se dovedește a fi extrem de importantă pentru cunoașterea societății otomane sub cele mai diverse aspecte. Cercetările întreprinse de Halil Inalcik și Halil Sahillioğlu pentru Bursa, Ronald Jennings pentru Kayseri, Halit Ongan și Özer Genç pentru Ankara etc. confirmă în totul această afirmație a cercetătorului turc. Semnalăm în treacăt faptul că cercetările profesorului Sahillioğlu au relevat existența unor înregistrări de robi (captivi) români în a doua jumătate a secolului XV, care, duși la Bursa, au reușit după cîtva timp să se elibereze și să-și facă aici o situație. Din păcate, a subliniat Feyyaz Gürkan, accesul la aceste comori arhivistice presupune o înaltă specializare paleografică și filologică (amintim că unele înregistrări ale kadiilor de la Bursa din veacul al XV-lea, studiate de H. Sahillioğlu, sînt în arabă), precum și o răbdătoare muncă de benedictin, ceea ce ridică problema — nerezolvată încă în chip satisfăcător nici în Turcia însăși — a formării cadrelor necesare.

Deosebit de interesantă și înnoitoare mi s-a părut comunicarea profesoarei Mübahat Kütükoğlu de la Universitatea din Istanbul, cu titlul *Însemnătatea registrelor de prețuri (narh defterleri) din punctul de vedere al istoriei civilizației*, în care a fost evidențiată valoarea listelor de prețuri oficiale, cu indicarea detaliată și precisă a tuturor categoriilor de mărfuri vestimentare, alimentare sau de altă natură desfăcute pe piața otomană, a sorturilor și provenienței lor etc., ca izvor pentru reconstituirea civilizației otomane într-o anumită perioadă. Din această perspectivă, oferită de cercetătoarea turcă, s-ar putea, de asemenea, folosi registrele de cheltuieli ale palatelor imperiale, cum sînt cele publicate recent de Ömer Lütfi Barkan, registre de ceremonial (*teşrifatçılık defterleri*), registrele kadiilor (*şeriyeye sicilleri*), registrele esnaturilor etc, ca să nu mai vorbim de relatările călătorilor străini, care au mai fost exploatare.

Studiul lucrărilor de clasificare științifică și prelucrare rezumativă a celor peste 150.000 de documente conservate în Arhiva Muzeului Palatului Topkapı din Istanbul a fost prezentat de doamna Ülkü Altındağ, directoarea arhivei (*Lucrările științifice întreprinse la Arhiva Muzeului Palatului Topkapı*), care a evidențiat eforturile depuse de colectivul muzeului pentru a continua vasta acțiune de întocmire a fișelor rezumative de evidență, inițiată și întreprinsă pînă în 1979 de către regretatul profesor Ismail Hakkı Uzuncarsılı.

Valorificarea unor fonduri arhivistice străine interesând istoria Turciei a preocupat pe turcologii: Orhan Köprülü (*Problema izvoarelor externe ale istoriei otomane; izvoarele englezești — o încercare de melodă*), Hadiye Tuncer (*Manuscrisse privind Imperiul otoman în Arhiva Regală și în Biblioteca Națională ale Danemarcei; documente privind relațiile dintre Danemarca și Imperiul otoman*), Hans Georg Majer (*Registruul vienez „al afacerilor importante”*), G. Hazai (*Manuscrisse privitoare la istoria turcă conservate în Biblioteca Academiei Maghiare de Științe*), Mario Grignaschi (*Documentele otomane conservate în Arhivele Casei de Este din Modena*).

În cadrul aceleiași secțiuni, Hüseyin Dağtçkin din Istanbul, a expus comunicarea *Situația actuală a cartografiei și noi*, prezentind cu acest prilej realizarea proprie *Genel Tarih Atlası* (Atlas istoric general, Istanbul, 1980), prima lucrare de acest gen și de asemenea amprele în literatura turcă de specialitate. Din păcate, autorul n-a folosit pentru istoria noastră nici *Atlasul istoric român* (București, 1971), aflător în biblioteca Societății Turce de Istorie, nici alte lucrări românești sau străine, bine informate în domeniu, încât atlasul menționat este plin de greșeli în prezentarea istoriei României.

Începuturile statului otoman au ocupat locul central în comunicarea cunoscutului medic-ivist de la Facultatea de Litere a Universității din Istanbul, prof. Şehabeddin Tekindağ, intitulată *Rolul Alp-ilor și Baba-ilor în fondarea statului otoman și problema mahomedanismului lui Osman Bey*, asupra căreia merită să stăruim o clipă, dată fiind și tangența ei cu istoria dobrogeană a patriei noastre. Relevind că *Alp*-ii (turc. *alp*, *albi* = viteaz, curajos) erau un fel de „cavaleri” ai vechilor turci, care apărau cu arma în mână liniștea și securitatea societății încă înainte de fondarea statului otoman, după aceasta numindu-se *gazii*, pe cită vreme *Baba*-ii (turc. *babâ*-tată, părinte), proveniți din foștii șamani central-asiatici, erau îndrumători spirituali ai turcilor trecuți la islamism, numindu-se ulterior șeici (sing. *şeyh*), prof. Ş. Tekindağ a opinat că fondatorul statului otoman, numit în izvoarele mameluce și bizantine Otoman și descendent din *Alp*-i, el însuși aflându-se în fruntea acestora, a îmbrățișat credința islamică abia după căsătoria cu Malhun Hatun, fiica șeicului (baba) Edebalı, de la care a primit ulterior sprijin în campaniile sale de *gaza* („război sfânt”), numindu-se după aceea Osman Gazi. Comunicarea evidențiază deci faptul că trecerea turcilor la islamism, începută masiv în secolul X, s-a făcut mai lent decât s-a crezut, întinzându-se astfel pe parcursul a mai multor secole, și că această convertire s-a dovedit foarte utilă conducătorilor otomanii, priu asigurarea unui prețios sprijin din partea liderilor comunității musulmane, așa cum au relevat și documente publicate mai demult de către prof. Ö. L. Barkan și cercetări mai noi întreprinse de prof. Irène Mélikoff. Remarcăm, totuși, că epitetul de *gazi* (luptător în *gaza*, luptător pentru credință) este o atribuire tirzie, aplicată abia începind cu Murad I (1362—1389), așa cum a stabilit, pe baza vechilor condicii otomane, Irène Beldiceanu-Steinherr. Ipoteza profesorului Tekindağ a fost dealtfel contestată la congres de către prof. Neşet Çağatay, care a susținut că turcii din tribul oguz *Kayı*, din care au descins otomanii, deveniseră musulmani încă înainte de venirea în Anatolia, chiar dacă ulterior ei n-au renunțat definitiv la vechile practici șamanice. Argumentarea sa, bazată mai mult pe rațiuni filologice și onomastice, nu mi s-a părut însă convingătoare. Ambii învățați au căzut totuși de acord că pentru turcii medievali (ca și pentru mongoli, aș adăuga), problema credinței n-a fost atât de importantă (cum s-a exagerat o vreme), de unde spiritul de toleranță în raport cu celelalte religii din statul lor. La rîndul său, prof. M. Guboglu a relevat că problema în discuție are mai multe șanse de rezolvare dacă se au în vedere și datele oferite de Rumelia. Or, aici cazul unui Saltuk Baba sau Ayaz Baba din Dobrogea, al unui Meskin Baba etc. indică conservarea unor tradiții și influențe creștine (despre care ne vorbește și D. Cantemir—M. M.), semn al unei „coexistențe pașnice” a islamismului și creștinismului în această zonă, la fel ca și în Anatolia.

Structurile social-economice și transformările instituționale ale Imperiului otoman din perioada clasică sau mai tirnic au constituit obiectul comunicărilor mai multor tineri, formați la școala profesorului Halil Inalcik, după o metodă care se dovedește de mare viitor: studierea concretă, cantitativă, pe bază de registre inedite (de recensămint, de judecată etc.) a unor zone (provincii) și localități (orașe) otomane, dintr-un anume interval de timp, ceea ce ar pregăti suportul documentar și interpretativ pentru marile sinteze la scara întregului imperiu. În această suită de comunicări, Zeki Arıkan (*Cercetări privind organizarea timarială în sângeacul Hamid*), a urmărit aplicarea reformei agrare a lui Mehmed II (transformarea în timare a mii de *vakif*-uri și *mülk*-uri, probabil în anii 1476—1481) în numitul sângeac anatolian și contramăsurile lui Bayezid II. Autorul a afirmat că una din cauzele reformei cuceritorului Constantinopolului a fost lipsa de oșteni, resimțită în special după campania din 1476 în Moldova (era, de fapt, a doua campanie otomană împotriva lui Ștefan—M. M.). Cercetările lui Kepecioglu în registrele de judecată de la Bursa au relevat (1942) că și Bayezid II, înaintea plecării în Moldova (1484), a resimțit această lipsă și a promis oricărui doritor să participe eficient la campanie un timar, fapt surprinzător într-un stat în care era o destul de mare impermeabilitate între „oamenii săbicii” și „turma” (*reyaya*). Aceste două fapte, prin ele însele, sînt îndeajuns de elocvente de ceea ce însemna puterea de rezistență a Moldovei lui Ștefan cel Mare în fața expansiunii otomane.

Contribuții dintre cele mai valoroase au înfățișat, pe baza registrelor de recensământ (*tahrir defterleri*), Çetin Varlık (*Cu privire la așezări și populație în sângacul Külahya, 1520—1571*), Yusuf Ögüzöglü (*Unele observații cu privire la populația or. Konya în a doua jumătate a secolului XVII*) și, mai ales, Özer Ergenç (*Situația demografică a or. Edirne la începutul secolului al XVIII-lea*). S-a relevat că și la Konya, la fel ca și în restul lumii musulmane, creștinii nu locuiau în cartiere separate („ghetto”-uri), ci în cartiere mixte cu musulmanii. A rezultat, totodată, că la Edirne, la începutul secolului al XVIII-lea (potrivit unui registru din 1703), militarii alcătuiau 39% din populație, ceea ce, credem, indică limpede transformarea orașului într-o adevărată „bază militară” otomană în Europa după 1683. Foarte interesante sînt și alte date relevate de minuțiosul studiu cantitativ întreprins de Özer Ergenç.

Aspecte importante ale vieții economice din Imperiul otoman au fost puse în lumină, cu date noi, de către Halil Sahillioğlu (*Minele de la Gümüşhane — producția lor de aur și argint*), Suraiya Faroqi (*Cămila și „cămilăritul” în Anatolia în secolele XVI—XVII*), Salvatore Bono (*Robi otomani în Italia în secolele XVI—XVIII*) și alții.

Unele instituții otomane au constituit obiectul comunicărilor prof. Bekir Kütükoğlu (*Cu privire la vekâynüvistik*), Yuzo Nagata (*Un registru de moștenire privind pe Karaosmaoğlu Hacı Hüseyin Aga (ayan de Manisa)*) etc.

Eforturile de reformare și modernizare a Imperiului otoman au fost evidențiate de prof. Yaşar Yücel, decanul Facultății de Istorie și Filologie-Geografie din Ankara (*Un nou izvor, care dezvăluie orientările reformatoare ale lui Osman II, izvor în curs de publicare la Sofia*), prof. Roderic Davison, într-o splendidă comunicare (*Modernizarea diplomației otomane în perioada Tanzimatului*), Musa Çadırı (*Tanzimatul în guvernarea țării, 1839—1876*) și Coşkun Üçok (*Problema aplicării Constituției otomane din 1876 în perioada 1878—1908*). Urmate de discuții însușite, ultimele două comunicări au adoptat poziții diametral opuse în evaluarea de ansamblu a rezultatelor Tanzimatului și Constituției lui Mithat Paşa: faşă de M. Çadırı, care a susținut că Tanzimatul a produs schimbări doar la suprafața societății, la nivelul virfurilor, în timp ce jos, în provincii, au continuat vechile practici, C. Üçok a afirmat că, formal, Constituția lui Mithat Paşa a fost aplicată, întrucît Abdülhamit II n-a făcut altceva decît ... să aplice chiar prevederile constituționale atunci cînd a dizolvat parlamentul și a guvernat apoi singur timp de 30 de ani. „Chiar dacă Abdülhamit nu s-a conformat spiritului Constituției, ci literei ei, conducînd țara fără parlament vreme de 30 de ani, totuși în acești 30 de ani el a aplicat și alte prevederi ale Constituției” (în domeniul economic, financiar etc.), a conchis cercetătorul turc. Discuțiile au evidențiat însă că esența problemei stă în aceea dacă puterea pașii (o putere despotică) a fost sau nu îngrădită în anii 1878—1903, or, aici, răspunsul nu poate fi decît negativ. Am adăuga că pagini de fină și pătrunzătoare analiză a acestei Constituții, a chestiunii în discuție a scris Nicolae Iorga, pagini, care ar trebui valorificate de cercetătorii problemei.

În domeniul relațiilor externe ale Imperiului otoman, spicim doar cîteva titluri de comunicare, cu regretul de a nu putea stăruii aici asupra lor: Jean-Louis Baquë-Grammont, *Un raport despre Seyyid Tamâm, agitator eterodox la Sivas, 1516—1518* (acțiunile subversive ale șiiilor în Anatolia, în direcția legătură cu șahul Ismail, în timp ce armata otomană se afla în campania din Egipt); Mahmut Şakiroğlu, *Documente noi din arhivele venețiene din epoca lui Kanunî (Süleyman)*; Martin C. Mandlmayr, *Cercetări despre războiul habsburgo-otoman din 1592—1606* (în realitate, comunicarea prezentată s-a ocupat de biografia generalului Basta, dar fără referiri la Transilvania și la Mihai Viteazul), E. van Donzel, *Turcii în Massawa în secolul XVII* (în special pe bază de surse etiopiene și olandeze, în completarea contribuției fundamentale a regretatului Cengiz Orhonlu, întemeiată pe izvoare turcești de arhivă în primul rînd), Gilles Veinstein, *Reflecții despre ambasada lui Yirmisekiz Çelebi în Franța, 1720—1721* etc.

Prezența românească la congres a fost dintre cele mai consistente, atît datorită marelui număr de comunicări prezentate (14), cit și grație unci participări active la dezbateri.

La secția de istorie a Asiei Centrale, a turcilor medievali și istoria Turciei, prof. Mihail Guboglu, membru corespondent ale Societății Turce de Istorie, a expus comunicarea intitulată *Ipotezele existente în legătură cu originea gagauzilor și propriile mele păreri* (în opinia sa, gagauzii reprezintă o sinteză între pecenegi-cumani-uzi/oguzi, veniți în Balcani din stepele nord-pontice și turcii selgiuchizi stabiliți în Dobrogea).

Diverse aspecte privind evoluția, pe multiple planuri, a relațiilor româno-otomane de-a lungul veacurilor, a fost urmărită, cu date și interpretări noi, de: Mihail Guboglu (*Unele precizări privind primele raporturi osmano-române, 1368—1453*), Mihai Maxim (*Devalorizarea asprului în ultimul sfert al secolului XVI și influența sa asupra haraciului Moldovei și Țării Românești*), Coralia Fotino (*Schimbări intervenite în a doua jumătate a secolului al XVI-lea în modul de viață al clasei conducătoare din Țara Românească, sub influența Porții*), Tahsin Gemil (*Relațiile româno-turce în secolele XVII—XVIII și problema „hotarului lui Halil Paşa”*), Valeriu Veliman (*Atitudinea Porții față de evenin-*

(*Privire generală asupra vederilor oamenilor luminași din Imperiul otoman de pînă la Tanzimat cu privire la criza și măsurile de reformare a statului*), Ion Matei (*Emigrația românească în Imperiul otoman între 1848 și 1856*).

La secțiunea consacrată lui Atatürk și reformelor sale, contribuțiile românești au înfățișat complexa personalitate a lui Atatürk în viziune românească: acad. Emil Condurachi, *Mustafa Kemal Atatürk în lumina istoriografiei românești* (insistîndu-se asupra splendidei caracterizări făcute de Iorga lui Atatürk); Mehmet Ali Ekrem, *Atatürk în viziunea lui N. Titulescu*; Mustafa Ali Mehmet, *Atatürk și ecoul reformelor sale în presa de limbă turcă din România*. Aportul lui Atatürk la modernizarea terminologiei social-politice turcești a fost pus în lumină de Anea Ghiață. De asemenea, excelentele raporturi româno-turce din perioada mandatului prezidențial al lui Mustafa Kemal (1923—1938) au constituit obiectul comunicărilor prezentate de Mircea Popa (*Aspecte privind relațiile româno-turce în perioada interbelică*) și Constantin Iordan-Sima (*Turcia kemalistă și ideea pactului balcanic în anii 1925—1927*).

Bazate în cea mai mare parte pe documente noi, de arhivă, și sintetizînd rezultatele unor stăruitoare eforturi, depuse de-a lungul anilor, pentru prelucrarea și interpretarea acestora, comunicările românești au suscitât un viu interes (dovadă și discuțiile trezite) și au atras aprecieri elogioase din partea învățaților străini.

În semn de prețuire a contribuțiilor românești în domeniul turcologiei, a științei istorice românești în general, specialiștii noștri Mihail Guboglu, Mustafa Ali Mehmet și Ion Matei au fost desemnați de organizatori să prezideze cîte una din ședințele congresului.

Înainte de a încheia aceste rînduri, trebuie să spunem că gazdele au dat dovadă de o ospitalitate desăvîrșită în toate privințele și la toate nivelele. Atenția și considerația cu care a fost primită această tradițională reuniune științifică de către autorități s-a reflectat și în faptul că în chiar scara princi zile a congresului toți participanții turci și străini au fost primiți la palatul prezidențial de către șeful statului, generalul Kenan Evren, care s-a întreținut cordial cu „congresiștii” în timpul recepției. De asemenea, la încheierea lucrărilor congresului, și prof. Enver Ziya Karal, președintele Societății Turce de Istorie, a oferit un cocktail în onoarea participanților la congres. S-au organizat, totodată, excursii în Cappadocia și în alte zone de mare interes istorico-geografic.

Deși adevăratele dimensiuni științifice ale celui de-al IX-lea Congres turc de istorie le vom avea abia după publicarea integrală a Actelor sale, totuși putem spune încă de pe acum că, prin contactele umane, vii, facilitate, prin schimburile de opinii și publicații realizate, prin marcele număr de comunicări înfățișate, recenta reuniune de la Ankara se înscrie ca o contribuție valoroasă în domeniul istoriei turcești și otomane.

Mihai Maxim

CRONICĂ

În ziua de 30 octombrie 1981, la Academia de Studii Economice, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Concepția economică a lui Ion Răducanu* elaborată de Maria Mureșan.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole:

Cap. I, „Activitatea lui Ion Răducanu pe fondul realităților economico-sociale, politice și idologice ale epocii”; Cap. II, „Probleme teoretice ale științei economice”; Cap. III, „Concepția social economică cooperatistă”; Cap. IV, „Geneza, caracterul, structura și perspectivele economiei românești”.

În afara acestor capitole lucrarea mai cuprinde: „Introducere”, „Încheiere”, „Bibliografie”.

Comisia de doctorat a fost alcătuită din conf. univ. dr. Eugen Tigănescu, președinte; prof. univ. dr. Ivanciu Nicolae-Văleanu, conducător științific; prof. univ. dr. Ion Bulborea, prof. univ. dr. Niță Dobrotă, conf. univ. dr. Toader Ionescu, membri.

În unanimitate comisia a acordat Mariei Mureșan titlul științific de *doctor în economie*.

În ziua de 20 noiembrie 1981 la Birlad, în organizarea Comitetului Municipal P.C.R. Birlad, a Societății de științe istorice din Republica Socialistă România filiala Birlad și Casa Personalului Didactic județel Vaslui s-a desfășurat Simpozionul științific cu tema „90 de ani de la moartea lui Mihail Kogălniceanu”.

Au fost prezentate următoarele comunicări: *Mihail Kogălniceanu — omul*, prof. univ. dr. Gh. Platon, Universitatea „Alex. Ioan Cuza” — Iași; *Actualitatea ideilor cu conținut patriotic din lecția de deschidere la cursul de istorie națională, ținută de Mihail Kogălniceanu la Academia Mihăileană din Iași, în noiembrie 1843*, prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță, Universitatea din București;

Mihail Kogălniceanu militant de seamă pentru unitatea națională a poporului și statului Român Lector univ. Ion Gh. Sendrulescu, secretar al Societății de științe istorice din Republica Socialistă România; *Mihail Kogălniceanu și țăranimea*, prof. dr. Nichita Adăniloae, vicepreședinte al Societății de științe istorice din Republica Socialistă România; *Mihail Kogălniceanu — istoric* conf. univ. dr. Vasile Cristian, decanul Facultății de istorie-filozofie a Universității „Alex. Ioan Cuza” — Iași; *Mihail Kogălniceanu și problema Dunării*, Conf. univ. dr. Iulian Cărțână, președintele Filialei S.S.I. București; *Mihail Kogălniceanu — oratorul*, dr. Georgeta Penelea, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga” din București; *Mihail Kogălniceanu militant de seamă pentru independența poporului român*, prof. Oltea Rășcanu, președinta Filialei S.S.I. Birlad; *Mihail Kogălniceanu ctitor al învățămîntului și culturii naționale*, prof. Tache Mocanu, Școala Gimnazială nr. 5 Birlad; *Mihal Kogălniceanu și Birladul*, prof. Elena Diaconu, Liceul Pedagogic Birlad.

În zilele de 28 și 29 noiembrie 1981 au avut loc lucrările sesiunii științifice anuale a Complexului muzeal Golești. Desfășurată în cadrul manifestărilor festivalului național simpozionul menționat a avut drept generic „Știința și gândirea umană în slujba apărării păcii”.

În cadrul ședinței plenare de deschidere au luat cuvîntul dr. Vasile Novac directorul Complexului muzeal Golești, dr. Petre Popa, președintele Comitetului județean de cultură și educație socialistă Argeș, dr. Marin Badea, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., dr. Eugen Comșa, Institutul de arheologie București, prof. dr. doc. George Potra, dr. ing. Sabina Stan, Institutul de proiectare și producție agricolă Mărăcineni Argeș.

În continuare, în cadrul celor 4 secțiuni „Considerații generale istorico-etnografice privind practicarea viticulturii și pomiculturii la români”, „Mărturii arheologice și istorico-documentare ale practicării pomiculturii și viticulturii la români”, „Mărturii ale culturii materiale și spirituale. Arhitectura tradițională care atestă practicarea pomiculturii și viticulturii la români”, „Etnografia și arta populară a județului Argeș. Modalități de realizare expozițională” au fost susținute cca 80 de comunicări realizate de muzeografi, profesori de istorie, cercetători științifici, arhiviști, specialiști din alte domenii de activitate.

Cu același prilej, participanții la sesiune au luat parte la inaugurarea gospodăriei pomicele Moieciu—Bran și a povernei Starchiojd, unități noi intrate în patrimoniul muzeului pomiculturii și viticulturii din România.

Prin nivelul științific superior la care s-a ridicat ea și prin gama tematică variată, sesiunea științifică a Complexului muzeal Golești se înscrie ca o acțiune de larg interes socio-cultural, iar desfășurarea ei cu regularitate îi conferă un caracter de tradiție și seriozitate științifică.

* * * *George Bariț și contemporanii săi*, vol. V, ediție îngrijită de Ștefan Pascu (coordonator), Ioan Chindriș, Gelu Neamțu, Dumitru Suciș, și George Cipăianu, Edit. Minerva, București, 1981, 386 p. + 34 pl.

Eruditul colectiv al Institutului de istorie din Cluj aduce în fața iubitorilor de istorie și a specialiștilor un nou volum din prestigiosul șirag, conceput inițial în douăsprezece volume, al arsenalului epistolar primit de George Bariț, de la alte cinci proeminente personalități din secolul al XIX-lea aflate în „prima linie” a luptei naționale a românilor ardeleni.

Volumul se deschide cu un condensat „Cuvînt către cititori” semnat de academicianul Ștefan Pascu care trasează principalele linii ale activității celor cinci personalități aflate pe făgașul unui schimb valoric, scriptic-spiritual, de idei cu ilustrul mentor al interferenței inseparabile ale politicului cu culturalul, George Bariț, schimb de idei ce abordează trecutul, prezentul și viitorul nației românești; cu Vasile Pop, Iosif Ilodoș, Dimitrie Moldovan, Ilic Măclariu și Ioan Micu Moldovan. Cele 191 de piese publicate în acest volum cuprinzînd anii 1837-1891 dezvăluie intensă viață culturală și politică nu numai a respectivelor personalități ci a tuturor românilor. Cuvîntul academicianului român este urmat, ca de obicei, de necesarul tabel sinoptic al scrisorilor cu indicația sursei acestora.

Vasile Pop este un demn reprezentant al ideologiei luminilor din perioada de trecere spre romantism, așa cum ni l dezvăluie cele 39 de scrisori trimise lui George Bariț în răstimpul anilor 1837-1842, reliefîndu-l ca o punte evidentă ce leagă generația luministă a Școlii Ardelene de cea pregătitoare a revoluției de la 1848. Apreciatul medic venit în Brașov, Vasile Pop, cu primul titlu de doctor în medicină din întreaga noastră cultură, obținut la Viena în anul 1817, aducește diverse domenii: istoria, filologia, bibliografia, politica. Devine, din 1820, și un propagator al ideilor Școlii Ardelene în Moldova unde este chemat de ilustrul mitropolit Veniamin Costache și realizează, alături de ceilalți ardeleni plecați acolo, direcționarea învățămîntului românesc pe un făgaș național contribuind la contracararea grecismului. Re-

venind la Brașov idealul panromănesc îl determină probabil să întreprindă o joncțiune și cu românii din Țara Românească printr-o călătorie efectuată acolo. Călătoria s-a materializat prin aducerea unui bogat număr de documente adunate în cunoscutul „Diplomatar” al lui Vasile Pop. Rezultatul acestor prezențe în cele trei provincii românești se vedește, ulterior, prin prezentarea culturii românești ca un fenomen unitar. Înlăturarea ignoranței și empirismului medieval prin sistematizarea și instituționalizarea activității medicale vor constitui țelurile spre care își va orienta eforturile medicul luminist Vasile Pop.

George Bariț, aflat la începutul activității sale, va capta și atenția lui Vasile Pop. Corespondența celor doi protagoniști înlătură ideea unei rupturi între luminiști și romantici evidențiind, dimpotrivă, „transmiterea unei ștafete de la Școala Ardeleană la romantici. Cuprinsul epistolar dintre Vasile Pop și George Bariț se grupează, în special, în jurul apariției presei politice și literare naționale ce reliefează caracterul „personalului de joncțiune” care a fost Vasile Pop. El acordă o importanță aparte nașterii ziaristicii românești din Transilvania considerînd-o „o mare realizare pe tărîmul luminist”. În marea majoritate a scrisorilor Vasile Pop apare un fervent propagator al *Gazetei*... și al *Foii pentru minte*... pentru a căror difuzare sugerează lui Bariț, în urma unor evidente preocupări de sociologie culturală, aplicarea sistemului modern al abonamentelor. Nedezămînit prin activitatea sa, găsim la Vasile Pop ideea viziunii românești unitare prin sfatul dat lui Bariț de a face tot mai simțită prezența în *Foia literară* a literaturii din Țara Românească și Moldova. Îl găsim apoi pe bătrînul raționalist promovînd literatura romantică prin reconstituirea biografiei lui Vasile Fabian Pop, unul din primii romantici, atunci cînd sprijină traducerea lui Bariț din Schiller sau cînd recomandă pentru tipar traducerea lui Efreim Petruța din *Genoveva*.

Una din problemele centrale ce străbat cuprinsul epistolar sînt contribuțiile de filologice ale lui V. Pop, „obsesia limbii” centrată pe problematica latinismului. La unul din cei mai „lucizi filologi” din secolul al XIX-lea, Vasile Pop, distingem două căi realizabile în viziunea naturală asupra limbii; evitarea exagerărilor latiniste la care au ajuns precursorii și folosirea materialului lingvistic indigen. Considerațiile filologice ale lui V. Pop, ce anticipează pe Alecu Russo în interpretarea naturală a limbii, linia ce duce la criteriul fonetic, vor da naștere la apariția unor scrii de contribuții, mai mult sau mai puțin contradictorii, semnate de T. Cipariu, I. H. Rădulescu, I. Rusu, I. Maiorescu, Gh. Săulescu, G. Bariț. Corespondența mai aduce informații prețioase privind talentul lui de pamfletar datorită pocziei *Celibatul*, care va stîrni opoziția Blajului, unde îl găsim adept al preceptelor etice ale raționalismului francez, apoi data exactă și împrejurările tipăririi scrierii *Diseratație despre tipografiile românești*, familia cărturarului, ambianța din Munții Apuseni unde își desfășurase activitatea și răspîndirea foilor brașovene „la toate nivelele națiunii”. O meritoric listă a scrierilor lui Vasile Pop alcătuită în ordine cronologică întregeste capitolul închinat lui.

Un alt corespondent al lui Bariț evocat în acest volum cu o intensă activitate cultural-politică, cum o definește Ștefan Pascu, este *Iosif Hodoș* (1829—1880). Cu o biografie zbuciumată ca și a celorlalți contemporani, corespondența cu Bariț îi definește apartenența la generația pașoptistă. Provenit dintr-o familie preotească ortodoxă, spre deosebire de Vasile Pop ce descindea dintr-una greco-catolică, cu studii eminente făcute la Tirgu-Mureș, Blaj și Cluj, solicită lui Bariț, încă de pe băncile școlii, din anul 1846, gazetele acestuia. Cu un an mai târziu va fi primul semnat din cei 32 de colegi care îi va mulțumi pentru foile trimise. Datele privitoare la activitatea sa din timpul revoluției sînt simțitor îmbogățite arătîndu-se a fi un constant răspînditor al cărții românești și al *Magazinului istoric* în Cluj. Discipol al lui Francisc (Florian) Micaș prefectul Cîmpiei, Iosif Hodoș este numit de Comitetul de la Sibiu viceprefect al aceleiași prefecturi împreună organizînd o oaste de lăncieri, după care trec, prin decembrie 1848, în prefectura Clujului. Conștient de importanța evenimentelor revoluționare, Iosif Hodoș reține, ca de altfel și Al. Papiu Ilarian, unele documente prețioase ale ei, pe care ulterior le transmite lui Bariț care le va și publica în „Transilvania” așa cum atestă corespondența de față. După revoluție își va continua studiile împreună cu Al. Papiu Ilarian și Simion Bărnuțiu în Italia revenind în patrie abia în anul 1854. „Era liberală” îi va

satisfacții fiind ales vicecomite al comitatului Zarand în 3 aprilie 1861. De acum înainte va desfășura o febrilă activitate politică așa cum ne-o arată și preponderența scrisorilor către Bariț din această perioadă. Înainte de 1861 volumul de față cuprinde doar două piese, din 1847 și 1848 restul fiind din perioada anilor 1861—1880. Publică articole pentru a explica românilor situația politică existentă, înaintează un protest energic împăratului împotriva anexării comitatului Zarand la Ungaria (așa cum se va întîmpla și cu Banatul, vezi „Revista de istorie” nr. 10/1978, p. 1833 1838) militînd, în urma influenței lui Papiu Ilarian, pentru independența constituțională a Transilvaniei. Activitatea lui în domeniul prescii românești îl va duce alături de alți intelectuali români, la cercarea unui *fond de rezervă* pentru a sprijini *Gazeta... și Foaia pentru minte... Va contribui la ridicarea primului spital, a gimnasiului din Brad, a mai multor școli. Imposibilitatea practică de a fi pedepsiți românii din fruntea comitatului de către autorități, în mod special a lui Iosif Hodoș, va duce la desființarea comitatului în urma unei noi arondări. După intrarea sa în dicta Ungariei (1865) va milita cu aceiași zel împotriva dualismului austro-ungar începînd cu anul 1867. Din păcat nu se păstrează întreaga corespondență a lui Iosif Hodoș cu Bariț, caz atît de frecvent întîlnit la personalitățile românești din secolul al XIX-lea, o parte din aceste scrisori fiind considerate pierdute. Din cele păstrate însă, se poate desprinde programul și lupta politică a lui Iosif Hodoș, program publicat în *Federațiunea* (1872), după care se impune pe terenul pasivismului activ, gruparea radicală a pasivismului, conturîndu-se legăturile strînse între românii din comitatele vestice, din Banat, cu cei din Ardeal, pe întreaga perioadă a cuprinsului epistolar de față. Se desprinde din aceste scrisori lupta sa politică tot mai accentuată privind dolcanța pentru o dietă a Transilvaniei, pentru autonomia Transilvaniei, iar în cadrul Academiei militînd pentru unitatea națională. Pe plan filologic participă la disputa între etimologiști și fonetiști în chestiunile ortografice iar din anul 1870 lucrează și la unele litere pentru elaborarea *Dicționarului limbii române*. Corpusul epistolar conține și multiple aspecte ale activității sale în cadrul Academiei de traducător al operelor *Descriptio Moldaviae și Istoria Imperiului otoman* fapt ce îi va aduce omagiul lui Al. Odobescu și, mai târziu, N. Iorga. În următorii ani, mai exact din 1876 se stabilește la Sibiu unde își va începe o nouă carieră, cea de asesor ordinar în senatul școlar al Mitropoliei Ardealului și ulterior, secretar II al Astei. Participarea sa la mai multe adunări generale ale Astei, o serie de excepționale cuvîntări sau dizerta-*

lupta sa permanentă pe plan politic-național. A fost și printre inițiatorii *Societății pentru un fond de teatru român* pe seama cărcia a încercat, ca deputat, să obțină o alocație, fără rezultat. Tot din aceste scrisori cunoaștem adeziunea sa totală pentru războiul de independență al României. În totalitatea lor scrisorile către Bariț ni-l înfățișează prin tot ceea ce a făcut și a gândit un pașoptist, un dirz luptător pentru dreptate socială, libertate și unitate națională.

Alături de Iosif Hodoș cu cinstă poate sta un alt fruntaș național *Dimitrie Moldovan* (1811 — 1889) din a cărui corespondență se publică 40 de scrisori cuprinzând perioada anilor 1855 — 1885.

Provenit dintr-o familie cu o stare materială bună D. Moldovan își va face studiile la Zlatna, Sibiu, Viena și Schemnitz acumulând o pregătire profesională practică în concordanță cu moștenirea spirituală a familiei. La începutul activității sale s-a ocupat de „afacerile private”, cu administrarea minelor de aur pînă în timpul revoluției de la 1848 cînd se asociază cu entuziasm crezului românesc al generației pașoptiste. Prezent pe Cîmpul Libertății este numit în 1848 jude suprem în comitatul Hunedoarei și desemnat de Adunarea de la Blaj să facă parte din delegația care urma să ducă actele adunării Împăratului. Colaborînd cu cercurile imperiale doar pentru a putea fi de folos cauzei poporului român, singura explicație justă explicit concretizată în corespondența sa cu Bariț, D. Moldovan își va continua cariera funcționarească în permanență ascensiune cu același devotament pentru cauza publică. Într-adevăr, prețuirea de care se bucura în fața autorităților îi va înlesni posibilitatea de a se folosi de orice ocazie favorabilă pentru a contribui la îmbunătățirea stării poporului român și a informa exact pe corifeii mișcării naționale George Bariț, Alexandru Șt. Șuluciu, Andrei Șaguna, Ioan Rațiu, Axente Sever și alții cu care se afla în raporturi strînse, asupra mersului politic, creînd acestora înlesnirea de a putea lua cele mai oportune hotărîri privitoare la viitorul națiunii române, fapt ce i-a atras prețuirea deosebită atît a poporului cît și a fruntașilor lui.

Poziția socială a lui D. Moldovan crește odată cu inaugurarea „erei liberale” cînd devine secretar, apoi consilier al reînființatei Cancellarii Aulice a Transilvaniei de la Viena. Pe plan național se bucură de o prestanță deosebită fiind prezent la toate întrunirile politice românești importante.

Corpusul epistolar cuprinde, așa cum s-a putut constata și în cazul celorlalte persoane

tăți, corespondența „păstrată” la Biblioteca Academiei Române. Persistența scrisorilor se concentrează în jurul anilor 1861—1863 cînd D. Moldovan, datorită poziției sale la Viena, avea de furnizat cele mai multe informații exacte, corecte și extrem de importante, aflate la ordinea zilei, pentru luarea celor mai bune hotărîri de către fruntașii mișcării naționale. Epistolele D. Moldovan—Bariț continuă în același ton de originalitate reliefînd repere informaționale variate, detalii despre soarta Transilvaniei, despre viitoarea organizare a sașilor, disputele privind alegerile electorale pentru Dieta Transilvaniei, atitudinea cercurilor politice maghiare față de senatul imperial lărgit, soarta demersurilor românești la Viena, numirea unor români la Tabla regească, știri prețioase privind consfăturile ținute la Viena de reprezentanții tuturor românilor din imperiu, despre Astra ca și alte probleme ale vieții publice din Transilvania. Consecvența sa pașoptistă se vedește în numeroase scrisori prin aceea că nu va accepta să depună în orice funcție ar fi ales, dacă acesta ar veni în contradicție cu cel de pe Cîmpia Libertății. Va încerca să impună „caracterul oficial al unor organisme naționale românești” în politica vremii, mai ales că una din acestea — adunarea de la 1848 — „fu recunoscută de puterea executivă”. Din scrisorile către Bariț reiese clar ideea centrală a crezului său politic potrivit căreia împăratul era singura soluție pentru rezolvarea intereselor românești, motiv pentru care „românii i-au fost și trebuie să-i fie credincioși”. Apoi ideea renunțării la un congres național sau solicitarea unui cancelar român pentru Transilvania întîmpină scepticismul și opoziția fruntașilor mișcării naționale, Șaguna și Bariț mai ales după suprimarea dietei de la Sibiu. Fără să recomande servilismul dinastic ci doar căi și instrumente politice de urmat pentru cauza românească, după corespondența purtată cu Bariț ajungem să-l cunoaștem pe D. Moldovan ca pe un om al timpului său.

Ilie Măcelariu (1822—1891), personalitate proeminentă prin activitatea sa politico-culturală, un fruntaș al luptei naționale, are publicate în volumul de față 48 de scrisori către Bariț din perioada anilor 1861—1879. Tribun politic și militar în timpul revoluției de la 1848—1849, perioada „liberală” îl aduce pe Ilie Măcelariu în gruparea ce milita pentru continuarea programului național maximal formulat în 1849, alături de Iosif Hodoș și Andrei Mocioni, în opoziție cu poziția moderată inițiată de episcopul Șaguna-
în timpul și în această perioadă datează scriso-

rile expediate de I. Măcelariu lui Bariț. Cuprinsul epistolar dintre cele două proeminente figuri naționale este, evident, politic oferind numeroase date necunoscute privind lupta națională din preajma instaurării dualismului austro-ungar. Măcelariu apără actele de rezistență națională pasivistă, memoriul lui Bariț din 1866, Pronunciamentul de la Blaj (1868) chiar în dieta maghiară, alături de autonomia Transilvaniei, legiferările dietei sibiene denunțând uniunea Transilvaniei cu Ungaria. O serie de scrisori furnizează date importante despre întemeierea Partidului Național Român (1869) de la Miercurca, despre încercările lui Măcelariu de a înlătura măsurile luate de guvern împotriva Partidului, necesitatea alcătuirii unui memorandum pentru încunoștințarea Europei privind politica de dominare a autorităților, diversele dispute între activiști și pasiviști (mai ales dintre anii 1872—1875). Partea ultimă a corespondenței se referă la adeziunea lui I. Măcelariu și a soției sale Iudita față de războiul de independență al României constituind o mărturie a legăturilor dintre românii din Transilvania cu frații lor din România.

Ultimul corespondent al lui Bariț din acest volum este cunoscutul *Ioan Micu Moldovan* (1833—1915), cu o însemnată activitate pe plan cultural-politic a cărui corespondență cu Bariț, mult așteptată de cercetători, intră, în sfârșit, în circuitul științific. O preocupare permanentă a lui Ioan M. Moldovan, așa cum rezultă și dintr-o serie de scrisori către Bariț, este dragostea sa pentru școală concretizată în elaborarea unor manuale sau procurarea altora realizate de alții, pentru înzestrarea ei. Temeinicul studiu, bazat pe izvoarele inedite ale arhivei personale de la Arhivele Statului din Cluj-Napoca, ne oferă suficiente date în acest sens, a legăturilor sale cu editorii Krafft și Filtsch. Corespondența cu Bariț ne relevă și imensul rol jucat de I. M. Moldovan la difuzarea manualelor și materialelor didactice, mai accentuat după alegerea sa ca membru corespondent al Societății Academice Române, cînd putea să le procure și din România pentru înzestrarea învățămîntului elementar și mediu românesc. A editat mulți ani cu bune rezultate pentru sprijinirea aceluiași învățămînt românesc revista *Foia școlastică* (1876—1881). Pe lângă activitatea sa didactică a desfășurat și o intensă activitate științifică ce însumează o serie de lucrări privind libertatea conștiinței în Transilvania, organizarea bisericii ortodoxe a românilor din Transilvania (deși făcea parte din biserica www.dacoromanica.ro).

despre viața și activitatea lui Samuil Micu Klein. Critică, apoi, tezele lui Titu Maiorescu cu privire la inexistența unei literaturi și culturi românești originale, tezele lui Wattenbach, realizînd și o frumoasă colecție de folclor. O bună parte din corespondență se referă la laborioasa sa activitate în cadrul Astrei, al cărei președinte a și fost un timp, contribuind la răspîndirea ei în Banat. Din păcate corespondența nu cuprinde referiri la legăturile sale cu Ștefan Moldovan din Lugoj privind activitatea Astrei în Banat. S-a numărat și printre fondatorii Băncii „Albina” din Sibiu fără să ne mai oprim la imensele ajutoare materiale acordate elevilor săraci și buni la învățătură. Cuprinsul epistolar aduce amănunte interesante privind activitatea sa politică, alegerea în Comitetul legislativ al Partidului Național Român, participarea la Dicta din Sibiu (1863/1864), lupta împotriva compromisului dualist din 1867 aflîndu-se printre autorii *Pronunciamentului de la Blaj*. Corespondența relevă și legăturile sale intense cu Academia Română al cărei membru titular va fi (din 1894), schimbul de publicații și informații privind documente și cărți vechi, fiind și un pasionat colecționar. Urmașul pe plan cultural al lui Timotei Cipariu la Blaj, Ioan M. Moldovan va încheia corespondența cu Bariț (în 1891) cu dorința sinceră „ca încă mult să fii între noi și să poți lucra pentru neamul nostru”.

Așa cum am fost obișnuiți la volumele anterioare și acesta, al V-lea din corespondența primită de George Bariț, conține acle excepțional de competente note explicative ce însoțesc fiecare scrisoare, fapt ce oferă respectivele volume o atracție deosebită, fiind mult savurate de publicul iubitor de istorie și de specialiști. Valorice sînt unice pînă la această dată. Aceeași notă de competență se remarcă la indicele de nume și cel de materii, inspirat alcătuite și extrem de folositoare. Din păcate nu lipsesc nici din acest volum inerențele greșeli de tipar care ușor însă sesizabile nu scad valoarea excelentă a lucrării de față. Cu acest nou volum literatura istorică de specialitate se îmbogățește substanțial cu o excepțională lucrare ce furnizează importante surse de informare indispensabile oricărui cercetător al istoriei moderne a Transilvaniei, fapt ce ne face să așteptăm cu nădejdi sporite următoarele volume.

ÁKOS EGYED, *Falu, Város, Civilizáció. Tanulmányok a Felszabadítás és a Kapitalizmus Történetéből Erdélyben. 1848-1914* (Sat, oraș, civilizație. Studii privind istoria desființării iobăgiei și a capitalismului în Transilvania. 1848-1914), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981, 360 p.

Parcursarea rezultatelor obținute în domeniul cercetării istorice economice și sociale din epoca modernă a României, pentru un eșanțon delimitat în timp, modalitate facilitată de bibliografia istorică existentă, îngăduie exprimarea unor observații privind spațiul relativ și oarecare acordat istoriei țărănimii transilvane și devenirii capitaliste a zonei istorico-geografice respective. Motivele vehiculate odinioară pentru argumentarea situației paupere manifestate, de genul sprijinirii ramurii mai tinere a științei istorice autohtone, care nu dispunea de instrumente de lucru adecvate și a cărei istorici nu trașaseră definitiv corelația cu alte științe sociale, concordau fazei descrierii empirice a datului istoric și a înregistrării de analize puțin sistematice și destul de neorganizate metodologic¹.

Prezenta culegere de studii, acoperind un travaliu de cercetare cuprins între anii 1956—1979, se subsumează unui titlu neobișnuit care captează deopotrivă pe specialist și pasionatul muzei Clio și care denunță în final strădania meritorii de analiză istorică în spirit modern. Din debut autorul atrage atenția asupra sistemului și metodei uzitate în tratarea profundă care implică coroborarea excursului istoric în manieră statistico-comparativă cu revelațiile altor științe adiacente: etnografia, sociologia, demografia, antropologia. Enumeră apoi două modalități de valorizare pentru rezultatele dobândite, anume, studiile atașate unei teme anumite sau perioada istorică vizualizată prin contribuții selectate competent. Ultima supoziție devine varianta propusă pentru intervalul 1848—1914, relevând segmentul ultim al sistemului feudal autohton, abolirea iobăgiei și cursul dezvoltării societății capitaliste în Transilvania, în direcția continuare a expozeului realizat de Șt. Imreh în analiza dezmembrării feudalismului transilvan sub dublu aspect: social și economic². Fiind conștient de faptul că nu dispune de forța necesară pentru defrișarea totală a zonei implicate, A. Egyed își asumă

menirea să depisteze laturi social-economice nedezlegate încă de istoriografia românească exersată pe traseul dualismului austro-ungar, să le integreze circuitului civilizației noastre și să contribuie astfel la demitizarea unor teze preluate și răstălmăcite vreme îndelungată. Se sondează așadar evoluția social-economică a societății transilvănene, cu accent pentru istoria locală și a naționalității — odată cu relevarea plusurilor și minusurilor înregistrate de fenomenul trecerii de la feudalism la capitalism, cu predominanța factorului rural și angrenarea treptată a motricii urbane, cu modul de viață și gândire, mentalul și civilizația sensibil modificate, ca rezultante ale evoluției istorice.

Date privind tipologia socială a statului transilvan dinainte de revoluția din 1848 se cuprind în partea de început a uneia din secțiunile globale ale cărții, intitulată „Iobăgia și desființarea ei în Transilvania”. Autorul expune metoda de cercetare utilizată cu avantajele și dezavantajele constatate. Reclamă tratarea aspectelor sociale ale sistemului așezărilor din feudalismul târziu în mod unitar și interdependent, ca și coroborarea analizei unor relații și structuri etnico-sociale care permit cercetarea diversificării sociale pe tipuri de comunități rurale. Satul prezentat ca imagine socială se poate derula de la modelul general, prin tipizare, la generalizarea concretă. Așezarea rurală funcțională în sistemul feudal se problematizează în virtutea atribuțiilor calculate, cu necesitățile, cerințele și rezolvările posibile subliniate. Cît privește tipurile sociale pentru satul transilvan înainte de 1848, autorul evidențiază, prelucrând datele statistice întocmite pe comitate și scaune în anul 1861, trei categorii după forma de proprietate: satele de iobagi și jeleri, dependente, cele libere și, în fine, cele contaminate de morbul compromisului între dependență și libertate socială în mediul rural. Concluziile emise stabilesc predominanța satului feudal, existența de sate dependente majoritare în regiunile manifestând feudalism întârziat și importanța ariei libere și comune în ruralul transilvan în comparație cu satul constatat pentru apusul Europei. Comunitățile și structurile sociale în diferite tipuri de sate se analizează prin enumerări de caracteristici, structuri și sisteme de relații. Se încadrează aici satul de iobagi, de jeleri, de mineri, de țărani liberi, cel grăniceresc, satul nemeșesc și de libertini, cel mixt: de iobagi și de

¹ Egyed, A., *Probleme actuale ale cercetării de istorie economică și socială în epoca modernă*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj”, XVI, 1973, p. 445—455.

² Imreh, I., *Erdélyi hétköznapiak (Viața cotidiană în Transilvania)*, Kriterion Könyvkiado, Bukarest, 1979.

țărani liberi sau de grăniceri și de iobagi, cu cercetarea interferenței dintre datul social și cel etnic, în dezvoltare determinată pînă la 1848. Parcelarea în privința prezentării stării etnice a societății rurale din Transilvania se execută în principal asupra naționalității maghiare, raportul dintre țărănime și nobilime fiind comparabil pe baze statistice întru creionarea fazei prerevoluționare.

În dezbaterea realizată pentru fixarea caracterului național și social al revoluției de la 1848 în centrul și sud-estul Europei, autorul trece în revistă, la modul introductiv, opinii istoriografice înregistrate de cercetarea istorică burgheză și cea marxistă, privind primatul uneia din tezele desfășurate ori dualitatea acceptată nu totdeauna în consens. Opțiunile metodologice modificate, se relevă cu pertinentă, pedaliind pe un comparatism desăvârșit, favorizează sublinierea interdependenței necesare și legice dintre elementul social și cel național în turnura evenimentelor anilor 1848—1849. Cucerirea independenței naționale ca scop politic și desființarea iobăgiei ca avans social conlucrează la apariția unor programe de reformare națională, în interpătrunderi cu accentuări neuniforme pentru momente anumite. Apar acum căi legale și constituționale care îngemănate cu variantele revoluționare provoacă un paradox privind afilierea programului revoluționar la tactica reformistă. Naționalismul militant de exemplu, dualitatea liberalismului maghiar vizavi de independența reclamată și hegemonia impusă explică totuși orientarea vieneză a românilor transilvăneni.

Chestiunea desființării iobăgiei în Transilvania anului 1848 startează din poziția unor repere istoriografice și comparatiste pentru regiunea central și sud-estică europeană. A. Egyed constată cu justete rezonanța minoră a problemei vitale, în decesul societății feudale și nașterea erei capitaliste, confuzia permanentă săvârșită între actul din iunie 1848 și patentă imperială din 1854. Triada întrebărilor propuse să fie rezolvate se compune din: cînd, cum și ce urmări? pentru clasificarea unui proces extrem de complex în istoria socială și economică din perioada modernă a istoriei țării noastre. Acțiunea demarează prin ilustrarea unor preliminarilor iluministe și particularități specifice dezvoltării societății transilvane în prima jumătate a veacului XIX și în preajma dezlănțuirii revoluției. Nu tindem să intrăm în detalieri și să rezumăm analiza făptuită de autor cu competență deosebită pentru intervalul din primăvara anului 1848. Confruntarea de idei, în teorie și practică, precum și atitudinea țărănilor concertată vizavi de necesitatea desființării obligațiilor feudale „de jure” dar și „de facto” cu sau fără despăgubire, premerg și reclamă faptul implicat juridic la Cluj

Materialul de presă și documentul de arhivă sînt des citate de către autor în descrierea densă pe care o face momentului respectiv, cuvîntînd opinii și tabere conflictuale, descompunînd și cercetînd legea pînă în amănuntele insesizabile pentru țăranul de rînd, reflectînd acceptarea și aplicarea paragrafelor stipulate. Aspectele cifrice care diferă pentru Banat, Partium și Transilvania propriu-zisă zugrăvesc incompletabilitatea fenomenului la momentul respectiv, suferind ca atare adausuri în 1854 și 1896, neglijarea chestiunii jelerilor și mișcările revendicative pentru pămînt, problema despăgubirii statale. Se consideră deci actul drept un compromis istoric deoarece păstra neștirbite rămășițe feudale în comunitatea rurală care generaliza tipul satelor libere în detrimentul celor de iobagi și jeleri impactate de urmările legii.

Cercetarea în plan local, mai sistematică și organizată³, motivabilă datorită eterogenității unor condiții de mediu natural și totodată istorice se impune în cazul tratării unor aspecte privind abolirea iobăgiei și istoricul problemei jelerilor în Secuime pentru intervalul 1848—1896. Autorul constată existența anumitor specificități pentru ansamblul societății rurale secuiești, prezentate în evoluție, cu structuri și caracteristici puternice pentru stratul feudal respectiv, implicat și resimțit de fenomenul desființării iobăgiei. Specificul relațiilor urbariale și stratificarea pătului de iobagi și jeleri concură la cimentarea diferențelor sociale și economice analizate cu simț critic în radiografierea executată ținutului Trei Scaune pentru momentul aplicării legii și a schimbărilor intervenite în relațiile dintre proprietarii de pămînt și iobagi. Amalgamarea constatată acum se continuă și pentru epoca de tranziție dintre 1849—1853 în raport cu problema jelerilor și arenzile iobagilor secuici. Patentă imperială din 1854 pecetluiește transcrierea faptică, legiferează datul concret privitor la eliberarea iobagilor prin despăgubiri de stat și personale, ultima devenind treptat modalitatea sigură pentru formarea proletariatului agrar sau facilitînd procesul emigrării. Aspectul de compromis acordat legii desființării iobăgiei se adeverește constant în cazul situației jelerilor secuici pentru durata istorică dintre 1854—1896, cînd categoriile de jeleri de pe „moștenirea seculască”, predialității și curialității suportă tendențiozitatea unor legi radicale înfăptuite în practică de același aparat administrativ feudal. La granița secolelor XIX—XX starea populației secuiești devine edificatoare pentru stadiul societății

³ vezi suita de articole semnate de A. Egyed privind cercetările de istorie locală și a satului, în *Művelődés*, 30, 1977, nr. 5, p. 27—28;

rurale transilvane în ansamblu. Țăranii liberi, lipsiți de proprietate, suferind în slabă măsură penetrația unor elemente capitaliste decisive în cursul evoluției agricole locale, formarea proletariatului agricol și potențarea fenomenului emigrării ating cote maxime.

Contribuția inedită și extrem de interesantă a autorului privind dezvoltarea rețelei de căi ferate transilvane, impactul asupra vieții economice și rolul civilizator îndeplinit în multiplele tărimuri ale vieții sociale cu care debutează predestinat secțiunea ultimă a cărții, numită sugestiv „Progres și tradiție în structura economică și socială. Răspîndirea civilizației moderne” ne obligă la inserția amănunțite pe marginea materialului documentat inserat. Considerațiile generale, de ordin economic prefațează nararea istorică concretă. Se subliniază astfel efectul introducerii mașinilor cu aburi și avantajele obținute în transport și aprovizionare, extinse și mai rapide, cu valoare și profit crescut. Modificări remarcabile survin în procesul de producție și în relația cu datul social, vizavi de legătura cu resursele materiale, locurile de desfășurare, prelucrarea și exploatarea conjuncturii pieței economice. Factorul civilizator poate fi rezumat la reducerea distanței umane și favorizarea tangenței directe mentale. A. Egyed creează apoi tentativele și reușitele privind apariția celor dintii căi ferate în Banat și Transilvania, coroborate cu interesele capitalului austriac, în era absolutistă, și eterogen, cu obțineri diverse și facile rarificării sistemului de transport feroviar transilvan pînă la începutul secolului prezent. Investițiile permanente ale societăților de stat și participare, intervențiile străine dese care puntează stadiul tehnicii avansate sînt stopate de crizele ciclice resimțite și de economia capitalistă incipientă transilvană. Apariția, organizarea și menținerea rețelei de cale ferată în Transilvania va impacta structura mentală a societății vremii, relevă cu îndreptățire autorul, producînd trezirea la conștiința de sine a majorității comunităților rurale, abandonarea izolării și integrarea în circuitul vieții socio-economice interne și externe, relația directă a Transilvaniei cu România și implicit Europa, fiind substanțial extinsă. Se urmăresc în linii ferme acțiunea și reacțiunea constatate vizavi de fenomenul feroviar, pe baza presei care propagă cucerirea tehnică și mobilizează constructiv ori negativ opinia publică, a ceremoniilor publice organizate cu ocazia inaugurării unor trasee noi sau folosirii unor locomotive superioare. Se concluzionează în final îngemănarea conștientă a avantajelor și impedimentelor constatabile: diversificarea posibilității călătoriei, amplificarea viziunii asupra vieții cotidiene, sporirea sentimentului siguranței, găsirea unor mijloace adecvate de existență, investiția fertilă de capital sigur,

introducerea de elemente tehnologice conexe precum telegraful și telefonul, dar și popularea mediului și periclitarea ființării economiei rurale.

Conexat problemei dezvoltării sistemului de căi ferate transilvan, A. Egyed prezintă câteva aspecte majore privind rețeaua creditului local, bănci și case de păstrare, cu evidențierea anumitor caracteristici etnice pentru capitalul financiar din a doua jumătate a secolului XIX. Cercetarea structurală executată la modul retroactiv permite enunțarea unor țeluri economice și umanitare pentru motivarea acumulării de capital în orașe, sistem de credit care avea menirea să ordoneze relativ dezorganizarea economică pătrunsă de evenimentele istorice capitale. Cursivitatea reclamată pentru capitalizarea și modernizarea economică concură totodată la deprecierea proprietății rurale mici și mijlocii, evidentă etnic în datele statistice întocmite la vremea respectivă. Între anii 1849—1867, cu toate că nevoia de capital devenise stringentă în revitalizarea agriculturii mobilizată de legile din 1848 și 1854, starea pernicioasă a creditului local și stagnarea interesului austriac conturează centralizări și acumulări minime. Evoluțiile ciclice remarcate după instituirea „Ausgleich-ului afectează mărirea rețelei bancare autohtone în concurență defavorabilă cu capitalul străin favorizat de dominația politică maghiară în Transilvania. Radiografia întemeierii cronologice de bănci transilvane cuprinde aspectul etnic, intemeiat motivat de autor pentru situația precară și totuși în ascensiune a băncilor românești. Forma de credit pe termen scurt, majoritară, provoacă abandonarea inerteției pe seama comunităților rurale uitate, cu decizie finală în disputa alternativă dintre capitalul mic și mare pentru cel dintii. Creditul mare va reuși să își impună supremația și să acapareze sectorul industrial, comercial și agricol, anihilînd astfel recrudescența relativă a creditului mic rural. A. Egyed explică logic sistemul de funcționare al creditului, indiferent de mărimea sa și determină gradele de acceptare și impresia socială reverberată vizavi de sistemul de creditare: craturi, sărăcirii, dezastre, emigrări iminente pentru mica proprietate. În subcapitolul privind trăsăturile „naționale” ale sistemelor de credit se creionează contextul evoluției și demersul capitalului românesc pe multiple planuri: social-economic-politic și cultural (p. 188—190).

Chestiunile privind formele și repartizarea proprietății funciare, relațiile funciare ale gospodăriilor țărănești mici, proprietățile compozitoriale și comunale precum și raportul existent între relațiile de proprietate și problema națională se elucidează în partea numită „Tradiție și mutație în viața satului din Transilvania în timpul capitalismului”. Se

relevă existența unui fenomen complex, multidimensional, alcătuit din elemente eterogene, cu specificități istorico-economico-geografice pentru zone distincte din alcătuirea proprietății funciare pe ansamblul transilvan. Adiacența social-politică în viața rurală cerțată se exprimă prin egalizarea apartenenței pământului cu cheștiunea națională, deoarece desființarea iobăgiei produsese modificări în sensul micșorării numărului proprietarilor nobili maghiari și a măririi proprietății românești urbariale majoritare.

Economia țărănească fundată pe dualitatea pământ-condiții climatice la care se adaugă factorul esențial: omul, debutează în stadiul economiei de familie. Tipurile economiei agrare capitaliste trecute în revistă se situează în determinări directe de calitate și cantitatea proprietății, a mijloacelor din dotare, a pieței de desfacere, a mijloacelor de transport. Pătura rurală mijlocie va poseda roluri distincte în dirijarea economiei agrare descrise, provocând treptat intercondiționări eficiente între producție, concurență și transport. Creșterea rolului pieții capitaliste în viața țărănimii și îmbunătățirea calității uneltelor de muncă din gospodării — exemplul introducerii mașinii cu aburi este edificator — provoacă schimbări în modul de gospodărire.

Înțelesul termenului de societate rurală se dezvăluie în urma analizării structurii sociale și a noțiunii de țărănime, cu totalitatea tendințelor contrarii receptate, a stării de amalgam sau diferențiere existentă. Datele statistice comparative ilustrate de A. Egyed pentru zone geografice și populații diferite recompun imaginea relațiilor intronate între clasa posesoare de proprietăți și cea lipsită, cu stratificările inerente launtrului comunității rurale: burgezia satelor, clasa de mijloc numeroasă și sărăcimea, germenii proletariatului agricol, manifest și sub aspect național. Țărănimea fără pământ obligată la emigrare sau dezlănțuirii sociale, cu caracteristici semnalate pentru Banat și Transilvania cuprindea categorii principale de zilieri, secerători, argați, contractualiști, păstori și „jeleri”. Această pătură socială extrem de numeroasă va constitui sorgintea mișcărilor agrar-socialiste de la finele sec. XIX și începutul sec. XX și care odată cu dezvoltarea conștiinței de clasă se va alătura muncitorimii revoluționare.

Pentru vizualizarea modului de viață al satului maghiar din Transilvania în epoca desemnată, autorul recurge la cercetări interdisciplinare ca să centreze satul — modalitate de existență, în unități, tipuri și nivele de interpretare și înțelegere. Se demonstrează influența abolirii iobăgiei și a pătrunderii elementelor capitaliste asupra comunității rurale tipice, divizată acum în sate feudale, capitaliste și amalgamate. Se

caracterul de comunitate socială, economică și culturală pe trasee istorice concrete: 1849—1867, 1867—1900, 1900—1914, administrarea internă, relația cu legile și autoritatea, modul de viață al familiei sătești cu caracteristici exemplificate pe zone geografice și naționalități. Continuitatea și supraviețuirea în mijloace și forme permit totuși atestarea văditei interferențe dintre rural și urban, hibridul manifestându-se preponderent pe țărm cultural, în modul de trai, alimentație, îmbrăcăminte, atitudini, sărbători.

Generalizarea civilizației urbane în Transilvania datorită dezvoltării industriei și a orașelor la cumpăna veacurilor XIX—XX se exprimă economic prin mecanizare și modernizare iar social prin mobilitatea socială detectată. După ce înregistrează înriuirile celor două tipuri evoluționiste cunoscute în epocă, autorul analizează cumulumul de motivații istorice, economice, tehnice și sociale care în coroborare contribuieră la saltul civilizatoric marcat. Tratarea întreprinsă urmează cursul semantico-structural, cu pondere remarcată pentru argumentul cronologic și geografic. Se detaliază evoluția anumitor ramuri de activitate economică, importanța capitalului străin în avansul și devansul remarcate odată cu ciclicitatea crizelor de supraproducție. Dezvoltarea urbană și progresul tehnologic semnifică impactul asupra fenomenului urbanizării, relevant de statistici comparative pentru orașul industrial+hinterlandul aferent. Accentele demografice se subliniază cu evidență, mobilitatea populației se cercetează în sensul imigrării, cu cantonarea strictă a unor atitudini, diferențieri și ocupații specifice. Indicii emiși se află în relație imediată cu zona agrară depopulată, întru cuprinderea mișcării sociale specifice. Extinderea cuceririlor civilizației orașului se manifestă prin rețeaua de școli și asistență sanitară, prin administrarea și amenajarea internă a modului de viață urban și nu în ultimă fază prin revoluția culturală și artistică amplă.

Cele dintii organizații politice ale muncitorilor din Transilvania, din Timișoara, 1868, Cluj, 1869 și Arad, 1870, creionată existența lor în contextul intern și extern, cu rol, impuls și exemplu urmat de mișcarea muncitorească și democratică din România și sud-estul părții europene finalizează demersul autorului executat în permanente raportări comparatiste, în virtutea unor „tradiții comune” mișcării socialiste și muncitorești, a națiunii române și naționalităților din Transilvania epocii dualiste.

Culegerea de studii prezentată mai sus, excelentă în formă și fond, logic structurată, cu materiale inedite în preponderență, își propune drept scop să analizeze faza ultimă a sistemului iobăgesc din Transilvania, fe-

capitalismului timpuriu, evoluția faptului de civilizație, modificările de structură pentru societatea transilvăneană între anii 1848—1914. Revoluția se consideră pe drept cuvânt de către A. Egyed forța motrice care înlătură sistemul feudal, favorizează debutul societății capitaliste și nașterea națiunii în sens modern. A doua jumătate a secolului al XIX-lea, afirmă autorul, consolidează dezvoltarea capitalistă și evoluția formei sociale respective, care îmbină tradiția cu inovația. Cercetarea de istorie locală se încetănește în narare și se coroborează cu analiza făcută devenirii naționalității ungare din Transilvania segmentului de timp istoric delimitat de revoluția burghezodemocratică și dezlănțuirea princi conflagrațiilor mondiale.

Considerațiile finale în cazul unei prezentări ample — deseori însumate facil la modul apologetic ori formal — tind să reliefeze aici și acum opinia veridică a lectorului vizavi de creația exegetică, moment de vîrf pentru istoriografia marxistă românească. Cercetarea de istorie economică și socială modernă autohtonă cumulează atribute desăvîrșite prin elaborarea și publicarea unor asemenea lucrări, rodul pasiunii îndelungate, a unei bogății informaționale și metode de cercetare actuale care fac cu prisosință cinste și duc peste hotare sîrguința și devotamentul, întru descifrarea adevărurilor științei trecutului, denotate cu competență de nenumărații specialiști români.

Stelian Mîndruț

VAL. AL. GEORGESCU și PETRE STRIHAN, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova. Organizarea judecătorească*, vol. II, Edit. Academiei R.S.R., București, 1981, 233 p.

Anul trecut, sub auspiciile Editurii Academiei R.S. România, a văzut lumina tiparului și cel de al doilea volum din *Judecata domnească* . . . elaborat de prof. Val. Al. Georgescu și Petre Strihan. În mod normal, cele două volume trebuie să fie publicate într-unul singur, încă din 1979, avînd ca obiect o singură temă: organizarea judecătorească în cele două țări românești, în perioada 1611—1831. Pentru rațiuni pur editoriale pe care nu le cunoaștem și de altfel nici nu interesează aici, materialul s-a publicat în două etape. De prima parte a acestei lucrări ne-am ocupat într-o recenzie publicată în nr. III/1979 al revistei „Recherches”. Ccele spuse acolo sînt valabile și pentru acest al doilea volum, fruct al unei armonioase colaborări între cei doi autori și de data aceasta, 6 din cele 11 capitole au fost redactate în comun, 3 numai de Val. Al. Georgescu și 2 de Petre Strihan. Ca orice lucrare elaborată în colectiv și la aceasta se resimte lipsa unității stilistice în redactare și se remarcă un mod diferit în organizarea și expunerea materialului, dar prezintă și avantajul adîncirii problemelor prin consultări și informări reciproce. La operele de colectiv nu trebuie să pretindem mai ales originalitate, fiindcă de regulă ele vor fi eclectice, prudente, dar vom fi răsplătiți de bogăția documentării care pot fundamenta și alte opinii. *Judecata domnească* se abate de regulă fiindcă aduce și puncte de vedere noi. Totodată este o operă pe care nici un cercetător în acest domeniu nu o va puțea ignora, deoarece va găsi în ea un prețios material și idei care îndeamnă la reflecții.

Cap. I. se ocupă de „Reforma judecătorească a lui Constantin Mavrocordat și urmările ei”, prima secțiune analizînd „Conținutul și semnificația reformei”. Este un capitol de o importanță capitală a lucrării, deoarece reforma lui Constantin Mavrocordat constituie o piatră de hotar în evoluția organizării judecătorești în Țara Românească și Moldova. Pentru a fixa cadrul și cauzele reformei, autorul consideră necesar să schițeze conjunctura politică, economică și socială în primele cinci decenii ale sec. XVIII-lea, nu numai la noi, ci și în alte țări europene, cu care cele două țări românești aveau legături directe sau indirecte. O mulțime de idei interesante, dar probabil tot pentru rațiuni editoriale, sînt numai enunțate, în loc să fie dezvoltate.

Comprimarea prea mare a textului lasă pe alocuri insuficient elucidate unele probleme. Rezumînd îndrumările date de C. Mavrocordat ispravnicilor, prin care li se explica reforma, la pct. e autorul arată că: „Ispravnicii aveau competență pentru tot felul de judecată, exceptîndu-se moartea de om și tilhăria” . . . Calitatea de judecător penal (ispravnicul) nu o avea decît în pricinile mici” (p. 9). Dacă numai omorul și tilhăria erau exceptate de la competența ispravnicului, înseamnă că el putea judeca toate celelalte pricini penale și nu numai pe cele mici.

La lit. j, reluîndu-se ideea, se precizează că: „ispravnicii au toată puterea divanului, de a judeca pe boieri și mazilî în afară de moartea de om, de tilhărie și furtușag” (p. 10).

Pe de o parte, nu se precizează pînă la ce rang puteau fi judecați boierii de către ispravnic, iar pe de altă parte, la cele 2 excepții de infracțiuni care excedau competenței ispravnicilor, se adaugă și furtul. În sfîrșit, competențele după materie și persoane ale divanului, boierilor veliți și ispravnicilor nu sînt precis delimitate.

Capitolul se încheie însă cu concluzii pe cit de juste, pe atît de categorice și anume:

— reforma lui C. Mavrocordat avea un caracter înaintat;

— ca s-a impus greu fiindcă se izbea de conservatorismul retrograd al boierimii deținătoare de privilegii;

— constituie faza de tranziție de la dreptul feudal la dreptul modern și va domina sistemul adoptat de Regulamentele organice;

— aspectul juridic al reformei rămîne partea cea mai pozitivă și înaintată.

Cap. al II-lea se ocupă despre domn și începe cu o susținere, care în mod normal, trebuia să fie concluzie în măsura în care era demonstrată și care nu ni se pare suficient clarificată: „În general se consideră că la mijlocul sec. al XVIII-lea regimul nobiliar, aflat în criză încă din a doua jumătate a secolului precedent, fusese lichidat. Dispar acum sau se modifică sensibil unele structuri, cu semnificație nobiliară (structura și rolul adunărilor de stări, vestigiile de alegere a domnului) . . .” (p. 17). O afirmație atît de fermă cu privire la lichidarea regimului nobiliar, credem că nu poate fi argumentată doar cu „modificarea structurii și rolului adunărilor de stări și a vestigiilor de alegere a domnului”.

Nu putem ignora faptul că nobilimea continuă să existe ca cea mai importantă clasă socială prin poziția politică și economică și a ierarhiei în stat, țărani, meseriașii și tirgoveții neavînd acces în divan și nici la înaltele funcții administrative sau militare. În consecință, fără o argumentare aprofundată, nu ni se pare ușor de acceptat opinia categorică a lichidării regimului nobiliar.

Dealtfel, chiar autorii subliniază mai departe că: „Boierii își continuau încercările de a paraliza acțiunea domniei prin constantele lor plîngeri la Poartă, din care unele contribuiau la maziile și mențineau boicrimea la un rol nu totdeauna profund diferit de ce se întîmpla în așa zisul regim nobiliar” (p. 18). În sfîrșit, citînd informarea lui I. Neculce, se arată că Mavrocordat, pentru a se înțelege cu boierii, le-a dat „toate în miinile lor să chivernisească . . . cum ar ști nevoile țării, după vechiul obicei”.

Numeroasele plîngeri adresate de boieri, fie la Poartă, fie la capetele încoronate din țările vecine, împotriva domnilor — care au existat și în trecut — nu ni se pare că indică slăbiciunea sau ultimile zvrzcoliri ale unui

regim în agonie, ci mai degrabă, forța acestui regim și dirzenia cu care lupta, fie pentru înlăturarea domnului, fie pentru contrabalansarea puterii lui.

Relația dintre obicei și pravilă, dintre pravilă și dreptul domnesc și cauzele care au contribuit la deteriorarea — din fericire, în mică măsură — a autonomiei judiciare în cele două țări sînt admirabil tratate. Cauzele principale erau: lipsa de unitate între domn și boieri, lașitatea unor domni care ei înșiși cereau aprobarea Porții în probleme de competența lor exclusivă precum și numeroasele reclamații și uneltiri ale boierilor, veșnice nemulțumiți și setoși de putere.

În ciuda abuzurilor care loveau în autonomia judiciară, autorii conchid pe bază de documente categorice, pe bună dreptate că în perioada 1740—1832 autonomia judiciară s-a menținut deoarece: a) justiția se împărțea în numele domnului și nu a sultanului; b) domnul judeca după legile țării; c) pămîntenii nu aveau dreptul să se plîngă la Poartă împotriva hotărîrilor date de domn; d) hotărîrile domnului nu trebuiau confirmate de sultan și nu puteau fi anulate de el.

Occupîndu-se de divan și departamente, autorii arată în mod just că divanul a suferit schimbări structurale care oglindeau transformările generale ale justiției domnești.

„Justiția domnească și divanul se instituționalizează lent dar neîntrerupt, sub presiunea schimbărilor economice și sociale”, iar ideile iluministe din apus se reflectă „în numeroasele încercări de reorganizare a justiției cu un început de separare a puterii statului”, o demarcare „înai precisă a justiției penale de cea civilă și comercială”, tendința spre umanizare a pedepselor și impunerea destul de lentă a principiului autorității lucrului judecat și în sfîrșit, a tendinței de codificare de tip modern.

O altă idee importantă care se degajă din lucrare este aceea că începînd din sec. al XVIII-lea, adevăratul judecător suprem nu era domnul, ci domnul și divanul.

De asemenea, din veacul al XVIII-lea prestigiuul pravilei crește în raport cu acela al obiceiului. Analiza pravilelor și manualelor ne arată că reglementările din dreptul bizantin au fost receptate în cele două țări.

Datorită caracterului său „imperial” și „eclesiastic”, pravila a devenit un factor de unificare judecătorească. Pravilele fiind similare și aplicabile în cele două țări, vor merge, dar vor contribui totodată la unificarea politică de mai tirziu a Țării Românești și a Moldovei, demonstrînd, în același timp, unitatea și continuitatea istorică în evoluția poporului român.

Aminteam la început că *Judecata domnească* aduce contribuții noi și prețioase în unele probleme abordate. În afară de cele scmnalate,

vom mai aminti următoarele: combaterea documentară a opiniilor unor istorici de prestigiu care considerau inexistentă noțiunea de competență în jurisdicția vremii și b) că justiția feudală avea un caracter primitiv. Autorii demonstrează că sub influența receptării dreptului bizantin, se folosea tehnica reglementărilor respective, adoptată în mod creator realităților noastre.

Alături de *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul sec. al XVIII-lea* apărută anul trecut, sub semnătura lui Val. Al. Georgescu, *Judecata domnească* se înscrie între lucrările de istoria dreptului românesc — tipărite în ultimii ani — care merită toată atenția.

Vasile Gionea

MARIA DOGARU, *Un armorial românesc din 1813. Spița de neam a familiei Balș dotată cu steme*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1981, 147 p. + il.

Dr. Maria Dogaru, cunoscută și apreciată specialistă în domeniul sigilografiei, sragisticii și heraldicii românești, este autoarea unui nou și valoros studiu închinat unui unicat al diplomatiei noastre feudale tîrzii și anume spiței de neam a familiei Balș, alcătuită și autenticată în Divanul domnesc al Moldovei la 1813 și însoțită de cel mai vechi armorial descoperit pînă astăzi.

Studiul este alcătuit din două părți; prima este dedicată analizei importanței documentului din 1813 pentru istoria diplomatiei și arhivisticii românești, pentru cercetările genealogice întreprinse în trecut și pentru evoluția heraldicii în țara noastră. Spița de neam a familiei Balș este cea dintîi lucrare genealogică cunoscută pînă în prezent, care să fie însoțită, pentru fiecare personaj în parte, de stema respectivă (fie membru al familiei, fie membru prin alianță). Maria Dogaru se apleacă, apoi, cu mult discernămint, asupra împrejurărilor care au dat naștere acestui valoros document genealogico-heraldic românesc și asupra autorilor săi: slugerul Constantin Leondari, alcătuitorul spiței, arhitectul Johann Freywald, desenatorul stemelor și deosebit de talentatul diac de Divan

Toader Gașpar prezentînd toate datele biografice, relevate de documentele vremii, asupra lor.

Partea a doua a studiului reproduce textul documentului respectiv, adică conținutul anaforalei și a rezoluției domnești a lui Scarlat Callimachi, cit și însemnările inserate în dreptul fiecărui membru al familiei cu descrierea stemelor reproduce în culori (acvarele). În final Maria Dogaru face referiri la modul de validare al actului autenticat și de consiliu rus și austriac din Iași, respectiv A. Panin și Josef von Raab, subliniind importanța documentului în ansamblu. Studiul este însoțit de ilustrarea unor detalii ale spiței, (coperta fiind în culori), precum și de reprezentarea stemelor din cuprinsul său.

Prin valoarea piesei arhivistice descoperite, prin analiza temeinică a contextului istoric în care a fost alcătuită, prin reproducerea exactă a conținutului său și descrierea stemelor după cele mai riguroase exigențe științifice, Maria Dogaru aduce prin studiul său un real serviciu disciplinelor constitutive ale istoriei.

Paul Cernovodeanu

JEAN DELUMEAU, *La Peur en Occident (une cité assiégée)*, Collection Pluriel, Librairie Fayard, 1980, 607 p.

Istoria mentalităților reprezintă una dintre noile direcții de cercetare, impunîndu-se ca un domeniu vast, în care mijloacele de investigare sînt dintre cele mai complexe, necesitînd o solidă informație care să răspundă în egală măsură atît spiritului de sinteză cît și unei largi erudiții. Pe această linie se înscrie și lucrarea de față, al cărei autor este binecunoscut la noi în țară prin lucrările sale mai vechi despre ideologia Renașterii, apariția și afirmarea Reformei, ca reflectare a unei schimbări radicale în mentalul colectiv.

Documentația deosebit de bogată a fost folosită cu scopul de a lumina unele din sectoarele cele mai obscure ale psihicului colectiv, anume teama — ca o componentă esențială a comportamentului uman — și legat de acest aspect foarte important, rolul pe care l-a jucat în decursul istoriei frica. „Non seulement les individus pris isolément mais les collectivités et les civilisations elles-mêmes sont engagées dans un dialogue permanent avec la peur...”

Autorul relevă faptul că demersul său este o premieră în istoria mentalităților, avînd în vedere tăcerea sub care a fost trecut acest aspect pînă în prezent. Mult timp teama a fost confundată cu lășitatea și de aceea întreaga istoriografie și literatură a Evului Mediu va preamări curajul, vitejia, ce sînt necăpărat legate de idealul cavaleresc. Secolele XIV—XVI aduc, odată cu afirmarea elementului burghez, pentru prima oară valorile prozaice în literatură.

Foarte bine argumentată și convingător expusă este teoria potrivit căreia frica este o componentă majoră a experienței umane și ea crește direct proporțional cu gradul de dezvoltare al unei societăți. Frica apare de aceea ca un mijloc de apărare esențial, ca o pavăză împotriva pericolelor, ca un reflex indispensabil, care permite organismului să scape temporar morții. „Sans la peur aucune espèce n'aurait survécu”. (pp. 21—22)

Analizînd teama ca sentiment individual și colectiv autorul constată importanța covârșitoare pe care o poate avea la un moment dat acțiunea unei mulțimi cuprinse de panică. Caracteristicile fundamentale ale psihologiei mulțimii sînt analizate în detaliu, acestea ar fi: influențabilitatea, slăbirea sau pierderea spiritului critic, dispariția simțului de răspundere, subestimarea forței adversarului, repeziunea cu care se trece de la aclamații la amenințări cu moartea. Cunosînd aceste aspecte istoricului îi apare întrebarea: cauza violenței este de ordin antropologic sau sociologic? Jean Delumeau consideră că întotdeauna comunitățile private de drepturi trăiesc un sentiment de insecuritate, din care derivă insatisfacția, frustrarea de cele mai elementare bunuri ale unui confort mate-

rial și psihic. Aceasta numește el „complexul lui Domocles”, una din cauzele agresivității, conflictelor sociale.

Meritul deosebit al lucrării este de a încerca să furnizeze unele explicații de natură psihologică, fără a exagera aducînd o imagine biologizantă asupra istoriei. Apelul la documentele vremii, pe care se sprijină orice afirmație, oferă cititorului contactul nemijlocit cu modul de a gîndi al unei epoci pe care greu o mai putem reconstitui și înțelege sub raport mental. Întrecăga structură a lucrării, ce reprezintă de fapt un prim volum dintr-o operă de proporții mai mari, servește demersul întreprins de autor pentru a aduce elemente noi în înțelegerea vieții spirituale occidentale pe parcursul a cinci secole (1348—1800). Au fost identificate 2 nivele ale fricii care corespund celor două paliere ale culturii, elementele analizei fiind grupate în 2 mari subansambluri. a) „Les peurs du plus grand nombre”, b) „La culture dirigeante et la peur”. Rețin atenția în acest context capitolele dedicate comportamentelor născute din panică în timpul ciumei și al răscoalelor, ca mod de raportare al maselor la aceste evenimente. Capitolele „Les agents de Satan” și „Une énigme historique: la grande répression de la sorcellerie” dezvăluie temerile de care erau frămîntate clasele dominante, modul în care Biserica încerca să dea un obiect și un nume climatului de insecuritate generală.

Putem conchide că într-adevăr lucrarea lui J. Delumeau este o realizare deosebită, ce merită să figureze printre cărțile de referință în acest domeniu.

Ileana Căzan

P. V. OVCINNIKOV, *Manifestii i ukazi E. I. Pugaceva. Istocinikovedceskoe issledovanie* (Manifestele și ucazurile lui E. I. Pugaciov. Analiza reconstituirii izvoarelor), Izd. Nauka, Moskva, 1980, 280 p.

După mai bine de două secole de la izbucnirea războiului țărănesc din Rusia condus de E. I. Pugacev, această temă se dovedește încă actuală în istoriografia sovietică prin modul original de a aborda cercetarea ei și anume a izvoarelor istorice care stau la baza documentării acesteia. E vorba de un studiu analitic cu privire la proveniența și conținutul manifestelor și ucazurilor (poruncilor) pe care le-a adresat bravul conducător al răscoalei timp de aproape un an de zile (sept. 1773 — august 1774) poporului rus și naționa-

lităților conlocuitoare din fosta Rusie țaristă. Autorul care a studiat această problemă timp de peste două decenii și care între timp a publicat în lucrări separate sau în diferite periodice de specialitate concluziile sale parțiale a întocmit de data aceasta o lucrare de mare profunzime în cuprinsul căreia a elaborat o adevărată istorie a textelor manifestelor și ucazurile păstrate integral pînă la noi dar și acelora despre care se știe că au existat fără să se fi păstrat.

Desigur că o astfel de lucrare a necesitat o muncă deosebită din partea autorului mai ales că depistarea documentelor pe baza cărora se pot stabili nu numai programul războiului țărănesc rus condus de E. I. Pugacev dar și evoluția concepției revoluționare a acelora care au luat arma în mână pentru a-și redobândi vechile drepturi uzurpate, i-a permis acestuia să intuiască mult mai bine obiectivele vizate de masa țăranilor răsculați și a concepției care domina rindurile administrației statului țarist cu privire la masele țărănești.

Lucrarea este precedată de o *Introducere* în care istoricul sovietic trece în revistă cercetările efectuate pînă acum cu privire la esența documentelor din cancelaria lui E. I. Pugacev. Un loc deosebit îl ocupă mai întîi documentele publicate în secolul trecut și în secolul nostru, fie în lucrări independente fie în diferite periodice de specialitate. De asemenea autorul a studiat în mod critic acele materiale documentare publicate cu prilejul aniversării a 150 ani și respectiv a 200 ani de la izbucnirea războiului țărănesc rus din 1773—1774 aparținînd unor renumiți istorici, medievști sovietici ca de ex. L. V. Cerepnin. Nu-i mai puțin adevărat că în studiul introductiv au fost analizate și acele lucrări din istoriografia sovietică în care au fost tratate unele probleme ideologice strîns legate de concepția revoluționară manifestată în timpul acestui război țărănesc condus de E. I. Pugacev. O deosebită atenție merită apoi prezentarea fondurilor documentare pe care le-a parcurs autorul lucrării de față care dă o bază serioasă concluziilor la care a ajuns acesta. Astfel au fost cercetate documentele aflate în fondurile Arhivelor centrale de stat din Moscova, actele vechi (T.G.A.D.A.), Bibliotecii de stat V. I. Lenin, secția manuscrise (G.B.L.O.R.). Arhivele centrale de stat istorico-militare din U.R.S.S. (T.G.V.I.A.I.). În fine un loc aparte îl ocupă în *Introducere* analizarea literaturii istorice din S.U.A., Marea Britanie, Franța, R. D. Germană, R. F. Germană, consacrate războiului țărănesc din 1773—1774.

În elaborarea lucrării sale P. V. Ovcinikov a căutat să efectueze o analiză profundă mai întîi asupra textului manifestelor și ucuzurilor păstrate de la E. I. Pugacev. În acest scop el prezintă condițiile social-economice ale dezvoltării Rusiei țariste în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea precum și a contradicțiilor agravate dintre nobilime și țărănime. Totodată analizează aceste documente de bază fără de care nu poate fi studiat acest război țărănesc în trei capitole deosebite care corespund celor trei etape ale desfășurării războiului țărănesc (de ex. 1. manifestele și ucuzurile din prima etapă a războiului țărănesc adică septembrie 1773 — martie 1774; 2. manifestele și ucuzurile din a doua etapă a războiului țărănesc adică aprilie—mai 1774; 3. manifestele și ucuzurile din a treia etapă a războiului țărănesc adică iunie—august 1774). Istoricul sovietic caută și reușește apoi încetul cu încetul să restabilească în linii mari programul revoluționar care a stat în fața participanților la acest război țărănesc antițarist. Așa de ex. se arată că înainte de izbucnirea războiului țărănesc E. I. Pugacev a promis cazacilor din regiunea Volgii restabilirea vechilor lor „rinduile” și respectarea vechilor privilegiilor și scutiri încălcate în mod abuziv de administrația statului țarist. În timp ce în primul său ucuz din 17 septembrie 1773 conducătorul răscoalii promitea libertatea deplină, buna stare și plata în bani a soldei precum și muniție și arme în ucuzurile ce au urmat în toamna aceluiaș an E. I. Pugacev declara că va da pămînt țăranilor, că le va permite să pescuiască liber, să exploateze sarea nestingheriți, că vor putea folosi pășunile fără să plătească nici un ban, că vor fi scutiți de orice dare și vor avea dreptul de a purta barbă după vechiul obicei și tot felul de înlesniri pentru a duce o viață mai bună. În alte ucuzuri și manifeste ca de ex. cel din 1 octombrie 1773 adresat bașchirilor el porunca ca cei întemnițați să fie eliberați și-i îndemna pe țărani la acțiuni singeroase împotriva asupritorilor de pînă atunci, mai mult pe baza ucuzurilor din prima etapă a războiului țărănesc se mai constată existența unor dispoziții relativ la organizarea puterii populare a țărănimii, sfatul căzăccesc fiind instituția supremă de conducere colectivă (alcătuită din bărbați maturi). Astfel de sfaturi ale țăranilor răsculați erau organizate în regiunile eliberate de sub administrația țaristă. În schimb tot pe baza unor ucuzuri se stabilesc și modul de organizare al puterii centrale a răsculaților sub numele de Colegiul militar condus de E. I. Pugacev. Acest Colegiu care era o adaptare la nevoile răsculaților a unor instituții existente în administrația țaristă aveau anumite atribuții menite să apere puterea revoluționară a țărănimii, era un adevărat stat major revoluționar.

Din analiza ucuzurilor și manifestelor studiate de autor rezultă că E. I. Pugacev avea o cancelarie bine organizată, că aceste porunci ale sale erau redactate nu numai în limba rusă dar și în alte limbi de ex. tătară, bașchiră (unele au fost chiar traduse în limbi occidentale). Unele din ele aveau să fie scrise și cu caractere arabe de ex. cele adresate tătarilor.

Ucuzurile și manifestele din etapa a doua a războiului țărănesc conțin deasemenea prevederi relativ la acordarea libertății „desăvirșite” țăranilor răsculați și iertarea de dări și de a munci pe moșile nobilimii, în același timp ele cuprind măsuri relativ la organizarea rezistenței armate împotriva trupelor țariste trimise împotriva răsculaților.

Cit privește decretul și manifestele din etapa a treia, acestea oglindesc unele greutăți în care se aflau răseculații; ele cuprind măsuri menite să ducă la lichidarea nobilimii ca clasă socială drept o măsură a luptei disperate pe viață și pe moarte între asupritori și asupriți „pe acei dușmani ai puterii noastre și nesupuși împărăției noastre — se spune într-o astfel de uzor — care au adus în sapă de lemn pe țărani prindeți-i, ucideți-i, spinzurați-i, să vă purtați eu ci cum s-au purtat și ei eu voi și după ce veți face așa veți putea cunoaște pacea și viața lipsită de griji”. În alt manifest se spune în afara de faptul ca să se dea țărănilor sare de către stat fără bani și scutiri de bir și de recrutare pe timp de cinci ani „neamul nobililor să fie stirpit eu totul”. Aceste cuvinte ne aduc aminte de cele existente în Ultimatumul de la Deva dat nobilimii din Transilvania de către iobagii răseculați conduși de Horia, Cloșca și Crisan în noiembrie 1784. Este sigur că în acea vreme ecoul războiului țărănesc condus de E. I. Pugacev a fost cunoscut în numeroase țări din Europa, inclusiv țările române, deci și în Transilvania. S-a păstrat în scris în Însemnările Androneștilor (ediția Ilie Corfus) București, 1947, p. 43) ca o dovadă că societatea românească de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și de la începutul secolului următor era bine informată cu privire la stările din alte țări europene¹.

Mai merită atenție deosebită acele manifeste și uzuri din ultima etapă a războiului țărănesc în care sint cuprinse măsuri concrete

¹ vezi articolul nostru din „Revue Roumaine d'histoire” 1 1981, p. 43-55.

Constantin Serban

* * * *De Turpan a La Plata, La Habana, 1979, 178 p.*

Lucrarea reprezintă materializarea efortului de cercetare al unui colectiv de istorici militari (incadrăți la Sección de Historia de la Dirección Política Central de las FAR) condus de locotenent-colonel Thelma Bornot (participant la Congresul al XV-lea de științe istorice de la București). Cartea pune în circulație un valoros material de arhivă, cercetat atât în Mexic cit și în Cuba și a fost supusă într-o primă formă de redactare analizei minuțioase, în februarie 1976, unor participanți la expediția „Granma” care au pus la dispoziția cercetătorilor nenumărate informații suplimentare. În cuprinsul celor 18 capitole sint tratate în detaliu, chiar eu exces de informație, evenimentele anilor 1955-56, preludiile războiului de eliberare încheiat victorios la 1 ianuarie 1959. Stilul dinamic

relativ la plata soldei în bani (10 ruble) pentru cei care luptau în rândul răseculaților.

În partea a II-a a lucrării este prezentată de asemenea (în cadrul a trei etape ale desfășurării războiului țărănesc rus din 1773-1774) mai întâi rezultatul muncii d puse de autor pentru reconstituirea unor manifeste și uzuri nepăstrate integral dar despre care sint știri sigur că au fost emanate din cancelaria lui E. I. Pugacev. În multe cazuri se reușește să se reconstitue și conținutul lor și circulația lor.

Lucrarea cuprinde și unele *Concluzii* referitoare în special la ideologia care a stat la baza concepției participanților și la valoarea izvoarelor istorice pe baza cărora poate fi studiat acest moment din istoria socială a Rusiei țariste de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În anexă se da un foarte util Indice de nume și mai ales un repertoriu cronologic al manifestelor și uzurilor intrate în discuție în cuprinsul lucrării. Rezultă astfel că la cele 46 de documente de acest fel cunoscute până acum se mai pot adauga încă 119 identificate, reconstituite ca existente cindva. De remarcă că cele mai multe din aceste documente au fost elaborate în lunile octombrie, decembrie 1773 și iunie-august 1774.

Lucrarea realizată la un înalt nivel de cercetare se impune prin concluziile noi la care a ajuns autorul menite să lămurască mai bine ideologia maselor țărănești revoluționare din a nii 1773-1774 și să definească eu mai multă claritate acest moment important din istoria luptelor sociale din Rusia țaristă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

descrierea vie a acțiunilor grupului de luptători debarcați în Cuba, oferă deopotrivă satisfacții istoricului cit și cititorului. Analiza fiecărui capitol în parte apare ca fiind inadecvată și ca atare este preferabilă descrierea globală a conținutului acestei lucrări.

La 15 mai 1955 Fidel Castro și luptătorii care au atacat cazarma Moncada¹ au părăsit închisoarea din Isla de Pinos în baza amnistiei politice acordată de Batista. Consecvent, odată eliberat, Fidel publică diferite articole atacând fulminant regimul dictatorial din Cuba. Treptat posibilitățile unei lupte politice au fost anulate de permanente persecuții. Unica

¹ Moncada, La Habana, 1973 (lucrarea fundamentală pentru acest eveniment).

soluție rămănea exilul unde Fidel și partizanii săi puteau desfașura acțiuni contra regimului de la 10 martie 1952.

Ca urmare, la 7 iulie 1955 Fidel sosește în Mexic unde se găsea un grup de revoluționari cubanezi exilați aici. Încă înainte de a pleca din Cuba, Fidel a pus bazele organizației care va duce la victorie lupta poporului cubanez: Movimiento Revolucionario 26 de Julio (MR 26 7). Misiunea principală a acesteia era de a pregăti o expediție care să fie debarcată în Cuba și care să catalizeze opoziția generală a maselor față de regim. În vederea pregătirii ideologice a revoluției, Fidel trimise în Cuba exemplare ale Manifestului nr. 1 al MR 26 7 din 8 august 1955 care sintetiza în conținutul său obiectivele organizației, denunțând vehement proiectatele alegeri parțiale pe al căror simulacru dorea să-și fundamenteze Batista democrația regimului său².

La 15 august 1955 Fidel a trimis un mesaj Congresului milițanților din Partidul Ortodox afirmând că nu existau decât două soluții pentru situația social-politică pe care o traversa Cuba: alegeri parțiale, deci compromisul cu dictatura, sau revoluția. În sensul cooptării celor care doreau să se afilieze la MR 26 7, Fidel stabili contactul cu doctorul argentinian Ernesto Guevara care părăsise Guatemala după căderea președintelui Jacobo Arbenz Guzman³ în 1954 și se stabilise în Mexic. Un aport deosebit la activitatea de organizare a mișcării revoluționare l-a adus Juan Manuel Marquez veteran al luptelor contra teroarei instaurate de președintele Eduardo Machado și membru al Partidului Ortodox (unde îl cunoseuse pe Fidel). O primă etapă pe linia întemierii unei structuri capabile să susțină lupta contra regimului o constituie înființarea cluburilor patriotice care urmau să finanțeze expediția. Pentru aceasta în toamna anului 1955 Fidel a făcut un turneu în SUA pentru a lua legătura cu organizațiile emigranților cubanezi de aici.

La Union City (New Jersey) s-a organizat primul club patriotic, urmate de cele de la Bridgeport, New-York, Miami, Cayo Hueso și Tampa care urmau să trimită fondurile obținute în Mexic. Este interesantă similitudinea acțiunii lui Fidel cu cea a lui José Martí care în anii 1891-92 duse o amplă activitate de organizare a PRC tocmai pe baza putericeilor centre de la Cayo Hueso și Tampa⁴. La 10

- Documentul este reprodus în Ricardo Martínez Viqueles, *La Historia del Radio Rebelde*, La Habana, 1978, p. 405-422.

³ Jacques Helle, *Guatemala*, în Miroir de l'Histoire, septembrie 1968, nr. 225, p. 28-43.

⁴ Salvador Bueno, *Sintesis biografica*, în Martí Habla a la juventud, la Habana, 1978, p. 44.

decembrie 1955 Fidel emise Manifestul nr. 2 al MR 26-7 prin care evidenția marasmul social-economic din Cuba și făcea apel la concentrarea tuturor eforturilor pentru participarea la revoluția care să pună capăt regimului revolut al lui Batista.

Din Cuba, SUA și din alte state din America Centrală au început să sosească voluntari cubanezi pentru a compune detașamentul care avea să debarce. Aceștia urmau să fie încartiruiți în diverse case închiriate în capitala mexicană. Grupurile erau supuse unor regulamente riguroase care impuneau disciplină și păstrarea discreției asupra adreselor și oamnelor cu care veneau în contact.

Aceste regulamente fuseseră aplicate prima dată la pregătirea asaltului de la Moncada, acum ele erau amendate în funcție de condițiile noi în care se desfașura munca clandestină. Din primele luni ale anului 1956 au început antrenamentele graduale. Se practicau exerciții de escalelare, plimbări îndelungate, apărare individuală și trageri cu arma mai ales după ce se obținuse accesul la un teren de tir de lângă Mexico City. Perfecționarea luptătorilor privind tactica și tehnica militară, teoria luptei de guerrilla era încredințată ex-colonelului spaniol Alberto Bayo Girond refugiat în Mexic după înfrângerea republicii spaniole. Pentru extinderea antrenamentelor, E. Guevara închiria ferma Santa Rosa la 40 km de Ciudad de Mexico, care dispunea de un teren apreciable și oferea condiții superioare pentru exercițiile militare.

Guevara a fost numit responsabil al acestui centru de instrucție. Armele aferente expediției au fost procurate prin intermediul armurierului Antonio del Conde. La început s-au cumpărat arme de fabricație mexicană, apoi americane contractate în Los Angeles, Chicago, San Antonio și New York (arme automate de tip Johnson, Thompson și Star).

Între timp relațiile dintre MR 26-7 care activa ilegal în Cuba, cluburile patriotice din SUA, pe de o parte și grupul lui Fidel care era liderul suprem al organizației se mențin într-o formă activă, cum ar fi vizita lui Juan Manuel Márquez în aprilie 1956 în SUA pentru a comunica indicațiile lui Fidel patrioților cubanezi de acolo. Paralel Fidel susține o dură polemică cu presa reacționară din Cuba, publicând articole în revista „Bohemia” care au avut o mare rezonanță în opinia publică cubaneză.

Guvernul lui Batista a încercat diferite manevre de subminare a mișcării și chiar s-a încercat lichidarea fizică a lui Fidel. Prin ambasada cubaneză din Ciudad de Mexico căreia i-au fost trimise subsidii pentru a corupe pe unii funcționari mexicani din aparatul polițienesc, s-a încercat lichidarea

mișcării. Urma să se intenteze un proces grupului condus de Fidel care trebuia să fie deportat în Cuba ceea ce echivala cu un asasinat deghizat. La 20 iunie 1956 Fidel și un grup de revoluționari au fost arestați de poliția mexicană, iar la 24 iunie autoritățile au făcut o percheziție la ferma Santa Rosa fiind arestat cu această ocazie, printre alții, E. Guevara. Numărul total al celor arestați pînă la 28 iunie era de 28 de militanți. MR 26—7 caută soluțiile prin care să evite deportarea lui Fidel în Cuba făcînd apel la avocații care determinară pe judecătorul de instrucție respectiv să dea ordin de eliberare sau de punere a lor la dispoziția autorităților judiciare competente. Presa reacționară mexicană alimentată de fonduri puse la dispoziție de ambasada cubaneză începu să-l denigreze pe Fidel. Dar, treptat au fost eliberați o serie de revoluționari cu excepția lui Fidel, Guevara și Calixto Garcia care erau acuzați că au violat legea generală a populației (ley general de la población). Propunerea guvernului mexican de a-i elibera dacă acceptau să fie deportați în Uruguay a fost respinsă. În cele din urmă, prin diverse relații personale s-a obținut ca Lazaro Cardenas (președinte al Mexicului în 1934—1940) să intervină pe lângă guvern pentru eliberarea lui Fidel. (Cardenas s-a întîlnit cu însuși Adolfo Ruiz Cortines, președinte al Mexicului în 1952—1958, pentru acest lucru). Consecința acestei acțiuni a fost, la 24 iulie 1956 eliberarea lui Fidel și eșuarea înscenării judiciare.

Luptătorii care au fost compromiși în arestările din iunie au fost transferați în Veracruz și în localitatea Jalapa, iar responsabilitatea pentru expediționarii antrenați în această zonă a fost încredințată lui Felix Elmuza, apoi lui Evaristo Montes de Oca. La sfîrșitul lunii august autoritățile au confiscat arme și documente fără să facă arestări, dar mai tirziu prin intervenția sculptorului cubanez José Manuel Fidalgo s-a obținut restituirea obiectelor capturate.

În a doua parte a anului 1956, elemente valoroase cunoscute prin intransigența lor revoluționară, veniră să fortifice rîndurile detașamentului expediționar: Camilo Cienfuegos, Antonio López Fernandez (care în 1954 îl cunoscuse și îl atrăsese pe E. Guevara la cauza cubaneză) și Faustino Perez.

În august un eveniment marcant în contextul pregătirii politice a expediției, este vizita în Mexic a revoluționarului Frank Pais, liderul MR 26—7 din Cuba.

Acum s-au discutat și perfectat sarcinile mișcării clandestine din Cuba de a sprijini prin acțiuni, greve și răscoale militare debarcarea grupului condus de Fidel.

Se insistă asupra necesității declanșării unei greve generale care să paralizeze parțial

acțiunea inamicului. F. Pais va reveni în octombrie în Mexic considerînd că expediția ar trebui amînată pentru începutul anului 1957 dat fiind că sprijinul pe care-l putea da MR 26—7 din Cuba în acel moment era deficiet. Dar opinia lui Fidel Castro cu privire la debarcarea în 1956 prilevă în fața argumentelor aduse de Pais. În cadrul politicii de alianțe este notabil acordul dintre José Antonio Echeverria⁶, președintele F.E.U. (Federación Estudiantil Universitaria de Cuba) și Fidel Castro. Acordul dintre cele două organizații s-a concretizat în „Carta de Mexico” semnată de cei doi lideri în august 1956. Documentul denunța complicitatea unor elemente politice cubaneze cu R. L. Trujillo a cărui atitudine belicoasă față de Cuba era notorie (circula zvonul chiar despre o intervenție dominicană în Cuba). De asemenea se aprecia că există condițiile reclamate de o situație revoluționară și că beneficiind de concursul unei greve generale revoluția va triumfa în 1956 (p. 62). Fidel răspunse prin intermediul revistei „Bohemia” acuzațiilor turpide, că ar fi stipendiați de Trujillo, anunțînd că anul 1956 va fi decisiv pentru soarta revoluției în Cuba.

Procurarea unei ambarcațiuni indispensabile expediției a fost finalizată în septembrie 1956 prin cumpărarea iahtului „Granma” al cărui nume este azi celebru. În prealabil s-a urmărit achiziționarea din SUA a unei șalupe torpiloare dar autoritățile americane au dejucat această intenție. „Granma” era construit în 1943, putea transporta 25 de persoane și necesita urgente reparații care parțial au și fost efectuate.

După ocuparea de către poliția mexicană a fermei Santa Rosa, în octombrie a fost închiriată o altă fermă lângă satul Abasolo condusă de Faustino Perez unde s-au continuat intens antrenamentele militare. Dezertarea la 21 noiembrie a doi oameni a determinat dizolvarea taberei și răspîndirea luptătorilor în mai multe hoteluri din orașul Victoria, pentru a fi protejați de un posibil denunț. În plus dezertarea a accelerat punerea în aplicare a planului de îmbarcare și astfel la 24 noiembrie 1956 grupurile desemnate pentru această acțiune s-au adunat în localitatea Tuxpan. La 25 noiembrie 1956 iahtul „Granma” avînd la bord 82 de persoane își începu periplu său spre coastele cubaneze. În Cuba organizarea rețelei de sprijin a

⁶ A fost ucis în asaltul asupra palatului prezidențial la 13.03.57 (cf. Pedro Miret En el XV Aniversario del asalto al Palacio Presidencial y la acción de Radio Rebelde, La Habana, 13 p.)

debarcării a fost încredințată militantei Celia Sanchez Manduley figură centrală a MR 26—7 din Manzanillo. În opoziție forțele guvernamentale și-au luat măsuri de precauție, avioanele militare patrulind în apele teritoriale încontinuu.

Traversarea Mării Caraibilor se produse fără incidente notabile deși timpul era instabil.

Datorită unor defecțiuni tehnice cât și supra încărcării navei traversarea s-a făcut cu întârziere de două zile ceea ce a derutat forțele revoluționare din interior care au declanșat la 30 noiembrie 1956 o puternică mișcare populară în Santiago de Cuba, deci cu două zile înainte de sosirea expediției în Cuba. Frământările sociale din Santiago de Cuba au atras după ele noi unități militare care au infestat zona.

Detasamentul revoluționar a fost împărțit înainte de debarcare în trei plutoane. Debarcarea a avut loc la 2 decembrie 1956 în locul numit Los Cayucos în vecinătatea localității Niquero. Vestea debarcării a fost aflată curînd și comunicată în capitală iar guvernul suspendă garanțiile constituționale în provinciile Pinar del Rio, Las Villas, Camagüey și Oriente.

O constantă în lupta revoluționară a fost solidaritatea populației civile, în special țărani, cu componenții Armatei Revoluționare. Înaintarea detașamentelor spre est era presărată de dificultăți datorate avioanelor care survolau zona pentru a-i depista și mitralia pe insurgenți. Trădărea unui țăran localnic (executat apoi de revoluționari în 1957) care divulgase armatei locul unde se găsea detașamentul provoacă o gravă înfringere detașamentului revoluționar în lupta de la Alegria de Pio la 5 decembrie 1956. Starea de confuzie care cuprinsese grupul nu permise regrouparea pe care o încercase Fidel.

Detasamentul se dispersă în grupuri care au început să acționeze independent avînd comun doar scopul de a ajunge în Sierra Maestra. În cuprinsul capitolului „De la Alegria de Pio hasta Purial de Vicana” se descriu acțiunile și deznodămîntul fiecărui grup în parte. Mulți dintre combatanți au fost uciși de armată sau luați prizonieri, alții datorită ajutorului oferit de țărani și apoi de MR 26—7 au ajuns în capitală iar restul s-a polarizat în jurul lui Fidel la Purial de Vicana. Sprijinul acordat de țărani era indispensabil revoluționarilor a căror stare fizică precară se datora foamei, setei și epuizării după marșuri prelungite. Dar printre localnici s-au găsit și delatori care au produs moartea multora dintre luptători, între care Juan Manuel Marquéz asasinat de soldați la 15 decembrie 1956.

Autoritățile guvernamentale considerînd că grupul revoluționar a fost lichidat a hotărît la 14 decembrie evacuarea treptată a armatei

din Zonă. Acest lucru a fost folosit de supraviețuitorii grupului pentru a se concentra la Purial de Vicana. Primul grup ajuns aici, locul prestabilit pentru concentrare, era condus de Fidel; au urmat grupurile viitorilor comandanți Raul Castro și Juan Almeida. La sfîrșitul lunii decembrie Fidel putea conta pe 20 de revoluționari reorganizați la Purial de Vicana. S-au reluat masiv legăturile cu MR 26—7 cărcia i se solicită trimiterea de ziaristi în SierraMaestra pentru a se întîlni cu Fidel și pentru a dezminți propaganda insidioasă a guvernului care susținea că Fidel fusese ucis.

După ce la 25 decembrie detașamentul primi noi voluntari la 30 decembrie au pornit spre Sierra Maestra. La 17 ianuarie 1957 avu loc prima confruntare dintre forțele revoluționare și armata profesionistă a lui Batista, lupta de la La Plata, unde se găsea amplasat un port pázit de 11 soldați. Victoria revoluționarilor a dovedit că forțele regulate pot fi învinse prin acțiuni de guerrilla și evenimentul a stîrnit un larg ecou în întreaga țară. Tratatamentul uman aplicat soldaților răniți de către revoluționari (căror li s-au lăsat medicamentele necesare, de care dispunea trupa lui Fidel) a fost una din cauzele triumfului final⁷.

Ultimul capitol, epilog, sintetizează evenimentele mai marcante ale războiului revoluționar: deschiderea a două fronturi în martie 1958, înfringerea ofensivei de vară a armatei regulate care a marcat dezagregarea acesteia și victoriile de la sfîrșitul anului 1958 obținute de Armata Revoluționară. Situația militară determină pe Fidel să ordone de la Comandamentul General al Armatei Revoluționare, situat semnificativ la La Plata, începerea ofensivei finale la 23 noiembrie 1958. Victoria categorică obținută de Armata Revoluționară în alianță cu populația civilă, marcă începutul unei noi etape, mai complexe în istoria Cubei, aceea a edificării societății socialiste cubaneze.

Lucrarea deține și alte merite pe lângă încărcătura informațională incdită; cuprinde în extenso documente pînă atunci nepublicate; la pag. 129—173 sint adăugate sub formă de facsimile o serie de documente de primă importanță. Din nefericire fragmente din acestea sint ilizibile, deci utilizarea lor este incompletă. Între aceste documente notăm: Manifestul nr. 1 al MR 26—7, Manifestul nr. 2 al MR 26—7, regulamentul de ordine internă pentru casele tabere ale luptătorilor cubanezi în Mexic, declarațiile lui Fidel la Procuratura Generală din Mexic (iulie 1956). Urmează o succintă cronologie a expediției în luna decembrie 1956 (p. 175), lista cu numele

⁷ Ernesto Che Guevara, *Pasajes de la guerra revolucionaria*, La Habana, 1975, p. 36.

membrilor expediției grupați în funcție de destinul fiecăruia și o scurtă bibliografie (p. 178).

După cum se poate deduce din modul de prezentare al lucrării cartea „De Tuxpan a La Plata” este o producție istoriografică cu un pronunțat caracter descriptiv. Cunoștin-du-se preocuparea frontului istoriografic mondial pentru lucrările de interpretare, problema-

tice și scrise în manieră apropiată, de pildă, de cea a lucrărilor istoricilor influențați de Școala de la Annales, este posibil ca o astfel de carte să nu întrunească interesul unanim. Cu toate acestea valoarea lucrării prezentate aici este susținută prin noutatea temei cit și prin informațiile inedite care pot fi folosite de specialiști ai istoriei Americii Latine.

Ovidiu Bozgan

* * * *Historici van de twintigste eeuw*, Utrecht—Antwerpen—Amsterdam, 1981, 404 p.

Recent apărut, volumul prezintă viața și opera a 22 de istorici proeminenți ai umanității care sînt considerați a fi ilustrați în mod deosebit istoriografia secolului al XX-lea, decedați sau încă în viață. Amintim printre aceștia pe Friedrich Meinecke, pe Henri Pirenne, pe Mihail Rostovtzeff și pe Mihail Pokrovski, pe Paul Hazard, pe Arnold Toynbee, pe Fritz Fischer, pe Fernand Braudel și pe Georges Duby. Autorii studiilor sînt istorici olandezi, iar volumul a apărut sub îngrijirea lui A. H. Huussen jr., E. H. Kossman și H. Renner.

Printre cei 22 de istorici onorați se numără și marele istoric român Nicolae Iorga, căruiua îi consacră un studiu (p. 82—93) profesorul Zdenek R. Dittrich de la Universitatea din Utrecht, cunoscut de altfel pentru repetata sa atenție acordată problemelor istoriografice românești. Întocmirea studiului a dat prilej învățatului olandez să sublinieze rolul deosebit pe care istoria l-a avut în apariția conștiinței naționale moderne la români și totodată să înfățișeze problematica complexă cu care s-a găsit confruntată națiunea română în cursul procesului ei de eliberare și de făurire a statului unitar. De asemenea, el a evidențiat însemnătatea scrierilor istoriografice în epoca de trezire națională și de constituire a statului național, ca și ecoul lor în rindurile națiunii.

Biografia lui Nicolae Iorga este expusă sintetic, relevindu-se succesele sale încă din

tinerețe, studiile din țară și de peste hotare și nefiind uitat nici faptul că la 16 ani N. Iorga a fost un cititor al *Capitalului* lui Karl Marx. Cititorului olandez i se dau și cifre privind „uriașa operă istoriografică” a lui Iorga și i se semnalează varietatea preocupărilor istoricului român. Nu este neglijată nici activitatea politică a învățatului român, creator al unui partid „naționalist-democratic”, luptător fervent pentru desăvîrșirea unității statale românești, prim-ministru pentru scurtă vreme la începutul celui de-al patrulea deceniu și apoi, mai ales în ultima perioadă a vieții, savant antifascist în timpul grelelor împrejurări prin care a trecut România în perioada de început a celui de-al doilea război mondial. Este menționată uciderea la 27 noiembrie 1940 a marelui savant, tocmai în zilele în care începuse să lucreze la opera capitală a vieții sale: *Istoriologia umană*.

Fiind adresat unui public larg, necunoscător în general a realităților românești, studiul profesorului Dittrich — care este însoțit și de bibliografia principalelor lucrări în limbi străine ale lui N. Iorga — reprezintă un act de omagiu la adresa unui mare învățat român, dar totodată și un gest de prietenie față de poporul român, pentru care trebuie să mulțumim istoricului olandez.

Dan Berindei

* * * „Analele Universității București, seria Istorie”, an XXX, 1981
164 p.

Anunțarea rezultatelor investigației științifice, ale gândirii comportate de natura demersului cunoașterii umane, a constituit, în grade și forme diferite însă, în fiecare epocă de constituire, acumulare și aplicare a științei una din îndelungatele cele mai folositoare, în etapa prezentă cu atât mai însemnată cu cât informarea însăși este tot mai organic implicată de întărirea competenței raționamentului cognitiv. Ca expresie a acestei împrejurări, în România, ca, de altminteri, în timpul larg al istoriei universale, în decursul timpului și, în cadrul lui, tot mai des și mai adecvat, în etapele mai recente, s-au format și înmulțit organe publicistice de genul revistelor între care — în ceea ce privește evoluția din România — numai pentru domeniul mai specializat al istoriei, cu aproape toate ramurile ei componente, au ființat de la prima publicație și pînă în prezent 138 de reviste, desigur în formate diferite, unele cu tematică generală, altele — nu puține — locale, unele cu apariție intermitentă ori restrînsă în timp, alt le cu apariție îndelungată¹. Dacă am încerca să facem o tipologie, însă cu aproximarea inevitabilă, fie și numai sub inspirația născută prin prima întâlnire cu titlul (dacă titlul este expresiv în această privință) aceste publicații sînt *anale*, *anuale*, *buletine*, *cercetări*, *file*, *magazine*, *materiale*, *reviste*, *studii*. Unele asemenea cuvinte-titlu, preluate prin tradiție istorică, bunăoară încă din antichitatea latină, nu mî exprimă strict forma și conținutul care au fost inițiale, cele actuale, sînt superioare momentelor de pornire: dacă ne restringem exemplificarea la termenul *anale* el, în unele situații, nu dă înțeles de simple proceduri analitice, ci sub el sînt veritabile contribuții interpretative de istoriografie modernă, matură. În această, de altfel, așteptată postură găsemc a fi „Analele Universității București” — aici referirea este la seria de istorie, al cărui prim număr datează încă din 1951. De altfel ca *anale*, în sensul complinit ele fac parte din sfera organelor publicistice

ale mai multor universități și alte institute de învățămînt superior, de cercetare, în care, drept expresie a multiplei activități de cercetare științifică, desfășurate, an de an, de cadrele școlii universitare sînt publicate rezultate valoroase ale acestora, informații asupra literaturii de specialitate și, în general, asupra literaturii social-politice, relatări privind manifestări științifice pe plan intern și — mai ales în ultimul timp — și pe plan internațional.

Seria *Istorie* a „Analelor” Universității din capitală a ajuns la al 30-lea an de ființare, iar coincidența apariției lui cu sărbătorirea fărîrii Partidului Comunist Român eveniment cărui li si este dedicat îndeosebi prin primul grupaj de studii i-a întărit valoarea propriei aniversări, căci, indiscutabil, în cele trei decenii de existență, timp în care, în chip necesar, a comportat și prefaceri de organizare și de problematică, revista a adus notabile contribuții, după cum s-a observat în mai multe prilejuri, de exemplu, mai recent, în recenzia-prezentare, făcută de Gelu Apostol și Marian Stroia asupra numărului anterior (XXIX, 1980) și publicată în tomul 34, nr. 7 din 1891 al revistei de față: „Periodic de tradiție în viața științifică, «Analele Universității București» înmanunchează an de an cele mai valoroase contribuții științifice ale cadrelor didactice și cercetătorilor din cea mai mare universitate a țării”². S-a marcat deja că volumele din ultimii ani — și, aș spune, cel din 1981 în mod mai evident — s-a prezentat într-o grafică îmbunătățită, atrăgătoare, avînd, în același timp, ținuta de sobrietate academică, au inclus o seamă de studii și comunicări transpuse în limbi de folosință internațională, ceea ce înlesnește schimburile cu publicații similare și, la rîndul nostru, informarea internațională asupra constatărilor științei universitare românești.

Apărut, sub îngrijirea unui comitet de redacție, aflat sub conducerea profesorului universitar Stefan Ștefănescu, decanul facultății de istorie-filozofie, numărul din 1981 își

¹ A se vedea: *Enciclopedia istoriografiei românești*. Coordonator științific: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, Editura științifică și enciclopedică, București, 1978.

² „Revista de istorie” tomul 34, nr. 7, 1981, p. 1.391.

deschide sumarul printr-o vibrantă evocare, într-un text succint datorită caracterului aniversativ, a continuității de ideal și de luptă care a caracterizat Partidul Comunist Român în cei 60 de ani de la făurirea lui. „Gloriosul jubileu al partidului nostru ne prilejuiește, în cele ce urmează, evocarea istoriei celor șase decenii, care, pe magistrala timpului, au condus Partidul Comunist Român la înfăptuirea unei opere de proporții, operă ce se continuă azi cu succes în noua ei etapă de făurire a societății socialiste multilaterale dezvoltate și de înaintare a României spre comunism” (p. 3). Foarte bun specialist al temei, Gheorghe I. Ioniță nu a avut nevoie să povestească în amănunțime, ci prin implicarea sintetică și profund probatorie a citorva aprecieri de fond din documentele de partid, din cuvântări ale secretarului general al partidului nostru comunist, tovarășul Nicolae Ceaușescu, prin relatarea principalelor etape și fapte — literatura istorică fiind indicată, mai concret, în note subtextuale — a pus convingător și limpede în evidență însemnătatea istorică a partidului comunist, care, într-adevăr, în fond (p. 4) a continuat „activitatea desfășurată de partidul clasei muncitoare încă din 1893 — cind au fost puse bazele sale” (*ibid.*) Revista a apărut înainte de 8 mai 1981, și întrucât problema *premiselor, antecedentelor, a rădăcinilor, a tradițiilor* partidului comunist este componentă devenită primordială în crecerea științifică, politico-ideologică privind temeiul și rostul partidului comunist din unghiul de vedere al istoriei de ansamblu să invocăm și aici imaginea amplu-cuprinzătoare pe care tovarășul Nicolae Ceaușescu a construit-o în cuvintarea festivă: „Partidul Comunist Român este moștenitorul și continuatorul celor mai înalte tradiții de luptă ale maselor populare pentru formarea poporului român, pentru dezvoltarea limbii și culturii proprii, pentru afirmarea națiunii române și a statului național — România”. „Partidul Comunist Român își trage seva și vitalitatea din glorioasa istorie de milenii a poporului nostru, din toate evenimentele și luptele desfășurate de-a lungul vremurilor; el își afirmă hotărârea de a asigura, în noile condiții istorice, dezvoltarea continuă, pe o nouă treaptă, a civilizației și vieții întregului nostru popor, de a-i făuri un viitor demn și liber, viitorul comunist”³.

Sub același titlu de rubrică aniversativă — „60 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român” — sînt publicate trei studii privind probleme primordiale ale istoriei moderne, precum și contemporane, a României. În domeniul care — dacă ne propunem să

considerăm în termeni de mai mare rigurozitate rostul și rezultatele științei istorice — este încă nou, nexpérimentat, și anume în domeniul istoriei epocii prezente, deci a epocii socialiste*, Vasile Budrigă aduce rezultate ale unei examinări riguroase prin mergerea la documente de primă mînă (care pentru temă sînt textele de legi), precum și la serii statistice, în studiul *Evoluția sistemului electoral din România în anii socialismului (1948 — 1980)*. În general, tema participării, într-un grad sau altul, în raport cu o scamă de împrejurări și caracteristici ale perioadelor istorice, la activitatea de tip electoral, la adunări de tip parlamentar ca expresii ale exercitării unor însemnate componente ale puterii politice, este o temă importantă evidențiată și la congrese internaționale de istorie, științe politice, sociologice, și cuprinderea ei în mod și mai pregnant sub razele de preocupări ale științei istorice românești este de natură să aducă încă noi rezultate, iar dacă studierea se orientează spre etapa revoluției și construcției socialiste este astfel posibil odată în plus de a se releva — și comparativist — calitatea nouă a politicii electorale, dealtminteri pe linia de continuitate a unei tradiții pozitive din istoria anterioară modernă a României. Studiul pe marginea căruia am enunțat aceste considerații de cadru mai cuprinzător, studiu care este unul din primele care — și în paginile scrieri de *Istorie a Analelor* Universității — se ocupă în chip mai aparte de istoria societății socialiste din România, remarcă încă din primele sale propoziții — iar faptele clasificate și analizate în paginile următoare, argumentează concludent — că „Legislația electorală, începînd cu primele alegeri de deputați în Marca Adunare Națională — de la 28 martie 1948 — și pînă în prezent, a cunoscut un permanent proces de perfecționare, în sensul adîncirii caracterului său democratic și al punerii în concordanță cu marile schimbări de ordin calitativ care au loc, în decursul anilor. În toate domeniile de activitate ale societății noastre socialiste — unde puterea de stat aparține pe deplin oamenilor muncii, în frunte cu clasa muncitoare și sub conducerea Partidului Comunist Român — și unde, prin crearea proprietății comune a întregului popor muncitor asupra mijloacelor de producție, s-a realizat democrația economică și socială, înlăturîndu-se, pentru totdeauna, baza oricărui fel de inegalitate și de îngrădire a participării efective a tuturor cetățenilor României socialiste,

* O încercare teoretică în această privință, semnatarul acestor rînduri a făcut în cursurile sale și, mai aparte, dar mai succint, în comunicarea *Teorie și metodă în scrierea istoriei epocii socialiste* inclusă în *Analele Academiei „Stefan Gheorghiu”*, XIII, 1980, pp. 198 — 203.

³ Nicolae Ceaușescu, *op. cit. supra*; *Scînteia*, L, nr. 12 040, 8 mai 1981, p. 1.

fără deosebire de naționalitate, la conducerea societății" (p. 11).

În același domeniu al istoriei contemporane, unde sînt de așteptat noi cercetări, noi specialişti, Ioan Bălgrădean în *The International Activity of the Union of the Romanian Communist Students' Associations (1957-1980)* aduce exemplificative fapte asupra activității internaționale a Uniunii Asociațiilor Studenților Comuniști din România, pe care o cunoaște și în urma muncii proprii din anii din urmă desfășurată ca activist al organizației tineretului universitar din București, și, totodată, în urma unei investigații nemijlocite a documentelor și a publicității aferente. Enunțurile pe care le propune încă de la început capătă, prin bogata relatare care urmează asupra evenimentelor, în succesiunea lor, caracterul necesar convingător, și astfel este susținută o asemenea apreciere generală, de principiu, purtată încă de prima frază: „În toate momentele semnificative care conduc la progrese în istorie, tinăra generație a fost întotdeauna o importantă parte în dezvoltarea societății . . .” („an important part in the development of the society”) (p. 28), dar prezența tineretului nu a fost niciodată așa de dinamică cum este în zilele noastre.

Înfățișarea în termeni de mai adîncă veridicitate istorică a însuși rolului partidului comunist în viața internă social-politică a țării, adică în raport de caracteristicile regimului social-politic (am subliniat în mod special momentul politic) captate mai complex, mai nuanțat, este slujită de studiul, elaborat de Ioan Scurtu, *The Evolution of Romania's Constitutional Organisation during the Inter-war Period*. În direcția în care a început în literatura istorică română din ultimul timp, pe baze științifice, a se afirma în mod mai concret, și cu un orizont mai larg, componentele democratice, atît ete au fost și cum au fost în realitatea perioadei, componente puse mai demult în umbra laturilor reacționare, ceea ce nu ducea la realele posibilități de a se evidenția, în măsura necesară, rostul factorilor critici de istorie pozitivă, studiul pune astfel în prim plan rolul procesualității istorice care a dus la desăvîrșirea statului național unitar, idee primordială: „Încheierea procesului de făurire a statului român național unitar, în 1918, a marcat perioada de trecere la un stadiu superior („a new superior stage”), în dezvoltarea patriei noastre, pe calea progresului social” (p. 39). Metoda este de a desprinde și sistematiza trăsăturile celor două Constituții, din martie 1923 și din februarie 1938, și fenomenele politico-constituționale dintre ele, felul cum s-au raportat la asemenea împrejurări forțele sociale politice; Constituția din martie 1923, precizează autorul, a stat la baza unui regim burghezo-democratic

(„on bourgeois-democratic regime”) (p. 43), pînă în februarie 1938, cînd a fost instaurată dictatura regală. După o scurtă relatare asupra situației care a urmat după februarie 1938, apoi după septembrie 1940, cînd regimul antonescian, care, pentru un timp a cuprins guvernarea împreună cu legionarii, a suspendat chiar Constituția, așa de limitată, în ceea ce privește drepturile democratice, din februarie 1938, studiul se încheie prin a se arăta că „După 22 iunie 1941 aceste obiective” (ale luptei pentru eliberarea de sub dominația fascistă și reinstaurarea regimului constituțional, democratic) „au fost strîns legate de lupta pentru scoaterea României din războiul hitlerist, pentru redobîndirea independenței țării noastre. Această luptă a culminat cu insurecția armată realizată la 23 August 1944” (p. 46).

Preocupările pentru istoria universală, pentru contribuția altor popoare la progresul istoric general și solidaritatea poporului român cu mișcarea mondială de eliberare socială și națională, atenția sporită acordată filozofiei și metodologiei istoriei, conexiunii istoriei cu alte ramuri ale științelor contemporane sînt reprezentate în studiile, referatele și comunicările oferite de Lucian Boia, relatînd limpede în dimensiuni ample, despre *Historiens des „Annales”* (în acest număr: partea I); de Nicolae Isar cu utile comentarii și documente indicînd felul cum situația economică și politică din țările române din sudul și estul Carpaților de la începutul secolului al XIX-lea s-a reflectat în însemnările contemporane făcute de ofițeri francezi: *Les Principautés Roumaines au début du XIXe siècle dans les récits des officiers Guilleminot et Thomassin*; de Mihail Guboglu în articolul evocativ, dar de riguroasă, densă, întemeiere faptică, *Moustapha Kemal Atatürk (1881-1938), illustre personnalité de l'histoire turque*, prilejuit de sărbătorirea în Turcia a centenarului nașterii marelui ei om politic *; de Ema Nastovici și Zorin Zamfir, prin studiu, mai restrîns dar bine documentat, în care s-a examinat incidentul de la Shanghai, din ianuarie 1932, ca un moment al pericolului pentru pacea lumii, *Ein Moment der Gefahr für den Welt-*

* Cu același prilej despre Mustafa Kemal Atatürk, căruia încă de la sfîrșitul perioadei interbelice în România i-au fost prezentate viața și activitatea politică în cărți speciale, Nicolae Ciachir a adus în coloanele acestei reviste (tomul 34, nr. 6, 1981, pp. 1135-1847), noi informații din arhivele românești despre *Mustafa Kemal Atatürk*.

rieden — *Der Vorfall in Shanghai, Januar 1932*, și de Nathan Lupu, tratând despre *România and the Italo-Ethiopian conflict*, temă despre care recent a tipărit o carte în care aduce noi și importante contribuții privind atitudinea României față de invazia Italiei fasciste în Etiopia.

Tocmai în sensul principal al preocupării *Analelor Universității București* de a informa asupra școlilor de filozofie și metodologie a istoriei, de a stimula și astfel contribuțiile teoretice interne, redau, prin ușoară prelucrare, citeva fraze din partea introductivă a bogatei relatări făcută de Lucian Boia. Școala de la „Annales” s-a constituit în 1929, când, în jurul a doi profesori de la Universitatea din Strassbourg — Lucien Febvre (1878—1956) și Marc Bloch (1886—1944) —, a fost fondată revista „Annales d'histoire économique et sociale”, devenită, după citeva modificări a titlului său inițial, „Annales, Economics, Sociétés. Civilisations”. Până la acest moment au mai fost însă tendințe, eforturi, realizări în intenția de a se depăși istoria strict eveniment-țială (l'histoire événementielle). Geograful Vidal de la Blanche, sociologul Emile Durkeim, filozoful Henri Berr (protagonist al ideii sintezii în istorie, și care, în 1908, a fondat „Revue de la synthèse historique”) contează printre precursori. Este bine că mai departe L. Boia, extinzind tot mai mult cadrul, merge pînă la modalități din secolul al XIX-lea, o carte exemplificată fiind aceea a lui Louis Bourdeau, *L'histoire et les historiens, essai critique sur l'histoire considérée comme une science positive*, 1888, apoi chiar pînă la Condorcet și Voltaire, pe de altă parte fiind menționat și Michelet. Acolada peste timp, poate fi, totodată, sugeratoare pentru a se căuta și mai amplu pe plan universal antecedente și, poate nu fără rezultate, precedente de același fel, precum și contemporaneități (deși nu manifestate neapărat deliberat și sistematizat) în istoriografia română în care au fost năzuințe spre desemnarea mai integrală a mediului istoric al faptelor, de la Bălcescu, bunăoară pînă la Iorga mai ales. Desigur nu-i cuprind sub *conceptul*: școala „Analelor”. Din opera lui Bălcescu amintesc doar primul paragraf al primului său studiu: „O istorie adevărată națională ne lipsește. Ea zace încă supt praful hronicilor și documentelor contemporane. Nimeni pînă acum nu s-a încercat s-o dezgroape. Toți cîți s-au îndeletnicit în scrierea istoriei nu ne-a dat decît biografia stăpînitorilor. Nimeni nu ne-a reproduș cu acurateță instituțiile soțiale, ideile, simțimentele, obiceiurile, comerțul și cultura intelectuală

a vremurilor trecute”⁴ (*Puterea armată și arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei pînă acum*; „(Propășirea), Foae științifică și literară”. Iași, anul I, nr. 19, 21 mai 1844). Din opera lui Nicolae Iorga citez, deocamdată, tot dintr-o primă contribuție, din prima lecție de deschidere la Universitatea din București, 1 noiembrie 1894. Aici, într-o imagine foarte cuprinzătoare asupra concepțiilor despre istorie, unde încearcă și o definiție proprie, tinărul istoric spune că, prin obiectul ei, istoria antică a fost *politică*; veacul de mijloc s-a ocupat, mai exclusiv încă, numai de evenimentele politice și militare, și Renașterea a continuat tradiția antică, analog. „Cel dintii care îmbrățișează viața popoarelor cu privirea lui ageră, e iarăși Vico. În căutarea principiilor științei sale, el explorează toate terenurile călcate de activitatea omenească, se ocupă de viața politică, tot atit ca și de condițiile sociale, de concepțiile religioase, de condițiile economice și artistice. Perioadele sale sînt caracterizate cu deosebiri în *natura, obiceiurile, drepturile naturale, guvernele, limbile, caracterul, jurisprudența, autoritatea, rașiunile popoarelor*. Puțin timp după dînsul, mișcarea liberă și democratică a secolului al opt-sprezecelea face cauză comună cu masele nedreptățite de istoria timpului, combate «despotismul» și prin subordonarea ramurii politice a istoriei, care se ocupă cu «despoții» și «tiranii» celorlalte. Cartea capitală în această privință este: *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations et sur les principaux faits de l'histoire depuis Charlemagne jusqu'à Louis XIII*, precedată de o introducere asupra «filosofiei istoriei», care se ocupă de popoarele antice. Autorul e Voltaire. În realitate e tot o istorie politică, agumentată de considerații generale, dar important este stabilirea principiului că istoria e chemată a se ocupa cu «spiritul, moravurile, obiceiurile națiilor principale răzimate (numai răzimate) pe faptele pe care nu e permis a le ignora»⁵.

Din cele 164 de pagini un spațiu corespunzător a fost pus la dispoziția unor informări și comentarii de tip bibliografic, mai multe grupate sub una din teme actuale, de mare rezonanță, cum este demografia istorică.

⁴ N. Bălcescu, *Opere*, I, *Scrieri istorice, politice și economice. 1844—1847. Texte, note, materiale*. Ediție critică de G. Zane și Elena G. Zane. Cu reproduceri după manuscrisul și stampe. Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1974, p. 45.

⁵ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*. Ediția III-a, București, 1944, pp. 22—23; N. Iorga face nota: p. 327.

altele descriind aparte conținutul mai multor cărți și reviste românești ori din alte țări, câteva dintre acestea avînd un însemnat rol în studierea a noi componente ale teoriei și metodologiei istoriei. Deoarece tema privind demografia istorică străbate mai multe din notele bibliografice să menționăm că această direcție de studiu și cercetare a început, mai de mult, să ia intensificare și în țara noastră, după cunoștința mea cu realizări mai proeminente la Cluj-Napoca (academicianul Ștefan Pascu) sau la București (profesorul Ștefan Ștefănescu), precum și în alte centre universitar-academice; s-au oferit contribuții și pe plan internațional, bunăoară cu prilejul Congresului mondial de științe istorice, București, 1980; ca expresie a unei asemenea creșteri a preocupărilor, nu de mult, în ziua de 15 octombrie 1981 la facultatea de istorie-

filozofie a Universității din București a fost inaugurat laboratorul de demografie istorică. Prin urmare, numărul XXX, Seria *Istorie*, al „Analelor Universității București”, prin chiar texte succinte se înscrie în primordialele problematici de actualitate.

În acest număr al „Analelor” mai găsim informații, realizate fie și numai prin liste de titluri, asupra celor 140 de cărți, studii, articole, culegeri de documente, comunicări și note științifice publicate, în cursul anului 1980, de membrii catedrelor de Istoria României și de Istoria Universală, precum și despre cele 12 teze pentru obținerea titlului de doctor în istorie susținute în același an la facultatea de istorie și filozofie a Universității din București.

Constantin Mocanu

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile, Probleme ale istoriografiei contemporane Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscricile, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71247

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD EST EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL” — Iași
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU—MUZICĂ CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE — MUSIQUE CINÉMA

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- VICTOR AXENCIUC, IOAN TIBERIAN, *Premise economice ale formării statului național unitar român*, 1979, 322 p., 27 lei.
- MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *Depozitele de bronzuri din România*, 1979, 390 p., 51 lei.
- ION BARNEA și colab., *Tropaeum Traiani, I, Cetatea*, 1979, 258 p., 38 lei.
- LIGIA BĂRZU, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, 1979, 138 p., 10 lei.
- RADU POPA, MONICA MĂRGINEANU CÎRSTOIU, *Mărturii de civilizație medievală românească*, 1979, 162 p., 28 lei.
- * * * *Documente privind revoluția de la 1848 în țările române*, C. Transilvania, vol. II, 1979, LXI + 475 p., 35 lei.
- ION I. RUSSU, *Daco-geții în Imperiul Roman*, 1980, 115 p., 8,75 lei.
- MIRCEA MUȘAT, *Izvoare și mărturii străine despre strămoșii poporului român*, 1980, 158 p., 11 lei.
- MUSTAFA A. MEHMET, *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase III, Sfârșitul sec. XVI — începutul sec. XIX*, 1980, 444 p., 37 lei.
- ȘERBAN BOBANCU, SAMOILĂ CORNEL, EMIL POENARU, *Calendarul de la Sarmisegetusa Regia*, 1980, 191 p., 11 lei.
- VIRGIL MIHĂILESCU BÎRLIBA, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, 1980, 312 p., 19,50 lei.
- * * * *Nouvelles études d'histoire*, VI/1 + VI/2, 1980, 326 + 340 p., 26 + 28 lei
- * * * *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu, Documente externe*, 1980, 496 p., 32 lei.
- * * * *Inscripțiile Daciei Romane*, III/2, 1980, 484 p., 34 lei.
- * * * *Inscripțiile din Scythia Minor*, vol. V, 1980, 351 p. + 317 fig., 35 lei.
- CONSTANTIN PREDĂ, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, 224 p., 36 lei.
- VALENTIN AL. GEORGESCU, *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, 1980, 296 p., 22,50 lei.
- VENIAMIN CIOBANU, *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*, 1980, 239 p., 11,50 lei.
- MARIA HOLBAN, *Din cronică relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, 1981, 310 p., 21,50 lei.
- MIRCEA MUȘAT, ION ARDELEANU, *Unitate, continuitate și ascensiune în mișcarea muncitorească din România 1821—1948*, 1981, 342 p., 12 lei.
- OLGA CIGANCI, *Companiile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636—1746*, 1981, 208 p., 12 lei.

RM ISSN CO — 3870

